

Anatole France

Kékszakáll hét felesége
és más elbeszélések

Fordították

**ARANYOSSI PÁL, BENEDEK MARCELL, GYERGYAI ALBERT, KÜRTI PÁL,
LACZKÓ GÉZA, LAKITS PÁL, MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE ÉS SZÁVAI NÁNDOR**

Válogatta és szerkesztette
MURÁNYI-KOVÁCS ENDRE

TARTALOM

A küméi énekes	(Gyergyai Albert fordítása)
Komm, az atrebát	(Laczkó Géza fordítása)
Balthazar	(Laczkó Géza fordítása)
Laeta Acilia	(Laczkó Géza fordítása)
Judea helytartója	(Szávai Nándor fordítása)
Boldogasszony zsonglőrje	(Laczkó Géza fordítása)
Szent Szatír	(Aranyossi Pál fordítása)
Farinata degli Uberti	(Laczkó Géza fordítása)
Messer Guido Cavalcanti	(Aranyossi Pál fordítása)
A jókedvű Buffalmacco	(Aranyossi Pál fordítása)
Rozscipók	(Aranyossi Pál fordítása)
Lucifer	(Aranyossi Pál fordítása)
Nagy Szent Miklós csodája	(Lakits Pál fordítása)
Donna Maria d'Avalos és Andria herceg története	(Aranyossi Pál fordítása)
Kékszakáll hét felesége	(Murányi-Kovács Endre fordítása)
A hajnal	(Laczkó Géza fordítása)
Egy önkéntes emlékiratai	(Laczkó Géza fordítása)
Bonaparte San Miniatóban	(Aranyossi Pál fordítása)
Gestas	(Kürti Pál fordítása)
A plébános rezedája	(Laczkó Géza fordítása)
Pigeonneau úr	(Laczkó Géza fordítása)
Történet Gólya hercegnőről és Gyöpössy úrról	(Lakits Pál fordítása)
Riquet	(Gyergyai Albert fordítása)
Riquet gondolatai	(Lakits Pál fordítása)
Az ing	(Benedek Marcell fordítása)
Jegyzetek	

A KÜMÉI ÉNEKES

Ott ment, azon az ösvényen, amely a dombok tövéénél a tengerpartot követi. Homloka egészen kopasz volt, mély ráncokkal barázdálva, s vörös gyapjúszalag övezte. Halántékán ősz fűrtjeivel a tengeri szellő játszadozott. Állán is már hófehér, sűrű és pelyhes volt a szakáll. Köntöse és meztelen lába oly színű volt, mint az utak pora, amelyeken már annyi sok esztendő óta bolyongott. Oldalán durva művű lant csüngött. Úgy hívták, hogy az Aggastyán, úgy is hívták, hogy az Énekes. Még egy másik nevet is kapott azoktól a gyermekektől, akiket egy kis zenére és költészetre oktatott: úgy nevezték, hogy a Vak, mivel szemgolyójára, amelynek fénye kialudt az öregségtől, duzzadt és füsttől veres szemhéj borult, a tűzhelyek füstjétől, mert mindig odaült, ha énekelt. De azért nem élt örökös éjben, s azt mondták, olyasmit is lát, amit más ember nem láthat. Három nemzedék óta járt-kelt a városokban szüntelenül, s most, hogy egész nap énekelt egy aegaei királynál, hazatért az otthonába, amelynek füstölgő teteje már messziről is idelátszott; mert, miután egész éjjel megállás nélkül gyalogolt, nehogy útközben lepje meg a déli nap forrósága, a hajnalfényben felfedezte hazáját, a fehér Kümét. Hajlott botjára támaszkodva és kutyája kíséretében lassú léptekkel ment-ment egyre, emelt fejjel, egyenes testtartásban, mivel maradt még ereje, s így állt ellen a meredek útnak, amely egy szűk völgynek ereszkedett. A nap, amely akkor volt kelőben az ázsiai hegyek felett, rózsaszín fényt árasztott az ég könnyű felhőire és a tenger színén szétszórt szigeteknek a partjaira. A tenger széle csak úgy sziporkázott. A dombok viszont, amelyeknek ormán pisztácia és terebintus virult, s amelyek kelet felé nyújtózkodtak, tovább őrizték árnyékukban az éjszaka üdítő enyhességét.

Az Aggastyán tizenkétszer tizenkét dárdahosszat számolt az ereszkedő talajon, s felismerte bal felől, két egyforma sziklafal közt, egy szentelt liget szűk bejáratát. Beljebb, egy forrásnak a szélén, oltár állt, faragatlan kövekből róva.

Egy babérfa borult rá félig, dúsan terhelt, virágos ágaival. A kitaposott térségen, az oltár előtt, csontok fehérlettek, áldozati állatok csontjai. Körös-körül, az olajfák ágazatán, áldozati ajándékok csüngtek. Még odább, a hegyszoros félelmetes homályában, két ősi tölgy emelkedett, törzsükre szegzett bikafőkkel, amelyekből már csak a csontváz maradt. Az Aggastyán jól tudta, hogy ez az oltár Phoiboszé, betért hát a ligetbe, leoldott az övéről egy fülénél fogva tartott s agyagból készült edénykét, és a patak fölé hajolt, amely zöldellő böjtfüvel és zellerrel benőtt medrén, hosszú-hosszú kerülőkkel, a rét felé igyekezett. Friss vizet mert az edénybe, s mivel jámbor ember volt, pár cseppet az oltár elé öntött, mielőtt még ivott volna. Az Aggastyán imádta a halhatatlan isteneket, akik sem a szenvedést, sem a halált nem ismerik, míg itt a földön sorra jönnek-múlnak a szájalmas emberi nemzedékek. Hirtelen rémület fogta el, s félni kezdett Phoibosz nyilaitól. Bár sokféle baj gyötörte, s éveinek is nehéz volt a súlya, szerette a napfényt, és igen félt a haláltól. Ezért is jó gondolata támadt. Maga felé húzta egy kis szilfának a hajlós törzsét, s mihelyt az odaért hozzá, ivóedényét a fiatal fa végső ágára akasztotta, s mikor a fa kiegyenesedett, az Aggastyán ajándékát a magas égbe röpítette.

A fehér Kümé, falakkal övezve, a tenger partján emelkedett. Egész a városkapuig meredek kocsuiút vezetett, lapos kövekből összeróva. Ezt a kaput oly korban építhették, amelynek még az emléke is eltűnt, s azt mondták, hogy maguk az istenek emelték. Zárókövén nem is egy vésett jel volt látható, amelyeket mindeddig senki se tudott megfejteni, de úgy értelmezték őket, mint szerencsés jeleket. A kaputól nem messze nyílt a város főtere, ahol a fák alatt felfénylettek az öregek padjai. Az Aggastyán itt állt meg, ennek a térnek a közelében, éppen a tengerrel szemben. Itt, e helyen volt az ő háza. Kicsike volt és alacsony, nem olyan szép, mint

a szomszéd háza, ahol egy híres jós lakott, gyermekeivel egyetemben. A kicsi ház bejárója alig-alig hogy kilátszott egy nagy halom trágya közül, ahol akkor épp egy sertés kutatgatott az ormányával. Maga ez a halom is szerény terjedelmű volt, nem pedig olyan tekintélyes, amilyen a gazdagok háza előtt terebélyesedik. De a ház mögött gyümölcsös virult, és istállók emelkedtek, az Aggastyán keze művei, faragtalan kövekből. A nap már a fehérlő ég magaslatáig emelkedett, s a tengeri szellő is megszűnt. Valami megfoghatatlan tűz remegett a levegőben, s egyre jobban égette az emberek és az állatok mellét. Az Aggastyán megállt egy percre háza küszöbe előtt, hogy homloka verejtékét letörölje a kezefejevel. Kuttyája kilógó nyelvvel figyelt, lihegve és mozdulatlanul.

Melantho, a vén szolgáló már jött is a ház mélyéből, s a küszöbön megállva, áldón köszöntötte gazdáját. Kicsit váratott magára, mert egy isten valami rossz szellemet ültetett a lábába: attól dagadhatott meg, s attól lett oly nehéz, két tömlő bornál is nehezebb. Kériai rabszolganő volt, s egy király adta fiatalon ajándékba az énekesnek, aki akkor még maga is ifjú volt és erőteljes. Új gazdája ágyában Melantho sok-sok gyermeket szült. Egynéhányan elhaltak köztük, mások meg messze vándoroltak, hogy az akhájok városaiban énekesi vagy kerékgyártó mesterséget űzzenek, mivel mindnyájan találékony elmét kaptak örökségbe. S Melantho egyedül maradt a házban Arétével, a menyével, s Arété két gyermekével.

Bekísérte gazdáját a füstös gerendázatú terembe, ahol a házi oltár előtt a tűzhely köve terült el középen, vörösfényű parázssal és olvasztott zsírral borítva. A terem körül, két emeleten, szűk kis szobák sorakoztak, és falépcső vezetett fel az asszonyok szobáiba. A tetőt tartó pillérekhez bronzfegyverek voltak támasztva, az Aggastyán hordta őket még fiatal korában, mikor még a királyokat követte a városokba, ahova ezek szekéren jártak a küméi leányokért, valahányszor távoli hősök el-elragadták őket otthonukból. A terem egyik gerendájára jókora ökörcomb volt felakasztva.

A város vénei küldték előző nap, hogy megtiszteljék vele az énekest. Az Aggastyán felvidult az ajándék láttára. Ahogy ott állt a teremben, hosszú sóhaj szakadt fel öreg, kiszáradt melléből, azután köntöse alól pár szál fokhagymát szedett elő, egyszerű vacsorája maradékát, azonkívül Aegea királyának ajándékát, egy égből hullott értékes követ, mert vasból volt, de igen kicsi, dárdahegynek sem elegendő. Még egy kavicsot is hozott, útközben találta valahol. Ez a kavics, ha jó oldalról nézték, emberfejet ábrázolt. Az Aggastyán megmutatta Melanthónak, és így szólt:

- Nézd csak, asszony, ezt a kavicsot: ugye mennyire hasonlít Pakóroszhoz, a kovácshoz; ez csakis az istenek tudtával történhetett így, különben egy kődarab hogyan is hasonlíthatna úgy Pakóroszhoz.

S miután a vén Melantho vizet öntött az Aggastyán kezére és lábára, hogy lemossa róluk az úton kapott por szennyt, az énekes két kezébe fogta a jókora ökörcomb, odavitte az oltárra, s nekifogott, hogy lefejtse a bőrét. Mivel bölcs volt és óvatos, az ételek készítését sose bízta a nőkre vagy a gyermekekre; s akárcsak a királyok, maga sütötte az állatok húsát.

Melantho közben iparkodott feléleszteni a tüzet. Addig fűjt, addig fűjdogált a száraz fágacsákra, míg egy isten lángokkal nem borította az egészet. Ámbár ez szent feladat volt, az Aggastyán engedte, hogy asszony végezze őhelyette, mivel igen ránehezült a fáradság és az aggkor. S mikor a láng felcsapott, az Aggastyán beledobta a darabokra vagdalt ökörhúst, s bronzvillával forgatta őket, valamennyit sorjában. A sarkára kuporodva szítta magába a fanyar füstöt, amely belepte a termet, s könnyet csalt ki a szeméből; de elméjét ez nem bántotta, mivel már rég megszokta, meg azért is, mert ez a füst a házi bőség jele volt. Ahogy a hús nyersesége szépen-lassan megennyhült a tűz győzhetetlen erejétől, az Aggastyán egymás után ajkához emelte a húsdarabokat, lassan rágódva csak rajtuk eltörődött fogaival, és szó nélkül

eddegélt. Mellette ott állt a vén Melantho, sötét bort öntögetett neki egy agyagból gyúrt kupába, hasonlóba ahhoz, melyet reggel az istennek áldozott.

Miután enyhítette éhét-szomját, megkérdezte, rendben-e minden a házban és az istállóban. S érdeklődött afelől is, mennyi gyapjút fontak, míg távol volt, hány sajt szárad a csurgatókon, s érett-e már az olaj a préselésre. S eltűnődve azon, hogy milyen kevés jutott néki a föld változatos javaiból, így szólt:

- A hősök csordaszám legeltetik az ökröket meg az üszöket a réten. Szép és erős rabszolgáiknak szinte se szeri, se száma; házaiknak ércből és elefántcsontból van a kapuja, s asztalaik roskadoznak a szebbnél szebb aranykupák alatt. Szívük ereje szerezte nekik ezeket a kincseket, s olykor hajlott korukig is meg tudják őrizni mindannyit. Pedig hát fiatal koromban voltam olyan bátor, mint ők, viszont nem voltak se lovaim, se szolgálaim, se szekereim, de még csak tömör fegyverzetem se, hogy felérhettem volna velük a hajdani csatákban, s szerezhettem volna, mint ők, aranyból való székeket és szépséges rabnőket. Az, aki gyalogosan harcol, s fegyvere is inkább gyenge, nem sok ellenséget pusztíthat el, mert hiszen maga is fél a haláltól. Épp ezért hiába küzdöttem a szolgák szürke hadában, a városok falainál, bizony sose jöttem haza valami gazdag zsákmánnyal.

A vén Melantho így felelt:

- A háború adhat ugyan kincseket az embereknek, de éppúgy el is veheti tőlük. Apámnak, Küphosznak sok-sok nyája s palotája is volt Mülataban. De fegyveres idegenek mindent elraboltak tőle, s meg is ölték. Engem rabnőnek vittek el, de nem bántak velem rosszul, mivel még fiatal voltam. A fejedelmek ágyukba fogadtak, és sose kellett éhezniem. Te voltál utolsó gazdám, és egyben a legszegényebb.

Mindezt csendes hangon mondta, öröm és szomorúság nélkül.

Az Aggastyán így felelt:

- Melantho, nem panaszkodhatsz rám, mert mindig jól bántam veled. Sose hányd a szememre, hogy nem szereztem tömérdek kincset. Vannak kovácsok és fegyverművesek, egyik gazdagabb a másiknál. Akik jó szekereket gyártanak, nagy haszonnal dolgoznak. A jósok is mindenkor dús ajándékokat kapnak. De az énekeseknek annál keservesebb a sorsuk.

A vén Melantho ezt válaszolta:

- Sok más emberé se könnyebb.

S nehézkesen ment ki a házból, hogy egy kis fát hozzon be menyével együtt, a kamrából. A nap heve ekkor már győzhetetlen erővel tűzött az emberekre és az állatokra, s a madarakat is elnémította a mozdulatlan lombok között. Az Aggastyán egy gyékényre feküdt, kinyújtózott, befödte az arcát, s egy-kettőre elaludt.

Alvás közben néhány álmot bocsátottak rá az istenek, se szebbeket, se ritkébbakat, mint aminők máskor is megszállották. Ezek az álmok emberi és állati képekkel szórakoztatták. S mivel oly emberi lényeket is fel-felismert közöttük, akiket még akkor látott, mikor a virágzó földön éltek, s azóta, megfosztva a fénytől, sírhalom alatt heverték, az Aggastyán úgy vélte, hogy a holtak lelkei a levegőben lebegnek, de már nincs erejük, s olyanok, mint a hiú árnyak. Arra is megtanították az álmok, hogy vannak állati s növényi árnyak, s azok is láthatókká válnak álmainkban. Biztos volt abban, hogy a holtak, akik a Hádészben bolyongnak, maguk formálják a képüket, mert hisz ki más formálhatná nekik, hacsak nem valamelyik isten, aki szívesen szédíti meg az emberek oly gyenge értelmét. De hát mivel nem volt jós, nem tudott különbséget tenni a hazug és az igaz álmok között; s belefáradva abba, hogy intelmeket keresgéljen az éj zavaros képeiben, közömbösen nézett utánuk szorosra zárt szemhéja alól.

Ahogy felébredt, a küméi gyermekeket látta maga előtt, szép sorjában, s amellet tisztelettudó magatartásban: költészetre és zenére tanította mindannyit, úgy, ahogy őt meg az apja tanította hajdanán. Köztük volt menyé két fia is. Néhányan vaknak látszottak; ugyanis szívesebben adták énekesnek az olyanokat, akik megfosztva szemük világától, nem dolgozhattak a mezőn, s a hősöket se követhették háborúba.

Mindannyian ajándékot tartottak a kezükben, azzal fizették a leckéket: gyümölcsöt, sajtot, lépesmézet vagy egy báránynak a gyapját, s csak azt várták, hogy a mester elfogadja, amit hoztak, addig le se merték tenni a belső házi oltárra.

Az Aggastyán felemelkedett, fogta a lantját, amely a terem egyik gerendáján függött, s jószágon így szólt a gyermekekhez:

- Az igazság, gyermekek, azt kívánja, hogy a gazdag nagyobb ajándékot, a szegény meg szerényebbet hozzon. Zeusz apánk sem osztotta szét egyformán a javakat az emberek közt. De megbüntetné azt a gyermeket, aki el merné ragadni az isteni énekest megillető adományt.

A vigyázatos Melantho már vitte is az oltárról a különböző ajándékokat. S az Aggastyán, miután felhangolta hangszerét, mindjárt egy dalra próbálta megtanítani a gyermekeket, akik keresztbetett lábbal ültek ott körötte, a földön.

- Hallgassátok meg - mondta nekik - Patroklosz és Szarpedón párviadalát. Igen szép.

S már énekelt is. Erőteljesen tagolta a hangokat, egyforma hangsúlyt és ütemezést alkalmazva minden verssorra; és hogy ne gyengüljön a hangja, szabályos időközökben három húrú lantjának pengetésével erősítette. S mielőtt a szokásos pihenőkhöz ért volna, éles kiáltást hallatott a húrok nyers vibrálása közben.

Miután így elmondott pár verssort, kétszer annyit, mint kezünk minden ujja, ugyanazokat a sorokat a gyermekekkel is elisméltette; azok egyszerre kiáltottak, szinte sikoltozó hangon, és mesterük példájára ők is belekaptak a lantjukba, amelyet kisebb formában ők maguk faragtak fából, s amely nem adott semmi hangot.

Az Aggastyán türelemmel ismételte a verssorokat, mindaddig, míg a kis énekesek pontosan meg nem tanulták őket. A figyelmesebbeket megdicsérte, de akiknek gyenge volt az eszük vagy az emlékezetük, azokat lantja fájával ütögette, amire a bűnösök csak úgy csendesen sírdogáltak, a terem egyik pilléréhez támaszkodva. Az Aggastyán csak példát mutatott; de szabályokat nem adott hozzá, mert úgy hitte, hogy a költészet törvényeit már réges-rég megállapították, s hogy az emberi elmének ebbe nincsen beleszólása. Ami tanácsot adott nekik, csak az illendőségre vonatkozott.

Ily módon tanította őket:

- Tiszteljétek, gyermekeim, a hősöket és a királyokat, mert feljebbvalók minden más embernél. A hősöket a nevükön és apjuk nevén nevezzétek, hogy aztán az emberek megtartsák őket az emlékezetükben. Ha egy gyülekezetben ültök, meztelen lábszáratok fedjétek be a köntöstökkel, s magatartástok éppen olyan fesztelen legyen, mint szemérmes.

S másra is oktatta őket:

- Ne köpjétek a folyókba, mert meg van szentelve a vizük. Ne változtassatok semmit, feledésből vagy szeszélyből, azokon az énekeken, amiket tőlem tanultok; s ha egy király így szól hozzátok: „Milyen szép ének. Ki tanított rá?”, azt feleljétek: „A küméi aggastyán, aki az apjától tanulta, az meg minden bizonnyal egy istentől kaphatott leckéket.”

Az ökörcombból maradt még neki néhány igen ízes falat. Megevett egy darabot a teremben, a tűzhely előtt, miután egy bronzbaltával szétörte a csontokat, hogy kiszívja a velőt, mert csak ő volt méltó a házban, hogy velővel táplálkozzon; s a maradék húst, kétnapi eleségül, meghagyta a nőknek és a gyermekeknek.

Akkor jutott eszébe, hogy csakhamar mi se marad ebből a jó élelemből, s magában ilyen módon elmélkedett: „A gazdagokat, lám, szereti Zeusz, de a szegényeket már nem. Bizonyosan megbántottam akaratlanul egy istent azok közül, akik az erdőkben vagy a hegyekben rejtőznek, vagy csak egy isten gyermekét; és most ezért kell tengődnöm ilyen nyomorult öregségben, hogy bűnhődjek azért az önkéntelen bűnömért. Olykor csak azért bűnözünk mindennemű rossz szándék nélkül, mivel az istenek nem tárták fel pontosan az embereknek, hogy mit szabad tenniük és mit nem. Az ő akaratuk bizony meglehetősen homályos.” Még sokáig tűnődött ezeken a dolgokon, s mivel félt, hogy a kegyetlen éhség hamarosan mardosni fogja, elhatározta, nem marad otthon tétlenül egész éjszakán át, hanem elmegy, ezúttal azok felé a tájak felé, ahol a Hermosz folydogál sziklák között, s ahonnan látszik már Orneia, Szmirna s a szép Hisszia a hegyen elterülve, míg a hegy maga olyan módon ereszkedik a tenger felé, mint egy főníciai hajó sarkantyúja. Ezért hát abban az órában, mikor az első csillagok már ott reszketnek a halvány égen, felcsatolta lantja szíját, s már ment is a tengerpart mentén, a gazdagok hajlékai felé, akik hosszú ünnepségeiken szívesen szokták hallgatni az istenek származását és a hősök magasztalását.

Miután, szokása szerint, egész éjjel gyalogolt, a reggel rózsaszín világánál egy hegyszirten ülő várost látott, s ráismert a galamboktól kedvelt s kincsekben gazdag Hissziára, amely magas szirtjéről úgy néz a fehérülő szigetekre, mintha csak nimfák volnának a csillogó tengerben. Leült egy forrás szélére, nem messze a várostól, hogy éhségét azzal a pár hagymával enyhítse, amiket köntöse ráncában hozott magával az útra.

Alig végzett az evéssel, amikor kosárral a fején egy lány jött a forráshoz, hogy a fehéreneműjét mossa. Az öreget először bizalmatlanul nézegette, de mikor látta fából készült lantját s szakadozott köntösét, meg azt is, hogy öreg és roskadozik a fáradtságtól, nyugodtan közeledett hozzá, s hirtelen, a szájalom s a tisztelet sugalmát követve, egy kis vizet merített egybeillesztett két kezébe, s felüdítette vele az énekes ajakát. Mire az Aggastyán királylánynak nevezte; hosszú életet ígért neki, azután meg így folytatta:

- Lányom, a te öved körül egész raja zsong a vágyaknak. S boldognak tartom azt a férfit, aki majd az ágyába visz. Én, aggastyán létemre, úgy dicsérem a te szépségedet, akár az éjjeli madár, mikor megvetett kiáltását hangoztatja a szeretők házfedelén. Vándorló énekes vagyok. Ne sajnálj, lányom, egy-két jó szót tőlem.

S a fiatal lány így felelt:

- Ha úgy van, ahogy mondod s ahogy látom, vagyis ha valóban lantos vagy, jó sorsod hozott a mi városunkba. A gazdag Megész épp ma fogadja egy igen kedves vendégét, s tiszteletére nagy lakomát ad a város legelső embereinek. Bizonyosan örülne, hogyha egy jó énekest is kaphatna az ünnepére. Menj hozzá. Ide látszik a háza. A tenger mellől nem lehet odajutni, mivel a ház azon a magas hegyfokon emelkedik, amelyik kiszögell a hullámokba, és csak a madarak látogatják. De hogyha a szárazföld felől, a sziklába vágott lépcsőn igyekszel fel a városba, a szőlővel beültetett domboknak az irányába, könnyen felismerheted Megésznek a hajlékát. Nemrég meszelték csak frissen, s tágasabb is a többi háznál.

S az Aggastyán, egészen elmerevült lábára állva, felkapaszkodott a lépcsőn, amelyet még ősidőkben vágtak a sziklába a régiek, s mikor a magas fennsíkra ért, ahol Hisszia városa épült, egy-kettőre felismerte a gazdag Megész hajlékát.

Már a bejáróját is barátságosnak találta, mivel a most ölt bikák vére ott patakzott a ház előtt, a forró zsír szaga meg jó messzire elterjedt. Átlépte a küszöböt, betért a tág ünnepi terembe, s miután megérintette az oltárt, odajárult Megész elé, aki épp a húst vagdalta, s a szolgálkat küldözgette ide-oda. A vendégek akkor már körülülték a tűzhelyet, és már előre örültek a bőséges lakomának. Sok király és hős is volt közöttük. De Megész ezt a lakomát főképp egy khioszi király tiszteletére rendezte, aki, csak hogy kincseket gyűjtsön, igen soká hajózott, és sok viszontagságot tűrt a tengeren. Oineusznak nevezték. A vendégek mindannyian kellő bámulattal szemlélgették, mivel, akárcsak hajdanában az isteni Odüsszeusz, sok hajótörésből menekült meg, varázslónőkkel szeretkezett a távoli szigeteken, s tömérdek kincset hozott haza. Mesélgetett útjairól s különböző fáradalmairól, s találékony elméjével pár hazugságot is tett hozzájuk. A gazdag Megész, látva a lantról, amely az öreg féloldalan csüngött, hogy énekessel van dolga, így szólt hozzá:

- Üdvözlégy a házamban. Milyen énekeket tudsz?

Az Aggastyán így felelt:

- Tudom a Királyok Veszekvését, és hogy ez milyen nagy bajokat árasztott az akhájokra, tudom a Fal Megrohanását, márpedig ez igen szép ének. Tudom Zeus megcsalatását, a Követséget s a Halottak Eltakarítását. Ezek is igen szép énekek. S tudok még hatszor hatvan igen szép dalt.

Így adta Megész tudtára, hogy mennyi sok éneket ismer. Pontosan nem tudta a számukat.

A gazdag Megész gúnyos hangon így válaszolt az énekesnek:

- Persze, a vándorénekesek mindig dicsekszenek azzal, hogy mennyi sok dalt ismernek, ha másért nem, hát a jó étel meg a dús ajándék reményében; de aztán, ha jön a próba, azt látjuk, hogy csak kevés verset tudnak, s egyre azokat ismétlik, s a hősök meg a királyok fülét egyre azokkal fárasztanák.

Az Aggastyán leleményesen felelt:

- Megész - mondta -, híres vagy a te tömérdek jószágodról. Tudd meg hát, hogy legalább annyi éneket ismerek, ahány bikát és üszőt legeltetnek a te pásztoraid fenn a hegyen.

Megészt egészen megkapta az Aggastyán okossága, s ezért szelíden így válaszolt:

- Akkor nem csekély eszed lehet, hogy annyi dalt tartasz a fejedben. De mondd csak: valóban igaz, amit Akhillészről meg Odüsszeuszról tudsz? Mert rettentő sok hazugságot költenek ezekről a nagy hősökről.

S az énekes így felelt:

- Amit a hősökről tudok, még apámtól tanultam, ő pedig még a Múzsáktól tanulta az egészet, mert a halhatatlan Múzsák el-eljártak régente az isteni énekesekhez, akik akkor barlangokban s ligetekben tanyáztak. Sose keverek hazugságot ezekhez az ősi históriákhoz.

Óvatosságból beszélt így. Mert bizony az volt a szokása, hogy a gyermekkorában elsajátított énekeket olyan verssorokkal is bővítette, amelyeket más énekekben vagy a maga fejében talált. Ő maga is nemegyszer majdnem teljes énekeket költött. De sose vallotta be, hogy ezek őtőlé valók, mert attól félt, hogy ezért gáncs érheti. A hősök legszívesebben ősi históriákat kértek tőle, mert ezekről azt hitték, hogy egy isten diktálta őket, s nem bíztak az új énekekben. Ezért hát az Aggastyán, ha saját leleményeit énekelte, mindig gondosan titkolta ezeknek a verseknek az eredetét. S mivel igen jó költő volt, és szorosan ragaszkodott a rég bevált

szokásokhoz, versei miben sem különböztek az ősök régi verseitől; hasonlítottak hozzájuk formában is, szépségben is, s kezdettől fogva halhatatlan dicsőségre tarthattak számot.

A gazdag Megész eszes ember is volt. Sejtve, mindezek után, hogy az Aggastyán jó énekes, tisztességes hellyel kínálta a többiek közt, a tűzhely mellett, s így szólt hozzá:

- Aggastyán, legelőször is éhségünket csillapítjuk, aztán elénekled, mit tudsz Akhilleuszról és Odüsszeuszról. Tégy meg mindent, hogy elbűvöld vendégem, Oineusz fülét, mivel ő hős és igen bölcs ember.

S Oineusz, aki azelőtt sokat bolyongott a tengeren, megkérdezte a lantostól, ismeri-e Odüsszeusz kalandjait. A hősök hazatérését, miután Trójánál harcoltak, még igen sűrű homály fedte, és senki se tudhatta, mi mindent szenvedett Odüsszeusz, míg eredménytelenül bolyongott a tengeren.

Az Aggastyán így felelt:

- Csak azt tudom, hogy az isteni Odüsszeuszt Kirké is befogadta az ágyába, s hogy becsapta a Küklopszt valami leleményes csellel. Az asszonyok igen sokat mesélnek erről egymás közt. De a hős hazatérése Ithakába az énekesek előtt sem ismeretes. Egyesek azt mondják, visszatért felesége és jószágai mellé; mások meg azt állítják, hogy elkergette Penelopét, mivel ez a kérőket beengedte a hálótermébe, ő pedig, az istenek büntetése okából, evezőjével a vállán nyugtalanul bolyong a népek között.

Oineusz így válaszolt:

- Utazásaim során azt hallottam, hogy Odüsszeusz otthon halt meg, tulajdon fia kezétől.

Közben Megész már osztogatta vendégei közt az ökörhúst. Mindegyiknek a megfelelő húsdarabbal kedveskedett. Dicsérte is Oineusz, de nagyon.

- Megész - mondta - látszik, hogy megszoktad a vendéglátást.

Megész ökrei a hegy oldalán nőtt illatos füvel táplálkoztak. Húsukat is átjárta ez az illat, s a hősök nem győztek betelni vele. S mivel Megész minden percben újra töltött egy mélyöblű kupát, amely aztán sorra járt a vendégek kezében, a lakoma még a késő délutánig is elhúzódott. Senki se emlékezett még ilyen derék ünnepekre.

A nap már közel járt ahhoz, hogy letűnjön a tengerben, amikor Megész nyájainak őrzői is leértek a hegyről, hogy megkapják a maguk részét a húsból is, meg a borból is. Megész megbecsülte őket, mivel az ő nyájait nem olyan hanyagul legeltették, mint a síkság ökörpásztorai, hanem dárdákkal s páncélosan, hogy védhessék az ökröket az ázsiai népek támadásaitól. Épp ezért hasonlók is voltak a hősökhöz és a királyokhoz, akikkel vetekedtek bátorságban. Vezetőjük is volt kettő, Peirosz és Thoász, akiket gazdájuk választott főléjük, mivel ők voltak közöttük a legeszesebbek és a legbátrabbak. S valóban két ilyen szép embert látni se lehetett semerre. Megész úgy fogadta őket, mint jószágai dicsőséges védelmezőit. Annyi húst és bort adott nekik, amennyi csak beléjük fért.

Oineusz megbámulta őket, és így szólt a házigazdához:

- Sose láttam útjaim során ilyen erős és jól formált férfikart és lábszárat, mint ezeké az ökörpásztoroké.

Amire Megész vigyázatlan szót ejtett ki az ajkai közül. Azt mondta:

- Peirosz erősebb a birkózásban, Thoász meg első a versenyfutásban.

E két pásztor e szavakra haragosan méregette egymást, s Thoász így szólt Peiroszhoz:

- Úgy látszik, hogy a gazdánkkal olyan italt itattál, ami elvehette az eszét, különben nem mondaná, hogy jobb vagy, mint én a birkózásban.

Peirosz viszont dühösen így vágott vissza Thoásznak:

- Akár hiszed, akár nem, legyőzlek a birkózásban. Versenyfutásban, elhiszem, te vagy az első, ahogy gazdánk mondja. Mert hát mi a csoda abban, hogy akinek nyúlshíze van, az futni is úgy tud, mint a nyúl?

A bölcs Oineusz azonban egy-kettőre lecsillapította a vetélkedő pásztorokat. Elmondott pár leleményes mesét, amelyek mind arról szóltak, milyen veszedelmesek a lakomaközi veszekvések. S mivel igen jól beszélt, mindannyian igazat adtak neki. S mikor a csend helyreállt, Megész így szólt az Aggastyánhoz:

- Énekeld csak, barátom, Akhillésznek a haragját s a Királyok Gyülekezetét.

S az Aggastyán, miután felhangolta a lantját, hangos éneklésbe kezdett a sűrű levegőjű teremben.

Melléből csak úgy áradt az erőteljes lélegzet, s a vendégek elcsendesedtek, hogy minél jobban hallhassák e mértékre szedett szavakat, amelyek sorra felidéztek az ősök emlékezetes korszakait. S néhányan így tünődtek: „Csodálatos, hogy ez a vén ember, akit úgy kiszikkasztottak az évek, akárcsak egy meddő és levéltelen szőlőtőt, ily hatalmas lélegzetet fakaszt még a melléből.”

Olykor suttogó dicséretet hallatszottak a társaságban, olyanok, mint az erdőkben a heves zefír lehelete. De a két pásztor veszekvése, amely már lecsillapult egy időre, egyszerre vadul fel-lángolt. A bor úgy felizgatta őket, hogy versenyt hívogatták egymást futásra meg birkózásra. Ádáz kiáltásaik valósággal kioltották az Aggastyán énekét, aki hiába árasztotta a gyülekezet tagjaira ajkának és lantjának szépen zengő hangjait. Peirosz és Thoász már a többi ökörpásztort is odahozta, ezek pedig mámorukban a kezükkel csapkodtak, s úgy rőfögtek, mint a sertések. Ezek is már régóta két ellenséges csoportba váltak, s éppoly nagy volt a vetélkedés köztük, akárcsak vezetőik között.

- Te kutya! - kiáltotta Thoász.

S olyan ökölcsapást mért Peirosznak az arcába, hogy ennek csak úgy ömlött a vér a szájából meg az orrából. Peirosz, a vértől elvakultan, fejével ment Thoász melléne, aki azonnal hátraesett, pár betörött bordával. A két ellenséges banda máris rohant egymásra, vad szitkok és ütések záporában.

Megész és a királyok hiába próbálták szétválasztani ezeket a dühöngőket. Magát a bölcs Oineuszt is fellökték ezek a pásztorok, akiket, úgy látszik, valamelyik isten megfosztott az eszüktől. Az érckupák csak úgy repültek mindenfelől a levegőben. Az ökörcsontok, a füstölő fáklyák, a háromlábú bronzszékek egymás után emelkedtek s zúdultak le a vendégekre. Az egybefonódott emberi testek egész a tűzhelyig gurultak, amely amúgy is kialudt a kilyukasztott tömlők borától.

A termet most már mély homály fedte, s innen szálltak a levegőbe a fájdalom jajai s a szapora istenkáromlások. A még égő tuskókat dühödő karok ragadták meg, s dobálták találmra a sötétségbe. Egy lángoló parázsszem homlokán érte az énekest, aki némán és mozdulatlanul állt ebben a zűrzavarban.

Akkor aztán erősebb hangon, mint ez az egész harci lárma, megátkozta a szidalom e házát s ezeket az istentelen embereket. Majd lantját a melléhez szorítva, otthagya a hajlékot, s már ment is a tenger felé, a magas hegyfok mentén. Haragját roppant fáradtság követte, s keserű undor az emberektől és az egész lélettől.

Melle csak úgy dagadt a vágytól, hogy az istenekig emelkedjék. Szelíd homály, baráti csend s az éjszaka békessége borult az egész természetre. Nyugatnak, ama tájak felé, ahol, úgy mondják, a holtak árnyékai lebegnek, az isteni hold, a tiszta égen csüngve, ezüstös virágokat szórt a mosolygó tengerre. S a vén Homérosz ment-ment egyre, a magas hegyfok végéig, mígnem a föld, amely oly soká hordta, egyszerre kisiklott a lába alól.

KOMM, AZ ATREBÁT

1

Az atrebátok köd-ülte földön, örökösen nyugtalan tenger ostromolta part hosszában telepedtek le, a parti homok oly hullámokat vetett a nyílt tengerről fúvó szélben, mint az óceán vize. Törzseik egy széles folyó iszapos, állhatatlan partjain, tavak között, tölgy- és nyírerdőben halomra döntögetett százados fák sövényezte karámokban laktak. Nagyfejű, kurtanyakú lovakat tenyésztettek, amelyeknek szügye széles, fara gömbölyű, lába izmos-inas volt, kitűnő igavonókat. Az erdőségeken óriási termetű disznókat tartottak, amelyek olyan szelídíthetetlen, bőszerű állatok voltak, mint a vadkanok. Szelindekkel vették üzőbe az erdő vadjait, s az elejtettek fejét faházaik falára szögezték. Ezekkel az állatokkal, meg tengeri és folyami halakkal táplálkoztak. Roston sült húsukat sóval, ecettel és köménymaggal fűszerezték ízletesebbé. Borisszák voltak, s féktelen, bőséges lakomáikon lerészegedtek a kerek asztalok körül. Asszonyok voltak közöttük, akik ismervén a füvek hatóerejét, beléndeket, verbénát s gyógyító hatású - nedves sziklaodvak mélyén termő - serkefüvet szedtek, ők keverték a mérget a ternyőfa nedvéből. Az atrebátoknak papjaik és költőik is voltak, akik tudták azt, ami a többi ember előtt ismeretlen maradt.

Ezek az erdei-, vízmenti- és láp-lakók derék szál emberek voltak: szőke hajukat sohasem nyírták, s nagy, fehér testüket gyapjúköpennyel fedték be, amelynek színe olyan volt, mint az őszi bíborába fordult szőlőlevél. A törzsek élén álló vezéreknek vetették magukat alá.

Az atrebátok tudták, hogy a rómaiak haddal támadtak Gallia népeire, s egész nemzeteket adtak el mindenestül a lándzsából rótt járom alatt. Hamarost megtudták, mi történik a Rhône s a Loire partján. Jelek és szavak szállnak, mint a madár. S amit a karnutok Genabumban hajnalhasadáskor mondtak, az éjszaka első negyedén már meghallották az óceán főenyves partjain. De nem nyugtalankodtak a testvérnepek sorsa miatt, vagy jobban mondvá, a testvérek iránt érzett féltékeny irigységükben még örvendtek a Caesar sújtó keze alá kerültek bajain. Nem gyűlöltek a rómaiakat, mivelhogy nem ismerték őket. Nem is féltek tőlük, mert lehetetlennek tartották, hogy valamely hadsereg behatolhasson a lakóhelyeiket kerítő mocsarakba és erdőségekbe. Nem voltak városaik, bár városnak nevezték Nemetocennát, ezt a cölöp-palánk kerítette óriási karámot, támadás esetén harcosok, nők, nyájak menedékét. Főntebb mondtuk, hogy területükön szerte sok más hasonló, de jóval kisebb menedék volt. Ezeket is városoknak hívták.

Nem ezekben a halomra döntögetett száraz fákból álló sövényekben bizakodván gondolták, hogy ellenállhatnak a rómaiaknak, akikről tudták, mily ügyesek a kőfalak és fatornyok védte városok bevételeiben. Inkább abban bizakodtak, hogy területükön át semerre sem vezetett út. De a római katonák maguk vágtak, építettek utat, amelyen azután előre vonultak. A földet oly erővel és gyorsasággal túrták föl, hogy azt nem is tudták felfogni a rengeteget lakó gallok, akiknél a vas ritkább volt, mint az arany. S az atrebátok egy napon mélységesen megdöbbenve tudták meg, hogy a domború kőburkolatú, mérföldről mérföldre jelzőoszloppal megjelölt hosszú római út pagonyaik és lápjai felé nyújtózik előre. Szövetségre léptek ekkor a Rengegnek nevezett erdőségben szétszórta élő népekkel, kik számos törzs frigyét szögezték szembe Caesarral. Az atrebát vezérek elrikoltották harci kiáltásukat, vállukra akasztották az aranyos-korallos kardszíjat, fejükbe nyomták a szarvas- vagy jávoragancssal, bivalyszarvval

ékes sisakukat, s kivonták kardjukat, amely nem sokat ért a római pallossal szemben. Legyőzték őket, s mivelhogy bátrak voltak, kétszer is megverették magukat.

Márpedig volt közöttük egy igen gazdag vezér, Komm nevezetű. Kapcsos ládáiban halommal állt a nyaklánc, karperec és gyűrű. Cédrusolajban fürdetett emberi koponyákat is őrzött, nem egyet. Ellenséges vezérek fejei voltak ezek, akiket ő maga vagy apja, vagy apjának apja ölt meg. Komm erős, szabad és hatalmas férfiúként élte és élvezte életét.

Kedve szerint járt - nyomában fegyverei, lovai, szekerei, breton szelindekjei, asszonyainak és harcosainak tolongó csapata - mérhetetlen birtokain, az erdőben, a folyam partja hosszat, s megállapodott egy időre számtalan erdei menedékének, ezeknek a kezdetleges majoroknak valamelyikében. Hívei körében nyugodtan vadászgatott dúvadra, halászott, ménese körül foglalatосkodott, harci kalandjaira emlékezett. S amint kedve kerekedett rá, nyomban odábbállt. Erőszakos, agyafűrt, gyors eszejárású, szóban, tettben egyként kiváló férfiú volt. Amikor az atrebátok elrikoltották harci kiáltásukat, ő nem nyomta fejébe a bölényszarvas sisakot. De nyugton maradt valamelyik arannyal, harcosokkal, lovakkal, asszonyokkal, vaddisznókkal és füstölt hallal tele faházában. Honfitársainak veresége után fölkereste Caesar, és a rómaiak szolgálatába állította eszét, befolyását. Kedvező fogadtatásban részesült. Caesar, igen helyesen úgy gondolván, hogy ez a hatalmas és ügyes gall le tudja majd csillapítani a háborgó országot és engedelmességre szorítja a rómaiak iránt, nagy hatalommal ruházta föl, s megtette az atrebátok királyának. Így lett Komm vezérből Commius Rex. Bíborba öltözött, s pénzeket veretett, amelyeken oldalvást fordulva rajt volt feje ugyanazzal a hegyes ágú koronával övezetten, amilyet a római nép jóindulatából uralkodó hellén és barbár királyok viseltek.

Az atrebátok nem sújtották utálkozó megvetéssel. Saját érdekét néző, eszes-óvatos eljárását nem hibáztatta népe, amelynek korántsem volt a hazát s a honfői kötelességeket illető oly magasztos elve, mint a görögöknek és latinoknak, hiszen vadon, dicsőségtelenül és egyáltalában nem élén közéletet, nagyra becsülte a ravaszságot, meghátrált az erőszak elől, s mint valami pompázatos újdonságot csodálta a királyi hatalmat. Azonfelül e gallok legnagyobb részének, a köd-ülte tengerpart szegény halászáinak, az erdőt lakó bárdolatlan vadászoknak, még jobb okuk is volt rá, hogy nem ítélték el Komm eljárását és előmenetelét: mivel egyáltalában nem tudták magukról, hogy atrebátok, s azt sem tudták, hogy atrebátok vannak a világon, nem sokat törődtek az atrebátok királyával. Komm tehát egyáltalában nem volt népszerűtlen. S ha a rómaiak barátsága veszedelembé sodorta, e veszedelmet nem népe zúdította rá.

Nos, a háború negyedik évében, nyár vége felé, Caesar hajóhadat szerelt föl, hogy kikössön a bretonok földjén. Gondja lévén rá, hogy segítő, biztos összeköttetésekre tegyen szert a nagy Szigeten, elhatározta, hogy követségben átküldi Kommot a Themse partján lakó keltákhoz, ajánlja föl nekik a római nép barátságát. Caesar a leleményes eszű és pergő nyelvű Kommot jelleme s a bretonokkal való atyafisága miatt választotta ki e követségre. Ugyanis atrebát törzsek éltek akkoriban a Themse mindkét partján.

Komm büszke volt Caesar barátságára. De nemigen sietett megfelelni a megbízásnak, amelynek előre látta veszélyeit. Hogy kötélnek álljon, nagy kiváltságokban kellett részesíteni. Caesar felmentette a gall városokra kirótt adók fizetése alól Nemetocennát, amely már-már igazi várossá, fővárossá növekedett, hála a meghódított területek fölvirágoztatásában oly gyorskezü rómaiak igyekezetének. Visszaadta Nemetocennának jogait és törvényeit, azaz a hódolt állapot szigorú rendjén lazított egy kicsit. Azonfelül királlyá tette Kommot a morinok fölött, kiknek telepei az óceán partján, az atrebátokéi mellett terültek el.

Kommal együtt vitorlázott át Caius Volusenus Quadratus, a lovasság prefektusa, kit Caesar a nagy Sziget felderítésére küldött. De amikor a hajó kikötött a madárrajok ülte fehér, magas, meredek sziklapart aljában húzódó fővenysávon, a római az ismeretlen veszedelmektől s a biztos haláltól való féltében kijelentette, hogy ő a hajón marad. Komm lovaival és híveivel partra szállt, s beszélt az elébe siető breton vezérekhez. Rövid szónoklatában azt tanácsolta nekik, hogy a rómaiak kérlelhetetlen haragja helyett válasszák inkább hasznóhajtó barátságukat. De a vezérek, Hatalmas Hu és bajtársainak ivadékai, heves, erőszakos, büszke férfiak voltak. Türelmetlenül hallgatták az effajta beszédet. A harag előntötte színesre mázolt arcukat. Esküvel fogadták, hogy megvédelmezik Szigetüket a rómaiak ellen.

- Csak szálljanak partra - így kiáltottak föl - el is enyésznek majd, mint ahogy elenyészik a part fővényén a déli szél érte hó.

Sérelemnek tekintve a Caesar sugallta tanácsokat, már elő is vonták övükből kardjukat, s föl akarták koncolni a szégyenletes üzenetet átadó küldöttet.

Komm állva maradt, de a könyörgők tartásában hajolt pajzsa fölé, és testvéreinek nevezte őket. Hiszen el nem tagadhatóan, egyazon ősök fiai ők.

Ezért is nem ölték meg őt a bretonok. Béklyóba verték, s elvezették a parttól valamivel beljebb fekvő nagy faluba. Áthaladtában egy szabad téren, amelyet zsúpfedeleles kunyhók vettek körül, szabálytalan közökben a földbe vert magas, lapos köveken akadt meg tekintete; tele voltak vésve mindenféle jellel, amelyeket szenteknek vélt, mivelhogy egyáltalán nem volt könnyű kitalálni, mit jelentenek. Láta, hogy ennek a nagy falunak kunyhói hasonlatosak az atrebát falvakéihoz, de szegényesebbek. A vezérek kunyhói előtt póznák magasodtak, tetejükön vadkan-koponyával, rénszarvas-aganccsal, hosszú szőkehajú emberfejjel. Kommot egy kunyhóba vezették, amelyben nem volt más, mint a tűzhelynek még hamuval borított köve, száraz levélből összehányt alom s valami, hársfarönkbe faragott isten-képmás. A zsúptetőt tartó oszlophoz kötözötte az atrebátok királya balszerencsáját forgatta fejében, s gondolatai között vagy valami nagy hatóerejű varázsigé, vagy valami leleményes fortély után kutatgatott, hogy megmenekülhessen a breton vezérek haragja elől.

S hogy csillapítsa bűját-baját, az ősök módja szerint éneket szerzett, amelyben csak úgy harsogott a sok fenyegetés, sirt a panasz - és mindezt szülőföldje hegyeinek, erdeinek szívét betöltően emlékezetébe idézett képei színezték.

Csecsemőiket keblükhöz szorongató asszonyok jöttek hozzá, és kíváncsi tekintetüket rámeresztették, s kikérdezték hazája, népe s életének kalandjai felől. Nyájas, szelíd szóval felelt nekik. De szomorú lelkét kegyetlen nyugalanság kínozza.

2

Caesar, akit ügyes-bajos dolgai a nyár végéig a morinok partvidékén tartottak, egy éjszaka harmadik negyede táján útra kelt hajóhadával, és a nap negyedik órájában a Sziget elé ért. A bretonok már várták a parti fővényen. De sem tűzben keményített fanyilaik, sem kaszás küllőjű harci szekereik, sem az óceán szirtjei között úszáshoz szokott hosszúszerű lovaik, sem szörnyű ábrákkal rémítővé mázolt arcuk nem állíhatták meg a rómaiakat. A legionáriusok által körülvett Sast kitűzték a barbár Sziget földjén. A bretonok megfutottak a szörnyetegeknek hitt gépekből rájuk zúduló kő- és ólomzápor elől. Döbbenten a rémülettől menekültek, mint jávorszarvas-nyáj a vadászgerely elől.

Mikor estefelé elérték a parttól nem messze fekvő nagy falujukat, a vezérek letelepedtek a szabad teret karikába kerítő kövekre, és tanácsot tartottak. Egész éjszakán át tanakodtak, és midőn a hajnal kezdte megvilágítani a látóhatárt, mialatt a pacsirta a szürke égbe fúrta énekét, bementek a kunyhóba, ahol Komm, az atrebátok királya, harminc nap óta béklyóba verten senyvedett. A rómaiakra való tekintettel nagy tisztelettel nézték, eloldozták kötelékeit, vad-cseresznye levéből erjesztett itallal kínálták, visszaadták neki fegyvereit, lovait, bajtársait, és hízog szavakat intézve hozzá, könyörögtek neki, hogy menjen velük a rómaiak táborába, s kérjen kegyelmet számukra a Hatalmas Caesartól.

- Rábeszéled őt, hogy barátunk legyen - mondták neki - mivelhogy bölcs vagy, s szavaid gyorsak és mélyre hatolók, miként a nyíl. Őseink között, kiknek emlékét énekek őrzik, egyetlenegy sincs, ki felülmúlna téged óvatos eszesség dolgában.

Komm, az atrebátok királya, örömmel hallotta e beszédüket. De elrejtette ujjongó érzéseit, és keserű mosolyban fölbiggyedő ajakkal így szólt, miközben kinyújtott keze rámutatott a nyírfák hulldogáló, szélben kerengő leveleire:

- A hívságos emberek gondolatai olyanok, mint e szélüzte levelek, és ide-oda keringenek, minden irányba fordulva, forogva szüntelenül. Tegnap eszeveszettnek tartottak, és azt mondták, hogy a barom-mámorító írföldi fűből ettem. Ma úgy vélik, hogy az ősök bölcsessége lakozik bennem. Pedig nap mint nap egyformán jó a tanácsom, mert szavaim nem a nap vagy a hold, de értelmem gyermekei. Gonoszságok méltó béreül ki kellene szolgáltatnom benneteket Caesar haragjának, aki csuklóban elcsapatná kezetek, kivájnát szemetek, hogy a híres-neves falvakban kenyeret és sört koldulva, tanúságot tegyetek a breton Sziget szélében-hosszában erejéről és igazságtevéséről. Mégis elfeledem a rajtam elkövetett sérelmet, mert eszembe idézem, hogy testvérek vagyunk, és a bretonok s az atrebátok egyazon fának a gyümölcsei. Úgy fogok cselekedni, hogy javára szolgáljon a Themse vizét ivó testvéreimnek. Caesar barátságát, melyet én hoztam el számukra Szigetükre, most, hogy esztelenségükkel eljátszották, visszaszerzem nekik. Caesar, aki szereti Komm vezért, mert őt királlyá tette az atrebátok s a kagylós nyakláncú morinok fölött, szeretni fogja a lángvörösre festett arcú breton vezéreket, s meg fogja őket erősíteni gazdagságukban és hatalmukban, mivelhogy barátai Komm vezérnek, aki a Somme vizét issza.

És Komm, az atrebátok királya még ezeket mondta:

- Halljátok meg most tőlem, mit fog mondani Caesar, amikor majd pajzsaitok fölé hajoltok ítélszéke előtt, és mit lesz illő válaszolnotok okos szellemben. Ezt fogja mondani nektek: „Megadom nektek a békét. Szolgáltassátok ki nékem a nemesi gyermekeket túsokul.” Ti meg így válaszoltok reá: „Kiszolgáltatjuk néked nemesi származású gyermekeinket. És néhányat még ma eléd vezetünk. De a nemesi származású gyermekek nagyobb részét Szigetünk távoli vidékein tartózkodnak, s néhány napba beletelik, míg idehozhatjuk őket.”

A vezérek megcsudálták Kommnak, az atrebátok királyának fortélyos esztét. Egyikük azt mondta neki:

- Nagy ész lakozik benned, Komm, s hiszem, nagy barátság tölti el szívedet a Themse vizét ivó breton testvéreid iránt. Ha Caesar ember volna, lenne bátorságunk megharcolni vele, de isten ő, felismertük arról, hogy hajói és hadigépei értelmes, élő lények. Gyerünk, kérjünk tőle bocsánatot, amiért fegyverrel támadtunk ellene, és hadd engedje meg, hogy megtarthassuk hatalmunkat és kincseinket.

Így szólván, a ködös Sziget vezérei lóra kaptak, s elvágattak az óceánnak arra a partszakaszára, amelyet a rómaiak megszállva tartottak a gyorsjáratú naszádjaikat ringató öblöske mellett, nem messze a vízszéli fövenytől, ahová gályáikat kivontatták. Komm velük lovagolt.

Mikor megpillantották a rómaiak árkok, cölöp-palánkok által körülvett táborát, amelyben széles és szabályos utcák fehérlettek, és a tömérdek sátor fölé csillogva magasodtak a hadijelvények koszorúi meg az arany sasok, ámulva torpantak vissza, s azon tanakodtak, mily ördögös mesterséggel építették föl a rómaiak egy nap alatt ezt a várost, hiszen szebb és nagyobb volt a ködös Sziget minden városánál.

- Mi ez? - kiáltott fel egyikük.

- Róma! - felelte az atrebát. - A rómaiak mindenüvé magukkal viszik Rómát.

A táborba bebocsáttatván, odajárultak az ítélőszék elé, amelyen vesszőnyalábos bárdok között ott ült a prokonzul. Bíbor palástja fölött fehérülő sápadt arcában sas-szem villogott.

Komm, az atrebát, könyörgő meghajlásba görnyedt, és kérte Caesart, hogy bocsásson meg a breton vezéreknél.

- Ellened támadtukban - úgymond - a vezérek nem szívük szerint cselekedetek, amely, ha parancsol, nagy és nemes. Amikor katonáid ellen hajtották harci szekereiket, nem parancsoltak, hanem engedelmeskedtek; a törzsbeli szegény és egyszerű emberek akaratának engedtek, mert azok nagy számban sereglettek össze mindenfelől, hogy ellened szegüljenek, nem lévén elég eszük a te erőd fölismerésére. Tudod, hogy a szegények mindenben kevésbé jók, mint a gazdagok. Ne vond meg barátságodat ezektől itt, kik nagy javak urai, és megfizethetik az adót.

Caesar a kért kegyelmet megadta a vezéreknél, s így szólt hozzájuk:

- Szolgáltassátok ki nékem fejedelmeitek gyermekeit túszoval.

A legöregebb vezér így felelt rá:

- Kiszolgáltatjuk néked nemesi gyermekeinket. S néhányat még ma eléd vezetünk. De a nemesi származású gyermekek nagyjából Szigetünk távolabb eső vidékein tartózkodnak, s több napba is beletelik, míg idehozhatjuk őket.

Caesar beleegyezése jeléül megbólintotta fejét. Így, az atrebát tanácsa szerint, a vezérek csak néhány s nem is éppen a legnemesebb származású fiatal fiút szolgáltatták ki.

Komm a táborban maradt. Éjnek évadján, hogy nem jött álom szemére, fölhágtott a meredek sziklapart fokára, s végigtekintett a tengeren. A hullám zúgva törött meg a szirteken. A tengerről fúvó szél gyászos hangon vinnyogott bele az egymásra torlódó habok bömbölésébe. A felhők között mozdulatlanul tovasuhanó fakó-vörös hold táncoló fényeket vetett az óceán vizére. Az atrebát, kinek vad pillantása átfúrta a ködöt és a homályt, vihar által meglepett hajókat pillantott meg, amint hullám hányta, szél kergette őket. Egy részük kormányától fosztottan imbolygott arra, amerre a hullám lökte őket, s a hullám tajtékja ott csillogott oldalukon; más részük menekült ki a nyílt tengerre. Vitorlájuk halászmadár szárnyaként súrolta a vizet. A Caesar lovasságát hozó hajókat verte így szét a vihar. A gall vezér, aki örömtől dagadó kebelével szívta magába a tenger illatát, a meredek sziklafal szélén odább lépegetett, s csakhamar megpillantotta a kis parti kanyart, amelynek homokján ott álltak megfenekelve a bretonokat olyannyira megrémítő római gályák. Láta, amint a hullám egyre közelebb és közelebb lendül feléjük, odaér, emelint, egymásnak veri, ronccsá zúzza őket, mialatt az öblöcskében horgonyzó, mély hajótestű naszádok vasmacskájuk körül táncoltak a dühöngő szélben, amely mint lenge nádszálakat tépte, ragadta magával árbocikat, kötélzetüket. Tisztán látta a partra riadtan lefutó legionáriusok zavart kapkodását. Zajongásuk fölcsapott füléig a vihar bömbölésében. Ekkor égnek emelte tekintetét, az isteni holdra, amelyet a vízparton és a rengetegeken lakó atrebátok tisztelve imádnak. Úgy függött ott a bretonok fölzajdult egén, mint valami pajzs. Tudta, hogy ő, ő, a kerekre telt rézvörös hold támasztotta e nagy dagályt és leányát, a vihart, amely most pozdorjává töri, szétszórja a római hajóhadat. S a fehér sziklapart fokán, a fön-

séges éjszakában, a dühöngő tenger fölött Komm, az atrebát előtt feltárlkozott egy rejtelmes, titkos erő, amely győzhetetlenebb a rómaiakénál.

Értésülve a hajóhad pusztulásáról, a bretonok örömmel eszméltek rá, hogy Caesar nem parancsol sem az óceánnak, sem a puszta partok, mélységes rengetegek barátjának, a holdnak, és hogy a római gályák nem legyőzhetetlen sárkányok, mert íme a dagály szétroncsolta s oldalukon tátongó nyílással kivágta őket a parti fövényre. Újra éledt szívükben a remény, hogy megsemmisíthetik a rómaiakat, s azt tervezgették: nagy részüket nyíllal és karddal ölik meg, a többit meg a tengerbe hajítják. Ezért jelentek meg nap nap után állhatatos kitartással Caesar táborában. Hozták a legionáriusoknak a füstölt húst és a jávorszarvasbőrt. Barátságos arcokat vágtak, ömlött ajkukról a mézesmázos szó, s csodálattal tapogatták a centuriók izmos-kemény karját.

A vezérek, hogy behódolásukat őszintének lássák, túszoikat adták; de a túszoik olyan ellenségeik fiai voltak, akik ellen bosszút tápláltak, vagy nem isteni eredetű családból származó, szépség nélküli gyermekek. És mikor azt hitték, hogy a kis barna emberek már nyugodtan megbíznak barátságukban, egybegyűjtötték minden Themse-parti falu harcosát, s vad üvöltéssel zúdultak neki a tábor kapuinak. E kapukat fatornyok védelmezték. A bretonok, nem ismerve annak módját, hogyan kell bevenni a megerősített hadállásokat, nem jutottak túl a védőövezeten, és számos színesre mázolt arcú vezér hullott el a tornyok alján. A bretonok újra azt tapasztalták, hogy a rómaiak emberfeletti erővel rendelkeznek. Eljöttek tehát másnap, és barátságot ígérő fogadkozásokkal kérték Caesar bocsánatát.

Caesar mozdulatlan arccal fogadta az elébe járulókat, de még aznap éjjel behajózta légióit a hevenyében kitatarozott naszádokra, s elvitorlázott a morinok partvidéke felé. Miután nem reménykedhetett abban, hogy a vihar által szétvert lovassága elér hozzá, ezúttal lemondott a ködj-ülte Sziget meghódításáról.

Komm, az atrebát, a haddal együtt tért vissza a morinok partvidékére. A prokonzult vivő hajóra szállott. Caesar, akit igen érdekelték a barbárok szokásai, megkérdezte tőle, vajon Pluto ivadékainak tartják-e magukat a gallok, és ezen eredetük miatt mérik-e az időt az éjszakákkal s nem a nappalokkal. Az atrebát nem tudta e szokás igazi okát megadni. De azt felelte, hogy véleménye szerint a világ keletkezése során az éjszaka megelőzte a nappalt.

- Úgy vélem - tette még hozzá - hogy a hold régibb, mint a nap. Nagyhatalmú istenség ő s a gallok barátja.

- A hold isteni voltát - felelte Caesar - elismerik a rómaiak is, a görögök is. De ne hidd, Commius, hogy ez az Itália s az egész föld fölött ragyogó égitest különösebbképpen kedvez a galloknak.

- Vigyázz, Julius - felelte az atrebát - s jól fontold meg a szavaidat. A hold, akit itt látsz tovasuhanni a felhők között, nem ugyanaz a hold, aki Rómában fénylik márvány templomaitokon. Ezt itt, bár nagy és fényes, Itáliából mégsem lehetne látni. Nem engedi meg a távolság.

3

Beállt a tél, s jéggel, hóval és sötétséggel borította el Galliát. A nádkunyhók mélyén üldögélő harcosok szíve forrongott, mikor visszaemlékeztek a Caesar által megöletett vezérekre vagy a vásárokon elkótyavetyélt szolgákra. Olykor egy férfi jelent meg a kunyhó küszöbén, kenyeret koldulva s megmutatva a liktor által levágott csuklóját. S a harcosok háborogtak szívük mélyén. Haragos szavaik röpködtek, ha egymás közt voltak. Éjszakai titkos gyűléseket tartottak az erdők mélyén és a sziklák barlangjaiban.

Eközben Komm király szerte az erdőkben vadászgatott híveivel, az atrebátok földjén. Az ismeretlen ösvényeken nap mint nap fölbukkant a király előtt egy hírnök csíkos köpenyben, vörös gall gatyában, és a közelébe érvén, meglassítva lova léptét, ezt súgta oda:

- Komm, nem akarsz szabad ember lenni, szabad hazában? Komm, sokáig fogod még túrni a római rabszolgaságot?

S a hírmondó eltűnt a szűk úton, amelyen az avar tompává fogta lova vágtajának dobogását.

Komm, az atrebátok királya, továbbra is barátja maradt a rómaiaknak. De lassan-lassan arra a meggyőződésre jutott, hogy az atrebátokat és a morinokat megilleti a szabadság, mivelhogy ő a királyuk. Az sem igen volt inyére, hogy a Nemetocennában megtelepedett rómaiak törvényt ülnek a bűnösök felett, ők szolgáltatnak igazságot, és az Itáliából jött földmérő mesterek utakat vágnak a szent erdőségeken keresztül. Végül is kevésbé csodálta a rómaiakat, amióta látta, hogy naszádjaik mint törtek össze a breton sziklapartokon, és miként sírtak a legionáriusok a fövényen éjnek évadján. Továbbra is Caesar nevében országlott népei fölött. De homályos értelmű szavakban közeli harcokról beszélt híveinek.

Három évre rá elérkezett az óra: Genabum utcáin római vér ömlött. A Caesar ellen zendült vezérek köré harcosok sereglettek az arvern hegyekben. Komm nem szerette ezeket a vezéreket; sőt gyűlölte őket: egyeseket azért, mert több emberük, több lovuk, több földjük volt, mint neki; másokat gazdagságukért, mert dúskálódtak aranyban és rubinban; többeket végül amiért azt mondták magukról, hogy bátrabbak és előkelőbb nemzetségből származnak, mint ő. De azért jó szívvel fogadta hírmondóikat, akiknek egy-egy tölgyfalevelet s egy-egy rügyező mogyoróágat nyújtott át szeretete jeléül. És sűrű üzenetváltás folyt közte s a Caesar ellen lázadt vezérek között faágakkal, amelyek úgy voltak rovátkolva s egymásba bogozva, hogy nyilvánvaló volt jelentésük a gallok számára, akik ismerték a falevelek jelbeszédét.

Nem rikoltotta el a harci kiáltást. De sorra járta az atrebát falvakat, és meglátogatva a harcosokat kunyhóikban, azt mondta nekik:

- Elsőbben ez a három született meg: az ember, a szabadság, a világosság.

Megbizonyosodott róla, hogy ha elrikoltja a harci kiáltást, hívására ötezer morin harcos és négyezer atrebát harcos fogja felölteni a bronz övét. S örömmel gondolván rá, hogy a rengetegben tűz lappang a hamu alatt, átment nagy titokban a treverusokhoz, hogy megnyerje őket a gallok ügyének.

Hát amint híveivel a Moselle füzes partja hosszat lovagolgatott, egy csíkos köpenyt viselő hírmondó hangszárral egybebogozott kőrifa-ágot nyújtott át neki óvó figyelmeztetésül, hogy a rómaiak megneszeltek valamit szándékaiból, jó lesz vigyáznia. Merthogy ezt jelentette a kőrifa-ággal összebogozott hangavesszőcske. Ő azonban folytatta útját, és elérkezett a treverusok földjére. Titus Labienus, Caesar alvezére s vele tíz légio állomásozott itt. Értesülve arról, hogy Commius király nagy titokban a treverus vezérek látogatására jön, gyanakodni kezdett, hogy az atrebát Róma iránti hűségüktől akarja eltéríteni őket. A nyomába küldött kémektől olyas híreket kapott, amelyek csak megerősítették véleményét. Elhatározta, hogy elteszi láb alól ezt az embert. Római volt, a világ példaképének, a Város istennőnek fia, ki fegyveresen vitte el a római békét a földkerekség pereméig. Jó hadvezér volt, járatos a matematikában és szakértő a gép-építésben. Békében, szabad idejében el-eltársalgott campaniai nyaralójának kertjében, a terebinuszfák alatt, előkelő hivatalt viselő férfiakkal a népek törvényeiről, szokásairól és erkölcséről. Magasztaló szavakkal beszélt a hajdankor erényeiről s a szabadságról. Buzgón olvassatta a történetírók s a görög filozófusok könyveit. Finom és nemes gondolkodású férfi volt. És mivel Komm, az atrebát, barbár volt, a római üggyől idegen, Titus Labienus előnyösnek és helyesnek találta, hogy meggyilkoltassa őt.

Megtudván, hogy hol tartózkodik, elküldte hozzá lovassági prefektusát, Caius Volusenus Quadrastus, aki ismerte az atrebátot, mert kettejüket bízták meg annak idején, Caesar hadjárata előtt, hogy együtt derítsék fel Britannia szigetének partvidékét; de Volusenus nem mert akkor partra szállani. Nos, Labienusnak, Caesar alvezérének parancsára Volusenus maga mellé vett néhány centuriót, s elügetett velük abba a faluba, amelyről tudta, hogy ott találhat Kommra. Föltétlenül számíthatott rájuk. A centurio tiszti rangot viselő legionárius volt, aki hivatalos jelvényéül egy szőlőtőből készült botot viselt, ezzel ütötte meg alárendeltjeit. Fölötteseinek vakon engedelmeskedett. A földmunkás után ő volt a hódítás legfőbb eszköze. Volusenus ezt mondta centurióinak:

- Egy férfiú fog felém közeledni. Békén engeditek hozzám lépni. Kezet nyújtok neki. Ebben a pillanatban sújtsatok le rá hátulról, és öljétek meg.

Kiadván a parancsot, Volusenus útnak eredt kíséretével. A falu közelében egy mélyúton szembetalálkozott Komm-mal és híveivel. Az atrebátok királya, aki tudta, hogy gyanús lett a rómaiak szemében, már-már visszafordult volna. De a lovassági prefektus nevén szólította, biztosította barátságáról, és kezét nyújtotta feléje.

Az atrebát, kinek aggodalmát elcsitították a jóakaratsnak e nyilvánvaló jelei, közelebb lépett. Abban a pillanatban, amikor meg akarta ragadni a feléje nyújtott kezet, egy centurio kardjával a fejére sújtott, úgyhogy Komm vérbe borulva bukott le lováról. A király hívei ekkor rávetették magukat a maroknyi római csapatra, szétverték azt, majd Kommot fölszedték, s elvágattak vele a közeli faluba, mialatt Volusenus, aki azt hitte, hogy föladatát végrehajtotta, vágatában tért vissza lovasaival a táborba.

Komm király nem halt meg. Titokban hazaszállították az atrebátok földjére, s ott felgyógyult szörnyű sebéből. Hogy újra lábra állt, ezt az esküt tette:

- Esküszöm: csak azért fogok eztán rómaival szemtől szembe kerülni, hogy megöljem.

Hamarosan hírül vette, hogy Caesar nagy vereséget szenvedett a gergoviai hegy alján, és seregéből negyvenhat centurio esett el a város falai alatt. Majd arról értesült, hogy a szövetségeseiket, akik fölött Vercingetorix parancsnokolt, ostrom alá vették a mandubiusok Alesiajában, ebben a híres gall várban, amelyet Hercules Tyrius építtetett. Morin harcosaival és atrebát harcosaival ekkor az édukok határára sietett, ahol az alesiai gallok megsegítésére készülő hadsereg gyülekezett. Seregszámlálást tartottak, amelyből kitűnt, hogy a had kétszáz-negyvenezer gyalogos és nyolcezer lovas. Parancsnokai az éduok Viridumar és Eboracorex, Vergasillaun, az arvern, s Komm, az atrebát, lettek.

Nehéz menetelés hosszú napjai múltán Komm végre elérkezett a vezérekkel s a katonákkal az édukok hegyes-völgyes földjére. Az alesiai fennsíkot környező ormok közül az egyikről letekintve megpillantotta a római tábor s körös-körül a földet túró, kis barna embereket, akik háborút inkább viseltek csákánnyal és ásóval, mint karddal és gerellyel. Rossz jelnek vélte, mert tudta, hogy a gallok kevesebbet érnek a sáncokkal és gépekkel szemben, mint az emberi mellek ellen. Jómaga is, hadi cselvetésben fölöttébb járatosan, nem sokat konyított a latin mérnökök mesterségéhez. Három nagy ütközet után, amelynek során a rómaiak erődítései még csak meg se sérültek, Kommot viharban kóválygó szalmaszálként ragadta magával a gallok fejvesztett, szörnyű futása. A kavarodásban szemébe villant Caesar vörös palástja, s megérezte előre a vereséget. Most sietve menekült az utakon, dühöngve átkozott meg minden rómat, de elégedett volt, amiért a baj rászakadt vele együtt az irigyelt gall vezérekre is.

Komm egy esztendeig rejtőzködött az atrebát erdőségekben. Itt biztonságban élt, mert a gallok gyűlöltek a rómaiakat, s mivelhogy behódoltak nekik, nagyra becsülték azokat, akik megtagadták az engedelmességet. Hívei kíséretében a folyópart nádasaiban és a rengetegben úgy élt, hogy életmódja nem sokban különbözött attól, amelyet egykor, mint sok törzs vezére, folytatótt. Vadászgatott, halászgatott, cselvetéseken törte fejét, és itta az erjesztett italokat, amelyek megfosztották őt az emberi dolgok megértésétől, istenieket sugalmaztak. Lelkében azonban megváltozott, és szenvedett attól, hogy nem érzi már magát szabadnak. A népek vezérei mind elhulltak a csatákon, vagy halálra vesszőzték őket, vagy béklyót vetett kezükre a liktor, s így hurcolták el őket Róma tömlőceibe. Nem izgatta már ellenük a fenekedő irigység, egész gyűlölete a rómaiak ellen fordult. Az aranykarikát, amelyet a diktátortól mint a szenátus és a római nép barátja kapott, lova farkára erősítette. Szelindekeit Caesarnak, Caiusnak s Juliusnak nevezte el. Ha disznót látott, Volusenusnak szólította, s megdobálta kövel. S énekeket szerzett az ifjúságában hallottak mintájára, amelyek erőteljes szóképekben zengték a szabadság szeretetét.

Aztán egy szép napon, amikor madarászás közben, egyedül és távol híveitől, fölhängott a Nemetocenna fölött emelkedő hangás fennsíkra, elrökönyödve látta, hogy városa kunyhóit, cölöp-palánkjait lerombolták, s egy közfal övezetében csodás művészettel épített házak, templomok, oszlopcsarnokok emelkednek, s mindez oly iszonyattal és rémülettel töltötte el, mint amilyen a varázsművek megpillantásakor támad. Mert lehetetlennek vélte, hogy ilyen rövid idő alatt emberi kéz természetes eszközökkel ilyen káprázatos épületeket emeljen.

A hanga közt bujkáló madarak űzéséről megfeledkezve, ott hasalt a vörös földön, s nézte, nézte sokáig a különös várost. A kíváncsiság, erősebb a félelemnél, tartotta nyitva a szemét. A látványosságot bámulta napestig. S ekkor ellenállhatatlan vágy támadt szívében, hogy bejusson a városba. Egy kő alatt a hanga közt elrejtette arany nyakláncait, karkötőit, drágaköves öveit és vadászfegyvereit, csak egyetlen kést tartott magánál, köpenye alatt, és leereszkedett az erdős lejtőn. Áthaladva a nedves bozótokon, gombát szedett, hogy portékájával a piacra tartó szegény embernek lássák. És az éjszaka harmadik negyedén lépett be a városba az Aranykapun át. A kaput legionáriusok őrizték, akik akadálytalanul engedték be rajta az élelmiszereket hozó parasztokat. Így aztán az atrebátok királya, paraszti külsőt öltve magára, könnyűszerrel bejutott a Julius útra. Kétoldalt villák öveztek, és Diana templomához vezetett, amelynek fehér oromzata már bíbor, égszínkék és arany indákkal ékesítve emelkedett a magasba. A reggel derengő fényénél Komm a házak falain festett alakokat látott. Táncosnők lenge s könnyű képei s előtte ismeretlen történet jelenetei voltak ezek: egy ifjú szűz, akit áldozatként hősök mutatnak be; egy dühöngő anya, aki leszúrja még csecsszopó két magzatát; egy kecskelábú férfiú, aki meglepetten hegyezi hosszú, szőrös fülét, amint elvonja a leplet egy fekvő s alvó szűzről, s azt látja, hogy az előtte fekvő nő egyben fiatal fiú is. S az udvarokban más festmények is voltak, amelyek a szeretkezésnek Gallia népei előtt ismeretlen módjaira oktattak. Bár szörnyen szerette a bort és az asszonyokat, semmit sem értett az ausoniai gyönyörökhöz, mivel nem alkotott magának érzékletes fogalmat arról, mily változatosak a test formái, s nem izgatta a szépség vágya. Azért jött ebbe a városba - amely hajdan az övé volt -, hogy kielégítse gyűlöletét és táplálja haragját, így hát csak szította szívében a dühöt és az utálatot. Megvetette a latin művészeteket és a festők rejtelmes mesterkedéseit. S az oszlopcsarnokok falaira festett jelenetekből csak igen keveset ismert fel, mivelhogy szeme csak a fák lombjainak s a borús ég fellegeinek felismerésében volt gyakorlott.

Pár marék kucsmagombát köpenye egy redőjébe fogva, járt-kelt a széles kőlapokkal borított utakon. Egy kapualjban - amely fölött kis lámpással megvilágított phallosz emelkedett - a járókelőkre leső, átlátszó anyagú tunikába öltözött nőt látott. Erőszakos cselekedetet forgatva fejében, feléjük tartott. Egy vénasszony termelt ott, és rikácsoló hangon ráripakodott:

- Lódulj utadra. Nem sajtzagú parasztnak való ez a ház. Eredj vissza, te csordás, a teheneidhez!

Komm azt felelte rá, hogy ötven asszonya volt, a legszebb ötven atrebát asszony, és volt arannyal színültig telt ládája nem egy. A lotyók nevetni kezdtek, és a vénasszony azt kiáltotta:

- Tágulj innen, részeg disznó!

S Kommnak úgy rémlett, mintha a banya centurio volna, szőlőtőből készült bottal - annyira megnyilvánult a Birodalomban a római nép fönsége!

Komm egyetlen ökölcsapással szétzúzta az öregasszony állát, és nyugodtan továbbállt, mialatt a ház szűk folyosóját éles kiáltások, panaszos üvöltések töltötték be. Balkéz felől hagyta az ardeni Diana templomát, és két oszlopsor között átvágott a fórumon. Amint fölismerte a márvány talapzatán álló Róma istennőt - fején sisak, és karja előreleendülve, hogy a világ minden népének parancsoljon -, Komm gyalázó szándékkal kielégítette előtte a természetes életműködések legocsmányabbikát.

Áthaladt a város már kiépített részén. S most eléje tárult az amfiteátrumnak alighogy megkezdett, de már így is óriás méretű kőkaréja. Felsőhajtott:

- Ó, te szörnyeteg fajzat!

Csak ment előre a gall kunyhók ledöntött, lábbal taposott törmelékei között, amelyeknek, míg álltak, szalmatetői úgy sorakoztak egymás mellé hajdan, mint egy mozdulatlan sereg hadsorai, s amelyek a földön most már nem is romok, de trágyadombok voltak. És így tűnődött magában:

- Íme, ez maradt meg annyi emberöltőből! Íme, mivé tették azokat a hajlékokat, ahol az atrebát vezérek akasztották a falra fegyvereiket!

A nap most az amfiteátrum lépcsői fölé emelkedett, és a gall vezér elapadhatatlan és kíváncsi gyűlölettel járt-kelt a széles területen a téglá- és kőrakások között. Teleitta nagy, kék szemét a hódítás e kegyetlen bizonyítékaival, és meg-megrázta a hús légből hosszú, szőke sörényét. Azt hívén, hogy egyedül van, átkot átkra mormogott. De most hirtelen megpillantott az építkezés helyétől kődobásnyira eső, tölgyekkel koronázott halom tövében egy férfit. Mohával benőtt kövön ült, lehajtott fejére ráborította palástját. Nem viselt rangját, hivatalát mutató jelzést, de ujját lovagi gyűrű szorította, s az atrebát nemhiába forgolódott annyit római táborokban, most azonnal felismerte, hogy egy hadi tribunus. A katona viasztáblácskákra írkált, szemmel láthatóan egészen belemerült gondolataiba. Sokáig maradt mozdulatlan, aztán töprengve felvetette fejét, az íróvesszőt ajkához nyomva, üres tekintettel maga elé bámult, majd leeresztette pillantását, és újra írni kezdett. Komm szemtől szembe látta, és észrevette, hogy fiatal, arca szelíd és nemes.

Az atrebát vezérnek ekkor eszébe jutott esküje. Megtapogatta köpenye alatt a kését, vadember fürgeségével a római mögé osont, s markolatig dőfte a pengét az ifjú vállá tövébe. Római penge volt. A tribun mélyet sóhajtott és összeesett. Szája szögletéből vékony vércsík kigyózott alá. A viasztáblácskák ottmaradtak tunikáján, két térde közt. Komm fölkapta őket, s mohó kíváncsisággal nézte a rávéssett jeleket, abban a hiszemben, hogy bűbajos jelek, amelyeknek ismerete nagy hatalomhoz segíti majd. Betűk voltak, amelyeket nem tudott olvasni, görög

betűk, mert akkortájt Itália művelt ifjúsága szívesebben használta a görög ábécét, mint a latint. A betűk nagyobb részét írójuk elkente íróvesszőjének lapos végével. A megmaradtak görög mértékbe szedett latin nyelvű s helyenként teljes értelmű verssorokat mutattak:

Féltve melengeti fészke kincsét.

*Phoebém, szerelmem! Variusod, ki most
Itten bolyongván felleges ég alatt
A gall vidékeken...*

.....
És párjuk dalol szép aranykalitkában...

.....
*Phoebém! vigyázva szórd a kölesmagot
Elé, szegény fogoly s anya is:
Féltve melengeti fészke kincsét*

.....
*Phoebém! ne jöjj, ó, a ködös óceán
Partjára soh'sem, hogy ne...*

.....
*.....fehér lábad, a ringó csípőd
Lendüljön csörgőd ütemére.*

.....
*Sem Krőzus kincse, sem Attalosz bíbor
Köntöse, csak puha kebled, fehér karod...*

Gyenge zaj szállt föl az ébredező városból. Az atrebát futva menekült tova a gall kunyhók romjai közt, ahol néhány alázatos tartású és vad tekintetű barbár lakott földbe kapart lyukakban, s a városfal egyik hasadékan átugorva nekivágott a mezőnek.

5

Végre amikor a legionárius pallosa, a liktor vesszeje és Caesar kecségető szavai egész Galliát megbékéltették, Marcus Antonius quaestor téli szállásra az atrebát Nemetocennába vonult. Caesar hűgának, Júliának volt a fia. Hivatalos teendője abból állt, hogy zsoldot fizessen a csapatoknak, s a megállapított szabályzat szerint szétossza a zsákmányt, amely óriási volt, mert a hódítók aranyrudakat és karbunkulusokat találtak a szent helyek kőlapjai alatt, tölgyek odvában, tavak alvó vizében, és sok-sok aranyedényt, szerszámot szedtek össze a vezérek és a kiirtott népek kunyhóiban.

Marcus Antonius sok-sok íródeákot meg földmérőt hozott magával, akik az ingóságok és a földek szétosztásával foglalatoskodtak, s akik sokat irkáltak-firkáltak volna fölöslegesen, de Caesar egyszerű és gyors munkarendet tűzött ki számukra. Ázsiai kereskedők, gyarmatosok, munkások, törvénytudók özönével jöttek Nemetocennába; s az atrebátok, akik elhagyták városukat, most egymás után szállingóztak vissza kíváncsian, meglepetten és telve a csudálattal. A gallok nagy része most arra volt büszke, hogy tógát viselhet, s hogy Remus nemeslelkű ivadékaiknak nyelvét beszélheti. Leborotválva hosszú bajszukat, hasonlítani kezdtek a rómaiakhoz. Akiknek maradt némi vagyonuk, azok római építőmesterhez fordultak, hogy építsen nekik is olyan házat, amelyben belső oszlopcsarnok, a nők számára külön szobasor s kagylódísszel

ékített szökőkút van. Ebédlőjük falára odafestették Herculest, Mercuriust s a múzsákat, és ágyon könyökölve ették a kései vacsorát.

Komm, bár híres-neves apának gyermeke s maga is híres-neves volt, elvesztette hívei legnagyobb részét. Mindazonáltal megkötötte magát s nem hódolt be, de kóbor és harcos életmódot folytatott azzal a néhány emberrel, akiket a szabadság utáni töretlen vágy, a rómaiak gyűlölete vagy a fosztogatás és szerelmi erőszakoskodások megszokása kapcsolt öhozzá. Követték őt az ember nem járta rengetegbe, lápokra s még azokra a mozgó szigetekre is, amelyek a nagy folyamok széles torkolatában alakultak. Testtel-lélekkel szolgálták őt, de minden tisztelet nélkül szóltak hozzá, úgy, ahogy az ember a véle sorsban egyenlővel beszél, mivel valóban egyenlők voltak vele bátorságban, az állandó, szélsőséges szenvedésekben, a nélkülözésekben és a nyomorúságban. Sűrű lombú fáknak vagy sziklahasadékokban laktak. Megkeresték a szűk völgyek mélyén, zúgó hegyipatakok vize által a könnyen porló kőbe vágott barlangokat. Amikor nem került fegyvereik elé vad, szederrel és kukorcabogyóval táplálkoztak. A városokba nem mehettek, azokat őrizték előlük a rómaiak, vagy csak saját félelmük a rómaiaktól. A legtöbb faluban sem látták őket igen szívesen. Baráti érzéssel fogadták azonban Kommot a Somme folyó álmos torkolatainak mindig szélverte homokos partjain, a szerteszórt kunyhókban. E fővenypartok lakói hallal táplálkoztak. Szegény, szétszórtan, elveszve a meddő földjük kék bogáncskórói között, mit sem szenvedtek a római erőszaktól. Befogadták Kommot és társait föld alatti házaikba, melyeket tenger sodorta nád és kő födött. Figyelemmel hallgatták, mivel hozzá hasonló ékes szavú embert sohasem hallottak. Ilyesmiket mondogatott nekik Komm:

„Tudjátok meg, hogy kik a tenger partján s a rengetegben élő atrebátok és morinok barátai.

A hold, az erdő s a tenger a morinok s az atrebátok barátai. És sem a tenger, sem az erdő, sem a hold nem szereti azokat a kis barna embereket, akiket Caesar vezetett ide.

Nos, a tenger azt mondta nekem: - Komm, én elrejttem venét hajóidat partom egyik elhagyatott öblében.

Az erdő azt mondta nekem: - Komm, én biztos menedéket adok néked, ki híres-neves vezér vagy, valamint a te hűséges társaidnak.

A hold azt mondta nekem: - Komm, te láttad a bretonok szigetén, miként törtem össze a rómaiak hajóit. Én parancsolok a felhőknek és a szeleknek, s elfödöm majd világosságomat a kocsisok szeme elől, kik élelmiszereket fuvaroznak a Nemetocennában lakó rómaiaknak, úgyhogy rajtuk üthetsz éjnek idején.

Így szólt hozzám a tenger, az erdő s a hold. Én meg azt mondom nektek:

- Hagyjátok itt csónakjaitokat és hálóitokat, és jöjjetek velem. Valamennyien vezérek lesztek a harcon, és híres-neves férfiak. Igen szép és igen hasznos ütközeteket fogunk vívni. Bőségesen szerzünk majd magunknak eleséget, kincseket, asszonyt. Mégpedig így:

Az atrebátok és morinok földjét emlékezetből oly tökéletesen ismerem, hogy nincs ebben az országban olyan folyó, tó, szikla, amelynek helyét ne tudnám pontosan. S minden utat, minden ösvényt oly biztosan bevéstem elmémbe valódi hosszával s valódi irányával, mint ahogy ott vannak őseink földjén. S értelmemnek mily nagynak és királyinak kell lennie, hogy így magában foglalja az egész atrebát földet! Nos, tudjátok meg, magába zár még ezenkívül sok más földet is, gallokat, bretonokat, germánokat. Éppen ezért, ha reám bízták volna a parancsnokolást a népek fölött, legyőztem volna Caesart, s elűztem volna e földről a rómaiakat. S ezért együttesen sikerrel törünk majd rá Marcus Antonius hírvivőire s a szekérsorokra, melyek élelmiszert visznek a tőlem elrablott városba. Könnyűszerrel meglepjük őket, mivel ismerem

az ő útjukat, katonáik pedig nem fognak beérni bennünket, mert nem ismerik a mi útvonalunkat. S ha mégis sikerül nekik nyomunkra lelniök, elmenekülünk előlük venét hajóinkon, amelyeken átvitorlázhathánk a bretonok szigetére.”

Komm ilyes beszédeivel nagy bizalmat keltett maga iránt a köd-ülte partvidék vendéglátó gazdáinál. Végképp megnyerte őket magának azzal, hogy hajdani vagyona maradványaiból néhány arany- és vasdarabot adott nekik. Így szóltak hozzá:

- Követünk mindenüvé, ahová csak vezetni fogsz.

Ismeretlen csapásokon a nagy római út környékére vezette el őket. Ha akármelyik nedves réten, valami gazdag ember tanyája körül legelésző lovakat látott, társainak adományozta őket.

Így szervezett lovas-csapatot, amelyhez háborúban kincseket szerezni óhajtó több atrebát meg a római tábor néhány katonaszökevénye csatlakozott. Ez utóbbiakat azonban Komm vezér nem fogadta be, nehogy megszegje hajdani esküjét, mely szerint sohasem fog rómaival békén szembenézni. Kikérdeztette tehát őket valamelyik értelmes emberével, szélnek eresztette őket. Néha egy-egy falu valamennyi férfia, fiatalja, öregje egyenként, könyörögve járult elébe, hogy fogadja be őket hívei közé. Ezeket az embereket Marcus Antonius kincstári hivatalnokai mindenükből kifosztották: a Caesartól rájuk vetett adó után mindenféle jogtalan adót hajtván be rájuk és képzeletbeli mulasztásokért pénzbírságokkal sújtván vezetőiket. A kincstár tisztjei valóban, miután megtöltötték az állam pénzes ládáit, nagy buzgalommal igyekeztek meggazdagodni e barbárok rovására, akiket ostobáknak tartottak, s akiket akármikor hóhérkézre juttathattak, hogy elhallgattassák alkalmatlankodó panaszaikat. Komm kiválasztotta közülük a legerősebb férfiakat. A többieknek kiadta útjukat, bárhogya sírtak s bizonygatták, hogy félnek az éhenhalástól és a rómaiaktól. Nem akart nagy hadsereget, mivelhogya nem akart olyan nagy háborút viselni, mint annak idején Vercingetorix.

Kis csapatával néhány nap alatt több vágómarha- és liszt-szállítmányt ragadott el, leöldöste még Nemetocenna falai alatt is a magános legionáriusokat, és rémületet keltett a város római lakosságában.

- Ezek a gallok - mondogatták a tribunok s a centuriók - vérengző barbárok, az istenségek meggyalázói, az emberi nem ellenségei. Adott esküjük sárbatiprásával megsértik Róma s a béke fenségét. Példás büntetést érdemelnek. Az emberiségnek tartozunk azzal, hogya megfenyítsük a bűnösöket.

A gyarmatosok panaszai, a katonák kiáltásai eljutottak a quaestor ítélőszékéig. Marcus Antonius eleinte ügyet sem vetett rájuk. Azzal volt elfoglalva, hogya zárt és jól fűtött termekben színészekkel és széplányokkal együtt előadja annak a Herculesnek munkáit, akihez arcvonásai, göndör és kurta szakállá, izmos-inas tagjai hasonlatossá tették. Vállán oroszlánbőrrel, kezében a szörnyű bunkóval, Júlia tagbaszakadt fia álszörnyetegeket sújtott halálra, nyilaival hidra-formájú gépezetet lödözött át meg át. Majd hirtelen az oroszlánbőr helyébe Omphalé köntösét öltvén magára, egyúttal megváltoztatta dühét is.

A szállítmányokat ezalatt megtámadták; a meglepett és megzavart katonai különítményeket meg-megfutamították: s egy reggel ott találták G. Fusius centuriót fölhasított mellel, fölakasztva egy fán, az Aranykapu közelében.

A római táborban tudták, hogya ezeket a zsványkodásokat Commius követi el, aki előbb király volt a rómaiak kegyéből, most meg haramiavezér. Marcus Antonius parancsot adott, hogya járjanak el erélyesen, és védjék meg a katonák és a gyarmatosok biztonságát. Sejtván, hogya a ravasz gall nem egykönnyen fog kezükre kerülni, fölszólította a praetort, mutasson nyomban

valami elrettentő példát. A praetor, hogy főnöke szándéka szerint cselekedjék, ítélőszéke elé idézte Nemetocenna két leggazdagabb atrebát lakóját.

Az egyiket Vergalnak hívták, a másikat Ambrownak. Mindketten híres-neves nemzetség ivadékai voltak, s az atrebátok közül ők voltak a legelsők, akik Caesarral barátságba léptek. Gyors behódolásukért nemigen részesültek jutalomban, rangjuktól, méltóságaiktól és javaik nagy részétől megfosztották őket; a durva centuriók és a kapzsi jogszolgáltatók állandó zaklatására végül is néhány zokszót merészeltek mormolni. A rómaiakat majmolva, tógát viselve éltek Nemetocennában, ostobán és felfuvalkodottan, megalázottan és gögösen. A praetor vallatóra fogta őket, fejükre olvasta hazaárulásért az ítéletet, és még aznap átadta őket a liktoroknak. Szívükben kétellyel a latin igazságszolgáltatás iránt haltak meg.

A quaestor a gyors és erélyes intézkedésével újra bátorságot öntött a gyarmatosok szívébe, akik dicséretekkel halmozták el érte. Nemetocenna magistratusai, áldván atyai éberségét és jámborságát, elhatározták, hogy felállítják ércszobrát. Mindezek után néhány latin kereskedőt, akik kimerészkedtek a városból, megleptek Komm lovasai és lekaszabták őket.

6

Az atrebátok városában, Nemetocennában állomásozó lovasság prefektusa Caius Volusenus Quadratus volt, ő, aki korábban egyszer Commius királyt törbe csalta, s aki azt mondta a kíséretében levő centurióknak: „Amikor barátságom jeléül kezet nyújtok neki, hátulról sújtsatok le rá.” Caius Volusenus Quadratus azért becsülték a hadseregben, mert a kapott parancsnak vakon engedelmeskedett, mint rettenthetetlen bátorságú katona. Nagy jutalmakat kapott és élvezte a jó katonának kijáró megkülönböztetést. Marcus Antonius őt jelölte ki, hogy induljon hajtóvadászatra Commius király nyomába.

Volusenus buzgón igyekezett megfelelni a rábízott feladatnak. Nem egy lest vetett Kommnak, s martalócait sohasem vesztvén szem elől, állandóan zaklatta őket. Az atrebát azonban, aki tömérdek hadicselt tudott, gyors mozdulataival kifárasztotta a római lovasságot, s rajtaütött a magános katonákon. A foglyokat vallásos érzésből, abban a reményben, hogy ezzel maga felé fordítja vele az istenek kegyét, megölette. De az istenek szándékaikat éppúgy elrejtik, mint arcukat. S éppen egy ilyen kegyeletes tett végrehajtása után került Komm a legnagyobb veszedelembé. Akkortájt a morinok földjén bolyongtában éppen két fiatal és szép fogolynak szegte nyakát éjjel, a rengetegben, egy nagy kőlapon, amikor elhagyva az erdőt öreivel együtt, szembetalálkozott Volusenus lovasságával, amely jobban fölfegyverezve, mint az övé, s ügyesebb lévén a harcmozdulatokban, bekerítette és sok harcosát, lovát leölte. Kommnak a legügyesebb és legbátrabb atrebátokkal együtt azonban sikerült egérutat nyernie. Menekültek; lóhalálban száguldtak a síkságon a part felé, ahol a köd-ülte óceán hulláma köveket görget a homokban. Hátrafordulva, messze mögöttük látták csillogni a rómaiak sisakjait.

Komm nagyban reménykedett, hogy sikerül megmenekülnie üldözői elől. Lovai gyorsabb járásúak voltak, s nem is voltak úgy megterhelve, mint az ellenségei. Úgy számított, hogy még idejekorán eléri a hajókat, amelyek egy közeli öblöcskében várakoztak, hajóra száll híveivel, s elvitorlázik a bretonok szigetére.

Így gondolkodott a vezér, s az atrebátok némán vágattak vele. Időnként egy-egy földhajlás vagy valami törpe facsoport eltakarta előlük Volusenus lovasait. Majd ismét meglátta egymást a két csapat a végtelen, szürke síkon, de egyre növekedett köztük a távolság. A fényes bronzsisakok messze maradtak, és Komm nem látott immár egyebet maga mögött, mint a láthatáron

imbolygó kevésnyi port. A gallok már örömmel szívták magukba a tenger sós levegőjét. De a part közelében a kaptató homokos talaja lelassította a gall lovak vágóját, s Volusenus csapata közeledni kezdett.

A barbárok, akiknek igen finom hallásuk volt, már hallották a halk, alig kivehető s mégis rémületet keltő latin zajongást, amikor egyszerre csak a homokdomb-tetőről megpillantották a szélhajlította vörösfenyőkön túl, az elhagyott part öblöcskéjében összesereglett hajók árbocait. Örömben hosszan felkiáltottak. S Komm vezér egyként örvendezett azon, hogy oly előre-látó volt, s hogy ily szerencséje van. De amint kezdtek leereszkedni a part felé hajló lejtőn, megtorpantak az oldalában, kétségbeeséssel meredve az öblös, szép venét hajókra, amelyek magas orrukkal s tatjukkal most szárazra vetetten álltak a homokon hosszú-hosszú órákra, amíg az apályban elvonult tenger távolban aludt. E látványra tehetetlenül és ostobán hajoltak előre párolgó paripáikon, amelyek rogyadozó térddel hajtották le fejüket a szárazföld felől fúvó szélben, amint az szemükbe vágta hosszú sörényük tincseit.

A megrökönyödésben és a csendben Komm vezér kiáltott fel:

- A hajókra, lovasok! Jó szelünk van! A hajókra!

Nem értették, de engedelmeskedtek.

S leérve a hajókra, Komm megparancsolta, feszítsenek ki minden vitorlát. Tarkára festett állatbőrökből voltak azok. Ahogy kifeszítették őket, nekidagadtak az egyre erősödő szélben.

A gallok töprengtek: mire jó mindez, és vajon a vezér azt reméli-e, hogy ezek a hatalmas tölgyfa-hajók egyszer csak nekilendülnek s úgy hasítják majd a parti homokot, mint a tenger vizét. Egyesek arra gondoltak, hogy tovább menekülnek, mások meg arra, hogy a rómaiakat öldökölve hálnak majd meg.

Ezalatt Volusenus lovasai élén felkaptatott a kavicsos és homokos partot szegélyező dombra. Megpillantotta az öböl mélyén a venét hajók magasba nyúló árbocait. Megfigyelte, hogy kedvező szélben dagadnak a kifeszített vitorlák, s ezért megállította csapatát, trágár szitkokat zúdított Commius fejére, sopánkodott, amiért hiába hajszozták halálra lovaikat, és visszafordítva lovát, kiadta a parancsot embereinek a hazatérésre, táborukba.

„Mire is lenne jó - gondolta - tovább üldözni ezeket a banditákat? Commius hajóra szállt. Ha ily szél hajtja hajóit, gerelyünk már úgysem éri be.”

Kevéssel ezután Komm s az atrebátok bevették magukat a sűrű erdőkbe s a mozgó szigetekbe, amelyek beteltek hősi nevetésükkel.

Komm vezér hat hónapig harcolt még. Egy napon Volusenus nyílt mezőn lepte meg őt és húsz lovasát. A prefektust is körülbelül ugyanannyi lovas kísérte. Kiadta a parancsot a támadásra. Az atrebát akár azért, mert attól félt, hogy nem állják a rohamot, akár azért, mert valami hadicselre gondolt, intett híveinek, meneküljenek, s eszeveszett vágta lendült a széles síkságon; sokáig száguldott, Volusenus pedig a sarkában volt, és egyre inkább szorította. Aztán egyszerre csak hirtelen megfordította lovát, gall vitézei élén dühöngve vetette rá magát a lovassági prefektusra, és lándzsával átdöfte combját. A rómaiak, amint vezérüket lováról aláhanyatlani látták, meghökkenve elmenekültek. Majd a beléjük vert katonai szellem, amely arra hajtotta őket, hogy leküzdjék magukban a félelem természetes érzését, fölébredt bennük: visszafordultak, hogy felszedjék Volusenust, és épp akkor értek oda, amikor Komm vidám harsogással a legvadabb szitkokat zúdította fejére. A gallok nem tudtak ellenállni a kis római csapatnak, amely újra megerősödve, keményen, szilajul rájuk rohant, és legtöbbjüket lekasabolta vagy elfogta. Commius majdnem egymaga menekült meg, hála gyors lovának.

És Volusenust haldokolva vitték vissza a római táborba. Az orvosok ügyessége vagy erős szervezete azonban mégis talpra állította súlyos sebéből.

Commius ebben a csetepatében elvesztette leghűbb harcosait és gyűlöletét is. Bosszúvágya kielégült, és ő megnyugodva s elégedetten küldött követet Marcus Antoniushoz. A követ, a quaestor ítélőszéke elé bocsáttatván, így beszélt:

- Marcus Antonius, Commius király ígéri, hogy megtelepszik azon a helyen, amelyet kijelölsz számára, parancsaidat mindenben teljesíti, s túsokat ad. Csak arra kér, kíméld meg attól a szégyentől, hogy valaha is egy római elé kelljen járulnia.

Marcus Antonius nagylelkű volt:

- Megértem, hogy Commius kissé megcsömörlött a vezéreinkkel való találkozásoktól. Fölmentem azalól, hogy bármelyikünk előtt megjelenjék. Megbocsátok neki, s elfogadom túsait.

Senki sem tudja, mi lett Kommnak, az atrebátnak további sorsa; élete ezután már nem hagyott semmiféle nyomot.

BALTHAZÁR

Magos reges fere habuit Oriens...

Tertullianus

Mágus királyai voltak hajdan Keletnek...

Tertullianus

1

Ez idő tájt Éthiopia-ban Balthazár uralkodott, akit a görögök Szaracénnek neveztek. Fekete volt, de szép orcájú. Elméje egyszerű, szíve nemes. Uralkodásának harmadik, vagyis életének huszonkettedik évében látogatóba ment Balkishoz, Sába királynőjéhez. Útjában Sembobitis mágus és Menkéra, a herélt, elkísérte. Nyomában hetvenöt tevé lépkedett, megrakodva cimettel, mirhával, aranyporral és elefántagyarral. Amíg utaztak, Sembobitis a planéták sors-alakító hatására, valamint a drágakövek erejére oktatta őt, Menkéra pedig vallásos énekeket dalolt neki; de Balthazár nem hallgatott rájuk, s azzal szórakozott, hogy nézte, a homokpusz-tákat határoló horizont peremén mint ülnek hátuljukon, fülüket hegyezve, a kis sakálok.

Végezetre, tizenkét napi vándorlás után, Balthazár és társai rózsailatot éreztek, és csakhamar meglátták a Sába városát övező kerteket.

Fiatallányokkal találkoztak itt, akik táncot lejtettek a virágzó gránátalmafák alatt.

- A tánc: imádság - mondta Sembobitis mágus.

- Nagy áron lehetne eladni ezeket az asszonyokat - mondta Menkéra, a herélt.

A városba érven, megcsodálták az előttük emelkedő tárházak, csűrök, pajták nagyságát, valamint a bennük felhalmozott áruk mennyiségét. Sokáig mentek, szekerekkel, teherhordókkal, szamarakkal és hajcsárokkal tele utcákon, amikor egyszer csak szemükbe ötlöttek Balkis palotájának márványfalai, bíbor sátrai és arany kupolái.

Sába királynője egy udvaron fogadta őket, ahol a levegőt tisztán csobogó, gyöngyözve alá-hulló szökőkutak illatos vize frissítette fel. A drágakövekkel ékes köntösében ott állt a királynő és mosolygott.

Amint megpillantotta őt Balthazár, nyugtalanságot érzett. Mert az álomnál édesebbnek látta, s szebbnek a vágnál.

- Uram - szólt hozzá halkán Sembobitis -, meg ne feledkezz róla, s lépj jó kereskedelmi egyezsége a királynővel.

- Óvakodj, uram - tette hozzá Menkéra -, azt mondják, bűbájossággal mesterkedik, hogy szerelmet keltsen maga iránt a férfiakban.

Majd, földig meghajtva homlokát, a mágus és a herélt visszavonult.

Balthazár egyedül maradván Balkissal, szólni próbált, kinyitotta száját, de egyetlen szót sem tudott kiejteni. Csak magában mondta: „A királynő ingerült lesz hallgatásom miatt.”

A királynő azonban csak tovább mosolygott, és nem látszott haragosnak.

Ő is szólalt meg elsőül, s a legédesebb muzsikánál édesebb hangon mondta:

- Légy üdvözölve, és ülj le mellém.

És fehér fénysugárhoz hasonló ujjával a földön heverő bíborpárnákra mutatott.

Balthazár leült, nagyot sóhajtott, s mindegyik kezébe egy-egy párnát ragadva, gyorsan így kiáltott föl:

- Asszonyom, azt szeretném, ha ez a két párna két óriás volna, az ellenségeid. Mert kiteker-ném a nyakukat.

S ekként beszélván, oly erővel szorította meg markában a két párnát, hogy szövetjük meg-repedt, és fehér pihefelhő szállt ki belőlük. Az egyik kis tollacska ide-oda libgett a levegő-ben: majd alászállt a királynő keblére.

- Balthazár uram - szólt Balkis és elpirult -, ugyan miért akar óriásokat ölni?

- Mert szeretem - felelte Balthazár.

- Mondja csak - kérdezte Balkis -, székvárosában jó-e a kutak vize?

- Jó! - felelte Balthazár meglepetten.

- Azt is igen szeretném megtudni - folytatta Balkis -, miként készül Éthiópiaiban a gyümölcs-sajt.

A király nem tudta, mit feleljen. A királynő unszolta:

- Mondja csak, mondja, a kedvemért.

Ekkor Balthazár erősen megfeszítette emlékezőtehetségét, és leírta, miként járnak el az éthiópiai szakácsok, akik mézben főtt birsalmasajtot készítenek. De a királynő nem hallgatott rá. Hirtelen szavába vágott:

- Uram, úgy hírlík, szereti szomszédját, Kandace királynőt. Ne vezessen félre: szebb ő, mint én?

- Szebb? Asszonyom - kiáltott fel Balthazár, Balkis lábához borulva - lehetséges-e?...

A királynő nem hagyta abba:

- Tehát! A szeme? A szája? Arcszíne? Keble?...

Balthazár kitárta feléje karját és felkiáltott:

- Engedje meg, hogy levegyem a kis pihét, amely nyakára szállt, s odaadom királyságom felét a bölcs Sembobotissal és Menkérával, a herélttel együtt.

De a királynő fölkelt, s csengő kacagással elmenekült.

A mágus és a herélt, amint visszajöttek, urukat gondolatokba elmerülten találták, ami eddig nem volt szokása.

- Uram, nem sikerült talán jó kereskedelmi egyezséget kötnöd? - kérdezte Sembobitis.

Aznap Balthazár Sába királynőjével vacsorázott, és pálmabort ivott.

- Nos, igaz? - fordult feléje Balkis vacsora közben. - Kandace királynő nem olyan szép, mint én?

- Kandace királynő fekete - felelte rá Balthazár.

Balkis élénk tekintettel nézett Baltházára, s így szólt:

- Lehet valaki fekete s mégis szép.

- Balkis! - kiáltott fel a király.

Nem mondott ennél többet. Megragadta, átölelte; s ajka alatt tartotta a királynő homlokát. De meglátta, hogy az asszony sír. Ekkor halkán, simogató szóval kezdett beszélni hozzá, kissé éneklő hangon, mint ahogy gyermekhez a dajka. Kis virágszálának, kicsiny csillagának nevezte.

- Miért sír? - kérdezte aztán. - S mit kell tennem, hogy ne sírjon tovább? Ha valami vágya van, hadd ismerjem meg, és én betöltöm.

Balkis már nem sírt, és elgondolkozott. A király sokáig unszolta, hogy vallja meg, mire vágyik.

Végül is Balkis így szólt:

- Szeretnék félni.

Mivel Baltház, úgy látszott, nem érti, megmagyarázta neki: régi vágya, hogy valami ismeretlen veszedelemnek tegye ki magát, de lehetetlen, mert Sába lakói és istenei féltő gonddal őröködnék fölötte.

- Mégis szeretném érezni - tette hozzá sóhajtván - a borzalomnak éjszaka húsombba hatoló édes hidegét. Szeretném érezni, mint mered égnek minden hajszálam. Ó, oly jó lenne félni!

Karját a fekete király nyaka körül fonta, s gyermekien könyörgő hangon így beszélt:

- Íme, az éj leszállt. Járjuk be a várost álöltözetben. Akarja?

Persze hogy akarta. Balkis nyomban az ablakhoz futott, s a rácsozaton keresztül kitekintett a köztérre.

- Egy koldus fekszik - mondta - a palota falának tövében. Adja neki oda köntösét, és kérje el cserébe teveszőr turbánját s a darócszövetet, amely derekát övezi. Gyorsan, addig átöltözzöm.

S a királynő, hogy örömét jelezze, tapsolva szaladt ki a lakoma terméből.

Baltház levetette aranyhímes len tunikáját, s derekára övezte a koldus ágyékvetőjét. Igazi rabszolgának nézhetne volna bárki. A királynő is megjelent csakhamar, a földeken dolgozó asszonyok varrás nélküli, kék köntösében.

- Gyerünk! - mondta.

S kezénél fogva vezette Baltházart szűk folyosókon át egy kis kapuig, amely a mezőre nyílt.

2

Az éjszaka fekete volt. És Balkis egész kicsiny az éjszakában.

Elvezette Baltházart egy kis kocsmába, ahol városbeli napszámosok és teherhordók a rimákkal jöttek össze. Ott letelepedvén egy asztal mellé, a bűzös lámpa világánál, sűrű levegőben látták a bűdös, durva alakokat, akik ökölcspásokkal és késsel verekedtek egy nőért, vagy egy findza erjesztett ital miatt, míg mások az asztalok alatt horkoltak, összeszorított ököllel. A kocsmáros zsákokon elterülve, szeme sarkából figyelte az ivók dulakodását.

Balkis látta, hogy szózott halak függnek a tetőgerendákról, és így szólt társához:

- Szívesen megennék egy ilyen halat, apróra zúzott hagymával.

Balthazár elébe táltatta, amit kívánt. Balkis már megette, amikor a király észrevette, hogy nem hozott magával pénzt. Sebj, gondolta magában, s fizetség nélkül akart távozni a királynővel. De a kocsmáros ronda rabszolgának és komisz számárcancának nevezvén őket, útjukat állta. Balthazár egy ökölcsapással földre terítette. Ekkor többen az ivók közül felemelt késsel a két ismeretlenre vetették magukat. De a szerencsen megragadott egy hatalmas mozsártörőt, mellyel az egyiptomi vöröshagymát zúzták apróra, támadói közül kettőt agyonvert, a többi meg hátrálásra kényszerítette. Közben érezte az oldalához simuló Balkis testének melegét; ezért volt legyőzhetetlen. A kocsmáros barátai, nem mervén megközelíteni őt, a lebuji mélyéből hajigálták rá az olajos korsókat, az óncsészéket, az égő mécseket, sőt azt a szörnyű nagy bronzbográcsot is, amelyben egy egész birka főtt. A bogrács iszonyú zajjal zuhant Balthazár fejére, és beszakította koponyáját. Egy pillanatig ámulatlan állt ott a király, majd összeszedve minden erejét, oly lendülettel vágta vissza támadóira a bográcsot, hogy súlya megsokszorozódott tőle. Az érc kondulásába fülhasogató üvöltés és halálhörgés vegyült. A király, fölhasználva az életben maradottak rémületét s tartva attól, hogy Balkis is megsebesül, ölébe kapta s elrohant vele a néptelen, sötét sikátorokon. Az éjszaka csöndje borult a földre, s a menekülők mögött egyre halkult az ivók és a nők zivaja, akik vaktában üldözték őket a sötétben. Csakhamar nem hallatszott más, csak a vércsöppek halk nesze, amint egyenként hulltak alá Balthazár homlokáról Balkis keblére.

- Szeretlek - suttogta a királyné.

S a felhők közül előbukkanó hold fényénél a király látta, hogy Balkis félig hunyt szeme nedvesen s fehérén csillog. Egy vízmosás kiszáradt medrében haladtak lefelé. Balthazár lába hirtelen megcsúszott a mohán. Átölelkezve buktak föl mind a ketten. Azt hitték, hogy az édes megsemmisülésbe süllyednek alá végeérhetetlenül, s az élők világa megszűnt számukra. Még élvezték az idő, a szám és a tér feledésének csodálatos ízét, amikor pitymallatkor gazellák jöttek szomszójukat oltani a kövek mélyedéseiben.

E pillanatban arra haladó haramiák látták meg a mohán fekvő két szeretőt.

- Szegények - mondták egymásnak a haramiák -, de drágán adjuk el őket, mert fiatalok és szépek.

Odamentek hát hozzájuk, béklyóba verték őket, és számár farkához kötve rabjaikat, folytatták útjukat.

A megláncolt szerencsen halálos fenyegetéseket zúdított a haramiák fejére. De a hajnali hűs levegőben didergő Balkis mintha valami láthatatlanra mosolygott volna.

Szörnyű pusztaságokon át mentek mindaddig, amíg a nappali meleg túlságosan is érezhető nem lett. Már jó magasan állt a nap, amikor a haramiák leoldozták foglyaik kötelékeit, s maguk mellé ültetvén őket egy szikla árnyékába, valamennyicske penészes kenyeret vetettek nekik: ehhez Balthazár hozzá sem nyúlt, de Balkis mohón evett.

A királynő nevetett. S hogy a haramiavezér megkérdezte tőle, miért nevet, így felelt neki:

- Nevetek, mert arra gondolok, hogy mindnyájatokat felakasztanak.

- Valóban! - kiáltott fel a haramiavezér. - Különösen hangzik e szó olyan kis mosogatólány száján, mint amilyen te vagy, tubicám! Talán szerencsen udvarlód segítségével fogsz mindnyájunkat fölakasztatni?

E sértő szavak hallatára Balthazár nagy haragra lobbant; a haramiára vetette magát, s oly erővel szorította nyakát, hogy majdnem megfojtotta.

A haramia viszont markolatig döfte kését támadója hasába. A szegény király földre zuhant, még Balkisra vetette elhaló tekintetét, amely szinte nyomban ki is húnyt.

3

E pillanatban nagy kiáltozás, lódobogás, fegyvercsörgés zaja hangzott, és Balkis megismerte a derék Abnert, amint testőrsége élén jött, hogy kiszabadítsa királynőjét, akinek rejtelmes eltűnéséről már előtte való nap este értesült.

Háromszor hajolt földig Balkis előtt, majd előszólította a hordozására kész gyaloghintót. A testőrök ezalatt megkötözték a haramiákat. A királynő vezérük felé fordult, és szelíden így szólt hozzá:

- Nem vetheted majd szememre, barátom, hogy üres ígéret volt csupán, amikor azt mondtam, hogy föl foglak akasztatni.

Sembobitis mágus és Menkéra, a herélt, akik Abner mellett álltak, jajveszékelésbe törtek ki, amikor megpillantották fejedelmüket mozdulatlanul fekvé a földön, hasába döfött késsel. Óvatosan fölemelték. Sembobitis, aki kiváló volt az orvoslás művészetében, rögtön látta, hogy ura még él. Hevenyén bekötözte sebé, Menkéra meg letörölte a király száját mocskoló tajtékot. Majd lóra kötözték, s lassan kísérték a királynő palotájáig.

Balthazár két héten át vad hagymáz prédája lett. Egyre a gőzölgő bográcsról és a vízmosás mohaszőnyegéről beszélt, és nagy kiáltásokkal hívta Balkist. Végre, a tizenhatodik napon, felnyitván szemét, ágya fejénél ott látta Sembobitist és Menkérát, de nem látta a királynőt.

- Hol van? Mit csinál?

- Nagy jó uram - felelte Menkéra -, bezárkózott szobájába Kommagene királyával.

- Bizonyval valami csereüzletre kötnek egyezséget - vetette utána a bölcs Sembobitis. - De ne indulj föl rajta így, uram, nehogy lázad magasra szökjön.

- Látni akarom! - kiáltott fel Balthazár.

S eliramlott a királyné termei felé, sem az aggastyán, sem a herélt nem tudta visszatartani. A hálószoza elé érve meglátta Kommagene királyát, aki éppen most jött ki onnan, tetőtől talpig arannyal borítva, ragyogón, mint a napkorong.

Balkis egy bíborágyon hevert, és csukott szemmel mosolygott.

- Balkisom! Én Balkisom! - kiáltotta Balthazár.

De a királynő nem fordította feléje arcát, s úgy látszott, mintha valami álmod szőtt volna tovább.

Balthazár melléje lépett, s megfogta egyik kezét, de a királynő hirtelen visszarántotta.

- Mit akar tőlem? - kérdezte.

- Még kérdi?! - felelte a szerencsén király, és könnyekre fakadt.

A királynő ránézett nyugodt és kegyetlen tekintettel.

Balthazár látta, hogy az asszony mindent elfelejtett, és emlékébe idézte az éjszakát a vízmosásban. De a királynő így szólt:

- Igazán nem tudom, mire céloz, jó uram. Nem bírja a pálmabort. Bizonynal álmodott.

- Micsoda?! - kiáltott fel a boldogtalan fejedelem kezét tördelve. Csókjaid és a kés, amelynek nyomát itt őrzöm testemen, mindez csak álom?!

A királynő fölállt: köntösén a sok drágakő jégesőként kopogott, és apró villámokat lövellt.

- Uram - mondta -, most gyűlik egybe tanácsom. Nincs időm ahhoz, hogy megvilágítsam beteg agya álmait. Pihenje ki magát. Isten vele!

Balthazár érezve, hogy elalél, nagy erőfeszítést tett, nehogy ez a gonosz asszony meglássa gyengeségét, és szobájába futott, ahol újra fölszakadt sebbel, ájultan rogyott össze.

4

Három hétig érzéketlenül, mint a halott, feküdt ágyán, majd a huszonkettedik napon erőre kapva, megragadta Sembobitis kezét, aki Menkéra társaságában virrasztott mellette, és sírva így kiáltott fel:

- Ó, barátaim, mily boldogok vagytok ti ketten, egyikőtök, mert agg, másikótök, mert hasonló az aggastyánokhoz!... De nem! Nincs boldogság a világon, minden rossz itt, mivelhogy a szerelem is baj, és Balkis is gonosz.

- A bölcsesség boldoggá tesz - felelte Sembobitis.

- Ki fogom próbálni - mondta Balthazár. - De keljünk útra nyomban Éthiopia felé.

S mivel elvesztette, akit szeretett, eltökélte magában, hogy a bölcsességnek szenteli életét, és mágus lesz. Ez az elhatározás, bár nem okozott gyönyörűséget, mégis némi nyugalmat öntött beléje. Minden este Sembobitis mágusnak s Menkérának, a heréltnak társaságában üldögélve palotája lapos tetején, elmerült a látóhatárt mozdulatlanul szegő pálmafák szemléletébe, vagy a holdvilágnál elnézte a Nílus vizén fatörzsként úszó krokodilusokat.

- A természet csodálatába soha nem un bele az ember - vélte Sembobitis.

- Minden bizonynal - felelte Balthazár. - De van szebb is a természetben, mint a pálmafák és a krokodilusok.

Balkis jutott eszébe, azért beszélt így.

És Sembobitis, ki agg volt, ekképp szólt:

- Ott van a Nílus áradásainak bámulatra méltó jelensége, amelyet megmagyaráztam. Az ember azért van, hogy mindent megértsen.

- Azért van, hogy szeressen - felelte sóhajtva Balthazár. - Vannak dolgok, melyekre nincs magyarázat.

- Mely dolgok? - kérdezte Sembobitis.

- Az asszony hűtlensége - felelt a király.

Mindazonáltal Balthazár, elhatározva, hogy mágus lesz, egy tornyot emeltetett, amelynek tetejéről az ember több országot és az ég térségeit beláthatta. Téglából volt ez a torony, s minden más toronynál magasabbra nyúlt. Két álló esztendő kellett megépítéséhez, s Balthazár reáköltötte királyi atyja tárházának minden kincsét. Minden éjjel fölhangzott e torony fokára, s ott figyelő szemmel merült el az ég vizsgálatába, a bölcs Sembobitis irányítása mellett.

- Az égi alakzatok sorsunk jelképei - mondta neki Sembobitis.

S a király így felelt:

- El kell ismerni: e jelképek értelme homályos. De tanulmányozásuk közben nem gondolkodok Balkisra, s ez nagy előny.

A mágus, egyéb hasznos igazságok között, azt tanította a királynak, hogy a csillagokat úgy erősítették fel az égboltozatra, mint a szőnyeget, és hogy öt bolygócsillag van, éspedig: Bél, Merodach és Nébo, kik hímek; Sin és Mylitta, kik pedig nőstények.

- Az ezüst - tette még hozzá - Sinnek felel meg, ki is a hold, a vas Merodachnak, az ön Bélnek.

S a jó Balthazár így szólt:

- Íme, ilyen ismeretek birtokába kívánok jutni. Mialatt a csillagászatot tanulmányozom, nem gondolkodok Balkisra, sem semmire a világon. A tanulmányok jótékonyak: megakadályozzák az embert, nehogy gondolkodjék. Sembobitis, taníts meg engem azokra az ismeretekre, amelyek elpusztítják az érzést a férfiakban és magas méltóságra emellek téged.

Ezért oktatta bölcsességre Sembobitis a királyt.

Bevezette az apotelézmátika tudományába Asztrampszükosz, Gobrüasz és Pazatasz elvei nyomán. És Balthazár mentül inkább elmerült az állatöv tizenkét jegyének szemléletébe, annál kevesebbet gondolt Balkisra.

Menkéra észrevette, s nagyon örült ennek.

- Valld be, uram - szólt hozzá egy szép napon -, hogy Balkis királyné arany köntöse alatt hasított patákat rejtegetett, mint amilyenek a kecskéi.

- Ki mesélt neked ilyen ostobaságot? - kérdezte a király.

- Ez a közhit, uram, Sábában éppúgy, mint Éthiopiában - felelte a herélt. - Mindenki azt beszéli itt, hogy Balkis királyné lábaszára szőrös, lábafeje meg hasított, fekete pata.

Balthazár vállat vont. Tudta, hogy Balkis lábaszára és lábfeje olyan, mint minden más asszony lábaszára és lábfeje, és tökéletes szépségű. E megjegyzés mégis megrontotta annak, emlékezetét, kit oly nagyon szeretett. Zokon vette Balkistól, hogy szépsége nem makulátlan azoknak képzeletében, akik nem ismerték meg azt. A gondolatra, hogy övé volt egy valójában szép asszony, akit azonban torznak tartanak, kínos érzése támadt, és nem kívánta többé Balkist viszontlátni. Balthazárnak egyszerű lelke volt, a szerelem pedig mindig igen bonyolult érzés.

E naptól kezdve a király nagy előmenetelt tett a mágiában és az asztrológiában. Rendkívüli figyelemmel kísérte az égitestek együttállásait, s éppoly pontosan állította fel a horoszkópokat, mint maga a bölcs Sembobitis.

- Sembobitis - kérdezte a király -, fejeddel felelsz-e, horoszkópjaim igazsága felől?

A bölcs Sembobitis ezt válaszolta:

- Uram, a tudomány csalhatatlan, de a tudósok mindig tévednek.

Balthazárnak istenáldotta szép tehetsége volt. Ezt mondta:

- Csak az igaz, ami isteni, s az isteni rejtezik előttünk. Hasztalan keressük az igazságot. Mégis íme egy új csillagot fedeztem fel az égen. Szép és élőnek látszik, s amikor szikrázik, olyan, mintha egy égi szem hunyorogna szelíden. Úgy hiszem: hallom, engem szólít. Boldog, boldog, boldog az, aki e csillag alatt fog születni! Sembobitis, nézd, mily pillantást vet felénk e bűbajos és nagyszerű csillag.

De Sembobitis nem látta a csillagot, mert nem akarta látni. Tudós és agg lévén, nem szerette az újdonságokat.

És Balthazár egyedül ismételte az éjszaka csendjében:

- Boldog, boldog, boldog az, aki a csillag alatt fog születni!

5

Nos, híre terjedt Éthiópiaiban s a szomszéd királyságokban, hogy Balthazár király nem szerelmes többé Balkisba.

Amikor a hír Sába országába ért, Balkis úgy méltatlankodott, mintha csak elárulták volna. Elsietett Kommagene királyához, ki Sába városában elfeledkezett birodalmáról, s ezt kiáltotta neki:

- Tudja-e barátom, mit hallottam az imént? Balthazár már nem szeret engem!
- Hát fontos ez? - felelte mosolyogva Kommagene királya. - Hiszen mi szeretjük egymást.
- Nem érzi tehát a megszégyenítést, amibe e szerecsen engem részesít?
- Nem - felelte rá Kommagene királya -, nem érzem.

Balkis megszégyenítő módon elűzte a királyt, és parancsot adott a nagyvezírnek, hogy tegye meg az előkészületeket az utazásra Éthiopiaiba.

- Még az éjjel indulunk - mondta a királynő. - Leüttetem a fejedet, ha nem lesz minden készen napszállta előtt.

Majd, egyedül maradva, zokogni kezdett.

- Őt szeretem! Már nem szeret, és én szeretem! - szakadt fel szívéből őszintén a sóhaj.

Nos, egy éjszaka, amint tornya tetején ült, hogy megfigyelje a csodálatos csillagot, Balthazár aláfördítván tekintetét a föld felé, egy hosszú, fekete fonalat látott, mely a távolban a sivatag homokján úgy kígyózott, mint valami hangyasereg. Lassan-lassan mindaz, ami hangyáknak látszott, megnövekedett, kivehető alakot öltött, és a király felismerte a lovakat, tevéket és az elefántokat.

Amint a karaván a városhoz közeledett, Balthazár felismerte Sába királynője testőreinek villogó, görbe kardjait és fekete lovait. Felismerte magát Balkist is, és nagy nyugtalanság fogta el. Érezte, hogy megint szeretni fogja. A csillag csodálatos fényben ragyogott a zeniten. Lenn arany és bíbor hordozóágyán fekvő Balkis kicsiny volt, és olyan ragyogó, mint a csillag.

Balthazár úgy érezte, rettenetes erő vonja a királynő felé. Mégis kétségbeesett erőfeszítéssel elfordította fejét, s tekintetét a magasba emelve, újra meglátta a csillagot. Ekkor a csillag megszólalt és ezt mondta:

„Dicsőség Istennek a mennyekben és béke a földön a jóakarátú embereknek!

Végy egy mérték mirhát, szelíd Balthazár király, és kövess. Elvezetlek lábaihoz a kisgyermeknek, ki most született egy istállóban, a szamár és az ökör között.

És e kisgyermek a királyok királya. Megvigasztalja azokat, akik megvigasztalásra vágnak.

Ő hív magához téged, ó, Balthazár, kinek lelke éppoly borús, mint az arca, de kinek szíve egyszerű, mint egy gyermeké.

Kiválasztott téged, mert szenvedtél, és gazdagsággal ajándékoz meg, örömmel és szeretettel.

Azt fogja mondani neked: - Légy szegény, és örvendj neki, ez a valódi gazdagság. Azt mondja még neked: - A valódi öröm lemondás az örömről. Szeress engem, és csak bennem szeresd a teremtményeket, mert egyedül én vagyok a szeretet.”

E szavakra, mint valami fény, az isteni béke öntötte el a király sötét arcát.

Balthazár elragadtatva hallgatta a csillagot. És úgy érezte, új emberré vált. Sembobitis és Menkéra földre borultak mellette, s úgy imádták a csillagot.

Balkis királynő figyelte Balthazárt. Megértette, hogy iránta soha többé nem támad fel a szerelem e szívben, amelyet betöltött az isteni szeretet. Elsápadt a haragtól, és parancsot adott a karavánnak, hogy tüstént forduljon vissza Sába országába.

Amikor a csillag nem beszélt többé, a király és két társa lejött a toronyból. Majd, miután előkészítettek egy mérték mirhát, karavánt állítottak össze, s megindultak arra, amerre a csillag vezette őket. Sokáig vándoroltak ismeretlen vidékeken, és a csillag előttük haladt.

Egy napon hármas útkereszteződéshez érkezve, két királyt láttak, akik díszes, nagy kíséret élén haladtak előre. Az egyik fiatal volt és fehér arcú. Köszöntötte Balthazárt, és ezt mondta neki:

- Gáspárnak hívnak, király vagyok, és aranyat viszek ajándékolni a gyermeknek, ki most született a judeai Bethlenemben.

Majd a másik király lépett elő. Aggastyán volt, s fehér szakáll borította mellét.

- Menyhértnak hívnak - szólt -, király vagyok, és tömjént viszek az isteni gyermeknek, ki jött, hogy az embereknek az igazságot hirdesse.

- Én is oda megyek, mint ti - felelte Balthazár -, legyőztem paráznaságomat, ezért beszélt hozzám a csillag.

- Én - mondotta Menyhért - dölőfömet győztem le, ezért hívattam el.

- Én - mondotta Gáspár - kegyetlenségemet győztem le, ezért megyek veletek.

S a három királyok együtt folytatták utazásukat. A csillag, amelyet Napkeleten láttak, előttük haladt mindaddig, amíg elért a hely fölé, ahol a gyermek volt, ott megállt.

Látván, hogy a csillag megáll, a királyokat nagy öröm töltötte el.

És amikor beléptek a házba, ott találták a gyermeket anyjával, Máriával, s földre borulván imádták őt. És kitárták kincseiket, odakínálták neki az aranyat, a tömjént és a mirhát, amiként az Evangéliom írja.

LAETA ACILIA

1

Laeta Acilia Massiliában élt Tiberius császár uralkodása idején. Jó néhány éve, hogy férjhez ment egy Helvius nevű római lovaghoz, de gyermeke még nem született, s leghőbb vágya volt, hogy anyává legyen. Egy napon, hogy a templomba ment az istenek imádására, látta, hogy az oszlopcsarnokot félmeztelen, kiaszott, bélpoklos és fekélyes testű emberek csapatja lepte el. Ijedten torpant meg az épület legalsó lépcsőfokán. Laeta Acilia nem volt könnyörtelen szívű. Szánakozott a szegényeken, de félt tőlük. Nos, sohasem látott még olyan elvadult külsejű koldusokat, mint amilyenek most tolongtak előtte sápadtan, ernyedten, lábukhoz vetve üres átalvetőiket. Laeta Acilia elsápadt, és szívéhez kapott. Nem tudott sem tovább menni, sem visszafordulni, s úgy érezte, hogy mindjárt összerogy, amikor egy ragyogó szépségű nő vált ki a szerencsétlen csoportból, s feléje lépett.

- Mitől se félj, ó, ifjú asszony - szólt az ismeretlen komoly és szelíd hangon -, akiket itt látsz, nem kegyetlen emberek. Nem a csalást és a szidalmat, de az igazságot és szeretetet hozzák. Judeából jövünk, ahol Isten fia meghalt és föltámadott. Mikor visszaemelkedett atyja jobbára, a benne hívők nagy megpróbáltatásokat szenvedtek. Istvánt megkövezte a nép. Minket meg a papok felraktak egy hajóra, melynek nem volt sem vitorlája, sem kormánylapátja, és kiszolgáltatottak így a hullámzó tengernek, hogy bele vesszünk. De az Isten, aki halandó életében szeretett bennünket, szerencsésen e város kikötőjébe vezette hajónkat. De jaj, Massilia lakói fősvények, bálványimádók és kegyetlenek. Hagyják, hogy fázzanak és éhen haljanak Jézus tanítványai. S ha nem menekültünk volna e templomba, amelyet szent és sérthetetlen asilumnak tartanak, már sötét tömlöcök mélyére hurcoltak volna bennünket. Pedig örömmel látottakként kellene tekinteniök, mivelhogy a jó hírt hozzuk.

Miután így szólt az idegen nő, társai felé nyújtotta karját, és sorra megjelölte őket:

Ez aggastyán, ki feléd fordítja most, ó asszony, ragyogó tekintetét, Caedo, a születésétől fogva vak, akit a mester meggyógyított. Caedo előtt ma egyként világosak a látható dolgok és a láthatatlanok. Ama másik agg, kinek szakálla fehér, mint a hegyi hó, Maximinus. Ez az ifjú, ki oly fáradtnak látszik, a bátyám. Nagy vagyona volt Jeruzsálemben; mellette áll testvérem, Mártha, és Mantilla, a hű szolgálóleány, ki a boldog napokban olajbogyókat szedett a bethániai dombokon.

- És te - kérdezte Laeta Acilia -, te, kinek oly lágy a hangod, s az arcod oly szép, mi a te neved?

A zsidó leány így felelt:

- Az én nevem Mária Magdolna. Köntösöd aranyhímzéséből és tekinteted ártatlan büszkeségéből kitaláltam, hogy e város egyik legelőkelőbb polgárának felesége vagy. Ezért járultam eléd, hogy jóakaratra indítsam férjed szívét Jézus Krisztus tanítványai iránt. Szólj e gazdag emberhez: „Uram, mezítelenek ők, ruházzuk fel őket; éheznek és szomjúhoznak, adjunk nekik kenyeret és bort, és Isten az ő országában visszaadja majd nekünk azt, amit az ő nevében vettek kölcsön tőlünk.”

Laeta Acilia így felelt:

- Mária, én megteszem, amit kívánsz. Férjemet Helviusnak hívják, lovag, s a város egyik leggazdagabb polgára: semmiféle kívánságomat sokáig meg nem tagadja, mert szeret. Most már, ó, Mária, nem félek társaidtól, el merek mellettük haladni, ámbár fekélyek rágiák tagjaikat, és be is megyek a templomba, hogy imádkozzam a halhatatlan istenekhez: adják meg nékem azt, amire vágyom. Sajnos a mai napig megtagadták tőlem!...

Mária két karját kitárva állta útját.

- Óvakodj attól, asszony - kiáltotta föl -, hogy hívságos bálványokat imádj. Ne kérdd márványba faragott képektől a reménység s az élet ígését. Csak egy az Isten, és az az Isten ember volt, és hajammal törültem meg lábát.

E szavakra szikrák és könnyek együtt törtek elő viharos égnél sötétebb szeméből, és Laeta Acilia ezt gondolta magában:

„Jámbor vagyok, a vallás-előírta szertartásokat pontosan elvégzem, de ebben az asszonyban az isteni szeretet különös érzése lobog.”

És Magdolna rajongva folytatta:

- Az ég s a föld Istene volt, s az öreg fügefa árnyékában, a ház előtti padon ülve példabeszédekkel mondott. Szép volt és fiatal: nagyon akarta, hogy szeressék. Mikor nővérem házába jött vacsorára, leültem lába elé, s a szó úgy folyt ajkáról, mint a hegyi zubogó vize. S amikor nővérem lustaságom miatt panaszkodva felcsattant: „Nabi, mondd neki, úgy igazságos, ha segít a vacsorakészítésnél”, mosolyogva mentegetett, ott tartott, és azt mondta, hogy én a jobbik részt választottam. Azt hihették volna róla, hogy valami ifjú hegyi pásztor, szeme mégis olyan lángokat vetett, mint amilyenek Mózes homlokáról sugároztak. Szelidsége az éjszakai békességhez hasonlított, és hangja retentőbb volt, mint a villám. Szerette a szegény embereket és a kicsinyeket. A gyermekek elébe szaladtak az utakon, és köntösébe kapaszkodtak. Ábrahám és Jákob Istene volt. S ugyanazon két kezével, amellyel egykor a napot és a csillagokat alkotta, megsimogatta arcát az újszülötteknek, akiket kunyhóik küszöbéről feléje nyújtottak az örvendező anyák. Ő maga egyszerű volt, s feltámasztotta a halottakat. Itt látod társaink között bátyámat, akit a sírból emelt ki. Nézzed, ó, asszony! Lázárnak még most is ott a homlokán a halál sápadtsága, s szemében a rémület, hogy látta a pokol tornácát.

De Laeta Acilia néhány pillanat óta már nem hallgatta a szót.

A zsidó leány felé emelte tiszta, kék szemét és sima kis homlokát:

- Mária - mondta -, jámbor nő vagyok, s atyáim vallásához ragaszkodom. Nem jó, ha a nő kegyelet nélküli. És nem illenék egy római lovag feleségéhez, hogy vallási újdonságok hívéül szegődjön. Nem tagadom azonban, hogy sok szeretetre méltó isten van Keleten. A tied, Mária, úgy látom, ezek közül való. Azt mondtad az imént, hogy szerette a kisdedeket, s arcon csókolta azokat, akik a fiatal anyák karjain ültek. Ebből látom, hogy a nőknek kedvező isten ő, és sajnálom, amiért tisztelete a nemesség és előljárók közt nem szokásos, mert szívesen áldoznék neki mézes pogácsát. De hallgass ide, zsidó Mária, folyamodj hozzá te, akit szeret, és kérjed tőle számomra te azt, amit én nem merek, s amit az én istennőim megtagadtak tőlem.

Laeta Acilia tétovázva ejtette ki e szavakat. Megakadt és elpirult.

- Mi az, mondd - kérdezte Magdolna élénken -, ami után, ó, asszony, nyugtalan lelked áhítozik?

Laeta Acilia, lassan-lassan megnyugodván, így felelt:

- Mária, te asszony vagy, s bár nem ismerlek, rád bízhatok egy asszonyi titkot. Hat éve, hogy férjhez mentem, s még nincsen gyermekem, nagy bánatom ez. Gyermek kell nekem, hogy szeressem: megfojt a szeretet, amely itt ég szívemben a pici lényért, akit várok, s aki tán sosem jön el. Mária, ha a te istened, közbenjárásodra, megadja nékem, amit az én istennőim mind ez ideig megtagadtak tőlem, azt fogom mondani, hogy jó isten ő, és szeretni fogom és megszerettetem barátnőimmal is, akik miként én, fiatalok, gazdagok s a város legelőkelőbb családjából valók.

Magdolna komolyan felelt:

- Róma leánya, ha megkapod, amit kérsz, jusson majd eszedbe ígéreted, amelyet az imént tettél Jézus szolgálóleányának!

- Eszembe fog jutni - felelte a massaliai asszony. - Addig is, Mária, vedd ezt az erszényt, s a beletett ezüstpénzeket oszd meg társaiddal. Isten veled, hazamegyek. Mihelyt odaérek, kenyérrel és hússal telt kosarakat küldetek társaidnak és neked. Mondd meg bátyádnak, testvérednek, barátaidnak, hogy bátran elhagyhatják az asilumot, ahova menekedtek, és menjenek el valamelyik külvárosi vendégfogadóba. Helvius, kinek nagy hatalma van a városban, gondoskodni fog róla, hogy semmi bántódásuk ne essék. Oltalmazzanak az istenek, Mária-Magdolna! Ha kedved támad, hogy felkeress, kérdezd csak a járőkelőktől, merre van Laeta Acilia háza: minden polgár nehézség nélkül útba igazít.

2

Nos, fél évre rá Laeta Acilia háza udvarán egy bíborágyon heverve valami dalt dúdolgatott, amelynek nem volt értelme, és amelyet anyja énekelt egykor. A szökőkút vize, amelyből ifjú márványtritonok emelkedtek ki, vígan csobogott, s a langyos levegő lágyan zizegtette a vén platán leveleit. A fiatalasszony bágyadtan, boldogan, virágos kertből méhecskéként elnehezülten tette keresztbe két karját nekigömbölyödött termetén, és ahogy abbahagyta dalát, maga körül jártatva tekintetét, örömeiben és büszkeségében felsóhajtott. Lábánál fekete, fehér vagy sárga rabszolganői tüvel, vetélővel és orsóval buzgólkodtak, és versengve dolgoztak a várt gyermek kelengyéjén. Laeta karját kinyújtván, elvette a kis főkötőt, amelyet egy vén szerezsen rabszolganő nevetve kínált feléje. Ráhúzta kis öklére, s ő is elnevette magát. A kis ezüstös, aranyos, gyöngyös, bíbor főkötő oly mesés volt, mint egy szegény afrikai nő álmai.

E pillanatban egy idegen nő jelent meg itt, e belső udvaron. Egyetlen darabból való köntös takarta, amelynek színe az utak porának színéhez volt hasonlatos. Hosszú haját hamuval hintette meg, de könnyektől égő arcán még mindig diadalmas szépség sugárzott.

A rabszolganők, koldusnak nézván a jövevényt, már föl is keltek, hogy elkergessék, amikor Laeta Acilia, aki első pillantásra megismerte, fölkelte és e szavakkal szaladt elébe:

- Mária, Mária, igaz, hogy egy isten kedvence voltál. Az, akit te itt a földön szerettél, meghallgatott az égben, s megadta nékem, mit közbenjárásoddal kértem. Nézd csak! - tette hozzá.

És mutatta a kis főkötőt, amelyet még mindig kezében tartott.

- Mennyire boldog vagyok, és nagyon-nagyon köszönöm neked!

- Tudtam - felelte Mária Magdolna - s azért jövök, Laeta Acilia, hogy tanítsalak téged Jézus Krisztus igazságára.

Akkor a massiliai asszony kiküldte az udvarról rabszolganőit, és a zsidó lány elé egy elefántcsont karosszéket tolt, amelynek párnáit arannyal hímezték. De Magdolna undorral lökte odább a széket, és keresztbe vetett lábbal leült a lengedező szellőben suhogó nagy platán tövébe.

- Nemesek leánya - mondta -, te nem vetetted meg az Úr tanítványait. Szomjúhoztak, és te adtál nekik inni; éhesek voltak, s te adtál nekik enni. Íme, ezért ismertetem meg veled Jézust, úgy, ahogy én ismertem, hogy megszeresd, mint ahogy én szeretem. Bűnben éltem, amikor összetalálkoztam a legszebb emberfiával.

És elbeszélte, mint borult Jézus elé a bélpoklos Simon házában, s mint öntötte a nabi imádott lábfejeire egy alabástrom kancsó egész illatosolaj-tartalmát. Elmondta, mit válaszolt a szelíd mester faragatlan tanítványainak zúgolódásaira.

- Mért szidjátok ezt az asszonyt? - mondta. - Hiszen jól tette, amit nékem tett. Mert mindig lesznek köztetek szegények, de én nem leszek mindig köztetek. Előre illatosította testemet, a sírbatétel előtt. Bizony mondom néktek, az egész világon mindenütt, ahol hirdettetni fog ez az Evangélium, el fogják beszélni, mit cselekedett ez asszony, és csak dicsérettel szólnak majd róla.

Elmagyarázta aztán, miként üzte ki a testében háborgó hét ördögöt Jézus.

És hozzátette:

- Ez időtől fogva eltöltött a hit s a szeretet minden öröme, s úgy éltem ott, elragadtatva a mester árnyékában, mint valami új édenben.

Beszélt a mezők liliomairól, amelyeket együtt nézegettek, s a hit végtelen, egyetlen boldogságáról. Elbeszélte aztán Jézus elárultatását és megfeszíttetését népe üdvéért. Fölidézte a kinszenvedésnek, a sírbatételnek és a föltámadásnak emlékezetében el nem mosódó jeleneit.

- Én - kiáltott föl -, én láttam meg őt először. Két fehérbe öltözött angyalt találtam, egyik fejtől, másik lábtól ült ott, ahova Jézus teste vitetett. És azt mondták nekem: „Asszony, miért sírsz?” - „Sírok, mert elragadták Uramat, s nem tudom, hová tették.” Ó mily öröm! Jézus jött felém, s előbb azt hittem, hogy a kertész az. De ő Máriának nevezett, és én megismertem a hangjáról. Elkiáltottam magam: „Nabi”, s kinyújtottam mindkét karom: de ő szelíden így felelt: „Ne érints engem, mert nem mentem még fel az én Atyámhoz.”

Ez elbeszélés hallatára Laeta Acilia lassan-lassan elvesztette örömét és nyugalmát. Magába szállván megvizsgálta életét, és igen egyhangúnak találta, összehasonlítva az asszonyéval, aki egy istent szeretett. Neki, a fiatal és jámbor patrícus lányának azok a napok voltak a kiemelkedők, amelyeken barátnőivel süteményt evett. Mi volt még más esemény életében? A cirkuszi játékok, Helvius szerelme s a hímzés. De mi volt mindez e jelenetek mellett, amelyekkel Magdolna melengette érzékeit és lelkét? Érezte, hogy keserves féltékenység, homályos sajnálkozás merül fel szívében. Irigyelte az isteni kalandokat, sőt a névtelen fájdalokat is ettől a zsidó lánytól, akinek gyújtó szépsége még a bűnbánat hamuja alól is előragyogott.

- Eriggy innen, zsidó lány - kiáltott föl, és két kezével tartotta vissza szemében a könnyeket -, eriggy! Oly nyugodt voltam még az imént. Boldognak hittem magamat. Nem tudtam, hogy van a világon más boldogság is, mint amiben nekem van részem. Nem ismertem más szerelmet, mint az én jó Helviusomé, sem más vallásos örömet, minthogy anyám és nagyanym módjára tartom meg a vallásos szertartásokat, az istennők előtt. Ó, milyen egyszerű is volt! Gonosz asszony, te meg akartad utáltatni velem eddigi jó életmódomat. De nem sikerült. Mit beszélsz itt nekem egy látható isten iránti szerelmedről? Miért dicsekszel előttem azzal, hogy

láttad a föltámadott nabit, ha én, én nem láthatom meg?! Abban reménykedtél, hogy még az örömet is lerontod, amiért gyermekem lesz. Gonoszul cselekedtél! Nem akarom ismerni a te istenedet. Te túlságosan szeretted: ha valaki tetszeni akar neki, kibontott hajjal kell lába elé borulni. Nem illik e magatartás egy lovag feleségéhez. Helvius megharagudnék, ha valaha is ilyen rajongó lenne belőlem. Nem kérek az olyan vallásból, amely elrontja hajviseletemet. Nem, biztosan nem ismertetem meg Krisztusodat azzal a kisgyerekekkel, kit szívem alatt hordok. Ha e szegény kicsike leány lesz, megszerettetem vele a mi kis égetett, agyag istennőinket, akik akkorák csak, mint az ujjam, s akikkel félelem nélkül játszodozhatnak. Ilyen istenségek kellenek az anyáknak s a gyermekeknek. Nagy merészség tőled, hogy eldicsekedsz előttem szerelmeiddel, s rá akarsz bírni: vegyek részt bennük. Hogyan is lehetne a te istened az én istenem? Nem éltem bűnös életet, nem voltam hét ördögtől megszállott, nem csavarogtam az utakon: tiszteletre méltó asszony vagyok. Eriggy innen!

Magdolna, látván, hogy nincs elhivatása az ige hirdetésére, elvonult egy sziklabarlangba, amelyet utóbb Szent Keresztnak neveztek el. A szentek élettörténetének írói egyértelműen úgy vélekednek, hogy Laeta Acilia csak hosszú évekkal az itt híven előadott beszélgetés után térítettett át a keresztény hitre.

JEGYZET A BIBLIAMAGYARÁZAT EGY KÉRDÉSÉHEZ

Néhányan szememre vetették, hogy ebben az elbeszélésben tévesen egyazon személynek vettem bethániai Máriát, Mártha testvérét, és Mária Magdolnát. Először is el kell ismernem, hogy az Evangélium, úgy látszik, határozottan két teljesen különböző nőnek veszi azt a Máriát, aki illatos olajjal öntözte meg Jézus lábait, és azt a Máriát, akihez a Mester így szólt: *Noli me tangere*.¹ E pontban igazat adok azoknak, akik engem oly megtisztelően kijavítottak. Ezek között volt többek között egy görögkeleti vallású hercegnő is. Ami nem is lep meg. A görögök mindig két Máriát különböztettek meg. A nyugati egyházban már nem így történt. Itt, ellenkezően, már korán egyazon személynek tekintették Mártha testvérét és a Bűnbánó Magdolnát. A szövegek némi nehézséget támasztottak e tekintetben, de a szövegek csak a tudósokat feszélyezik: a népköltészet furfangosabb, mint a tudomány: semmi sem állhatja útját, ügyesen megkerüli az akadályokat, amelyekbe a szövegkritika beleütközik. A népképzelet szerencsés fordulattal eggyé olvasztotta a két Máriát, s ekképpen megteremtette Magdolna csodálatos típusát. A legenda szentesítette s a legenda ihlette meg kis elbeszélésem. Ebben teljesen feddhetetlennek hiszem magamat. S ez nem is minden! Tudorok tekintélyére is hivatkozhatom. Dicsekvés nélkül mondom, hogy a Sorbonne-t magam mellett tudom. 1521. december 1-én kelt nyilatkozata szerint csupán egyetlen Mária van.

¹ Ne érints meg engem! (latin).

JUDEA HELYTARTÓJA

L. Aelius Lamia, aki Itáliában született, igen neves családból, még le sem vetette a gyermekek bíborszegélyű tógáját, máris az athéni iskolákba ment filozófiát tanulni. Majd Rómában lakott, esquilinusi házában, s dőzsölő barátai között egyedül a gyönyöröknek élt. De mivel azzal vádolták, hogy bűnös kapcsolatot tart fenn Lepidával, Sulpicius Quirinus egykori konzul feleségével, és mert vétkesnek találták, Tiberius Caesar száműzetésbe küldte. Épp akkor lépett életének huszonnegyedik évébe. Hosszú számkivetésének tizennyolc esztendeje alatt bejárta Szíriát, Palesztinát, Kappadóciát, Arméniát, és sokáig élt Antiochiában, Caesareában, Jeruzsálemben. Amikor Tiberius halála után Caiust emelték a császári méltóságra, Lamia engedelmet kapott, hogy hazatérjen a Városba, s vagyonának egy részét is visszakapta. Nyomorúsága bölcsé tette.

Került minden érintkezést a magasabb rangú asszonyokkal, nem tört hivatalos tisztségekre, s távol a világ pompájától magányosan éldegélt esquilinusi házában. Feljegyezte írásban mindazt a sok érdekes dolgot, amit távoli útjain tapasztalt, s ezzel, így mondta, a jelen óráit szórakoztatta a múlt szenvedéseivel. Ilyen békés munkássága s Epikurosz könyveinek állhatatos tanulmányozása közben egy kis meglepetéssel és némi fájdalommal vette észre, hogy őt is elérte az öregség. Hatvankettedik évében már erős hurut gyötörte, és Baiae-ban keresett gyógyulást a betegségére. E partvidéket, ahol hajdan mesés madarak tanyáztak, most gyönyörre szomjazó gazdag rómaiak látogatták. Lamia már egy hét óta élt egyedül, minden barát nélkül, e ragyogó tömegben, amikor egy nap, ebéd után, jó erőben érezve magát, kedve támadt, hogy felmenjen azokra a dombokra, amelyek, mint a bacchánsnők, venyigével borítva tekintenek alá a hullámokra.

Amikor már felért a csúcsra, egyik ösvény szélére ült, egy pisztácia árnyékába, és elnézte a szépséges tájat. Balján a phlegreai mezők húzódtak, fakón és egészen meztelenül, messze a cumaei romokig. Jobbján a Misenumi-fok hegyes sarkantyúja mélyedt a Tirrhéni-tengerbe. Lába alatt, nyugatra, a part kecses hajlását követve, Baiae gazdag városa terült el, csupa kert, szobrokkal díszített villák, oszlopcsarnokok, márványlépcsők, s előttük a kék tenger, játékos delfinjeivel. Vele szemben, az öböl másik felén, a campaniai tengerparton, amely már a lenyugvó nap aransugaraiban fürdött, templomok csillogtak, Pausilium babérfáitól övezve, és még messzebb, már a látóhatár végén, ott mosolygott a Vezuv.

Lamia tógája zsebéből egy tekercset vett elő, a *Természetről szóló értekezést*, végigfeküdt a földre, és olvasni kezdett. De egy rabszolga kiáltozása felriasztotta az olvasásból: helyet kellett adnia egy gyaloghintónak, amely felfelé tartott a szőlők között, a keskeny ösvényen. Mivel a hintó nyitott volt, Lamia láthatta a benne ülő igen testes aggastyánt, aki tenyerébe hajtva fejét, komor és büszke tekintettel nézett maga elé. Sasorra szinte az ajkáig ért, s előreugró állával és hatalmas állkapcsával jellegzetes jelenségnek látszott.

Lamia mindjárt tudta, hogy ismeri ezt az arcot. Egy pillanatig habozott, hogyan is szólítsa meg. Majd hirtelen a meglepetés és az öröm lendületével ugrott a gyaloghintóhoz:

- Pontius Pilatus! - kiáltotta. - Hála a halhatatlan isteneknek, hogy most újra láthatlak!

Az aggastyán intett a rabszolgáknak, hogy álljanak meg, és figyelmesen vizsgálta azt a férfit, aki így köszöntötte.

- Pontius, kedves házigazdám - folytatta tovább Lamia -, húsz év óta fehér lett a hajam, és behorpadt az arcom is, ezért nem ismered meg a te Aelius Lamiádat.

E névre Pontius Pilatus, ahogy csak korának törődöttsége s magatartásának méltósága megengedte, oly élénken szállt le a gyaloghintóról. Kétszer is megcsókolta Lamiát.

- Valóban örülök, hogy viszontlátlak - mondta. - Sajnos, sajnos azokra a régi napokra emlékeztetsz, mikor még Szíria tartományában Judea helytartója voltam. Harminc év óta most látlak először. Akkor jöttél Caesareába, hogy ott próbáld enyhíteni számkivetésed unalmát. Oly szerencsés voltam, hogy segítségedre lehettem, és te baráti érzésből elkísértél abba a szomorú Jeruzsálembe, ahol a zsidók annyi keserőséggel és undorral etettek. Több mint tíz évig vendégem és társam is maradtál, és a Városról beszélgetve sokszor vigasztaltuk egymást, téged a balszerencséd miatt, engem meg nagyságom okából.

Lamia ismételten megcsókolta.

- Nem mondasz el mindent, Pontius: nem említed, hogy érdekemben Herodes Antipasnál is latba vetted a tekintélyedet, s hogy bőkezűen megnyitottad számomra az erszényedet.

- Ugyan, szóra sem érdemes - válaszolta Pontius -, hisz mihelyt hazatértél Rómába, egy szabadosodat küldted hozzám oly hatalmas összeggel, hogy busásan megfizetted minden adósságodat.

- Pontius, pénzzel sohasem törleszthetem le az adósságomat. De felelj: teljesítették-e kívánságaidat az istenek? Oly boldog vagy-e, ahogy megérdemled? Beszélj nekem családomról, pályádról, egészségedről.

- Szicíliába vonultam vissza, ahol földjeim vannak, azokat művelem, és eladom fölösleges gabonámat. Legidősebb lányom, az én igen kedves Pontiám özvegy lett, azóta nálam él, és háztartásomat vezeti. Hála a nagy isteneknek, megőriztem szellemem frissességét; emlékeztem cseppet sem gyengült. De az öregkort a fájdalmak s a bajok hosszú sora kíséri. Kegyetlenül gyötör a köszvény. Most is éppen ezekre a phlegreai mezőkre megyek, hogy enyhülést keressek bajaimra. Ez az égő föld, ahonnan éjente lángok csapnak elő, erős kénközöket lehel, és mondják, hogy ezek a gőzök csillapítják a fájdalmakat, és visszaadják az ízületek rugékonyságát. Legalábbis az orvosok ezt állítják.

- Bár magad is így tapasztalnád! De lám, Pontius, köszvényed égető mardosása ellenére alig látszol idősebbnek, mint én, holott pedig valójában tíz évvel vagy korosabb nálam. Bizony, több erő maradt benned, mint amennyi bennem volt valaha is, s nagyon örvendek, hogy még ma is ilyen délcegnek látlak. Miért mondtál le, drága barátom, idő előtt a köz szolgálatáról? Judeai kormányzásod letelte után miért mentél szicíliai birtokodra, önkéntes számkivetésbe? Mondd el nekem minden tetteid attól kezdve, amikor már nem lehettem a tanújuk. Éppen a szamaritánusok lázadását akartad letörni, mikor én Kappadóciába mentem, ahol lovak és öszvérek tenyésztéséből reméltem némi hasznot. Azóta sem láttalak. Hogy végződött ez a vállalkozásod? Mondj el mindent, beszélj. Hiszen minden érdekel, ami veled történt.

Pontius Pilatus szomorúan csóválta csak a fejét.

- A természetes együttérzés - mondta - s kötelességem is arra bírta, hogy hivatalomat ne csak buzgón, hanem szeretettel is lássam el. De egyre üldözött a gyűlölködés. Az ármány és a rágalom erejének teljében törte ketté életemet, s egyben elfonnyasztotta érlelődő gyümölcsseit. A szamaritánusok lázadásáról érdeklődsz, kedves Lamiám. Üljünk erre a buckára. Pár rövid szóval felelhetek. Olyan közel vannak hozzám ezek az események mind, mintha tegnap történtek volna.

- Egy egészen szegénysorsú, de hatalmas szavú ember - sok ilyet találhatsz Szíriában - arra bírta a szamaritánusokat, hogy gyülekezzenek fegyveresen a Gazim-hegy tetején, amely abban az országban afféle szent helynek számít, és megígérte, hogy felfedi nekik azokat a szent

edényeket, amelyeket egy névadó hősük vagy inkább hazai istenük, név szerint Mózes, rejtett ott el, még Evandarnek és Atyánknak, Aeneasnak régmúlt idején. Erre aztán a samaritánusok egyszerűen fellázadtak. Én magam még jó időben értesültem a dolgról, és hogy megelőzzem őket, gyalogos csapataimmal megszálltam az egész hegyet, környékére meg felderítő lovasokat állítottam.

- Ezek az óvintézkedések nagyon sürgősek voltak. A felkelők máris a Gazim lábánál fekvő Tyrathaba városkát ostromolták. Könnyen szétszórhattam őket, s csírájában elfojtottam a lázadást. Majd, hogy kevés áldozattal hasznos példát adjak nekik, kínhalálba küldtem a párt-ütés vezetőit. De te is tudod, Lamia, mily szoros függésben tartott engem Vitellius prokonzul, aki nem Róma érdekében, hanem Róma ellenére kormányozta Szíriát, és a birodalom tartományait a tetrarkák birtokainak vélte. A samaritánusok vezetői a lábához borultak, és persze elsírták neki irántam érzett gyűlöletüket. Ha őket hallgatta az ember, mi sem állt távolabb tőlük, mint a Caesar iránti engedetlenség. Én viselkedtem velük kihívóan, s csak azért gyűltek Tyrathaba köré, hogy ellenálljanak az én erőszakosságomnak. Vitellius meghallgatta az ő panaszait, s judeai ügyeiket Marcellus barátjára bízva, utasított, hogy a császár előtt igazoljam magamat. Fájdalomtól és haragtól égő szívvel szálltam hát a tengerre. Amikor Itália partjához értem, Tiberius, akit megviselt a kor és az uralkodás gondja, hirtelen meghalt, a Misenumi-fokon, amelynek a fél ívét jól láthatod az esti szürkületben. Utódjától, Caiustól kértem tehát igazságot, hiszen neki természetes és eleven értelme volt, s jól ismerte Szíria ügyeit. De ámulj, Lamia, velem együtt, mily makacsul tört vesztémre a balsors. Caius akkor vendégül látta a Városban a zsidó Agrippát, gyermekkori barátját és játszótársát, akit jobban szeretett, mint szeme világát. Agrippa pedig már azért is Vitelliust pártolta, mert Vitellius ellensége volt ugyanannak az Antipasznak, akit viszont Agrippa is gyűlöletével üldözött. A császár persze ázsiai kedvencének véleményét követte, s engem meg sem hallgatott. Így jutott osztályrészemül a meg nem érdemelt kegyvesztettség. Lenyeltem hát könnyeimet, s a keserűségtől elgyötörten vonultam vissza szicíliai birtokomra, ahol hidd el, egyszerűen belehaltam volna bánatomba, ha nem jön hozzám és nem vigasztal meg az én szelíd Pontióm. Gabonát termeltem, s én növeltem a tartomány legdúsabb kalászeit. Életem már véget ért. Ítélezzék a jövőző köztem és Vitellius között.

- Nem kétlem - felelte Lamia -, hogy te csak szellemed igazságosságát és Róma érdekeit követted, amikor a samaritánusok lázadását leverted. De ebben az esetben nem engedél-e túlságosan a te féktelen bátorságodnak, amely mindig magával ragadott? Tudod jól, hogy Judeában, pedig fiatalabb, tehát hevesebb voltam nálad, gyakran én ajánlottam néked a könyörületet és a megértést.

- Könyörület a zsidókkal szemben! - kiáltott Pontius Pilatus. - Bár közöttük éltél te is, nem ismered az emberi nemnek ezeket az ellenségeit. Büszkék is, megvetendők is, s mivel aljas gyávaságuk legyűrhetetlen makacssággal párosul, egyaránt próbára teszik a szeretetet és a gyűlöletet. Az én elmémet, Lamia, az isteni Augustus irányelvei alakították. Amikor annak idején kineveztek Judea helytartójának, a római béke fensége már átfogta az egész földet. A prokonzulok már nem gazdagodtak a tartományok kirablásából, mint belső viszályaink idején. Tudtam a kötelességemet. Vigyáztam, hogy bölcsesség és mérséklet irányítsa cselekedeteimet. Az istenek a tanúim: csakis a könyörületben voltam makacs. Mit használtak ezek a jóakarató gondolatok? Ott voltál, Lamia, amikor kormányzóságom kezdetén kitört az első lázadás. Emlékedbe kell-e vajon idéznem a körülményeit? Caesarea helyőrsége téli szállásra vonult Jeruzsálembe. A legionáriusok Caesar képét hordozták hadijelvényeiken. Ez a látvány sértette a jeruzsálemieket, akik nem ismerik el a római császár istenségét, mintha bizony, ha már engedelmessé kell, nem volna tiszteletre méltóbb istennek és nem embernek engedelmessé. A nép papjai prokonzuli törvényszékemhez fordultak, és gögös alázattal kértek, hogy

vitessen el a hadijelvényeket a szent város falai közül. Megtagadtam kérésüket, mivel Caesar istenségét s a birodalom fenségét mindennél jobban tisztetem. Akkor meg a csöcselék a pap-sághoz csatlakozva, fenyegető esdekléssel árasztotta el hivatalomat. Megparancsoltam a katonáknak, hogy rakják gúlába lándzsáikat az Antonia-torony előtt, és liktorokhoz hasonlóan, pálcával a kezükben, oszlassák fel ezt az arcátlan sokaságot. De a zsidók érzéketlenül a bot-ütésekkel szemben, továbbra is csak könyörögtek, a legmakacsabbak pedig a földre vetették magukat, és inkább ott haltak meg a vesszőcsapások alatt. Te is tanúja voltál akkor, Lamia, az én megaláztatásomnak. Vitellius utasítására vissza kellett küldenem a hadijelvényeket Caesareába. Ezt a szégyent, hiába, mégsem érdemeltem meg. A halhatatlan istenekre esküszöm neked, Lamia, hogy kormányzásom idején egyszer sem sértettem meg az igazságot és a törvényeket. De öreg vagyok. Mindenki meghalt, aki ellenségem és feljelentőm volt. Én is meghalok, s nem tudok bosszút állni. Ki fogja megvédeni emlékemet?

Sóhajtott és elhallgatott. Lamia meg így felelt:

- Akkor cselekszünk csak bölcsen, ha rettegés és reménykedés nélkül fordulunk a bizonytalan jövő felé. Oly fontos, hogy mit fognak gondolni rólunk az emberek? Csak mi magunk lehetünk önmagunk bírái és tanúi. Nyugodj meg, Pontius Pilatus, abban a biztos tanúságban, amelyet te magad teszel erényességed mellett. Elégedj meg azzal, hogy te magad becsüled magad, és hogy a te barátaid szintén ugyanígy vélekednek. A népeket amúgy sem lehet pusztá szelídséggel kormányozni. Az emberi nem szeretetének, amelyet a filozófia tanácsol, igen kevés köze van csak a közéleti férfiak tetteihez.

- Hagyjuk ezt - mondta Pontius. - A kengőzőknek, amelyeket a phlegreai mezők árasztanak, több erejük van, amíg a naptól átmelegített földből törnek elő. Sietnem kell. Isten veled. De mert egy barátommal találkoztam, élni akarok e szerencsémrel. Aelius Lamia, tiszteld meg otthonomat, és vacsorázzál vélem holnap este. Házam a tenger mellett van, a város végén, Misenum felé. Könnyen felismerheted bejárója homlokzatáról; festményt látsz rajta: Orpheuszt ábrázolja tigrisek és oroszlánok között, amelyeket lantjának a hangjaival szelídít.

- A holnapi viszontlátásra - tette hozzá, miközben gyaloghintójára szállt. - Holnap majd beszélgetünk Judeáról.

Másnap, vacsoraidején, Lamia Pontius Pilatus házába ment. Csak két nyugágy várta az érkezőket. Az asztal minden pompa nélkül, de tisztességgel volt terítve: ezüst tálcákon mézes madárhús, lucrini osztriga, fenyőrigó és szicíliai orsóhal várta őket. Pontius is, Lamia is, étkezés közben, egymás betegsége felől érdeklődtek, leírták hosszasan a tüneteket, és elmondták egymásnak a sokfelől ajánlott gyógymódokat. Majd örvendve, hogy itt Baiae-ban találkoztak, váltig dicsérték a vidék szépségét, valamint balzsamos levegőjét. Lamia magasztalni kezdte a kecses kurtizánokat, akik arannyal ékesítve s barbár országokban szőtt fátylakba burkolva sétáltak a fövényen. De az öreg helytartó elítélte ezt a hivatkozást, amely hiú kövekért és emberszötte pókhálókért idegen népeknek, sőt a Birodalom ellenségeinek juttat római pénzt. Aztán a környéken végzett közmunkákról beszéltek, arról a csodálatos hídról, amelyet Caius Puteolae és Baiae között építtetett, s az Augustus-kori csatornákról, amelyek a tenger vizét egészen az Avernumi és Lucrinumi tavakba vezetik.

- Én is bele akartam fogni - sóhajtott Pontius - ily hatalmas közhasznú munkákba. Amikor balsorsom, sajnos, Judea helytartójává tett, az volt a tervem, hogy ugyanott vízvezetékét építék, amely kétszáz stádium hosszán bőséges, friss vizet hoz Jeruzsálembe. A szinteknek a magasságát, az áramlás bőségét, az ércmedencék hajlását, a vízszolgáltató csövek megosztását: mindezt én magam tanulmányoztam, s a gépészek meghallgatása után mindenről magam döntöttem. Elkészítettem a vezeték őrségének szabályzatát, nehogy bárki jogtalanul használ-

hassa a vizet. Már építőmestereket és munkásokat is fogadtam. Elrendeltem, hogy kezdjék meg a munkát. De nemhogy örömmel látták volna ezt a vízvezetékét, amely hatalmas ívein a vízzel együtt az egészséget hozta volna városukba, a jeruzsálemiek inkább borzalmas jajongásba kezdtek. Csoportokba verődve szentségtörést, istenkáromlást, meg mit tudom, mit emlegettek, a munkásokra támadtak, és széthordták az alapköveket. El tudsz-e képzelni, Lamia, iszonyatosabb barbárokat? Vitellius mégiscsak nekik adott igazat, s csakhamar utasítást kaptam, hogy hagyjam abba a munkálatokat.

- Nagy kérdés - mondta Lamia -, vajon boldogíthatjuk-e akaratuk ellenére az embereket?

Pontius Pilatus nem figyelt rá, és így folytatta:

- Visszautasítani egy vízvezetékét, hát nem örülség! De ami a rómaiaktól jön, az mind gyűlöletes a zsidóknak. Tisztátalan lények vagyunk mindnyájan az ő szemükben, s már a pusztá jelenlétünket is szentségtörésnek érzik. Hisz te is tudod, nem mertek bemenni a törvényszékre, mert attól féltek, hogy bemocskolják maguk, és így künn a szabadban kellett igazságot szolgáltatnom azon a márványkövezeten, amelyen te is olyan gyakran jártál.

- Félnék tőlünk és megvetnek minket. Pedig Róma édesanyja és gyámolítója a népeknek, amelyek gyermekként pihennek és mosolyognak szent kebelén. A mi sasaink a világmindenség legszélső határáig vitték a békét és a szabadságot. A legyőzöttekben csak barátokat látunk, s meg hagyjuk, sőt biztosítjuk a meghódított népeknek a szokásait és a törvényeit. Vajon Szíria, amelyet a múltban királyok sokasága sanyargatott, nem Pompeius hódítása óta ismeri-e a nyugalmat és a virágzás óráit? És bár Róma aranyért árulhatná jótéteményeit, elvitte-e a kincseket, amelyek a barbárok templomaiban halmozódnak? Kirabolta-e vajon az istenanyát Pessinontumban, Jupitert Morimenumban és Kilikiában, a zsidók istenét Jeruzsálemben? Antiochia, Palmira, Apamea városai, amelyek nyugalomban élnek, gazdagságuk ellenére is, nem rettegnek többé a sivatagi araboktól, és templomot emelnek Róma génuszának és Caesar istenségének. Csakis a zsidók gyűlölnék minket, és dacolnak velünk továbbra is. Erőszakkal lehet csak kikényszeríteni belőlük az adót, és makacsul megtagadják a katonai szolgálatot.

- A zsidók - felelte Lamia - ragaszkodnak ősi szokásaikhoz. Azzal gyanúsítottak téged, de belátom, oktanul, hogy el akarod törölni az ő törvényeiket, amellelt megmásítani régi erkölceiket. Ne vedd rossz néven, Pontius, ha megmondom: cselekedeteid nem voltak mindig alkalmasak arra, hogy eloszlassák e szerencsétlen tévedésüket. Akaratod ellenére gyakran szítottad nyugtalanságukat, és nemegyszer láttam, hogy nem is titkoltad megvetésedet hitükkel és vallásos szertartásaikkal szemben. Főképp azzal ingerelted őket, hogy legionáriusaiddal őriztetted az Antonia-toronyban a főpap ruháit és szent jelvényeit. Ismerjük el, ha a zsidók nem emelkedtek is fel, mármint hozzánk hasonlóan, az isteni dolgok szemléletéig, hitüknek a titkai, ősi voltuknál fogva, mégiscsak tiszteletre méltók.

Pontius Pilatus vállat vont:

- Nincs szabatos ismeretük az istenek természetéről. Imádják ugyan Jupitert, de sem nevet, sem külső formát nem képesek adni néki. Még kőalakban sem tisztelik, mint Ázsia egynémely népe. Mit sem tudnak Apollóról, Neptunusról, Marsról, Plutóról, vagy akár egyetlen istennőről. De azt hiszem, valamikor tiszteletben tartották Venust. Az asszonyok ugyanis ma is galambokat áldoznak az oltárokon, és te is tudod, hogy a kereskedők a templom előcsarnokában párosával árulják ezeket a madarakat, az ily áldozás céljaira. Egy nap arról is értesültem, hogy valami őrzőgő ketreceikkel együtt szétverte a kalmárokat. A papok istenkáromlásért panaszt is emeltek ellene. Azt hiszem, a gerlicék feláldozásának e szokását Venus tiszteletére kezdték. Miért nevensz, Lamia?

- Mulatságos gondolatom támadt - válaszolta Lamia -, azon nevetek, nem is tudom, hogyan jutott eszembe. Arra gondoltam, hogy a zsidók Jupiterje egy nap eljöhet Rómába, s üldözőbe vehet téged az ő rettentő haragjával. Miért is ne? Ázsia s Afrika máris számos istent adott nekünk. Rómában templomot emeltek Izisnek és az ugató Anubisznak. Nemcsak a keresztutakon, de még a versenypályákon is láthatjuk ma számárháton a szíriai Jóságos Istenasszonyt. S nem hallottad-e, hogy Tiberius uralkodása idején egy fiatal lovag holmi egyiptomi istennek, szarvas Jupiternek lépett fel, és ebben az álarcban egy hírneves hölgy legvégső kegyeit is elnyerte, aki sokkal erényesebb volt, semhogy ne engedjen az isteneknek. Rettegj, Pontius, nehogy a zsidók láthatatlan Jupiterje egy szép napon partra szálljon Ostia kikötőjében.

Arra a furcsa gondolatra, hogy Judeából is jöhetne isten, futó mosoly csillant meg a helytartó szigorú arcán. Majd komolyan válaszolt:

- Hogyan is tudnák a zsidók az ő szent törvényeiket idegen népekre kényszeríteni, mikor maguk is hajbakapnak ezeknek a magyarázatán? Te is láhattad őket, Lamia, legalább húsz vételkedő felekezetre bomolva, mikor nyilvános tereken tekercseikkel hadonásznak, és gyalázkodva tépegetik egymásnak a szakállát; láhattad őket templomuk falánál, amikor hirtelen körülvesznek egy-egy örülettől megszállt s magát prófétának hívő nyomorultat, s amikor kétségbeesésük jeléül megszaggatják mocskos ruházatukat. Nem is értik, hogy békességben, emelkedett lélekkel lehet vitázni isteni dolgokról, hisz amúgy is fátyol borítja őket, és telve vannak bizonytalansággal. Mert az istenek természete rejtve marad előttünk, és nem ismerhetjük fel a lényegét. Úgy vélem, akkor gondolkozunk bölcsen, ha hiszünk az istenek gondviselésében. De a zsidóknak nincs filozófiájuk, és nem tűrik a vélemények változatosságát. Ellenkezőleg, kínhalálra adnának ők mindenkit, aki az ő törvényükkel ellentétes elveket vall az istenségről. És mivel, mióta Róma géniusza uralkodik felettük, bíróságaik halálítéleteit csak a prokonzul vagy a helytartó jóváhagyásával lehet végrehajtani, egyre gyötrik a római törvényszéket, hogy erősítse meg gyászos döntéseiket. Százszor is láttam már őket, amint tömegbe verődve, gazdagok és szegények, megbékélve papjaik körül, dühödt szívvel ostromolják elefántcsont széket, rángatják tógám szegélyét és saruim szíjait, hogy sürgessék, követeljék egy szerencsétlen ember halálát, akinek nem tudtam semmi bűnét, s legfeljebb éppoly örülnék tartottam, mint a vádlóit. Százszor? Mindennap, minden órában. És hát mégis végre kellett hajtanom a törvényeiket, akárcsak a miéinket, hiszen Róma az ő szokásaik öréül s nem rombolójául küldött oda, és én voltam felettük a bárd és a vesszőnyaláb. Eleinte megpróbáltam, hogy észre térítsem őket; igyekeztem megmenteni nyomorult áldozataikat a kínhaláltól. De az én jóindulatom még jobban ingerelte őket; keselyű módjára csapkodva csőrükkel és szárnyaikkal, egyre csak áldozatukat követelték. Papjaik megírták Caesarunknak, hogy megsértem a törvényeiket, s felterjesztéseik miatt, amelyeket Vitellius is támogatott, szigorú megrovást kaptam. Hányszor lett volna már kedvem, hogy, a görögök szavával, a hollóknak vessek oda vádlottakat és bírakat egyaránt!

- Ne gondold, Lamia, hogy tehetetlen harag és öreges düh hevít e nép ellen, amely Rómát és a békét győzte le az én személyemben. De máris látom, mily végletre kényszerítenek minket előbb-utóbb. Ha nem tudunk uralkodni rajtuk, meg kell semmisíteni őket. Hidd el: sohasem hódolnak meg, s mivel meg nem tört lelkükben ott él a lázadás szelleme, egy nap oly szenvedéllyel támadnak ránk, hogy emellett a numidák dühe és a parthusok fenyegetése gyermeki szeszély lesz csupán. A homályban megbújva esztelen reménységeket táplálnak, és vak örülségükben a mi romlásunkat latolgatják. S lehet-e másként, amikor jóshelyük ígéretében bízva, a vérükből való királyt várják, akinek uralkodni kell e világon? Sosem gyűrjük le ezt a népet. Meg kell tehát semmisíteni. Le kell rombolni Jeruzsálemet, hogy kő kövön ne maradjon. Bár nagyon öreg vagyok már, talán még megélem azt a napot, amikor leomlanak

falai, lángba borulnak házai, amikor kardélre vetik lakosait, és sóval hintik be azt a helyet, ahol egyszer a Templom állt. És ez a nap végre nekem is igazságot szolgáltat.

Lamia a beszélgetés sorát szelídebbre akarta fordítani.

- Pontius - mondta -, nagyon is megértem régi haragodat éppúgy, mint baljós sejtelmeidet. Amit megismerhettél a zsidóság jelleméből, belátom, nem válik előnyükre. De én, aki kíváncsi utazóként éltem Jeruzsálemben, és a nép közé elegyedtem, olyan titkos erényeket fedeztem fel az emberekben, amelyek előtted rejtve maradtak. Ismertem szelíd lelkű zsidókat is, akiknek egyszerűsége és hű szíve a mi költőinktől megénekelt ebáliai aggastyánra emlékeztetett. S magad is láthattál, Pontius, olyan egyszerű embereket, akik legionáriusaid vesszőcsapásai alatt névtelenül haltak meg egy igaznak tartott ügyért. Az ilyen embereket, lásd, mégsem szabad megvetnünk. Azért szólok így, mert úgy vélem, mindenben meg kell őrizni a mértéket és a méltányosságot. De bevallom, sosem éreztem nagy rokonszenvet a zsidók iránt. Ellenben a zsidó nők nagyon tetszettek nekem. Akkor még fiatal voltam, és a szíriai nők felgyújtották érzékeimet. Velőmig éreztem piros ajkukat, nedves és a homályban csillogó szemüket, mély tekintetüket. Festett és kendőzött arcuk, nárdus- és mirhaillatot árasztó s szagos olajtól átítatott testük ritka és kéjes gyönyörűséget ad.

Pontius türelmetlenül hallgatta e magasztaló szavakat.

- Nem olyan ember voltam - mondta -, aki a zsidó nők hálójába esik, s ha már erről beszélünk, meg kell mondanom, Lamia, hogy sosem helyeseltam a te mértéktelenségedet. Akkor nem éreztettem veled, mennyire hibáztattalak, hogy Rómában elcsábítottad egy konzulviselt férfi feleségét, csak azért, mert keményen meglakoltál bűnödért. A házasság szent a patríciusok között; Róma ezen az intézményen nyugszik. A rabnők s idegen nők még hagyján, de még a velük való kapcsolat is szégyenteljes ernyedtségre szoktat. Ne vedd rossz néven, ha megmondom: kelleténél többet áldoztál az utcasarki Venusnak; s ami még nagyobb hiba, nem nősültél meg a törvény szerint, s nem adtál gyermeket az Államnak, ahogy az minden jó polgár kötelessége.

De Tiberius száműzöttje már nem figyelt az öreg helytartóra. Kiűritette falernumi borral teli kupáját, s valami láthatatlan képre mosolygott.

Pillanatnyi csend után halk, majd egyre erősödő hangon szólni kezdett:

- Szíria asszonyainak csupa vágódás a táncuk! Ismertem Jeruzsálemben egy zsidó nőt, aki valami rossz csapszékben, hitvány szőnyegen táncolt, egy kis lámpa füstös fénye mellett, és magasra emelte a karját, hogy összekocintsa réztányérjait. Kifeszített csípőjével és hátravetett fejével, mintha dús, vörös hajának súlya húzná lefelé, gyönyörtől nedves szemével, szenvedélyes, epedő és ruganyos testével magát Kleopátrát is sápadttá tette volna az irigységtől. Szerettem barbár táncait, kissé rekedt s mégis oly édesen hangzó énekét, tömjénillatát, s azt a félálmod, amelyben mindig élni látszott. Mindenüvé követtem. Elkeveredtem a katonák, a komédiások, a vámszedők rosszillatú tömegében, amely körülötte nyüzsgött. Egy nap aztán eltűnt, és többé sohase láttam. Sokáig kerestem mindenfelé, rossz hírű sikátorokban és csapszékben. Nehezebb volt elszokni tőle, mint akár a görög bortól. Pár hónappal később, hogy elvesztettem, véletlenül megtudtam, hogy beállt egy kis csoportba, néhány férfi és nő közé, akik egy fiatal galileai csodatevő nyomába szegődtek. Názáreti Jézusnak hívták, akit nem is tudom, miért, később keresztre feszítettek. Emlékszel erre az emberre, Pontius?

Pontius Pilatus, mint aki emlékei közt kutat, összevonta szemöldökét, s kezét a homlokához emelte. Majd rövid hallgatás után:

- Jézus? - mormolta. - Názáreti Jézus? Nem emlékszem.

BOLDOGASSZONY ZSONGLÓRJE

1

Lajos király idejében élt Franciaországban egy szegény vásári komédiás. Compiègne-ben született, Barnabás névre hallgatott, és erejének meg ügyességének fogásait mutogatva, járta a városokat.

Vasárnapokon leterített a piactéren egy igen kopott ócska szőnyeget, és odaédesgetvén a gyermekeket meg az ögyelgőket különféle nevetséges beszédekkel - amelyeket egy elaggott zsonglőrtől tanult, s amelyeken egyetlen szót sem változtatott soha -, tagjait természetellenes helyzetekbe ficamította, s orrára egyensúlyban egy óntányért állított. A tömeg eleinte egykedvűen nézte.

De amikor fejjel lefelé két kézen tótágast állva, lábával a levegőbe dobott meg újra elkapott hat, napfényben csillogó rézgömböt, vagy amikor hátrahajolva addig, amíg tarkója sarkaihoz ért, és testét tökéletes kerék-alakban tartva tizenkét kést kezdett dobálni s elkapni, csudálkozás morajlott végig a csődületen, és számos pénzdarab hullott szőnyegére.

Mégis, mint mindazok nagy része, kik tehetségükből élnek, compiègne-i Barnabás is nagy nehezen tengődött.

Arca verejtékével keresve kenyerét, az őt illető résznél többet viselt el az Ádám atyánk vétkéhez tapadt nyomorúságokból.

És még nem is dolgozhatott annyit, amennyit szeretett volna. Hogy szép tudását bemutathassa, miként a fáknak a virágfakasztáshoz, gyümölcserleléshez, neki is melengető napfény, nappali világosság kellett. Télvíz idején már csak lombjavesztett, tetszhalott fa volt. A fagyos föld pedig kemény volt a zsonglőrhöz. S mint a tücsök, amelyről Marie de France beszél, ő is fázott és éhezett a komisz időben. De mivel a szíve egyszerű volt, békén tűrt bajt, szenvedést.

Sohasem törte fejét a vagyonok eredetén, sem az egyes emberek helyzetének egyenlőtlen voltán. Szilárdan hitte, hogy ha e világ gonosz, a másvilág csak jó lehet, és e reménység támogatta. Nem követte a hitetlen és lator csepűrágók példáját, akik eladták lelküket az ördögnek. Nem káromolta soha Isten nevét; tisztességesen élt, és ámbátor nem volt felesége, nem kívánta meg felebarátját, mivelhogy az asszony ellensége az erős férfiaknak, miként az megnyilvánul Sámson történetében, amelyről beszámol a Szentírás.

Valójában keveset gondolt az érzéki vágyakra, s nehezebb volt számára lemondani a kancsóról, mint az asszonyokról. Mert mértékletességgel ugyan, de szeretett inni a meleg időben. Rendes ember volt, istenfélő s a Boldogságos Szűz igen odaadó tisztelője.

Soha nem mulasztotta el, ha szentegyházba lépett, hogy oda ne térdepeljen az Istenanya képmása elé, s így ne fohászkodjon hozzá:

„Úrasszonyom, vegye gondjaiba életemet, amíg csak Isten akarata végét nem szakasztja, s ha meghalok, engedje meg, hogy elnyerjem a paradicsom örömeit.”

Nos, egy este, egész napos eső után, amint szomorú szívvel s görnyedt háttal ballagott, hóna alatt ócska szőnyegébe takart tekéivel és késeivel, és valamilyen csúrt keresvén, hogy vacsora nélkül ott lefeküdjék, az országúton egy, ugyanazon irányban haladó szerzetest pillantott meg, és tisztelettel köszöntötte. Mivel egyazon léptekkel haladtak, beszélgetésbe kezdtek.

- Társam - szólt a barát -, honnan van, hogy tetőtől talpig zöldbe öltözött? Talán bizony bolondot játszik valamilyen misztériumban?

- Egyáltalában nem, atyám - felelte Barnabás. - Amiként itt lát, a nevem Barnabás, és foglalkozásomra nézve zsonglőr vagyok. A világ legszebb foglalkozása volna, ha az ember mindennap ehetne.

- Barátom, Barnabás - szólt újfent a szerzetes -, vigyázzon, hogy mit mond. Nincs szebb a szerzetesi állapotnál. Az ember Isten, a Boldogságos Szűz és a szentek dicséretét zengi, s a szerzetes élete szakadatlan zsoltár az Úr tiszteletére.

Barnabás így felelt:

- Atyám, bevallom, úgy szóltam az imént, mint valami tudatlan. Állapota nem hasonlítható az enyémhez, s ámbátor nem érdemtelen dolog, ha az ember egy bot végén egyensúlyozott dénárt hordozva orrán táncol, ez az érdem nyomába sem ér a magáénak. Én is nagyon szívesen énekelnék, miként maga, atyám, mindennap az istentiszteleten s jelesen a szentséges Szűz tiszteletére, kinek különös hódolatot fogadtam. Szívesen lemondanék művészetemről, amelyet Soissonsól Beauvais-ig több mint hatszáz faluban és városban ismernek, hogy én is magaménak mondhassam a szerzetes-életet.

A szerzetest megindította a zsonglőr egyszerűsége, s mivel nem nélkülözte a helyes ítélőképességet, felismerte Barnabásban ama jó szándékú emberek egyikét, akiről így szólt a mi Urunk: „Béke legyen velük a földön!” Amiért is így felelt neki:

- Barátom, Barnabás, jöjjön velem, s fölveszem a kolostorba, amelynek perjele vagyok. Aki Egyiptomi Máriát a pusztában vezérelte, az irányította lépteim errefelé, hogy magát az üdvösség útjára vezessem.

Így lett Barnabás szerzetes. A kolostorban, ahol befogadták, a szerzetesek versenyt tisztelték és dicsőítették a Boldogságos Szűzet, s mindegyikük az ő szolgálatába állította mindazt a tudományt, mindazt az ügyességet, amellyel Isten megáldotta.

A perjel a maga részéről könyveket írt, amelyekben az Istenanya erényeit fejtegette a skolasztika szabályai szerint.

Móric testvér tudós kézzel pergamenlapokra másolta át e fejtegetéseket.

Sándor testvér finom miniatűröket festett rájuk. Látható volt ott az Ég Királynője, Salamon trónján ülven, amelynek lábánál négy oroszlán áll őrt; glóriás feje körül hét galamb röpködött, s Szentlélek hét adománya: a félelem, a jámborság, a tudás, az erő, a tanács, az értelem s a bölcsesség adománya. Aranyhajú hat szűz volt ott kísérőként: az Alázatosság, az Okosság, a Lelkigyakorlat, a Tisztelet, a Szűzesség és az Engedelmesség.

Lábánál két kis meztelen és egészen fehér alakocská térddepelt könyörögve. Két lélek, kik üdvükért esedeztek a mindenható közbenjárásáért, bizonyára nemhiába.

Sándor testvér egy másik lapon Évát ábrázolta Máriával szemközt, hogy egyszerre legyen látható a bűn s a megváltás, a megalázott asszony s a felmagasztalt szűz. E könyvben még meg lehetett csodálni az élő vizeknek Kútfejét, a Forrást, a Liliomot, a Holdat, a Napot s a zárt

Kertet, amelyről a himnusz szól, a Mennysorság ajtaját és Isten városát - a Boldogságos Szűz képei voltak ott.

Marbodeus testvér láthatóan Mária leggyöngédebb gyermekei közül való volt.

Szüntelenül kőszobrokat faragott, úgyhogy szakálla, szemöldöke, haja portól fehér. A szeme örökkön puffadt héjú és könnyes volt; de előrehaladott korában is erőteljes és örömteli maradt, a paradicsom királynéja szemlátomást istápolta gyermekének öregségét. Marbodeus trónuson ülve ábrázolta őt, feje körül gyöngyös glóriával. S gondja volt rá, hogy köntösének redői beborítsák annak lábafejét, akiről a próféta úgy mondta: „Az én szerelmesem olyan, mint egy zárt kert.”

Néha meg bájos gyermek alakjában ábrázolta őt, aki mintha így szólna: „Uram, te vagy az én Uram! - *Dixi de ventre matris meae: Deus meus es tu.*”² (Zsoltárok 22. II.)

Költők is voltak a kolostorban, akik legendákat és verses himnuszokat szerkesztettek latinul a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Sőt egy picardiai is volt ott köztük, aki Miasszonyunk csodatételeit köznyelv s rímes versekbe foglalta.

3

Látva az egymással versengő magasztalásokat és az alkotások e dús aratását, Barnabás siránkozott saját tudatlansága és együgyűsége miatt.

- Jaj! - sóhajtotta, egyedül sétálva a kolostor árnyéktalan kis kertjében - Mily szerencsétlen is vagyok, hogy nem zenghetem, miként testvéreim, méltóan dicséretét Isten szent Anyjának, kinek szívem gyengédségét fogadtam. Sajnos, faragatlan és műveletlen ember vagyok s nem szolgálhatom Boldogságos Asszonyom sem épületes szentbeszédekkel sem szabály szerint felosztott értekezésekkel, sem finom festményekkel, sem pontosan faragott szobrokkal, sem pedig láb szerint számlált ütemes verssorokkal. Nincs, sajnos, semmim!

Így siránkozott, és teljesen átengedte magát a szomorúságnak. Egy este, hogy a barátok társalkodás közben pihentek, hallotta, amint egyikük elbeszélte egy szerzetes történetét, ki csak az *Ave Máriát* tudta elmondani. E szerzetest megvetették tudatlansága miatt, de amikor meghalt, öt szál rózsza szökött elő szájából, Mária neve öt betűjenek tiszteletére, és így nyilvánvalóvá vált, hogy szent volt.

Hallgatva ezt a beszélgetést, Barnabás újra megcsodálta a Szűzanya jóságát; de nem vigasztalta meg e boldogságos halál példája, mert szíve tele volt buzgalommal, és egekben lakozó hölgye dicsőségét akarta szolgálni.

Kereste-kutatta módját, anélkül, hogy megtalálta volna, mindennap jobban sanyargatta magát, mígnem egy reggel vidáman ébredve, a kápolnába futott, s egy óránál tovább maradt ott egyedül. Ebéd után újra visszatért oda.

S ettől a perctől fogva naponként a kápolnába ment, amikor az elhagyott volt, s ott töltötte azon idő nagyobb részét, amelyet a többi szerzetes a művészeteknek és a kézműves mesterségeknek szentelt. Nem volt már szomorú, és nem siránkozott többé.

Felette különös magaviselete felébresztette a szerzetesek kíváncsiságát.

² „Szólottam anyám méhéből” (latin).

Egymástól kérdezték közösségükben, miért is vonul vissza oly gyakran Barnabás testvér.

A perjel, kinek kötelessége, hogy mindent tudjon szerzeteseinek viselkedéséről, elhatározta: megfigyeli Barnabást magányossága óráiban. Egy szép napon hát, mikor amaz, szokása szerint, bezárkózott a kápolnába, perjel urunk két öreg barát társaságában odament a kápolna ajtajához, hogy hasadékaik keresztül megfigyelje, mi történik bévül.

És látták, hogy Barnabás a Szent Szűz oltára előtt fejjel lefelé, tótágast állva hat rézgömbbel és tizenkét késsel zsonglörködik. Isten szent anyjának tiszteletére végezte mindazokat a mutatványokat, amelyek annak idején a legtöbb elismerést hozták számára. Nem értve meg, hogy ez az egyszerű ember tehetségét és tudását állította így a Szent Szűz tiszteletére, a két öreg szerzetes szentségtörést emlegetett.

A perjel tudta, hogy Barnabás lelke ártatlan; de azt hitte, hogy megháborodott. Már mind a hárman nekikészültek, hogy gyorsan kivonszolják a kápolnából, amikor meglátták, hogy a Szent Szűz lelépet az oltár fokain, és kék palástja szárnyával letörli zsonglörje homlokáról a csepegő izzadságot.

Akkor a perjel leborult, és homlokával a kőlapon e szavakra fakadt:

- Boldogok az együgyűek, mert ők meglátják Istent!

- *Ámen!* - felelte a két öreg, és megcsókolta a földet.

SZENT SZATÍR

Consors paterni luminis,
Luc ipse lucis et dies,
Noctem canendo rumpimus:
Assiste postulantibus.

Aufer tenebras mentium;
Fuga catervas daemonum;
Expelle somnolentiam,
Ne pigritantes obruat.

(Breviárium romanum
Feria tertia; ad matutitum)

*Az atyai fénynek ki részese vagy,
Magad is nappali fényben tündöklő,
Az éjt dallal űzzük el:
Segítsd azokat, akik kérnek.*

*Oszlasd el a szellem sötétjét,
Verd el a démonok hadát,
Űzd el az álmoságot,
Nehogy a resteket megölje.*

(Római breviárium
Húsvét harmadnapjának reggelére)

Fra Minót alázatossága emelte testvérei fölé, és bár fiatalember volt még, ő kormányozta okosan a Santa Fiora-monostort. Jámbor ember volt. Örömmel hosszabbította meg lelki gyakorlatait és imádságait; olykor révületekbe merült. Szent Ferenc példájára, aki lelki atya volt, ő is írt verseket a nép nyelvén a tökéletes szeretetről, ami nem más, mint az istenszeretet. És e költemények nem vétettek sem formájukban, sem tartalmukban, mert Fra Mino a bolognai egyetemen kitanulmányozta a hét szabad művészetet.

Nos, egy este, amint a kolostor árkádos folyosóján sétálgatott, szívében zavart és szomorúságot érzett, emlékezve egy firenzei hölgyre, akit ifjúsága első virágjában szeretett, amikor Szent Ferenc csuhája még nem óvta testét. Istenhez fohászkodott, hogy űzze el a kísértő képet. De szíve szomorú maradt.

„A harangok - gondolta - együtt mondják az angyalokkal: *Ave Maria* de hangjuk elfoszlik az este ködében. E kolostor falaira a mester, akire Perugia oly büszke, csodálatos művészettel főtötte a Máriákat, amint mondhatatlan imádattal az Üdvözítő testét szemlélik. De az éjszaka elfátyolozta előlem szemük könnyeit és ajkuk néma zokogását, és nem tudok velük sírni. Udvarunk közepén a kutat az imént még elárasztották a szomjas galambok, de elszállottak róla, mert nem találtak vizet kávéjának mélyedéseiben. És íme, Uram, az én lelkem is hallgat, mint a harangok, sötét, mint a Máriák arca, és száraz, mint a kút. Uram, Jézusom, miért ilyen kietlen a szívem, miért ilyen homályos és néma, holott te vagy számára a hajnal, a madárdal és a dombokról aláfutó patak?”

Nem mert visszamenni cellájába és - abban a hitben, hogy az imádság eloszlatja szomorúságát és elűzi nyugtalanságát - a kolostor mellékajtaján belépett a rendház templomába. Néma árnyak töltötték meg az épületet, melyet százötven évvel előbb emelt a nagy Margaritone egy római templom romjai fölé. Fra Mino áthaladt a középhajón, és letérdelt a Szent Mihálynak szentelt mellékoltár előtt; a falakra a szent történetét festették. De a boltívről aláfüggő lámpa komor fénye nem volt elégséges: nem láthatta az arkangyalt, ahogy a démonnal küzd, és megméri a lelkeket. Csupán a hold küldte vékony és sápadt sugarát egy ablakon keresztül Szent Sztatír kőkoporsójára, melyet ott, az oltár jobb felén, egy fülkében helyeztek el. Ez a teknő alakú kőkoporsó régibb volt a templomnál, és egészen hasonlatos a pogányok szarkofágjaihoz, attól eltekintve, hogy a kereszt jegyét három helyt is rávésték márványoldalaira.

Fra Mino sokáig maradt leborulva az oltár előtt; de nem tudott imádkozni, és az éj közepén ugyanazt a ránehezedő kábultságot érezte, ami Krisztus tanítványait az Olajfák hegyén legyűrte. És amint gyáván és oktalanul ott hevert, úgy látta, hogy Szent Sztatír sírja fölött fehér párafelhő emelkedik a levegőbe, és csakhamar rájött, hogy e felhő kisebb felhők sokaságából áll, és mindegyike egy-egy asszony. Lebegtek a sötétségben; könnyű tunikájukon átszillogott könnyű testük. És Fra Mino látta, hogy a nők között őket üldöző kecskelábú ifjak is vannak. Meztelenségük leplezetlenül mutatta vágyuk rettentő hevét. A nimfák azonban menekültek; gyors léptük nyomán virágos rétek és patakok eredtek. És valahányszor az egyik kecskelábú kinyújtotta kezét egy nimfa után, és már azt hitte, hogy megragadja, hirtelen fűzfa szökkent ki a földből, és elrejtette üreges törzsébe, mint valami barlangba, és szőke lombozata megtelt halk morajjal és gúnyos kacagással.

Amikor valamennyi nő elrejtőzött a fűzfák alatt, a kecskelábúak leültek a hirtelen nőtt fűbe, és nádsípjaikba fűjva, oly hangokat csaltak elő, hogy minden teremtmény megzavarodhatott. Az elbűvölt nimfák kidugták fejüket az ágak mögül, és elhagyva árnyas menedéküket, a sípok ellenállhatatlan hívására egyre közeledtek. Ekkor a kecskelábú emberek átkozott dühvel vetették rájuk magukat. A vakmerő támadók karjai között a nimfák még kis ideig próbálkoztak az ingerkedéssel és gúnyolódással. De azután nem nevettek tovább. Fejük hátrahanyatlott, szemükben gyönyörrel és borzalommal anyjukat hívták, vagy azt kiáltották: „Meghalok”, vagy vadul hallgattak.

Fra Mino el akarta fordítani a fejét, de nem tudta, és szeme - akarata ellenére - nyitva maradt.

A nimfák ezalatt karjaikkal átölelték a kecskelábúak derekát, és simogatták, harapták, ingerelték szőrös testű szeretőiket, és összegabalyodva velük, körülfogták, betakarták fehér húsukkal, amely habosabb és elevenebb volt, mint a közelükben, a fűzek alatt folydogáló patak.

Erre a látomásra Fra Mino gondolatban és szándékában bűnbe esett. Arra vágyott, hogy egyike legyen a félig állati, félig emberi démonoknak, és amiként ezek, ő is melléhez szorítsa a firenzei hölgyet, akit ifjúsága virágjában szeretett, és aki azóta meghalt.

De a kecskelábú emberek már elszéledtek a mezőn. Egyikük mézet szedett a vén tölgyek odvából, mások nádat vágtak sípformára, vagy szarvas homlokukkal bökődve, egymásnak rontottak. És a nimfák bágyadt teste, a szerelmi küzdelem bájos zsákmánya, a réten hevert szanaszét. Fra Mino keservesen nyögött a kőpadlón; mert a vétkes vágy olyan élénk volt benne, hogy most egész szégyenét érezte.

Egyszer csak a fekvő nimfák közül egyik véletlenül feléje fordította tekintetét és felkiáltott:

- Egy ember! Egy ember!

És ujjával mutatta társnőinek:

- Nézetek csak, húgaim, ez nem kecskepásztor. Nem látom mellette nádsípját. És nem is ismerem fel benne a szomszédos parasztgazdaságnak az urát, akinek a domb oldalán, a szőlők fölé épített kis függőkertjét egy bükkfa törzsébe faragott Priaposz védi. Mit csinál itt köztünk, ha se nem kecskepásztor, se nem gulyás, se nem kertész? Arca komor és rideg, tekintetéből olvasom ki azoknak az isteneknek és istennőknek tiszteletét, akik a nagy eget, az erdőket és hegyeket népesítik be. Barbár ruha van rajta. Talán szkita lesz. Közelítsünk csak, húgaim, ehhez az idegenhez, és tudjuk meg tőle, vajon nem ellenségként jött-e hozzánk, hogy ledöntse fáinkat, megzavarja forrásainkat, feltörje hegyeink követ, és elárulja a kegyetlen embereknek boldog menedékünk titkát. Gyere velem, Mnais, jöjjetek, Égléa, Nééra és Mélibéa!

- Menjünk - felelte Mnais -, menjünk fegyvereinkkel!

- Menjünk! - kiáltozták együtt valamennyien.

És Fra Mino látta, hogy fölkerekedve, teliszedik kezüket rózsával, feléje tartanak hosszú sorban, tüskés rózsáágakkal fölfegyverkezve. De a köztük levő távolság - mely olyannyira csekélynek látszott, hogy azt hitte, szinte megérinthei őket, a lehetőséget pedig bőrén érezte - hirtelen megnövekedett, és úgy látta, mintha egy távoli erdőből jönnének elő. Türelmetlenségükben, hogy mielőbb elérjék őt, futásnak eredtek, fenyegetően lóbálva kegyetlen virágaikat. Viruló ajkukon is fenyegetések peregtek. És íme, minden lépéssel, amivel előbbre jutottak, változás ment végbe rajtuk; minden lépéssel veszítettek valamit bájukból, ragyogásukból, és virágzó ifjúságuk együtt hervadt csokraik rózsáival. Előbb beesett a szemük, azután a szájuk petyhüdt el. Imént még tiszta és fehér nyakuk megráncosodott, azután szürke fűrtök hullottak alá barázdás homlokukra. Egyre jöttek; szemük vérben forgott, ínyükre tapadt az ajkuk. Egyre jöttek; elszáradt rózsákat hoztak aszott, fekete karjukban, melyek olyanok voltak, mint a vén szőlőtőkék, amikor Chianti parasztjai tűzre vetik őket a téli éjszakákon. Egyre jöttek; fejük reszketett, lesóványodott, vézna lábuk rogyadozott.

Amikor odaértek, ahol Fra Mino az irtózatból földbe gyökerezetten feküdt, már förtelmes, kopasz és szakállas boszorkányok voltak, orruk állukat verte, mellük fonnyadtan lógott. Ott tolongtak Fra Mino körül.

- Ó, a kis kedves - szólt egyikük. - Fehér, mint a vászon, és szíve ver, mint a megmart nyúl a kopók között. Égléa, húgom, mit kellene véle csinálni?

- Föl kell bontani a mellét, Néérám - felelte Égléa -, szívét kiszakítani és szivacsot tenni a helyébe.

- Nem, nem - mondotta Mélibéa. - Ezzel túlságos drágán fizettetnők meg vele kíváncsiságát és gyönyörűségét, hogy meglepett bennünket. Ezúttal elég lesz számára enyhébb fenytetés is. Verjünk jól a fenekére.

Nyomban körülvették a szerzetest, és csuháját fejére borítva, a kezükben tüskés ágakkal verni kezdték.

Vére már kiserkedt, amikor Nééra jelt adott, hogy hagyják abba.

- Elég volt - mondotta - ez az én szerelmesem. Láttam az imént, hogy gyöngéd pillantásokat vetett rám. Ki akarom elégiteni vágyait, neki adom magam, nem váratom tovább.

Mosolygott: szájából kilógó hosszú, odvas foga orra hegyét csiklandozta. Ezt mormolta:

- Jöjj, Adoniszom!

Majd hirtelen dühösen:

- Piha! Érzékei elzsibbadtak. Hidegsége sérti szépségemet! Megvet engem; barátnőim, bosszuljátok meg! Mnais, Égléa, Mélibéa, bosszuljátok meg!

E felhívásra mindnyájan fölemelték tüskés korbácsukat, és olyan kegyetlenül elverték Fra Minót, hogy teste nemsokára merő seb lett. Olykor megálltak, hogy köhögjenek meg köpködjenek, azután újra szépen elkezdtek a vesszőzést. Csak akkor hagyták abba, amikor már nem volt több erejük.

- Remélem - mondotta ekkor Nééra -, hogy legközelebb nem bánik oly érdemtelenül velem, mint az imént. Még most is ég tőle az arcom. Hagyjuk meg életét. De ha elárulja játékaink és gyönyöreink titkát, megöljük. Viszontlátásra, szép kicsikém!

Így szólván, a vénasszony leguggolt a szerzetes fölé, és mocskos vízzel árasztotta el. Mind-egyik húga hasonlóképpen cselekedett, azután a földél egy kis repedésén át egymás után visszatértek Szent Sztatír sírjába, és otthagyták áldozatukat egy kibírhatatlanul bűzös tócsában.

Amikor a legutolsó is eltűnt, a kakas kukorékolt. Fra Mino végre feltápáskodhatott. A fáradtságtól és fájdalomtól összetörten, meggémberedve a hidegtől, vacogva a láztól és félig megfulladva a tócsa bűzös kipárolgásában, valahogy rendbeszedte ruháját, és bevánszorgott cellájába. Éppen hajnalodott.

E naptól kezdve Fra Mino nem lelt többé nyugtot. Szent Sztatír sírjánál a Szent Mihálykápolnában látottak emléke megzavarta a misék és lelkigyakorlatok közben is. Remegve kísértette testvéreit a templomba. Amikor - az előírás szerint - meg kellett csókolnia a kórus kópádimentumát, ajka irtózáttal találkozott itt a nimfák nyomaival, ilyenkor ezt mormolta:

- Uram, Üdvözítőm, nem hallod, amint azt mondom neked, amit te atyádnak mondottál: „Ne vígy minket a kísértésbe...”? - Előbb arra gondolt, hogy a püspök úrhoz elküldi jelentését a látottakról. De megfontoltan utánagondolva, arra a meggyőződésre jutott, hogy többet ér, ha még alaposabban megvizsgálja e rendkívüli eseményeket, és csak tüzetes tanulmányozás után hozza nyilvánosságra. Történetesen a püspök úr, szövetségben a pisai guelfekkel, ez idő tájt nagyban háborúskodott a firenzei ghibellinek ellen, úgyhogy egy teljes hónapig nem vetette le a páncélingét. Ezért Fra Mino, nem szólva róla senkinek, beható kutatásokat végzett a Szent Sztatír sírját és az ezt magábazáró kápolnát illetően. A könyvek alapos ismerőjeként, véneket és újakat lapozgatott; de nem talált bennük felvilágosítást. És a mágiával foglalkozó értekezések, amelyeket szintén tanulmányozott, csak megkettőzték bizonytalanságát.

Egy reggelen, miután szokása szerint egész éjszaka dolgozott, sétára indult a szabadba, hogy szívét fölüdítse. A kapaszkodó ösvényt választotta, mely a szilfácskákra kúszó vadszőlők között vezetett egy, a rómaiak által egykor megszentelt mirtusz- és olajfaerdő felé. Lába a nedves fűben gázolt, homloka felfrissült a labdarózásokról ráhullott harmatcseppektől. Így járt Fra Mino sokáig az erdőben, amikor egy forrásra bukkant, mely fölött tamariszkok lengették lágyan lombjukat és rózsaszínű fürtjeik pelyhét. Alább, a fűzek között, a forrás kiszélesedő ágyában mozdulatlan kócsagokat láthatott. A mirtuszágak között kismadarak daloltak. A nedves menták illata száll fel a földről; és a fűben apró virágok pompáztak, melyről Urunk azt mondotta, hogy Salamon király legnagyobb dicsőségében se viselt olyan szép ruhát, mint akár egyikük. Fra Mino leült egy mohos kőre, és az eget és a harmatot teremtő Istent dicsérve, a természetben rejtőző titkokon tűnődött.

Mivel a kápolnában látottak emléke sohasem hagyta el, tenyerébe szorítva homlokát, ezredszer kutatta, mit is jelentett ez az álom. „Mert - mondotta magában - ilyen jelenségnek kell, hogy értelme legyen; talán több jelentése is van, és fontos ezeket felfedezni, akár hirtelen megvilágosodás révén, akár a skolasztika szabályainak pontos alkalmazásával. És azt hiszem, hogy e különleges esetben azok a poéták, akiket Bolognában tanulmányoztam, mint például a szatíráíró Horatius és Stacius, szintén nagy segítségemre lehetnek, mert igen sok igazságot vegyítettek meséikbe.”

Hosszan forgatván fejében e gondolatokat és másokat, még bonyolultabbakat is, fölemelte tekintetét, és észrevette, hogy nincs egyedül. Vén magyalfá üreges törzséhez támaszkodva, egy aggastyán nézte az eget a lombokon keresztül és mosolygott. Ősz homlokán töredezett szarvak meredtek. Tömpe orrú, hosszú arcáról fehér szakáll hullt alá, s mélyen áttetszettek nyakának mirigyei. Durva szőrzet borította mellét. Combjáról vastag gyapjú hullott villás patáira. Szájához nádsípót illesztett, és gyenge hangokat csalt elő. Majd énekelni kezdett alig kivehető hangján:

*Kacagva menekült
Arany szőlőbe harapva.
Mégis utolértem,
És fogaim szétmorzsolták
Ajakán a fürtöt.*

Látván és hallva mindezt, Fra Mino keresztet vetett. Az aggastyánt ez nem zavarta, s ártatlan tekintete megpihent a barátán. Arca mély barázdái között kék és tiszta szeme csillogott, mint forrás vize a tölgyfaháncs között.

- Ember vagy állat - kiáltott fel Fra Mino -, az Üdvözítő nevében parancsolom neked, mondd meg, ki vagy!

- Fiam - felelte az aggastyán -, én Szent Szatír vagyok. Beszélj halkabban, így elriasztod a madarakat.

Fra Mino kevésbé hangosan folytatta:

- Öreg, miután nem futamodtál el a kereszt félelmetes jele láttára, nem gondolhatlak démonnak vagy más pokolból elszabadult tisztátalan léleknek. De ha - amint mondom - csakugyan ember, illetve inkább egy jámbor élet munkái és Jézus Krisztus érdemei által megszentelt ember lelke vagy, magyarázd meg, kérlek, kecskeszarvad és fekete, patás lábban végződő gyapjas combod csodáját.

E kérdésre az aggastyán az ég felé emelte karját, és így szólt:

- Fiam, az emberek, állatok, növények és kövek természetének titkát a halhatatlan istenek őrzik, és magam éppoly kevésbé tudom, mint te, eredetét e homlokomat ékesítő szarvnak, amelyet valamikor a nimfák virágfüzérékkel fontak körül. Azt se tudom, mit keres a nyakamon e két mirigy, sem azt, hogy miért van merész kecskebak-lábam. Annyit mondhatok csak, fiam, hogy ebben az erdőben valaha olyan nők éltek, akik éppen úgy mint én, szarvat viseltek a homlokukon és selymes bundát a combjukon. De keblük kerek és fehér volt. Hasuk, derekuk, csípőjük simán ragyogó. Az akkor még fiatal nap szívesen nyilazott rájuk aranyos sugaraival. Bizony, szépek voltak ők, fiam. Sajnos, egy szálíg eltűntek ebből az erdőből. A hozzám hasonlók is kihaltak, éppúgy, mint ők; magam maradtam fajomból. Nagyon öreg vagyok.

- Öreg, mondd meg, milyen idős vagy, mi a származásod, hol a hazád?

- Fiam, a Földből születtem, jóval előbb, mint hogy Jupiter megdöntötte volna Saturnus trónját; láttam a világot újdonságának virágzásában. Az emberi faj még nem hagyta el az agyagot. Vélem egyedül a szatír-lányok dobogtatták meg a földet kettős patájú lábuk ütemes táncával. Ő, nagyobbak, fejlettebbek és szebbek is voltak, mint a nimfák vagy az emberek asszonyai; és szélesebb ölük mohón fogadta magába a Föld elsőszülötteinek magvát.

- Jupiter uralkodása idején a nimfák kezdték benépesíteni a források környékét, a hegyeket, az erdőket. A faunok pedig a nimfák közé keveredve, vidám társaságot alkottak az erdő mélyén. Ez idő tájt boldogan éltem, kedvemre haraptam a vadszölők fűrtjeit és a kacagó faunlányok ajkát. Élveztem a békés álmot a kövér fűben. Saturnus után Jupitert dicsőítettem egyszerű nádsípomon, mert természetemben van, hogy dicsérjem az isteneket, a világ urait.

- Sajnos, megöregedtem, mert én is csak isten vagyok, és a századok megfehéřítették halántékom és mellem fűrtjeit, kioltották lányékom hevét. A kor már nagyon elnehezített, amikor a nagy Pán meghalt, és Jupiter, ugyanazon sorsra jutva, amit ő mért Saturnusra, elveszítette trónját; a Galileai vette át. Azóta olyan erőtlen, bágyadt az életem, hogy egy napon meghaltam, és sírba tettem. Valójában már csak árnyéka vagyok önmagamnak. Ha egy kicsinyt még létezem, ennek az az oka, hogy semmi se vész el a világban, és senki se halhat meg teljesen. A halál nem lehet tökéletesebb az életnél. A dolgok óceánjába veszett lények olyanok, mint a hullámok, melyeket emelkedni és aláhanyatlani láthatsz, gyermekem, az Adriai-tengeren. Nincs kezdetük és nincs végük, születnek és elhalnak, érzéketlenül. Érzéketlenül, mint ők, múlik el a lelkem. Az aranykor szatír-lányainak halvány emlékére szemem még fölcsillan, és ajkamon régi himnuszok röppennek el hangtalanul.

Így szólt és elhallgatott. Fra Mino megnézte az aggastyánt, és rájött, hogy csak árnyékalak.

- Hogy kecskelábú vagy és mégsem démon - mondotta neki - ez nem teljesen hihetetlen. Azok a teremtések, akiket Isten úgy alkotott, hogy nem lehetnek részesei Ádám örökségének, éppen úgy nem kárhozhatnak el, mint ahogy nem részesülhetnek a megváltásban sem. Nem hinném, hogy Khiron, a kentaur, aki embernél bölcsőbb volt, Leviathán torkában szenvedné az örök kínokat. Egy világjáró, aki eljutott a pokol tornácaig, azt meséli, hogy látta őt a fűben ülve, Ripheusszal, a legigazságosabb trójaival beszélgetve. Mások viszont azt állítják, hogy a szent Paradicsomot megnyitották Ripheus előtt. Egyébként e tárgyban megengedett a kételkedés. Mindazáltal hazudtál, öreg, amikor azt mondtad, hogy te szent vagy, bár nem is vagy ember.

A kecskelábú így felelt:

- Fiam, amikor ifjú voltam, annyit se hazudtam, mint a bárány, amelynek a tejét szoptam, és mint a kecskebakok, amelyekkel erőm és szépségem adta jókedvemben összeütöttem a szarvamat. Abban az időben senki sem hazudott, és a juhok gypja se szokott még ahhoz, hogy csalóka színeket szedjen magára; nem változtattam meg lelkemet azóta. Látod, mezíten vagyok, mint Saturnus uralmának aranykorában. És szellemem éppúgy nem visel fátylat, mint testem. Nem hazudok egyáltalában. És mit találsz abban rendkívülit, fiam, hogy a Galileai szemében szent vagyok, bárha nem származom attól az anyától, akit egyesek Évának, mások Pürrhának neveznek, és akit mindkét neve alatt tisztelnünk kell? Szent Mihály se született asszonytól. Ismerem őt, és néha elbeszélgetünk. Arról az időről mesél nekem, amikor még csordás volt Gargan hegyén...

Fra Mino félbeszakította a szatírt.

- Nem tűrhetem, hogy valaki azt mondja előttem, hogy Szent Mihály csordás volt, mert barmait őrizte egy bizonyos Gargan nevű embernek, akit ugyanúgy neveztek, mint a hegyet. De világosíts fel engem, aggastyán, hogyan is avattak téged szentté?

- Hallgass meg - felelte a kecskelábú -, és kíváncsiságod kielégül.

„Amikor a Keletről jött emberek elterjesztették a hírért az Arno szépséges völgyében, hogy a Galileai Jupitert letaszította trónjáról, kidöntötték a tölgyeket, amelyekre a parasztok apró agyagistennőket és fogadalmi tábláskákat függesztettek; kereszteket állítottak föl a megszentelt források fölé, és megtiltották a pásztoroknak, hogy a nimfák barlangjába bort, tejet, süteményeket hordjanak áldozati ajándécul. A faunok, a pánok és az erdei manók népét ez joggal sértette. Haragjában megtámadta az új isten híveit. Amikor az apostolok éjszaka száraz levelekre vetett ágyukon aludtak, a nimfák előjöttek és megrángatták a szakállukat, a fiatal faunok pedig belopózva a szent emberek istállóiba, számárcancák farkából szőrszálakat téptek ki. Hasztalan próbálkoztam gyerekes gonoszkodásaik lefegyverzésével, és hasztalan intettem őket engedelmességre. - Gyermekeim - mondtam nekik - a könnyű játékok és gúnyos nevetések ideje elmúlt. - Az okatlanok nem hallgattak rám. Rosszul is jártak.

Én azonban, ki láttam Saturnus uralmának végét, természetesnek és igazságosnak találtam, hogy egyszer Jupiternek is el kell pusztulnia. Beletörődtem a nagy istenek bukásába. Nem is álltam ellen a Galileai hírnökeinek. Sőt, apró szívességeket tettem nekik. Jobban ismervén az erdőket, mint ők, szedret meg kökényt szedtem nekik, és leveleken odatettem barlangjuk küszöbére. Libatojást is ajándékoztam nekik. És ha kalyibát építettek, fát meg követ hordtam nekik a hátamon. Viszonzásképpen vizet öntöttek homlokomra, és békességet kívántak nekem Jézus Krisztus nevében.

Velük éltem, és úgy, ahogy ők. Akik őket szerették, engem is szerettek. Amint őket tisztelték, úgy tisztelték engem is, és az én szent voltom az övékével egyenlőnek látszott.

Mondottam, fiam, hogy akkortájt már igen öreg voltam. A nap is alig tudta fölmelegíteni dermedt tagjaimat. Már csak vén, üreges fa voltam, amely elveszítette friss és zengő koronáját. Minden egyes ősz siettettem romlásomat. Egy téli reggel mozdulatlanul elnyúlva találtak az út szélén.

A püspök papjai és az egész nép kíséretében temettek el szertartásosan. Azután beletettek egy nagy fehér márványkoporsóba, melyet három helyen megjelöltek a kereszttel, és elülső lapjára szőlőfürtök füzérébe belevésték a Szent Szatír nevet.

Ebben az időben, fiam, a sírokat az út szélén helyezték el. Az enyémet a várostól két mérföldnyire, a firenzei úton. Fiatal platán nőtt föléje, és fénnel kevert árnyékot borított rá, tele madárdallal, susogással, üdeséggel és örömmel. Nem messze onnan forrás vize folyt tova a zsázsaágyon; fiúk és lányok jöttek ide együtt, kacagva, fürödni. E bájos hely egyúttal szent hely is volt. A fiatal anyák odahozták apró gyermekeiket, és megérintették velük a síremlék márványát, hogy erősek legyenek, és minden tagjuk jól fejlett. Közhiedelemmé vált a környéken, hogy az újszülöttek, akiket bemutattak koporsóm előtt, egy napon túlszárnyalják majd társaikat erőben és bátorságban. Ezért vezették hozzám a nemes toszkán faj virágját. A parasztok elhozták síromhoz számárcancáikat, remélve, hogy termékennyé válnak. Emlékeimet igen tisztelték. Minden esztendőben, tavasz fordulóján eljött a püspök papjaival, hogy hamvaim fölött imádkozzék, és én már messziről megláttam a mezők fűvén keresztül, hogy közeledik a keresztek és gyertyák körmenete, a bíborvörös baldachin, a zsolozsmás énekek. Így volt ez, fiam, a jó Berengár király idejében.

Ezalatt a szatírok és szatír-lányok, a faunok és a nimfák nyomorúságos és vándoréletet éltek. Számukra vége volt a gyepoltárnak, a virágfüzérnek, nem kaptak többé tej-, liszt- és méz-áldozatot, csak nagy ritkán, ha valamelyik kecskepásztor lopva odatett nekik egy kis sajtot a szent barlang nyílásához, amelyet ellepett a gaz és a tüske. És még a nyulak meg a mókusok is odajöttek, és megették a szerény ételeket. A nimfákat, az erdők és a sötét barlangok lakóit

kiűzték otthonukból a keletről jött apostolok. És hogy vissza se térhessenek, a galileai Isten papjai bűbájos vizet locsoltak a fákra meg a kövekre, varázsszavakat mormoltak, és az erdei utak találkozásánál keresztet állítottak föl, mert a Galileai, fiam, nagy mester a ráolvasásban. Saturnusnál és Jupiternél jobban ismeri a varázsmondások és a jelek erejét. Így aztán a szegény paraszti istenségek nem találtak többé menedéket megszentelt ligeteikben. A szőrös kecskelábúak csapata, mely valamikor hangoskodva dobogott az anyaföldön, nem volt már csak sápadt és néma árnyak raja, és úgy vonult tova a dombok oldalán, mint a reggeli köd, melyet a nap szétoszlat.

Mint a forgószelel, úgy kergette őket az isteni harag, és e kísértetek egész nap ott tolongtak az utak porában. Az éjszaka valamivel barátságosabb volt hozzájuk. Az éjszaka még nem egészen a galileai istené. Meg kell osztania a démonokkal. Amikor a homály leereszkedett a dombokról, a faunok és faun-lányok, nimfák és pánok odagyülekeztek az utakat szegélyező sírokhoz, és ott, a pokoli hatalmak csendes birodalmában, kissé megpihentek. Legjobban szerették az én koporsómat, mint tiszteletre méltó ősiüket. Nemsokára odagyülekeztek a párkány dél felé tekintő része alá, mert ott nem volt moha és mindig száraz maradt. Könnyed népük minden este hűségesen odarepült, mint a galambok a galambdúcba. Könnyen elfértek mindnyájan, mert egész kicsikké zsugorodtak, olyanokká, mint a szitából aláhulló pelyva. Jómagam olykor, elhagyva néma tanyámat, közibük telepedtem a márványeresz védelme alá, és gyöngé hangomon énekeltem nekik Saturnus és Jupiter idejéről; ez földézte emlékezetükben az elmúlt boldogságot. Diana szeme előtt eljátszották régi játékaik, és az elkésett utas a mezők páráit látva azt hitte, hogy holdfényben egybefonódott szerelmes testeket vett észre. Pedig nem voltak ott egyebek, csak könnyű ködgomolyok. A hideg sok bajt okozott nekik. Egy éjszaka, amikor hó borította el a vidéket Égléa, Mnais, Nééra és Mélibéa nimfák a márványrepedéseken át besurrantak szűk és sötét lakásomba. Társaik csapatostul követték őket, a faunok pedig nyomukba vetve magukat, nálam érték utol mindannyiukat. Házam az ő házuk lett. Alig hagytuk el, legföljebb hogy az erdőbe menjünk, amikor szép volt az éjszaka. Akkor is hazasiettek az első kakasszóra. Mert tudd meg, fiam, hogy a szarvat növesztett fajtából egyedül nekem van meg az a szabadságom, hogy napvilágnál mutakozzam ezen a földön. Ez a kiváltság szent voltomhoz tartozik.

Sírhelyem egyre több tiszteletet támasztott a falvak népében; és mindennap jött hozzám anya, hogy mezítelenül bemutassa nekem karjában tartott csecsemőjét. Amikor Szent Ferenc fiai megtelepedtek a környéken, és rendházat építettek a domb oldalán, engedelmet kértek rá a püspöktől, hogy síremlékeket behozassák, és a rendház templomában őrizhessék. Megengedték ezt nekik, és engem nagy pompával át is szállítottak a Szent Mihály-kápolnába, ahol most nyugszom. Egyszerű családomat velem együtt átvitték. Nagy tisztesség volt ez, de megvallom, sajnálom az országutat, ahol hajnaltájt láttam a parasztasszonyokat, amint a fejükön kosárban szőlőt, fügét meg törökparadicsomot visznek. Az idő nem enyhítette sajnálkozásomat, most is jobb szeretnék a szent út mentén, a platán alatt lenni.

Íme, ilyen az életem - tette hozzá a vén kecskelábú. - Csöndesen folyik át, vidáman és rejtetten a Föld valamennyi korszakán. Ha olykor némi szomorúság vegyül az örömbbe, ez azért van, mert az istenek így akarták. - Ó, fiam, dicsérjük az isteneket, a világ urait!”

Fra Mino kis ideig eltűnődött. Azután megszólalt:

- Most már megértem: mit is jelent az, amit azon a gonosz éjszakán Szent Mihály kápolnájában láttam. Mégis egyetlen pont homályos marad előttem. Mondd csak meg nekem, öreg, a veled lakó nimfák, akik odaadják magukat a faunoknak, miért változtak át undorító vénasszonyokká, amikor hozzám közeledtek?

- Sajnos, fiam - válaszolta Szent Szatír -, az idő nem kíméli sem az embereket, sem az isteneiket. És az istenek csupán a tiszavirág-életű emberek képzeletében halhatatlanok. Valójában az istenek is megérzik a kor csapásait, és az évszázadokkal együtt ők is haladnak a helyrehozhatatlan hanyatlás felé. A nimfák úgy öregednek, mint az asszonyok. Nincs olyan szépasszony, aki meg ne öregednék. Nincsen olyan nimfa, aki ne válna boszorkánnyá. Miután te megfigyelted kicsiny családom szórakozását, láthattad, hogy elmúlt ifjúságuk emléke még díszessé teszi a nimfákat és a faunokat a szeretkezés pillanatában, és a feléledt tüzes szerelmük feléleszti szépségüket is. Hanem az évszázadok romjai rögvest utána újra megjelennek. Sajnos! Sajnos! A nimfák faja öreg és megrokkant.

Fra Mino még megkérdezte:

- Öreg, ha igaz, hogy titokzatos utakon-módokon elérted az üdvözültek boldogságát, és bár képtelenség, mégis igaz, hogy szent vagy, miképpen maradhatsz sírodban ezekkel az árnyakkal, akik nem tudják dicsérni Istent, és akik szemérmertlenségükkel beszennyezik az Úr házát? Válaszolj, ó, aggastyán!

De a szent kecskelábú válasz nélkül csöndesen szétfoszlott a levegőben.

Fra Mino ott ült a mohos kövön, a forrás szélén, és elgondolkozott az imént hallottakon, és a sűrű homály közepette csodálatos világosságot fedezett fel bennük.

„Ez a Szent Szatír - gondolta -, hasonlatos a Szibillához, aki az álistenek templomaiban hirdette a népeknek az Üdvözítő eljövetelét. A régi világ hazugságainak sara még odaragadt patás lábához, de homlokát fölemelte a világosságba, és ajkai az igazságot vallják.”

Minthogy a bükkfák árnyéka már erősen megnyúlt a domboldal fűvén, a szerzetes fölállott a köről, és lefelé indult a keskeny ösvényen, mely Szent Ferenc fiainak kolostorához vezetett. De nem mert a patakok színeén alvó virágokra tekinteni, mert a nimfák képét fedezte fel bennük. Akkor lépett be cellájába, amikor az *Ave Máriát* haragozták. Cellája kicsiny és fehér volt, bútorzata egy ágy, egy zsámoly és az íródeákok által használatos pulpitus. Falára egy kolduló szerzetes egykor Giotto modorában a kereszt tövénél imádkozó Máriákat festette. E festmény alatt - szőlőprések deszkáihoz hasonló, barna és fényes koptatott fapolcon - könyvek álltak, szent meg profán könyvek, mert Fra Mino tanulmányozta a régi költőket, hogy Istent az emberek minden művében dicsérhesse, és áldotta Vergiliust, amiért megjósolta az Üdvözítő születését, amikor a Mantuai így szólt a népéhez: *Iam redit et virgo*.³

Az ablak párkányán egy szál lilium nyúlt ki durva cserépvázából. Fra Mino szerette, ha a lilium kelyhének aranyporában a Szent Szűz nevét olvashatta. A nagyon magasan vágott ablak nem volt széles, mégis keresztüllátzott rajta az ég, a violaszínű dombok fölött.

Bezárkózván életének és vágyainak e csöndes sírboltjába, Mino leült a kettős deszkalapú, keskeny pulpitus elé, ahol tanulmányával szokott foglalkozni. És itt, bemártván nádtollát a kalamárisba - mely a pergamenlapokat, ecseteket, a festéktubusokat és aranyport tartalmazó rekeszes állvány oldalán függött -, az Úr nevében kérte a legyeket, hogy ne alkalmatlanodjanak neki, és elkezdte írni a számotadást mindarról, amit azon a gonosz éjszakán Szent Mihály kápolnájában és azután e napon az erdőben, a forrás mellett látott meg hallott. Legelőször e sorokat jegyezte fel a pergamenre:

Íme, amit látott és hallott Fra Mino, a Minorita testvérek rendjéből, a hívők okulására számol be mindenről. Jézus Krisztus nevének dicséretére és Krisztus boldogságos kis szegényének, Szent Ferencnek dicsőségére. Amen.

³ Már jön a Szűz.

Azután írásban felsorakoztatta, anélkül, hogy kihagyott volna valamit is, mindazt, amit megfigyelt a boszorkányokká változott nimfákról és a szarvas homlokú aggastyánról, akinek hangja úgy susogott az erdőben, mint az antik fuvola utolsó sóhajtása és mint a szent hárfa első futama. Amíg írt, madarak énekeltek; és az éjszaka lassan közeledett, és eltörölte a nappal szép színeit. A szerzetes meggyújtotta a lámpáját, és folytatta az írást. Ahogy rendre beszámolt a tudomására jutott csodákról, egyben meg is magyarázta azokat betű szerinti értelemben is, de az átvitt értelemben is a skolasztika szabályai szerint. És, amint falakkal és tornyokkal veszik körül a városokat, hogy megerősítsék őket, úgy ő is alátámasztotta érveit a Szentírásból vett igékkel. Az általa nyert különös kinyilatkoztatásokból ezeket következtette: először, hogy Jézus Krisztus ura minden teremtetett lénynek, istene a szatíroknak, pánoknak éppúgy, mint az embereknek. Ezért látott Szent Jeromos olyan kentaurokat a sivatagban, akik hitet tettek Jézus Krisztusról; másodszor: Isten a pogányokkal is közölte az igazság néhány szikráját, hogy részesedhessenek a megváltásban. Így a szibillák is, mint a cumae-i, az egyiptomi és delphoi megjelentették már a pogányvilág sötétségében a Jászolt, a Vesszőket, a Nádjogart, a Töviskoszorút és a Keresztet. Ez okból bocsátotta be Szent Ágoston Erütrea szibillát Isten országába. Fra Mino hálát adott Istennek, hogy mindezt véle megismertette. Nagy öröm töltötte el szívét arra a gondolatra, hogy Vergilius is a kiválasztottak közé került, és ujjongva írta az utolsó lap aljára:

Íme, Mino testvérnek, Krisztus szegényének apokalipszise. Láttam a szentek dicsfényét a Szatír homlokán, annak jeléül, hogy Jézus Krisztus kihozta az ókor bölcseit és költőit a pokol tornácáról.

Az éjszaka már nagyon előrehaladt, amikor Fra Mino befejezván munkáját, lehevert ágyára, hogy egy keveset pihenjen. Abban a pillanatban, amikor elszunnyadt, az ablakon, a holdsugárban egy vénasszony lépett be hozzá. Felismerte benne a Szent Mihály-kápolnában látott boszorkányok közül a legiszonyatosabbat.

- Kicsikém - szólt hozzá a boszorkány -, mit műveltél ma? Pedig figyelmeztettünk, én és kedves húgaim, nehogy felfedjed titkainkat. Mert ha elárulnál minket, megölünk. És ezt nagyon sajnálnám, mert gyengéden szeretlek.

A boszorkány átölelte, égi Adoniszának meg kis fehér számárnak nevezte, és forró szerelemmel simogatta.

Amikor Fra Mino utálkozással lökte el magától, ezt mondta:

- Gyermek, megvetsz engem, mert szemhéjam vörös, orrlíkaim kipállottak a fojtogató, bűzös nedvtől, amelyet párologtatnak, és ínyemben csupán egyetlen fog van, az is fekete és túlságosan nagy. Valóban, ma ilyen a te Néérád. De ha szeretsz, visszaváltozom általad és neked olyanná, mint amilyen Saturnus aranynapjaiban voltam, amikor ifjúságom a világ virágos fiatalságában virult. Ó, ifjú istenem, a szerelem szépíti meg a dolgokat. Csak egy kis bátorság kell ahhoz, hogy széppé tegyél. Rajta, Mino, egy kis határozottságot!

E szavakra, melyet mozdulatok követtek, Fra Mino, eltelve rémülettel és irtózattal, érezte, hogy elalél, és lecsúszik ágyáról a cella kövére. Esés közben félig hunyt szemmel mintha egy tökéletes szépségű nimfát látott volna, akinek meztelen teste úgy omlott rá, mint a kiömlött tej.

Fényes nappal ébredt fel, egészen összetörten az eséstől. Az éjszaka teleírt pergamenlapok elborították a pulpitust. Átolvasta, összehajtogatta, saját pecsétjével lepecsételte, aztán csuhája zsebébe dugta őket, és ügyet sem vetve a boszorkányok immár megismételt fenyegetéseire, elindult, hogy a leleplező írásokat elvigye a püspök úrhoz, akinek palotája csipkés oromzatával a város közepén emelkedett.

A püspök a palota nagytermében, fegyveres szolgálai között éppen sarkantyúit kötötte fel. Mert a főpap akkortájt hadat viselt a firenzei ghibellinek ellen. Megkérdezte a szerzetestől, mi járatban van, és amikor megtudta, felszólította, hogy azonnyomban olvassa föl beszámolóját. Fra Mino engedelmeskedett. A püspök végighallgatta a felolvasást. Nem értett különösen a látomásokhoz, de heves buzgalom élt benne a hit érdekében. Egyetlen napnyi késedelem nélkül, és nem is engedve eltéríteni magát a hadjárat gondjai által, megbízta a teológia és kánonjog tizenkét nagyhírű doktorát, hogy vizsgálják meg ezt az ügyet, és sürgősen közöljék vele végkövetkeztetéseiket.

Érett megfontolás után, nem feledkezve meg Fra Mino többszöri kihallgatásáról, a doktorok úgy döntöttek, hogy helyes lenne felnyitni a Szent Szatír sírját és rendkívüli exorcizmust végezni benne. A Fra Mino által fölállított hittételekre nézve nem nyilatkoztak forma szerint, mindazonáltal afelé hajlottak, hogy a ferencrendi barát érvelését merésznek, felszínesnek és újszerűnek bélyegezzék.

A doktorok javaslatának megfelelően és a püspök parancsára fölnyitották Szent Szatír sírját. Csupán kevés hamvat tartalmazott, ezt a papok szenteltvízzel meghintették. Fehér pára röppent ki ekkor belőle, mely gyöngé nyögést hallatott.

A jámbor szertartást követő éjszakán Fra Mino azt álmodta, hogy a boszorkányok, ágya fölé hajolva, kitépik a szívét. Kora hajnalban fölkelt, mert maró fájdalmat és égő szomjúságot érzett. Elvánszorgott a kolostor kútjáig, ahol a galambok ittak. De mihelyt néhány csöpp vizet fölszürcsölt a káva egyik mélyedéséből, úgy érezte, hogy szíve szivacsaként megduzzad, és: „Én Istenem!”-et suttogva megfulladt.

FARINATA DEGLI UBERTI VAGY A POLGÁRHÁBORÚ

Ed ei s'ergera col petto e con la fronte,
Come avesse lo inferno in gran dispetto.
Inferno X.

*...néztem ezt a foglyot,
aki felnyúlt mellével, homlokával,
mint hogyha mélyen megvetné a poklot.
Pokol X.⁴*

A vén Farinata degli Uberti, tornyának lapos tetején ülve, beleszúrta éles tekintetét a csipkés ormokkal éles városba. Mellette állt Fra Ambrogio, s az eget nézte, ahol gyorsan szaporodtak az esthajnal rózsái, s amely tűzpiros virágaival koronázta a Firenzét körben ölelő halmokat. Az Arno közeli partjairól mirtuszillat szállt fel a csöndes levegőben. A madarak utolsó kiáltásai is felszakadtak a San Giovanni világos tetejéről. Hirtelen két paripa patája csattant a hegyes kavicsokon, melyeket a folyam ágyából kotortak fel, hogy beburkolják velük az úttestet, és két fiatal lovas - szépek, mint két Szent György - bukkant ki egy szűk utcából, és léptetett el az Uberti-család ablaktalan palotája előtt. Mikor a ghibellin bástyatorony alá értek, egyikük megvetése jeléül kiköpött, a másik meg, fölemelt karral, hüvelykjét mutató és középső ujja közé dugta. Majd mindketten megsarkantyúzták paripájukat, és elvágtattak a fahíd felé. Farinata e sértés láttán nyugodt és néma maradt. Kiszáradt arca megvonaglott, és sárga szemét egy-egy inkább sós, mint nedves könnyecsepp borította el lassan. Végül háromszor egymás után megcsóválta fejét, és így szólt:

- Miért gyűlöl engem e nép?

Fra Ambrogio nem felelt. És Farinata tovább nézte-nézte a várost, amelyet már csak a pilláját perzselő maró felhőn át látott. Majd a szerzetes felé fordítván sovány arcát, amelyből erősen ugrott elő hajlott sasorra s félelem gerjesztő állkapcsa, újra megkérdezte:

- Miért gyűlöl engem e nép?

A szerzetes olyan mozdulatot tett, mintha legyet hessentett volna el.

- Mit törődik, messer Farinata, ennek az Oltarno guelf bástyaiban nevelkedett két legénykének trágár szemtelenségével?

FARINATA

Valóban keveset törődöm ezzel a két Frescobaldival, rómaiak hímringyói, kerítők és rimák ivadékai. Nem tartok megvetésüktől. Sem barátaim, de ellenségeim főképp nem vethetnek meg engem. Az fáj, hogy magamon érzem Firenze népének gyűlöletét.

⁴ Dante: Isteni színjáték, Babits Mihály fordítása.

FRA AMBROGIO

Gyűlölet uralkodik a városban azóta, hogy Káin fiai otthonossá tették bennük a mesterségekkel a dölyföt, s azóta, hogy a két thébai lovag a testvérgyűlöletet egymás vérével elégítette ki. Sérelemből harag fakad, és haragból sérelem. Múlhatatlan termékenységgel hoz létre gyűlöletet a gyűlölet.

FARINATA

De hogy hozhat gyűlöletet a szeretet? S miért vagyok én gyűlöletes szeretett városom szemében?

FRA AMBROGIO

Mivel ezt kívánja tőlem, hát megfelelek kegyelmednek, messer Farinata. De szájamból csak az igazság szavát csikarhatja ki. Honfitársai nem bocsátják meg, hogy Montapertónál Manfred fehér lobogója alatt harcolt aznap, amikor az Arbiát firenzeiek vére festette vörösre. S úgy ítélik, hogy azon a napon, a gyászos völgyben kegyelmed nem volt városa hű fia.

FARINATA

Mit is beszélsz, hogy én, én nem szeretem?! Az ő életét élni, csak érte élni, fáradságot, éhséget, szomjúságot, lázas nyavalyát, álmatlanságot szenvedni és a legszörnyűbb bajt, a száműzetést; a halállal dacolni minden órán, s kockáztatni, hogy elevenen kerülök azok kezébe, kik nem elégedtek volna meg halálommal; mindent merni, mindent túrni érte, az ő javára, azért, hogy kiragadjam ellenségeim kezéből, hiszen azok az ő ellenségei is voltak; azért, hogy megszabadítsam minden szégyentől, azért, hogy akár szépszerivel, akár erőszakkal rávegyem az üdvös nézetek követésére, helyes állásfoglalásra szorítsam, és arra, hogy azt gondolja, amit a legnemesebbekkel és a legjobbakkal együtt én gondoltam; azt akartam, hogy szép és finom és nemeslelkű legyen, és ennek az egyetlen akaratnak fölálodni javaimat, fiaimat, rokonaimat, barátaimat; hogy magam egyedül csak az ő érdekei szerint legyek bőkezű, fukar, hű, hitszegő, nagylelkű, bűnös - mindezt azt mondják, nem szerettem városomat?! Ki szerette hát, ha én nem szerettem?

FRA AMBROGIO

Sajnos, messer Farinata kérelhetetlen szeretete fegyveres erőszakot és cselekvést szegezett szembe a várossal, és tízezer firenzei életébe került.

FARINATA

Igen, városom iránti szeretetem csakugyan olyan erős volt, amilyennek mondja, Fra Ambrogio. És e szeretet sugallatára véghezvitt cselekedeteim méltók arra, hogy követendő például állítsák őket fiaink és fiaink fiai elé. Hogy emléküket feledésbe ne vesszen, magam írásba foglalnám őket, ha volna fejem az íráshoz. Fiatal koromban szereztem virágénekeket, amelyek elbűvölték a hölgyeket, írástudók be is vették könyveikbe. Ezt nem tekintve, mindig megvettem az irodalmat, csakúgy, mint a művészeteket, és éppúgy nem gondoltam írásra, mint arra, hogy gyapjút szőjek. Bárcsak példámat követve, mindenki állása-rangja szerint cselekednék! De, Fra Ambrogio, kegyelmednek, ki igen jeles írástudó, kegyelmednek kellene elbeszélnie az általam vezetett nagy vállalkozásokat. Kegyelmedre hárulna a tisztesség, ha nem mint szerzetes, de nemesként beszélné el őket, mivel nemesi és lovagi tettek ezek. Értekezéséből látható lenne, hogy sokat cselekedtem. S mindabból, amit tettem, mit se bánok.

Számkivetett lettem, a guelfek felkoncolták három rokonomat. Siena befogadott. Ellenségeim oly igen zokon vették ezt tőle, hogy fölbujtogatták a firenzei népet, induljon hadba a vendéglátó város ellen. Siena védelmére, a számkivetettek védelmére kértem segítséget a császár fiától, Szicília királyától.

FRA AMBROGIO

Nagyon is igaz: szövetségese volt Manfrednek, a luceriai szultán barátjának, a csillagjósnek, a hitehagyottnak, a kiátkozottnak.

FARINATA

Akár a vizet, úgy ittuk akkor a pápai kiátkozást. Nem tudom, megtanulta-e Manfred a csillagokból kiolvasni a sorsokat, de az igaz, hogy nagyra tartotta szaracén lovasait. Éppen olyan körütekintő volt, mint amilyen bátor, bölcs fejedelem, fukarkodott emberei vérével és kincsesládái aranyával. Azt felelte a sienaiaknak, hogy megsegíti őket. Nagyot ígért, hogy hasonlóan nagy hálát ébresszen fel. Ami az eredményt illeti, ígéretéből csak keveset teljesített, óvatosságból, meg attól való féltében, hogy védelem nélkül marad. Elküldötte lobogóját száz német lovassal. Siena lakói csalódottan és bosszúsán már arról beszéltek, hogy visszautasítják ezt a nevetséges segítséget. Nékem sikerült jobb belátásra bírnom és kioktatnom őket, hogyan lehet bojtorjáról fügét szedni. Egy szép napon, miután torkig lakattam a németeket hússal és borral, olyan hamis értesülés alapján és oly rossz időben rohamoztattam ki őket a kapun, hogy a lesen lapuló ellenség csapdájába estek, és mind egy szálíg fölkoncoltattak a firenzei guelfek által, akik elragadták Manfred fehér lobogóját, s azt számárfarokra kötözve vonszoltatták a sárban. Nyomban értesítettem a sziciliait az őt ért sértésről. Zokon vette, amint előre láttam, hogy zokon fogja venni, s hogy bosszút álljon, nyolcszáz lovas s velük nagyszámú gyalogost küldött, Giordano gróf volt a parancsnokuk, az, akit a közhiedelem a trójai Hektorral egyenlőnek tartott. Ezenközben Siena s szövetségesei egybegyűjtötték fegyvereseiket. Csakhamar erőnk tizenháromezer harcosra nőtt. A firenzei guelfek harcosai többen voltak. De sok volt közöttük az ál-guelf, akik csak a kellő alkalomra lestek, hogy ghibellinekként mutatkozhasanak, míg a mi ghibellinjeink közé nem keveredtek guelfek. Így tehát oldalamon állott nem mondom, hogy minden kedvező eshetőség (soha sincs az mind együtt), de sok, jelentős és váratlan, amilyen még egyszer meg nem lelhető, türelmetlenül vágytam az ütközetre, amely, ha szerencsés kimenetelű, elpusztítja ellenségeimet, ha meg szerencsétlen, csak szövetségeseim vallanak kárát. Szomjaztam, megéheztem erre a csatára. Hogy pedig ütközetbe csaljam a firenzei hadat, az eszembe ötlő legjobb eszközhöz folyamodtam. Firenzébe küldtem két minorita barátot azzal a megbízással, adják titkon a Tanács tudtára, hogy miután élénk megbánást érzek, és valami jeles szolgálattal vágyom megnyerni polgártársaim bocsánatát, kész vagyok tízezer forintért kezükre játszani Siena egyik kapuját; de a vállalkozás sikere érdekében szükséges, hogy a firenzei sereg oly erővel, amilyen csak lehet, előrenyomuljon egészen az Arbiáig, azt tetteve, mintha csak segítséget vinne Montalcino guelfjeinek. Alighogy útra kelt a két szerzetes, szájam kiköpte a kért bocsánatot, magam pedig szörnyű nyugtalanság közepette várakoztam. Félttem, hogy a Tanács nemesei rájönnek, mily örülség a hadsereget az Arbiához küldeni. De reméltem, hogy e terv már csak hőbortossága miatt is tetszeni fog a plebejusoknak, s hogy annál inkább elfogadják, mennél jobban támadják a nemesek, akikben nem bíztak. Valóban a nemesség csakugyan csapdát szimatolt, de a kézmívesek belekerültek a hálómába. A Tanácsban ők alakították a többséget. Parancsukra a firenzei hadsereg megindult és végrehajtotta a tervet, amelyet az elveszejtésére kovácsoltam. Mily szép volt az a pirkadat, amikor a száműzöttek kicsiny csapatával a sienaiak és a németek között lovagolva megláttam a napot, amint széttépi a reggel fehér fátylait, és megvilágítja a

Malena lejtőit borító guelf-lándzsaerdőt! Kezemben voltak végre ellenségeim. Még egy kis ügyeskedés, és biztosra vehettem, hogy elpusztítom őket. Tanácsomra szemük láttára Giordano gróf háromszor vonultatta el egymás után Siena községének gyalogosait, kicserélte köpenyüket az első és második forduló után, hogy háromszor annyinak látszódjanak, mint ahányan voltak; s első ízben vért jósolva, vöröseknek mutatta őket a guelfeknek, majd zöldeknek a halál jóslatával, végezetre meg félig fehérben, félig feketében, megjósolva a fogságot. Valóra vált jóslatok! Ó, mily öröm volt, amikor megrohamozva a firenzei lovasságot, láttam: mint roppan meg ellenállása, mint kavarog riadt varjúcsapatként, amikor láttam lepénzelt emberemet - nevét ki sem ejtem, félve attól, hogy bemocskolom vele a számat, láttam: mint vágja le egyetlen kardcsapással a hadilobogót, melynek védelmére idesietett, s láttam mind a lovasokat, akik immár hiába keresték a fehér-kék színt, hogy újra körébe gyűljenek, eszeveszetten menekültek, letiporták egymást, mialatt mi üldözésükre eredve úgy mészároltuk őket, mint vásáron a disznókat. Egyedül a község kézművesei állták még a rohamot; le kellett őket öldösni a vértől ázó hadiszekerek körül. Végezetre nem voltak már előttünk csak halottak és gyávák, akik egymás kezét kötözték, hogy még alázatosabban járulhassanak elénk térden állva, s könyöröghessenek a kegyelemért. Én meg, munkámmal elégedetten, félrevonultam.

FRA AMBROGIO

Hajh! Arbia átkozott völgye! Úgy beszélnek, hogy annyi év után még mindig érezni ott a halált, s bár pusztaság, vadállatok kísértének arra, s éjente betölti fehér szukák vonítása. Elég kemény volt, messer Farinata, kegyelmed szíve, hogy nem fakadt könnyre, amikor amaz istentelen napon látta, mint ittak firenzei vért a Malena virágos lejtői?

FARINATA

Egyetlen fájdalmam az a gondolat volt, hogy így megmutattam ellenségeimnek a győzelem útját, és tíz évi hatalom és felfuvalkodottság után levervén őket, előre megéreztettem velük, mire lehet nekik reményük majd ugyanannyi év után. Arra gondoltam, hogy mivel segítségem ily fordulatot adott a Szerencse kerekének, a kerék még tovább forog, s az enyéim kerülnek majd alulra. Ez a sejtelem beárnyékolta örömöm feltörő ragyogását.

FRA AMBROGIO

Úgy értettem, hogy megvetette és méltán, azt az embert árulásáért, ki sárba és vérbe rántotta a lobogót, mely alatt harcba indult. Én magam is, ki tudom, hogy az Úr irgalma végtelen, nem vagyok biztos benne, vajon Boccának nem a pokol jutott-e Káin, Júdás s az áruló Brutus oldalán. De ha Bocca bűne ennyire utálatra méltó, nem bánta-e meg, hogy kegyelmed idézte elő? S nem gondolja-e, messer Farinata, hogy kegyelmed kelepcébe csalván a firenzeiek hadát, megsértette az igaz Istent, s tiltott dolgot cselekedett?

FARINATA

Minden megengedett annak, ki határozott gondolattal és erős szívvel cselekszik. Megcsalva ellenségeimet, nagylelkű voltam és nem áruló. S ha kegyelmed bűnül tudná be nekem, hogy pártom javára használtam föl azt az embert, ki ledöntötte övéi lobogóját, nem lenne igaza, Fra Ambrogio; mert nem én, hanem a természet tette aljassá, s nem a természet, hanem én fordítottam aljasságát jóra.

FRA AMBROGIO

De mivel, bár hadakozott is ellene, mégis szerette hazáját, kétségen kívül fájdalmas lehetett kegyelmednek, hogy csak ellenségeinek, a sienaiaknak segítségével győzhette le? Ebből nem fakadt semmi szégyenérzete?

FARINATA

Miért szégyenkeztem volna? Visszaállíthattam volna-é másképpen pártom hatalmát városomban? Szövetségre léptem Manfreddal s a sienaiakkal. Szövetségre léptem volna én, ha szükség lett volna rá, akár azokkal az afrikai óriásokkal is, akiknek csak egy szemük van homlokuk közepén, és emberhússal élnek, miként a velencei hajósok beszélik, akik látták őket. Ily nagy érdek elérésénél nem lehet szó szabályok szerinti játékról, mint teszem a saknál vagy a dámánál. Ha úgy vélekedtem volna: ez a fogás szabad, amaz meg tiltott, gondolja, hogy ellenfeleim is ugyanígy játszottak volna? Nem bizony, az Arbia partján nem lugasban ülve kockáztunk, térdünkön a játéktáblával és kis fehér kavicsokkal, hogy megjelöljük a nyert pontokat. Győzni kellett. S tudta ezt mind a két párt.

Mindazonáltal megengedem, Fra Ambrogio, hogy jobb lett volna magunk között, firenzeiek között, elintézni viszályunkat. A polgárháború oly szép, nemes és igaz ügy, hogy ha lehetséges, nem szabad idegen kezet felhasználni benne. Szeretné az ember egészében polgártársaira hagyni, főként a nemesekre, akik képesek, hogy fáradhatatlan karral és éles elmével munkálkodjanak benne.

Nem mondanám ugyanezt a külső háborúkról. Hasznos, sőt néha szükséges vállalkozások ezek, az államok határainak megtartására vagy kitágítására, avagy az árukkal való kereskedelem érdekében. Leggyakrabban sem jó haszon, sem nagy becsület nem származik abból, ha magunk viseljük e hatalmas háborúkat. Előrelátó nép örömmel hárítja át e terhet zsoldosokra, s rábízza a vállalkozást tapasztalt kapitányokra, akik kevés emberrel sokat tudnak nyerni. Mesterségbeli tudás kell csak hozzá, s illő, hogy több aranyat tékozoljanak, mint vért. Nem fekhetik bele az ember teljes szívvel. Hiszen oktan volna egy idegent gyűlölni azért, mert érdekei ellentétesek a mieinkkel, viszont természetes és értelmes gyűlölni polgártársunkat, aki ellenzi azt, amit magunk hasznosnak és jónak ítélünk. Csak a polgárháborúban mutathatunk ki éles elmét, hajlíthatatlan lelket és haraggal és szeretettel csordultig telt szív erejét.

FRA AMBROGIO

A szegények szolgálinak legszegényebbike vagyok. De csak egyetlen uram van, az Ég királya; árulója lennék, ha nem mondanám meg, messer Farinata, hogy teljes dicséretre csupán az a harcos méltó, aki a kereszt jele alatt halad, és így énekel:

*Vexilla regis prodeunt*⁵

A boldoggá avatott Domonkos, kinek lelke napként emelkedett a hazugság éjétől elhomályosított Egyház fölé, azt tanította, hogy az eretnekek ellen viselt háború annál inkább könyörületesebb és irgalmasabb, mennél vadabb és szilajabb. Bizony jól értette az, aki az apostolok fedelme nevét viselvén, parittyakőként sújtotta homlokon az eretnekséget, miként valami góliátot. Vértanúhalált szenvedett Como és Milánó között. Rendem büszke reá nagyon. Bárki is ránt ily katona ellen kardot, második Antiochus az Urunk Jézus Krisztus szemében. De az Isten, miután megalapította a császárságokat és a köztársaságokat, eltűri, hogy fegyverrel védjék meg ezeket, és rátekint a hadvezérekre, kik őhöz fohászkodván,

⁵ A király zászlajai előretörnek (a VI-VII. századból származó húsvéti zsoltár kezdősora).

kardot rántanak földi hazájuk üdvéért. Elfordítja azonban tekintetét az olyan állampolgártól, aki saját városára sújt s vérét ontja, mint ahogy kegyelmed cselekedte nagy akarattal, messer Farinata, ki nem félt attól, hogy az emiatt kimerült és szétszilált Firenzének nem lesz ereje az ellenségeivel való szembeszegülésre. Olvashatók a régi krónikákban, hogy a belháborúkban elgyengült városok könnyű zsákmányai a rájuk leszködő idegennek.

FARINATA

Barát, mikor jó megtámadni az oroszlánt, ha alszik, vagy ha éber? No hát, én ébren tartottam a firenzei oroszlánt. Kérdezze meg csak a pisaiaktól, örülhettek-e annak, hogy az időben támadtak Firenzére, amikor én dühítettem föl? Kutasson csak kegyelmed a régi históriákban, s akad majd talán oly esetekre, hogy a belül forrongó városok készek leforrázni a külső ellenséget, de a békében elpuhult nép lelkesedés nélkül harcol kapuin kívül. Tudja meg kegyelmed, hogy nem tanácsos megbántani egy várost, mely elég vigyázatos, és nagylelkűen belső háborút visel, s egy szóval se mondja többé, hogy meggyöngítettem hazámat.

FRA AMBROGIO

Mindazonáltal kegyelmed is tudja, nem volt messze a végpusztulástól a gyászos arbiai nap után. A halálra rémült guelfek kivonultak falai közül, s önszántukból ráléptek a számkivetés fájdalmas útjára. Az Empoliba Giordano gróf által összehívott ghibellin gyűlés elhatározta, hogy Firenzét elpusztítják.

FARINATA

Igaz. Mindnyájan azt akarták, hogy ne maradjon belőle kő kövön. Mindnyájan azt mondták: „Tapossuk el ezt a guelf-fészket.” Egyedül én keltem védelmére. S egyedül én óvtam meg minden bántalomtól. A firenzeiek nekem köszönhetik még a levegőt is, amit lélegzenek. Ha azoknak, kik sértegetnek és küszöbömre köpnek, volna szívükben egy szikrányi kegyelet, atyjukul tisztelnének. Megmentettem városomat.

FRA AMBROGIO

Miután vesztébe sodorta. Mégis Empoli ama napja írássék kegyelmed javára mind ezen, mind a másik világon, messer Farinata! És Keresztelő Szent János, Firenze védőszentje bárcsak az Úr fülébe juttatná kegyelmednek a ghibellinek gyülekezetében elmondott szavait! Kérem kegyelmedet, ismétlje el nekem e dicséretre méltó szavakat. Különbözőképpen adják elő azokat, szeretném ismerni őket pontosan. Igaz-é, miként többen mondják, két toszkán példaszóból vette kegyelmed, és egyikük a számárról, másikuk a kecskéről szól?

FARINATA

A kecskére alig emlékszem, a számárra már inkább. Lehetséges, hogy amint mondják, össze-zavartam a két példaszót. Kisebb gondom is nagyobb ennél. Fölkeltem s körülbelül így beszéltem:

„A számár úgy aprítja a répát, ahogy tudja. Példáját követvén, kegyelmetek is csak aprítanak megkülönböztetés nélkül, ma éppúgy, mint tegnap, és nem tudják, mit kell elpusztítani s mit kell megkímélni. De tudják meg kegyelmetek; csak azért szenvedtem és harcoltam annyit, hogy városomban élhessek. Meg fogom védeni tehát, s ha kell, karddal a kezemben halok meg.”

Többet nem is mondtam és otthagytam őket. Nyomomba eredtek s igyekeztek kérlelésükkel lecsillapítani engem, esküvel fogadták, hogy megkímélik Firenzét.

FRA AMBROGIO

Bárcsak elfelejtenék fiaink, hogy kegyelmed ott volt az Arbiánál, és emlékeznének arra, hogy ott volt Empoliban. Kegyetlen időkben élt kegyelmed, s nem hiszem, hogy akár guelfnek, akár ghibellinnek valami könnyű lenne üdvözülnie. Isten mentse meg, messer Farinata, a pokoltól, és fogadja be halála után, a szent paradicsomába!

FARINATA

A paradicsom és a pokol csak elménkben van. Epikürosz tanította így, s utána sokan mások is tudják. Kegyelmed is, Fra Ambrogio, nem olvasta-e könyvében? „Az ember elhal, miként az állat. Sorsuk azonos.” De ha miként a közönséges lelkek, magam is hinnék Istenben, arra kérném, hogy hagyjon itt halálom után osztatlan egészben, s zárja be letemet testemmel együtt síromba, az én szép San Giovannim falai alatt. Körös-körül kőkádak láthatók, a rómaiak faragták azokat halottaiknak, és most nyitva és üresen állanak. Valamelyik ily ágyban akarok végül megpihenni és aludni. Életemben kegyetlen szenvedés volt számomra a számkivettetés, pedig csak egy napi járóföldre voltam Firenzétől. Még messzebb kerülve még boldogtalanabb lennék. Itt akarok maradni örökre szeretett városomban. Bárcsak az enyéimék is itt maradhatnának!

FRA AMBROGIO

Elszörnyűködve hallom, miként káromolja kegyelmed Istent, ki megteremtette az eget és a földet, Firenze hegyeit és Fiesole rózsáit. S a leginkább elrémít, messer Farinata degli Uberti, hogy lelke a gonosznak bizonyos nemességet kölcsönöz. Ha reményem ellenére a végtelen irgalmasság kegyelmedet mégis sorsára hagyná, hiszem, hogy a pokolnak viszont becsületére válna kegyelmed.

MESSER GUIDO CAVALCANTI

Guido, di Messer Cavalcante de' Cavalcanti fu un de' migliori loici che avessl il mondo, et ottimo filosofo naturale... E percio che egli alquanto tenea della opinione degli Epicuri, si diceva tra la gente volgare che queste sue speculazioni eran solo in cercare se trovar si potesse che Iddio non fosse.

(Il Decameron di Messer Giovanni Boccaccio, giornata sesta, novella IX.)

Guido Cavalcanti úr egyike volt a világ legkitűnőbb logikusainak, és természettudósainak... S mivel néha az epikureisták véleményét hangoztatta, az a híre kelt a műveletlen emberek közt, hogy minden bölcselkedésével csupán arra akar bizonyosságot találni, hogy nincs Isten.

(Messer Giovanni Boccaccio Dekameronja, hatodik nap, kilencedik elbeszélés.)⁶

DIM NON. FVI. ME MINI. NON. SUM NON.
CVRO. DO NNIA. ITALIA. AN NORVM. XX. HIC
QVIESCO

(Cippe de Donnia Italia, Jean-François Bladé után.)

Messer Guido Cavalcanti életének huszadik esztendejében a legkedvesebb és a legjobb alakú ifjú volt valamennyi firenzei nemes között. Hosszú, fekete haja sapkája alól kibújva kékes, göndör fürtökben hullt homlokára, és aranyló szembogara káprázatos sugarakat vetett. Karja olyan volt, mint Herculesé, keze pedig mint a nimfáké. Válla széles, termete pedig finom és hajlékony. Kivált ügyességével, ahogyan megülte a legnehezebben fékezhető paripát, valamint erejével, amellyel a legsúlyosabb fegyvereket forgatta, és nem volt párja a gyűrű játékban. Ha haladt a város utcáin, hogy misére menjen, akár San Giovanni, akár San Michele templomába, vagy ha az Arno partján sétált, vagy a mezőkön, melyeket a virágok úgy színesítettek, mint valami szép festményt, és a társaságban járó, csak valamelyest is kedves hölgyek találkoztak vele, sohasem állották meg, hogy így ne szóljanak egymáshoz elpirulva: „Íme messer Guido, a Cavalcante de' Cavalcanti uraság fia. Valóban maga a szép Szent György lovag!” És mesélik, hogy madonna Gemina, Sandro Bujamonte felesége, egy napon elküldte hozzá dajkáját az üzenettel: szereti őt egész lelkével, és úgy hiszi, belehal e szerelembe. Hasonlóképpen szívesen látták azokban a körökben, melyeket a firenzei ifjú nemesek akkortájt alkottak, egymás közt szórakozva, mulatozva, lakomázva, vadásztatva, és akik annyira szerették egymást, hogy egészen hasonló ruhákat viseltek. Ám ő éppen úgy került a hölgytársaságot, mint a fiatal lovagok összejöveteleit, büszke és vadóc kedve csak a magányosságban lelte örömét.

⁶ Révay József fordítása.

Gyakran naphosszat a szobájába zárkózott, és egyedül ment sétára az Ema útjának magyalfái alatt, abban az órában, amikor az első csillagok már ott remegtek a halvány égen. Ha véletlenül találkozott korabeli lovagokkal, nem nevetgélt velük, és igen szűken mérte a szót. És a szavakat nem lehetett mindig megérteni. Különös magatartása és kétértelmű szavai egyaránt bántották társait. Messer Betto Brunelleschi mindegyiküknél erősebben szomorkodott, mert ő szívből szerette messer Guidót, és nem volt hevesebb vágya annál, mint hogy bevonja abba a kompániába, ahová Firenze leggazdagabb és legdaliásabb nemes ifjai tartoztak, és amelynek ő maga is büszkesége és öröme volt. Mert Betto Brunelleschit igazi lovagnak tartották, és messer Guido után a legügyesebb lovasnak az egész toszkán tartományban.

Egy napon Guido éppen befordult a Santa Maria Novella kapuján - a Szent Domokos-rendi szerzetesek itt számos, görögök által hozott könyvet őriztek -, amikor a téren áthaladó messer Betto élénken odakiáltott barátjának:

- Hé! Drága Vítusom, hová megy e fényes napon, mely szerintem inkább hívogatja solymászásra a dombokon, semmint hogy bezárkózzék ebbe a sötét klastromba? Örvendeztessen meg, és kísérjen el arezzói házamba, ahol szívesen játszanék fuvolán, hogy saját gyönyörűségemre mosolyra derítsem.

- Nagyon köszönöm - felelte messer Guido, de még a fejét sem volt hajlandó odafordítani. - Megyek, hogy meglátogassam a hölgyemet.

És belépett a templomba, melyen gyors léptekkel haladt át, éppoly kevés figyelemre méltatva a kitett oltári szentséget, mint messer Bettót, aki odakünn lován a hallottaktól megkövülten ült, és bambán nézett utána; Guido egy alacsony mellékajton át a kolostorba ment, s a fal mentén eljutott a könyvtárig, ahol Fra Sisto angyalok alakjait festegette. Ott, üdvözlővén a derék barátot, felnyitott egy nagy vaspántos ládát, és kivette az egyik, Konstantinápolyból nemrégiben érkezett könyvet, a pulpitusra fektette és lapozgatni kezdte. A *Szerelemről* szóló értekezés volt ez, melyet az isteni Platón írt görög nyelven. Sóhajtott: keze remegett, szeme megtelt könnyel.

- Hajh - suttogetta -, e homályos jelek alatt rejtőzik a világosság, és én nem láthatom.

Így beszélt magában, mert a görög nyelv ismerete ez idő tájt teljesen kiveszett Nyugaton. Miután sokáig kesergett, fogta a könyvet, megcsókolta és visszatette a vasládába, mint egy szép halottat a koporsójába. Majd elkérte a jó Fra Sistótól Cicero beszédeinek kéziratát, és ezt olvasta mindaddig, míg a kert ciprusait fürdető est árnyai szét nem terjesztették denevérszárnyaikat a könyv lapjain. Mert tudni kell, hogy messer Guido Cavalcanti a régiek írásaiban kereste az igazságot, és megkísérelte azokat a merész utakat, amelyek az embert halhatatlanná teszik. Nemes szenvedélye annyira tüzelte, hogy dalokba foglalta az ókori bölcsék tanításait a *Szerelemről*, amely az Erényhez vezet.

Néhány nappal ezután messer Betto Brunelleschi meglátogatta őt házában, az Adimari sétányon, abban a reggeli órában, amikor a pacsirta a búzában énekel. Még ágyában fekvé találta. Miután megölelte, gyengéden így szólt hozzá:

- Drága jó Videm, szabadítson meg gyötrelmemtől. Múlt héten azt mondta nekem, hogy hölgyének látogatására megy a Santa Maria Novella templomába és kolostorába. Ezóta folyton szavait forgatom fejemben, anélkül, hogy meg tudnám találni az értelmüket. Nem lesz nyugtom addig, míg meg nem magyarázta. Nagyon kérem, értesse meg velem jelentőségüket, legalábbis annyira, amennyire tapintata ezt megengedi, tekintve, hogy hölgyről van szó.

Messer Guido elnevette magát. Vánkosára könyökölve, messer Betto szemébe nézett.

- Barátom - szólott -, annak a hölgynek, akiről beszéltem, több lakhelye van. Azon a napon, amikor ön észrevette, hogy meglátogatom, a Santa Maria Novella könyvtárszobájában találtam. Sajnos, csak szavainak felét értettem meg, mert két olyan nyelven beszélt hozzám, melyek mézként folynak imádnivaló ajkáról; előbb a görögök nyelvén szólt hozzám, és ezt nem értettem, aztán a latinokén intézett hozzám beszédet csudás bölcsességgel. Annyira elégedett vagyok társalgásával, hogy feleségül akarom őt venni.

- Legalábbis valamelyik unokahúga a konstantinápolyi császárnak, vagy talán törvénytelen leánya... Mi a neve?

- Ha nevet kell adnom neki - válaszolta messer Guido -, szerelmes nevet, mint amilyent minden költő ad szerelmesének, Diotimának hívnám, megarai Diotima emlékére, aki utat mutatott az Erény szerelmeseinek. De általában Filozófiának nevezik, és mondhatom, ő a legkiválóbb élettárs, akit csak találni lehet. Nem is akarok mást, és esküszöm az istenekre, hogy hű maradok hozzá halálomig, mely minden ismeretségnek véget vet.

E megjegyzések hallatára messer Betto homlokára ütött.

- Bacchusra mondom, ezt a talányt nem tudtam megfejteni! Barátom, Vitus, ön a legkifinomultabb szellem, aki valaha is Firenze vörös lilioma alatt ragyogott. Dicsérem érte, hogy ilyen előkelő dámát vesz nőül. Ebből a házasságból biztosan számos dal, szonett és ballada fog születni. Ígérem, hogy e bájos gyermekeket fuvolám hangjára s édességek meg ízléses mondások özönében keresztelem meg. Annál is inkább örülök ennek a szellemi násznak, mert nem fogja megakadályozni abban, hogy annak idején feleségül ne vegye városunk valamelyik tisztességes hölgyét.

- Ne higgye - felelte messer Guido. - Azoknak, akik a szellem nászát ülik, a házasságot a közönséges halandókra kell hagyniok, és ez utóbbiak alatt a főurak, a kereskedők és a mesteremberek egyaránt értendők. Ha annyit látogatta volna Diotimámat, mint én, akkor tudná, Betto barátom, hogy ő kétfajta embert különböztet meg: egyesek csak testileg termékenyek, és minden törekvésük az a durva halhatatlanság, melyeket a gyermekek nemzése biztosít; a másik emberfajta lelkében fogamzik és teremődik az, ami méltó a lélek alkotására, vagyis a Szép és a Jó. Diotimám akarta, hogy én az utóbbiak közé tartozzam, és én nem is fogom utánozni, az ő kedve ellenére, a szapora tudatlanokat.

Messer Betto Brunelleschi nem helyezte ezt az elhatározást. Kifejtette barátja előtt, hogy az életben az egyes életkoroknak megfelelő különféle célokat kell követni, hogy a gyönyörök idejét a nemes becsvágyaké váltsa föl, és illő az ifjúság alkonyán rokonságra lépni egy gazdag és nemes családdal, ezen az úton lehet eljutni a Köztársaság nagy tisztségeihez, mint amínők az ipari és művészeti tanácsosé, a polgárőrség kapitányáé vagy az igazságügyi tanácsosáé.

De látva, hogy barátja undorodó, lebiggyesztett ajakkal fogadja a tanácsokat, mintha valami keserű orvossággal kínálták volna meg, nem szólt többet e tárgyról, nehogy megharagítsa, s okosabbnak vélte, ha rábízta az egészséget az időre, amelynek ereje megváltoztatja a szíveket, és elbánik a legszilárdabb elhatározásokkal is.

- Kedves Vid - folytatta vidám hangon -, hölgyed legalább megengedi, hogy szép lányokkal szórakozz, és részt vehess a mi mulatságainkban?

- Ami ezt illeti - felelte messer Guido -, nem törődik ezzel többet, mint azokkal a találkozásokkal, amelyek az ágyam lábánál szunyókáló kiskutyával megesnék az utcán. Valóban közömbös dolgok ezek, föltéve, hogy mi magunk sem tulajdonítunk nekik jelentőséget.

Messer Betto e lekicsinyléstől kissé sértődötten hagyta ott. Barátja iránt megőrizte élénk gyöngédségét, de nem érezte többé kötelességének, hogy túlságos állhatatossággal hívja azokra a csodás szabadosságú ünnepségekre és játékokra, melyeket az egész tél folyamán rendezett. Viszont a társaságába tartozó nemesek türelmetlenebbül ítelték meg azt a sérelmet, hogy Cavalcante de' Cavalcanti uraság fia nem akar velük tartani. Gúnyolódni kezdtek tanulmányai és olvasmányai fölött, mondván, hogy ha még sokáig rágja a pergament, mint a szerzetesek meg a patkányok, végül is hasonlítani fog rájuk, egyikükre is, másikukra is, úgyhogy nem látszik majd más belőle, mint hegyes pofa, három szál szőr az állán a fekete csuklya alatt, és e látványra maga madonna Gemma is így kiáltana fel: „Ó, Venus, védelmezőm, mivé változtatták a könyvek az én szép Szent Györgyömet?! Már csak arra való, hogy gerely helyett nád-tollat forgasson!” Elnevezték pókkisasszonyok csodálójának és Filozófia asszonyosság uszályhordozó apródjának. És még nem is érték be ily könnyebb csipkelődéssel. Azt híresztelték, hogy túlságosan tudós már ahhoz, semhogy jó keresztény maradjon, a mágikus tudományoknak szentelte magát, és démonokkal társalog.

- Az ember csak azért rejtőzik úgy el, amiként ő - mondták -, hogy összejöveteleket tartson az ördögökkel és az ördögkisasszonyokkal, és aranyat szerezzen tőlük utálatos paráznaságok árán.

Végül azzal vádolták, hogy Epikurosz követőinek titkos társaságához tartozik, és azokat az elveket vallja, amelyek egykor egy nápolyi császárt és egy római pápát csábítottak el, és amelyek azzal a veszéllyel fenyegetnek, hogy Isten és a halhatatlan lélek iránt tökéletesen közömbös disznók csordájává változtatják a kereszténység népeit.

„Sokra jut majd - vonták le a végső következtetést -, ha a sok tanulás eredményeképpen nem hisz többé a Szentháromságban!” Ez a híresztelés messer Guidóra nézve a legveszedelmesebb volt, és szerencsétlenséget is hozhatott rá.

Messer Guido Cavalcanti jól tudta, hogy a társaságban kigúnyolják őt az örökervényű dolgok iránt érzett vonzalma miatt. Ezért kerülte el az élőket, és kereste a halottakat.

A San Giovanni-templomot ez idő tájt régi római sírok vették körül. Messer Guido gyakran jött ide az esti könyörgés idején, és sokáig ott töprengett még az éjszaka csendjében. A krónikákra támaszkodva hitte, hogy ez a szép San Giovanni pogány templom volt, mielőtt keresztény templommá szentelték volna, és a régi misztériumokért hevülő lelkének tetszett ez a gondolat. Különösen elbájolták a régi síremlékek, melyekre nem vették a kereszt jelét, hanem latin föliratokat faragtak rájuk, és emberi meg isteni alakokkal ékesítették. Hosszúkás, fehér márványkoporsók voltak ezek, oldalaikon lakomák, vadászatok, Adonisz halála, a Lapithák és a Kentaurok harca, Hüppolita szüzessége és az Amazonok voltak láthatók. Messer Guido kíváncsian olvasta a föliratokat, és kereste ezeknek a meséknek az értelmét. Egyik síremlék a többinél jobban érdekelte, mert ezen két Ámort látott, mindegyikük fáklyát tartott a kezében, és Guido szerette volna ismerni: mit is jelentenek. Nos, egy éjszaka, hogy a szokott-nál állhatatosabban gondolt erre, a kő sír födele fölött árnyalak jelent meg, és ez fényt árasztó árnyalak volt; mondhatta volna az ember, hogy a holdat látja, vagy amit annak hisz a felhők között. Az árnykép lassan egy szép szűz formáját öltötte fel, és beszélni kezdett a szélingatta nádas susogásánál halkabb hangon.

- Nékem, aki e sírban nyugszom - mondta - Júlia Laeta a nevem. Nászlakomámon veszítettem el a világosságot, tizenhat éves, három hónapos és kilenc napos koromban. Azóta vajon létezem-e, vagy sem? Nem tudom. Ne faggasd a halottakat, idegen, mert semmit sem látnak, sűrű sötétség burkolja őket. Azt mondják, hogy akik Venus kegyetlen örömeit megismerték, mirtuszok sűrű erdejében bolyonganak. Én, aki szűzen haltam meg, álmatlan álmatlan alszom.

Sírom kőfalaira két Ámort faragtak. Egyikük az embereknek a nappal világosságát adja; a másik azért jön, hogy szelíd szemükben örökre kioltsa azt. Arcuk egy és ugyanaz, és mindkettő mosolyog, mert a születés és a halál ikertestvérek, és minden csak öröm a halhatatlan isteneknek. Megmondtam.

A hang elhallgatott, mint a falevelek zizegése, ha eláll a szél. Az áttetsző árnyalak szétfoszlott a dombokat fehér fényben fűrésztő hajnali derengésben; San Giovanni sírjai ismét némák és sápadtak lettek a reggeli légben. Messer Guido így tűnődött magában:

- Az igazság, amelyet megsejtettem, íme megmutatkozott. Nincs-e megírva a papok által használt könyvekben: „A halottak nem dicsérnek majd téged, Uram”? A halottak nem tudnak semmiről, és az isteni Epikurosz bölcsen tette, hogy megszabadította az élőket az eljövendő élet hiábavaló rémségeitől.

Elmélkedésének békéjét hirtelen megzavarta a téren éppen áthaladó lovascsapat. Messer Betto Brunelleschi volt és társasága; daruvadászatra indultak a Peretola patak tájára.

- Hé! - kiáltotta egyikük, bizonyos Bocca nevezetű. - Íme messer Guido, a filozófus, aki megvet minket, tisztet, nemesekhez illő és vidám életünkért. Mintha csak megdermedt volna!

- Van rá oka - vágta rá messer Dore, aki tréfás természetűnek számított. - Hölgye, a Hold, akit éjszaka gyengéden csókolgat, eltávozott, hogy a dombok mögött valamilyen pásztorral aludjon. Most marja a féltékenység. Nézzétek, milyen sárga!

Lovaikat odairányították a sírok közé, és körülvették messer Guidót.

- Dore barátom - szólt ismét messer Bocca -, Holdasszony nagyon is kerekded és világos ily fekete szeretőhöz. Ha messer Guido hölgyeit ismerni óhajtja, itt vannak ők. Ágyukban keresi fel őket, ahol kevésbé kell tartania a bolhák, mint a skorpiók csípésétől.

- Hú, hú, rút halottimádó! - mondotta messer Giordano, és keresztet vetett magára. - Íme, hová juttatja az embert a tudomány! Megtagadja Istent, és a pogány temetőben paráználkodik.

Messer Guido a templom falának támaszkodva hagyta, hogy fecsegenek a lovagok. Amikor úgy vélte, hogy kiürítették rá könnyelmű agyuk szellemességét, így felelt mosolyogva:

- Lovag uraságok, önök itthon vannak. Én a vendégük vagyok, és az illemtudás kötelez rá, hogy válasz nélkül fogadjam sértegetéseiket.

Ezzel átszökkent a kősírokon, és nyugodtan eltávozott. Amazok ott elhűlve néztek egymásra. Azután kitörő nevetéssel megsarkantyúzták lovaikat. Mialatt a peretolai úton ügettek, messer Bocca így szólt messer Bettóhoz:

- Most már nem kételkedik, ugye, hogy Guido megőrült. Azt mondotta nekünk, hogy mi otthon vagyunk a temetőben. Hogy ilyesmit mondjon az ember, ahhoz igazán bolondnak kell lennie.

- Annyi igaz - felelte messer Betto - hogy magam se értem, mit akar ezzel nekünk tudomásunkra hozni. De szokása, hogy homályosan fejezi ki magát, elmés példázatokkal. Csontot dobott ide nekünk, amit föl kell törnünk, hogy megleljük a velejét.

- A patvarba - kiáltotta messer Giordano -, kutyámnak adom ezt a csontot, meg a pogányt is, aki idevetette.

Nemsokára elértek Peretola patakjához, ahonnan napkeltekor rajokban szállanak föl a darvak. A vadászat alatt, melynek zsákmánya bőséges volt, messer Betto Brunelleschi folyton Guido szavait forgatta fejében. És addig töprengett, míg egyszer csak rábukkant a jelentésére. Hangos kiáltásokkal hívta magához messer Boccát:

- Messer Bocca, jöjjön csak! Rájöttem, hogy mit is akart értésünkre adni messer Guido. Azt mondta, hogy mi otthon vagyunk a temetőben, mert a tudatlanok hasonlatosak a halottakhoz, akiknek Epikurosz tanítása szerint nincsen többé tudatuk.

Messer Bocca erre vállvonogatva azt felelte, hogy bárkinél jobban ért a flandriai vadászsólymokhoz, ellenségeivel való víváshoz meg a leányok leteperéséhez, és hogy mindezek társadalmi helyzetéhez elegendő ismeretek.

Messer Guido Cavalcanti még néhány esztendeig folytatta tanulmányait a szerelem tudományában. Versekbe foglalta gondolatait, melyeket azonban nem szabad mindenkinek megmagyarázni, könyvet formált belőlük, melyet babérkoszorúval diadalm menetben hordoztak körül. Majd pedig, miután a legtisztább lelkek sem mentesek a földi szenvedélyekkel való keveredéstől - mert az élet mindnyájunkat magával ragad kavargó és zavaros árában -, elkövetkezett az is, hogy messer Guido Cavalcantit ifjúsága fordulópontján elcsábította a test tündöklése és a világi hatalom. Nagyravágyó tervei szerint nőül vette ama Farinata degli Uberti leányát, aki egykor pirosra festette az Arbia vizét a firenzeiek vérével. Lelkének büszke lángolásával belevetette magát a polgártársak viszályaiba. Hölgyeiül Mandetta és Giovanna asszonyokat választotta, egyikük az albigenseket, másikuk a ghibellineket képviselte. Ez idő tájt Dante Alighieri volt Firenzében a szabad művészetek tanácsosa. A város népe két ellenséges táborra szakadt, a Feketék és Fehérek táborára. Egy napon, amint a vezető polgárok összegyűltek a Frescobaldi téren, egyik oldalon a Fehérek, a másikon a Feketék, hogy részt vegyenek egy nemes hölgy temetési szertartásán, a doktorok és a lovagok a bevett szokás szerint egy emelvény padjain ültek, az ifjak pedig előttük a földön nádfonatú gyékényen. Amikor az egyik ifjú fölkel, hogy megigazítsa köpenyét, a szemben ülők mozdulatát fenyegetésnek vélték. Felemelkedtek tehát ők is, és kihúzták törüket. Mindenki fegyvert ragadott, és a halott rokonai csak nagy nehezen választották szét a küzdő feleket.

Ettől kezdve Firenze immár nem a mesteremberek munkájának örvendező városa volt, hanem egymást marcangoló farkasok erdeje. Messer Guido részt vett ezekben az őrzöngésekben. Komor, nyugtalan és elvadult emberré vált. Mindennap összezapott a Feketékkel Firenze utcáin, ahol valamikor a lélek természetén töprengett. Miután nemegyszer érezte teste a gyilkosok törét, híveivel együtt száműzték Sarzana városába, ahol akkor a pestis pusztított. Hat hónapig sínylődött itt lázban és gyűlölettel telten. És amikor a Fehéreket visszahívták, Guido haldokolva tért vissza városába.

Az ezerháromszázadik esztendőben, a Boldogságos Szűz Mária mennybemenetelének ünnepe utáni harmadik napon még volt annyi ereje, hogy elvonszolja magát az ő szép San Giovanni-jához. Legyűrve a fáradtságtól és a fájdalomtól, odafeküdt annak a Júlia Laetának a sírjához, aki egykor felfedte előtte az avatatlanok számára ismeretlen rejtelmeket. A nap búcsúsugáraitól remegő levegőben éppen megcsendültek a harangok. Messer Betto Brunelleschi, hazatérőben falusi házából, áthaladva a téren, a sírok között egy lesóványodott arcból tüzelő sólyomszemet látott meg, és megösmervén ifjúkori barátját, meglepetés és szánalom fogta el.

Odalépett hozzá, megölelte, mint valaha, a régmúlt napokon, és sóhajjal mondta:

- Guidóm, jó Guidóm, mily tűz emésztett így el? Életed erőit elégetted előbb a tudományokban, majd a közügyekben. Kérlek, fékezd kissé lelked hevét; barátom, kíméljük magunkat, és mint Riccardo, a kovács, mondja, gyűjtsunk tartós tüzet.

De Guido Cavalcanti ajkára illesztette kezét.

- Csitt - szólt -, csitt! Ne szólj semmit, Betto barátom. Hölgymet várom, aki majd megvigasztal annyi hiábavaló, áruló és elárult szerelmemért. Egyaránt kegyetlen és hiábavaló a gondolkodás is, a cselekvés is. Ezt most már tudom. Nem az a baj, hogy élünk, mert hiszen, amint látom, te jól érzed magad, Betto barátom, és sokan mások is jól érzik magukat. Nem az a baj, hogy élünk, hanem az, ha tudjuk, hogy élünk. A baj: a megismerés meg az akarás. Szerencsére van erre orvosság. Ne beszéljünk tovább: várom a hölgyet, akivel mindig igazságos voltam, mert sohase kételkedtem benne, hogy kedves és hűséges; és elmélkedés útján ismertem meg: milyen békés és biztos az álom az ő kebelén. Mennyi mesét költöttek már ágyáról és lakóhelyeiről! De én sohase hittem a tudatlanok hazugságaiban. Ezért jön el hozzám, mint barátnő a barátjához, homlokán virágkoszorúval és ajkán mosollyal.

Így szólt, elhallgatott és holtan rogyott az antik sírra. Tetemét különösebb végtisztesség nélkül a Santa Maria Novella kolostorában hantolták el.

A JÓKEDVŰ BUFFALMACCO

Buonamico di Cristofano detto Buffalmacco pittore Fiorentino, il qual fu discepolo d'Andrea Tafi e come uomo burlevole celebrato da Messer Giovanni Boccaccio nel suo Decamerone, fu come si sa carissimo compagno di Bruno e di Calandrino pittori ancor essi faceti e piacevoli, e, come si puo vedere nell' opere sue sparse per tutta Toscana, di assai buon giudizio nell'arte sua del dipignere.

(Vite del piu eccellenti pittori, da M. Giorgio Vasari. - Vita di Buonamico Buffalmacco.)

Buonamico di Cristofano, e Buffalmaccónak neveztetett firenzei festő, aki Andrea Tafi tanítványa volt, és akit messer Giovanni Boccaccio tréfakedvelő embernek írt meg Dekameronjában, köz tudomásúlag igen jó barátja volt az ugyancsak vígkedélyű és örömkereső Bruno és Calandrino festőknek, és mint szerte Toszkánában látható műveiből is kiviláglik, igencsak értett a festés művészetéhez.

(A leghíresebb festők életrajzai, Giorgio Vasari mester tollából. - Buonamico Buffalmacco élete.)

1

A csótányok

Ifjúkorában a firenzei Buonamico Cristofani, akit vidám kedve miatt Buffalmaccónak neveztek el, Andrea Tafi festőművész és mozaikkészítő műtermében inaskodott. Tafi ügyes mester volt. Velencébe ment, amikor Apolloniosz mozaikdíszítéssel vonta be a San Marco falait, és fortéllyal elleste a görögök gondosan őrzött titkait. Visszatérvén szülővárosába, olyan híressé lett a végtelen sok apró, különbözőképpen színezett üvegnégyszögek ügyes összeillesztésével készített képek alkotásának művészetében, hogy nem is tudott eleget tenni az ily művekre szóló, őt elhalmozó rendeléseknek, és hajnaltól vecsernyéig szakadatlanul dolgozott valamely templomban az állványon, hogy megmintázza Krisztus halálát vagy dicsőségét, a pátriárkákat, a prófétákat vagy Jób avagy Noé történetét. És miután nagyon szeretett freskót is festeni, porrátorzt festékekkel görögök módjára, amely akkor az egyedüli ismeretes volt, sohasem nyugodott, és inasainak sem engedélyezett pihenést. Szokása szerint ezt mondogatta nekik:

- Azoknak, akik, mint én is, szép titkok birtokában vannak és jelesek a művészetükben, lelküket és karjukat mindig készen kell tartaniok az új vállalkozásokra, hogy sok pénzt kereshessenek, és nevüket megörökítsék. És ha én nem kímélem magam, jóllehet öreg és törődött

vagyok, nektek munkálkodnotok kell a szolgálatomban minden erőtökkel, mert ti frissek, épek és töretlenek vagytok.

És hogy festékei, mázai és üveganyaga pirkadatra készen legyenek, kényszerítette a fiatal legényeket, keljenek fel már az éjszaka közepén. Nos, mi sem volt ennél kínosabb Buffalmacco számára, aki szeretett hosszasan vacsorázni, és abban lelte kedvét, hogy azokban az órákban rőtta az utcákat, amikor egyik macskát nem lehetett megkülönböztetni a másiktól. Későn feküdt le, és mélyen aludt, mivel elvégre nyugodt volt a lelkiismerete. Így, amikor Tafi metsző hangja első álmából felriasztotta, a másik oldalára fordult a vánkoson, és süketnek tette magát. A mester azonban nem hagyta annyiban a kiáltozást. Ha kellett, bement a festőinas szobájába, és egy-kettőre lehúzta az alvóról a takarót, vagy fejére loccsantott a vizesfazékból.

Buffalmacco morogva és félig felöltözötten nekifogott a sötét és hideg műhelyben a festékek keveréséhez, kavarás és káromkodás közben pedig egyre azon törte a fejét, hogyan hárítsa el magától a jövőben az ilyen kegyetlen balsorsot. Sokáig hiába töprenkedett, nem talált ki semmi hasznosat és okosat, hanem elméje termékeny volt: egyszer az egyik hajnalon mégis kicsírázott benne a hasznothajtó ötlet.

Hogy végrehajthassa, Buffalmacco megvárta a mester távozását. Mihelyt megvirradt, Tafi, szokása szerint, köntöse zsebébe tett egy palack Chianti-bort meg három keményre főtt tojást, mert ebből állott szokásos ebédje, és meghagyta növendékeinek, hogy a szabályok szigorú betartásával olvassák az üveget, ne kíméljék erejüket, és ezzel elindult, hogy dolgozzon San Giovanni templomában, amely csodálatosan szép és a régiak modorában bámulatos művészettel szerkesztett épület. Akkortájt ott mozaikokat alkotott, amelyek az angyalokat, az arkangyalokat, a Kerubokat, a Szeráfokat, a Hatalmakat és a Trónusokat ábrázolták; Isten legfőbb cselekedeteit a világosság teremtésétől a vízözönig; József és tizenkét testvérének történetét, Jézus Krisztus történetét attól a pillanattól kezdve, amikor megfogant anyja hasában, egészen mennybemeneteléig, és Keresztelő Szent János életét. Mivel sokat fáradozott, hogy a masszát a cementbe ágyazza és művésziesen elrendezze, hasznót és dicsőséget várt e nagy munkától és az ábrázolt alakok sokaságától. Nos, mihelyt a mester elment, Buffalmacco sietve előkészítette tervének keresztülvitelét. Lement a pincébe; ez, mivel egy pékével volt összeköttetésben, tele volt csótányokkal, amelyeket odacsődített a liszteszsákok szaga. Tudvalevő, hogy a pékműhelyekben, a vendéglőkben és a malmokban nyüzsögnek a csótányok, más néven svábbogarak. Lapos és bűzös férgek ezek, melyek ügyetlenül hurcolják hosszú, szőrös lábaikon sárgás páncéljukat.⁷

E háborús időkben, amikor vér öntözte az Arbiát, és az olajfákat nemesemberek vérével táplálták, ezeknek az undorító rovaroknak kétféle nevük volt Toszkánában: a firenzeiek sienaiaknak nevezték, a sienaiak firenzeieknek.⁸

A jó Buffalmacco mosolygott, amint látta, hogy úgy vonulnak, mint valami elvarázsolt harci-játékban a törpe lovagok tömegének apró pajzsai.

⁷ Úgy kellene mondani: szárnyfedőjüket. Páncél helytelen, teljesen helytelen kifejezés. Keleti csótányról van itt szó, mely elterjedt egész Európában. (A. France.)

⁸ Oroszországban poroszoknak nevezik, Poroszországban muszkabogaraknak, Franciaországban paposkodóknak. (A. France.)

„Ó, ó - mondta -, ezek bizony szomorú cserebogarak. Nem szerették a tavaszt, és Jupiter megbüntette őket közönyösségükért. Arra kárhoztatta őket, hogy a sötétségben mászkáljanak haszontalan szárnyaik súlya alatt, ezáltal oktatta az embereket, hogy örüljenek az életnek a szerelmek évszakában.”

Így beszélt Buffalmacco magában, mert hajlott rá, mint a legtöbb ember, hogy a természetben jelképét lássa szenvedélyeinek és érzéseinek, amelyek közé tartozott az ivás, a szórakozás jófajta nőikkel, és alapos alvás télen meleg, nyáron pedig hűvös ágyban.

De mert nem azért ment le a pincébe, hogy ott jelmondatok és jelképek fölött töprengjen, hamarosan hozzáfogott, hogy terveit keresztülvigye. Fölszedett két tucát csótányt, tekintet nélkül nemükre és korukra, és belerakta egy magával hozott zsákba. Azután fogta a zsákot, eldugta az ágya alá, és bement a műterembe, ahol pajtásai, Bruno és Calandrino, már javában festették a mester rajzai alapján a jó Szent Ferencet, amint megjelennek testén a stigmák, meg azon tanakodtak, hogyan játszhatnák ki a szomszéd Memmi foltozóvarga féltékenységét - felesége ugyanis szép és engedékeny volt.

Buffalmacco, aki két társánál nem volt ügyetlenebb, maga is fölmászott a létrára, és nekilátott, hogy kifesse szárnyait a szerafikus feszületnek, mely azért ereszkedett alá az égből, hogy Szent Ferenc ráüssön az öt seb stigmáját. Nagy gondja volt rá, hogy a mennyei tollazatot a szivárvány legszebb színeiben árnyalja. Egész nap elfoglalta ez a munka, és amikor a vén Tafi hazatért San Giovanni templomából, nem állhatta meg, hogy némileg meg ne dicsérje tanítványát. Nehezebbre is esett ez a mesternek, mert a kor és a jómód morcossá és lenézővé tette.

- Fiaim - mondotta inasainak -, ezeket a szárnyakat eléggé ragyogóan festettétek ki. És Buffalmacco nagy haladást tehetne a festőművészetben, ha nagyobb buzgalommal vetné rá magát. De túl sokat gondol a mulatozásra. Nagy műveket csak kitartó munkával alkothatunk. És íme, Calandrino szorgosságával mindnyájatok mesterévé válhatna, ha nem volna oly ostoba.

Ilyenképpen oktatta és nevelte Tafi az ő tanítványait helyes szigorúsággal. És miután így szíve szerint szólott, ment a konyhába, hogy vacsorára megegyen egy darab sózott halat; azután fölballagott a hálósobájába, lefeküdt ágyába, és nemsokára már horkolt. Ezalatt pedig Buffalmacco szokása szerint sorba fölkereste a város minden helyiségét, ahol olcsón mérik a bort, és a lányok még kevesebbe kerülnek. Azután hazament, körülbelül félórával azon időpont előtt, amikor Tafi rendesen felébredt. Kihúzta ágya alól a zsákot, egyenként előszedgette a csótányokat, és valamennyi hátára egy-egy rövid és finom tű segítségével viaszgyertyácskákat erősített. Amint egy ilyen gyertyát meggyújtott, a csótányt szabadjára engedte a hálósobában. Ezek az állatok annyira ostobák, hogy nem érznek fájdalmat, vagy legalábbis nem lepődnek meg tőle. Útnak eredtek a padlón, a meglepetéstől és valami bizonytalan félelemérzettől kissé sebesebben, mint máskor. És nemsokára már köröket írtak le, nem azért, mert Platón szerint ez a legtokéletebb alak, hanem mivel az ösztön arra vezeti a rovarokat, hogy körbe keringjenek, és így kerüljenek el minden ismeretlen veszélyt.

Buffalmacco ágyára vetette magát, és onnan nézte, mit csinálnak, és nagyon meg volt elégedve mesterkedésével. És valóban, mi sem volt csudálatosabb, mint ezek a tüzek, melyek kicsiben utánózták a szférák harmoniáját, amint azt Arisztotelész és kommentátorai ábrázolták. A csótányokat egyáltalában nem lehetett látni, csupán a hátukon hordott libegő lángokat, és ez élőnek hatott. Abban a pillanatban, amikor ezek a fények a hálósoba homályában több kört és körgyűrűt alkottak, mint amennyit Ptolemaiosz és az arab csillagászok valaha is láttak, figyelvén a bolygók keringését - fölhangzott Tafi köhögéstől és dühtől rekedt hangja.

- Buffalmacco, Buffalmacco! - kiabálta a jó ember köhögve és köpködve. - Ébredj, Buffalmacco! Kelj fel, fickó! Egy óra sem telik belé, s nappal lesz. Ágyad bolhái talán Venushoz hasonlítanak, hogy annyira késlekedsz otthagyni őket?! Talpra, naplopó! Ha nem kelsz fel azonnal, a fülednél meg a hajadnál fogva húzlak ki a takaró alól.

Ilyenformán szölongatta a mester minden éjszaka tanítványát abban a serény igyekezetben, amely a festés és mozaikkészítés érdekében fűtötte. Miután nem kapott választ, belebújt nadrágjába, arra sem vesztegetve idejét, hogy egészen felhúzza, s így indult botladozva az inas hálósobája felé. A derék Buffalmacco csak erre várt. A vén mester lépéseinek a lépcsőn felhangzó zajára az inas a fal felé fordult, és tettette, hogy mélyen alszik. És Tafi a lépcsőkön csak kiabált:

- Hé, hé! Szép álomszuszék! Majd előhúzlak álmaidból, még ha mindjárt azt álmodod is, hogy tizenegyezer szűz búj be hozzád, és könyörögnek néked, tedd őket mindentudókká.

Ezekkel a szavakkal durván belökte a hálósoba ajtaját.

De amint meglátta a padlón a bolygó tüzeket, elakadt a hangja, megállt a küszöbön, és minden tagja remegni kezdett.

„Ezek az ördögök - gondolta -, semmi kétség. Ördögök és gonosz szellemek. Valami matematikai elv szerint keringenek, amiből kitűnik, hogy nagy a hatalmuk. A démonok gyűlölik a festőket, akik rút alakban ábrázolják őket, szemben az angyalokkal, akiket ragyogóan ábrázolnak, dicsfénnel övezetten, és magasra emelt, vakító szárnyakkal. Ezt a szerencsétlen fiút egészen körülfogták fekhelyén az ördögök, legalább ezren lehetnek, ahogy számítom. Biztos, hogy megsértette magát Lucifert, akiről rémes arcképet festett. Nagyon is valószínű, hogy ez a tízezer ördögfióka majd reáugrik, és elevenen viszi le a pokolba. Biztosan ez a vég vár rá. Hajh, magam is mozaikban vagy freskón igen rút külsővel ábrázoltam az ördögöket, és bizony van okuk, hogy haragudjanak rám.”

Ez a gondolat csak fokozta félelmét, és felhúzza nadrágját, nem mert szembeszállni a százezer lidérccel, akit tűztesttel látott keringeni, hanem igyekezett lefelé a lépcsőn, oly gyorsan, amennyire csak öreg lábától kitellett. Buffalmacco nevetett a takarója alatt. Ezúttal reggelig aludt, és ettől kezdve a mester sohasem merte felkelteni.

2

Tafi mennybemenetele

A firenzei Andrea Tafi, miután őt választották ki arra, hogy mozaikkal díszítse a San Giovanni-templom kupoláját, tökéletes művészettel végezte e nagy földadatot. Az alakokat mind görögös modorban alkotta, amit velencei tartózkodása alatt tanult: ott látta, hogyan díszítik a munkások a San Marco falait. Sőt Firenzébe hozott egy görögöt, bizonyos Apolloniosz nevűt, aki ösmerte szép titkait a kövecsekkal való festésnek. Ez az Apolloniosz ügyes ember volt és nagyon fortélyos. Igen jól tudta, minő méreteket illő a test egyes részeinek adni, és ismerte azokat az anyagokat, amelyeknek a felhasználásával a legjobb cement készül.

Attól való féltében, hogy ez a görög a város más festőjéhez viszi tudományát és ügyességét, Tafi se éjjel, se nappal nem hagyta magára. Magával vitte minden reggel a San Giovanniba, és esténként hazakísérte a saját házába, a San Michele előtt, és két inasával, Brunóval és Buffalmaccóval együtt fektette éjszakára egy olyan hálósobába, amelyet csak egy válaszfal különített el a magáétól. És minthogy a válaszfal fél lábnyival alacsonyabb volt, semhogy elérte volna a mestergerendát, az egyik helyiségben mindent meghallottak, amit a másikban mondtak.

Nos, Tafi erkölcsös és jámbor ember volt. Nem hasonlított azokra a festőkre, akik, alighogy kiteszik lábukat a templomból, ahol Istent ábrázolták a világ teremtése közben, vagy Jézust boldogságos anyja karjaiban, elmennek a bordélyházakba, hogy kockázzanak, muzsikáljanak, bort igyanak meg szeretkezzenek a lányokkal. Mindig beérte derék feleségével, bár ezt a mindenség teremtője nem oly módon alkotta, hogy nagy gyönyörűséget adhasson a férfiaknak. Mert igen száraz és kesernyés személy volt. És miután Isten elszólította e világból, hogy saját kebelébe fogadhassa nagy irgalma szerint, Andrea Tafi nem vett magához más nőt se feleségül, se másképpen. Megtartóztatta önmagát, amint az illett is öreg korához, megtakarítván ezáltal kiadásokat is, gondokat is, és kedveskedett az Úrnak is, aki a túlvilágon kárpótol azokért a nélkülözésekért, melyeket e világon az ember önként elsenved. Tafi tiszta, józan és erényes volt.

Imádságait pontosan elmondotta, és ágyában fekvé, sohasem aludt el, mielőtt ne fohászkodott volna a Szent Szűzhöz a következőképpen:

- Szent Szűz, Istennek anyja, akit érdemeiért elevenen vittek a mennyországba, nyújtsd felém kegyekkel teljes kezedet, hogy fölemelj engem a szent paradicsomba, ahol arany széken ülsz.

És ezt a fohászkodást Tafi nem még megmaradt gyér fogai között mormolta, hanem hangosan kiáltó szóval mondta, úgy gondolván, hogy miként a közmondás tartja: hang teszi a nótát, és kiáltanunk kell, ha azt akarjuk, hogy meghalljanak. És valóban, Andrea Tafi mester imádságát minden este meghallotta a görög Apolloniosz és a két ifjú firenzei, akik a szomszédos helyiségben aludtak. Történetesen Apolloniosz tréfakedvelő ember volt, s ebben igen hasonlított Brunóra és Buffalmaccóra. És mindhárman nagyon vágytak rá, hogy megtréfálják a mestert, aki igazságos és istenfélő embernek mutatta magát, de fösvény és kemény is volt. Ezért egyik éjszaka, hogy újból hallották a jó ember szokásos könyörgését a Szent Szűzhöz, a három cimbora nagyban nevetni kezdett és csúfolódni a takarója alatt. És amint meghallották Tafi horkolását, halkan kérdezték egymástól, hogyan is tréfálhatnák meg. Tudva az öregnek az ördögtől való nagy félelméről, Apolloniosz azt indítványozta, hogy vörös ruhába öltözve, szarvat szegezve homlokukra, álarcosan húzzák ki ágyából a mestert lábánál fogva. De a derék Buffalmacco a következőket mondotta:

- Igyekezzünk holnap egy jó kötelet és egy csigát keríteni, s ígérem nektek, hogy a következő éjszaka kellemes multságban lesz részünk.

Apolloniosz és Bruno kíváncsi volt, mire fogják használni a kötelet és csigát, de Buffalmacco nem akarta semmiképpen sem megmondani. Mindazonáltal megígérték, hogy biztosan megszerzik neki azt, amit kért. Mert tudták, hogy a világ legvidámabb szelleme, egyben a legtermékenyebb mókák kieszelésében, ezért is nevezték el Buffalmaccónak. És ez való igaz, hogy értett a jó csínyekhez, amelyekről azóta meséket is faragtak.

A három barát, nem lévén oka a további virrasztásra, elaludt fényében a holdnak, amely a világítóablakon tekintett be, és szarvainak hegyét az öreg Tafi felé fordította. Álmuk pirkadásig tartott, amikor is a mester öklével keményen megdöngette a válaszfalat, és szokása szerint köhögve és köpködve átkiabált hozzájuk:

- Talpra, Apolloniosz mester! Talpra, inasok! Itt a reggel. Phoibosz eloltotta az égi mécseket. Siessetek! Az idő rövid, a munka meg hosszú.

És már fenyegette is Brunót és Buffalmaccót, hogy mindjárt egy vödör hideg vízzel kelti fel őket. És gúnyolódva azt mondta nekik:

- Oly kedves nektek az ágyatok? Barbanicca asszonyság fekszik talán benne, hogy olyan nehezen hagyjátok ott?

Ezalatt föl húzta nadrágját és ócska köntösét. Utána kilépett hálósobájából, és a folyosón ott találta a cimborákat immár felöltözötten és szerszámaikkal megrakodva.

E reggelen a szép San Giovanniban, a mennyezetpárkányig emelkedő állványokon eleinte vígan folyt a munka. A mester nyolc napja igyekezett ábrázolni a művészet szabályai szerint Jézus Krisztus megkeresztelését. Már hozzákezdett, hogy halakat rakjon a Jordán vizébe. Apolloniosz cementet készített bitumenből és apróra vágott szalmából, miközben a csak általa ismert varázsszavakat mormolta hozzá; Bruno és Buffalmacco a megfelelő s alkalmazandó kövecseket válogatta. Tafi meg elhelyezte azokat a palára rajzolt vázlat szerint, amelyet maga előtt tartott. De abban a pillanatban, amikor a mestert teljesen elfoglalta ez a munka, a három cimborája gyorsan leereszkedett a létrán, és otthagyták a templomot. Bruno elindult, hogy a városfalakon kívül, Calandrino házában megszerezzen egy csigát, mely a búzas zsákoknak padlásra való felvontatására szolgált. Ugyanekkor Apolloniosz Ripoliba sietett egy bíró öreg feleségéhez, akinek már régebben szerelmi bájtalt ígért, és miután elhitette vele, hogy a kenderre szüksége van ehhez a főzethez, az asszony fogta a kút jó kötelét és nekiadta.

A két barát nyomban elsietett Tafi házába, ahol már ott találták Buffalmaccót; Buffalmacco mindjárt jól odaerősítette a csigát a nagy mestergerendára, a válaszfal fölött, amely a mester hálósobáját az inasokétól elkülönítette. Azután a matróna kútjának kötelét átvette a csigán, egyik végét hálósobájukban hagyta függni, majd átment Tafi hálósobájába, és ott a mester ágát négy sarkánál fogva odabogozta a kötel másik végéhez. Gondja volt arra, hogy az ágy függőnyei eltakarják a kötelet, és ne lehessen semmit sem észrevenni. Amikor mindez elkészült, a három cimborája visszatért a San Giovanniba.

A mester, aki a munka hevében alig vette észre távollétüket, vidáman szólt oda hozzájuk:

- Látjátok, hogy ragyognak ezek a halak mindenféle színekben, különösen aranyban, bíborpirosban meg égszínkékben, aminthogy ez felel meg ama szörnyetegek fájának, melyek az óceánt és a folyókat benépesítik; ragyogásuk azért ily csodás, mert legelőször ezek kerültek Venus istennő uralma alá, amiképpen ezt a mesékben megmagyarázzák.

A mester ebben a modorban beszélgetett, tele kedvességgel és a helyes elmélet szerint. Mert tudós és élénk szellemű férfiú volt, bár sötétkedvű s fanyar, főként ha valami nyereszkedésen járt az esze. Még ezeket mondotta:

- Vajon nem szép és dicséretre méltó foglalkozás-e a festőé, amikor általa e világon gazdagságot lehet szerezni, a másikon pedig üdvösséget? Mert bizonyos, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus elismeréssel fogadja majd szent paradicsomába azokat a munkásokat, akik, mint én magam is, az ő igazi arcképét megalkották.

És Tafi örült, hogy befejezheti ezt a nagy mozaikmunkát, melynek több része még ma is látható. Amikor a templomba hatoló éj elmosta a színeket és formákat, sajnálkozva hagyta ott Jordán vizét és hazament. A konyhán vacsorára megevett két paradicsomot és valami kevés sajtot, fölment hálósobájába, gyertyagyújtás nélkül levetkőzött, és lefeküdt ágyába.

Amint kinyújtózott, elmondta szokott fohászkodását a Szent Szűzhöz:

- Szent Szűz, Istennek anyja, akit érdemeiért elevenen vittek a mennyországba, nyújtsd felém kegyekkel teljes kezedet, hogy fölemelj engem a szent paradicsomba!

Erre a pillanatra várt a szomszédos szobában a három cimborája.

Megragadták a kötélvéget, mely a csigáról a válaszfal mentén függött, és a jó ember alig fejezte be könyörgését, amikor Buffalmacco jeladására meghúzták a kötelet, olyan erővel, hogy az ágy, mely négy sarkánál fogva hozzá volt rögzítve, emelkedni kezdett. Andrea mester,

érezvén, hogy emelkedik, és nem látta, mily módon, arra gondolt, hogy a Szent Szűz meghallgatta könyörgését, és most felvontatja a mennyországba. Nagy félelem szállotta meg, és remegő hangon kiáltozni kezdett:

- Álljon meg, álljon meg, Asszonyom! Nem azt kívántam, hogy mindjárt megtörténjen.

És mivel a csigán simán csúszó kötél eredményeként az ágy tovább emelkedett, az öreg nagyon siralmasan kezdte kérlelni a Szent Szület:

- Jóságos Asszonyom, ne húzzon így tovább! Hó! Engedjen el, engedjen el, ha mondom!

De az, úgy látszik, egyáltalában nem hallotta. Mire Tafi igen erősen megharagudott s kiabálni kezdett:

- Bizonyosan megsiketültél, vagy fafejű vagy! Engedj el! *Sporca Madonna!*...⁹

Látván, hogy a hálószoa padlóját mégiscsak elhagyta, rémülete növekedett, és most már Jézushoz fordulva, kérte, térítse észre szent édesanyját. Éppen ideje, mondta, hogy lemondjon erről a szerencsétlen mennybemenetelről. Bűnös emberként, bűnösnek fiaként nem emelkedhet fel a mennybe, mielőtt befejezné a Jordán folyót, hajait és halait, és mindazt, ami Urunk történetéből még hátra van. Ezalatt az ágy mennyezete majdnem elérte a mestergerendát. Tafi ordított:

- Jézus, ha szent Anyját még egy pillanatig is engedi cselekedni, a házam teteje, mely pedig sok pénzembe került, minden bizonnyal széttörik. Mert látom, hogy mindjárt átkerülök rajta. Álljunk meg! Álljunk meg! Hallom, hogy ropognak a cserepek!

Buffalmacco észrevette, hogy e pillanatban a hang már egészen elfűlt a mester torkában. Utasította társait, hogy eresszék el a kötelet, meg is tették, és ennek következtében az ágy alázuhan a magasból, és nagy reccsenéssel összezúzódott a padlón, lábai kitörték, eresztékei szétrepedtek; a lökéstől a mennyezet s ágy oszlopai kidőltek, és teteje a függönyökkel ráomlott Andrea mesterre, aki, azt hívén, hogy megfullad, üvöltött, mint az ördög. És elkábulva ily heves eséstől, nem tudta, vajon szobájába zuhant-e vissza, vagy pedig levetették a pokolba.

Erre a három inas odarohant hozzá, mintha csak a láрма ébresztette volna fel őket. Látva sűrű porfelhőben az ágy romjait, meglepődést színleltek, és ahelyett, hogy segítettek volna a mesteren, megkérdezték tőle, vajon az ördög vitte-e véghez e pusztításokat. A mester azonban sóhajtott:

- Nem bírom tovább; húzzatok ki innen, meghalok.

Kihúzták végre a romhalmaz alól, mert már közel állt ahhoz, hogy kilehelje lelkét, és leültették a falhoz támasztva. Fűjt, köhögött, köpködött, és ezt mondta:

- Gyermekeim, Urunk Jézus Krisztus nélkül - aki oly hatalmas erővel taszított vissza a földre, hogy annak láthatjátok itt hatását - jelenleg már az ég kristályosnak és első Mozgatónak nevezett körében lengenek. Szent Anyja nem akart semmit sem meghallgatni. Esés közben elvesztettem három fogamat, melyek ugyan már nem voltak épek, mégis még tettek nekem valamelyes szolgálatot. Ezenfelül tűrhetetlen fájdalmat érzek jobb oldalamban és karomban, mely az ecsetet tartja.

- Mester - szólt Apolloniosz -, úgy látszik, hogy valami rosszindulatú belső sérülése van. A konstantinápolyi zavargások idején észleltem, hogy a belső sebek veszedelmesebbek, mint a külsők. De ne féljen, a kegyelmedét ki fogom gyógyítani varázsszavakkal.

⁹ A szűzmáriáját! (Olasz káromkodás.)

- Isten őrizzen attól! - felelte az öreg. - Bűn lenne az. De közeledjetelek hozzám mind a hárman, és tegyék meg nekem azt a szívességet, dörzsöljétek meg testemnek legjobban fájó részeit.

Megtették, amit kért, és csak azután hagyták el, amikor egészen leszedték a bőrét a hátáról és csípőjéről.

A derék fiúk mindjárt elkezdtek terjeszteni ezt a történetet a városban. Úgyhogy másnap már nem akadt Firenzében férfi, asszony vagy gyermek, aki ne nevetett volna Tafi mester szemébe, mihelyt meglátta. Nos, egy reggel, amint Buffalmacco áthaladt a Corsón, messer Guido, Cavalcanti uraság fia, aki lóháton indult darut vadászni a mocsarak közé, megállította lovát, magához hívta az inast, és odadobva neki erszényét, így szólt hozzá:

- Íme, kedves Buffalmacco, igyál Epikurosz és tanítványai egészségére.

Tudni kell, hogy messer Guido epikureista volt, és gondosan gyűjtögette az érveket Isten létének tagadásához. Azt szokta volt mondani, hogy az emberek halála mindenben hasonlatos az állatokéhoz.

- Buffalmacco - tette hozzá az ifjú nemes -, ha néked adtam ezt az ersényt, azért tettem, hogy megjutalmazzam a nagyon szép, részletes és tanulságos kísérletet, amellyel az égbe küldted a vén Tafit, aki is, látván, hogy teste a mennyország felé halad, üvölteni kezdett, mint a disznó, amikor leölik. Ebből felismerem, hogy nem bízott az égi boldogság ígéretében, ami bizonytalan dolog. Mint ahogy a dajkák mesélnek a gyerekeknek, úgy terjesztették el a tanítást a halandók halhatatlanságáról. A közönséges ember azt hiszi, hogy hisz ezekben a tanításokban, holott valójában nem hiszi el őket. A valóságban kapott csapások szertefoszlatják a költők hazugságait. Semmi sem igaz, csak ez a szomorú élet. Horatius Flaccus is így gondolkozott, amikor ezt mondta: *Serus in coelum*¹⁰

3

A mester

Miután megtanulta a festékek és mázok keverésének és alkalmazásának művészetét, valamint annak titkát is, hogyan kell Cimabue és Giotto módjára emberi alakokat festeni, az ifjú firenzei Buonamico Cristofani, akit Buffalmaccónak is neveztek, elhagyta mesterének, Andrea Tafinak műhelyét, és letelepedett a ványolók negyedében, mindjárt Ludfő háza mellett. Nos, ebben az időben, miként a dámák, akik arra büszkék, hogy virágokkal hímzett ruhát hordanak, Itália városai abban lelték büszkeségüket, hogy templomaik és kolostoraik falát festményekkel borítsák be. Firenze valamennyi város közül a legbőkezűbbnek és legnagyszerűbbnek mutatkozott, és itt volt igazán jó az élet egy festő számára. Buffalmacco mozgást és kifejezést tudott adni alakjainak; és jóllehet mélyen alatta maradt az isteni Giotto művészetének a rajz szépségében, tetszetős volt találékonyságának vidám gazdagsága. Kapott is hamarosan elég nagy számban megrendelést. Rajta állott, hogy mihamar vagyont és dicsőséget szerezzen. Ám legnagyobb gondja arra volt neki, hogy szórakozzék Bruno di Giovanni és Nello társaságában, és velük dorbézolva elherdálja minden pénzt, amit keresett.

Nos, a Firenzében letelepedett faenzai nővérek apátnője ez idő tájt határozta el, hogy kolostorának templomát freskókkal díszítteti. Megtudván, hogy a ványolók és kártolók negyedében egy Buffalmacco nevű ügyes festőművész lakik, elküldte hozzá intézőjét, hogy

¹⁰ Későn az égbe (latin).

állapodjék meg vele a festmények ügyében. A mester, elfogadva a felajánlott árat, hozzáfogott a munkához. Állványokat emeltetett a kolostor templomában, és a még friss vakolatra csodálatos lendülettel elkezdte festeni Jézus Krisztus történetét. Legelsőnek az oltártól jobbra a szent ártatlanok legyilkolását ábrázolta, és olyan élénken sikerült kifejeznie az anyák fájdalmát és dühét, akik hiába akarják kiragadni drága kicsinyeiket a hóhérok kezéből, hogy úgy tetszett, mintha a falak - akár a hívek a mise alatt - maguk is zengenék: „*Cur crudelis Herodes?*”¹¹ A kíváncsiság odacsábította az apácákat, ketten, hárman együtt jöttek, hogy megnézzék, mint dolgozik a mester. E kétségbeesett anyák és megkínzott gyermekek láttára nem tudták visszafojtani felkiáltásukat és sírásukat. Buffalmacco egy csecsemőt ábrázolt, amint pólyájában fekvé mosolygott és ujját szopta, egy katona lába előtt. Az apácák kegyelmet kértek számára.

- Kímélje meg ezt - mondták a festőnek. - Vigyázzon, hogy e katonák közül észre ne vegye valamelyik, és meg ne ölje!

A derék Buffalmacco így válaszolt:

- Önök iránti szeretetből, kedves nővérek, meg fogom védeni, ahogy csak tudom. De ezeket a hóhérokat olyan düh ragadta magával, hogy nehéz lesz őket megállítani.

Amikor az apácák így válaszoltak: „Olyan édes ez a kisgyerek!” - Buffalmacco felajánlotta, hogy mindegyiküknek csinál egy még édesebbet.

- Köszönjük, köszönjük! - felelték az apácák kacagva.

Az apátnő is megjelent, hogy saját szemével győződjék meg a munka jó menetéről. Előkelő származású hölgy volt, Usimbaldá nevé. Szigorú volt, dőlyfős és körültekintő. Látván, hogy az állványon egy férfi dolgozik köpeny és sapka nélkül, egy szál ingben és nadrágban - nem mint a mesteremberek -, valami tanítványnak nézte, és nem is méltatta megszólításra. Őt vagy hat ízben jött el a kápolnába, és sohase talált mást, mint ezt az ifjút, akit legfőljebb arra tartott jónak, hogy festéket törjön. Végül ki is nyilvánította előtte nemtetszését:

- Fiam - mondta neki -, kérje meg nevemben a mestert, hogy dolgozzék ő maga a festményeken, melyeket nála megrendeltem. Úgy értem, hogy saját kezével készüljenek és ne egy inaséval.

Buffalmacco korántsem ismertette meg magát, felöltötte egy szegény munkás képét és modorát, és igen alázatosan válaszolta Usimbaldá asszonynak, hogy jól látja, mennyire nem gerjeszthet bizalmat ilyen előkelő hölgyben, és kötelességének tartja az engedelmességet.

- Jelentem majd a mesteremnek az ön szavait - tette hozzá - és ő minden bizonnyal eleget tesz az apátnő úrasszony parancsainak.

Erre az ígéretre Usimbaldá asszony eltávozott. Buffalmacco pedig, mihelyt egyedül maradt, elhelyezett az állványra, ott, ahol dolgozott, két zsámolyt, tetejében egy kancsóval. Azután előszedte a sarokból a véletlenül elég jó állapotban levő köpenyét és kalapját, és ezekbe felöltöztette a rögtönzött bábut; mi több, beledugta a kancsónak a fal felé tekintő csőrébe egyik ecsetjét is. Végezvén munkájával, és meggyőződve arról, hogy ez a szerkezet eléggé hasonlít egy festéssel elfoglalt emberre, gyorsan odábbállt, elhatározva, nem kerül elő a kaland vége előtt.

¹¹ Miért oly kegyetlen Heródes? (latin).

Másnap az apácák eljöttek a szokásos látogatásra. De a vidám cimbora helyén egy igen merev nemesurat találván, aki kevés hajlandóságot mutatott a beszélgetésre és nevetésre, megijedtek és elmenekültek.

Usimbalda asszony, miután szintén megjelent a templomban, viszont éppen ellenkezőleg, nagyon megörült, hogy a mestert látja ott az inas helyett.

Mindenféle tanácsokkal látta el, és jó negyedóra hosszat buzdította szűzies, nemes és kifejező alakok festésére, mielőtt észrevette, hogy egy kancsónak beszél.

Még tovább is tartott volna a félreértés, ha türelmetlenségében, amiért választ nem kap szavaira, alulról kabátjánál fogva meg nem rántja a mestert, és ily módon fel nem borít kancsót, zsámolyt, sapkát és ecsetet. Előbb komolyan megharagudott. Azután, mert értelmes asszony volt, rájött, hogy így akarták tudomására hozni: a művészt nem szabad ruhája alapján megítélni. Elküldte intézőjét Buffalmaccóért, és megkérte, hogy fejezze be megkezdett freskóit.

Munkája jól sikerült. A hozzáértők különösen megcsodálták e freskókon a keresztre feszített Jézust, a három sirató Máriát, a fára felakasztott Júdást és egy férfit, aki az orrát törli. Bal-szerencse folytán ezek a festmények elpusztultak a faenzai nővérek kolostorának templomával együtt.

4

A festő

Buonamico, akit Buffalmacco néven ismertek, egyformán híres volt tréfacsináló kedvéről és arról az ügyességéről, ahogyan emberalakokat festett a templomok és kolostorok falára. Nem volt már fiatal, amikor Firenzéből Arezzóba hívta a püspök úr, aki felszólította, hogy díszítse festményekkel püspöki palotája termeit. Buffalmacco elvállalta a megbízást, és mihelyt bevakolták a falat, nyomban hozzáfogott, hogy megfesse a három napkeleti bölcs imadását.

Néhány nap alatt elkészült a fehér lovon ülő Menyhért király ábrázolásával. Az ember azt mondta volna rá, hogy él. A ló takarója skarlátvörös volt, telehintve drágakövekkel.

Nos, mialatt dolgozott, a püspök úr majma nézte, hogyan dolgozik, és le nem vette róla a szemét. Akár a festékes tubusokat kezelte, vagy keverte a színeket, akár a tojásokat verte fel, vagy ecsettel rakta a színeket a még friss vonalakra, a majom nem vesztette szeme elől egyetlen mozdulatát sem. Kis makimajom volt, melyet a velencei dózsénak hoztak a köztársaság gályáján valahonnan Berbériából. A dózse az arezzói püspöknek ajándékozta, aki megköszönve azt a nagylelkű uraságnak, emlékeztette őt rá ez alkalommal, hogy Salamon király hajói valamikor szintúgy hoztak majmokat és pávákat Ophir vidékéről, amint ez meg van írva a Királyok harmadik könyvében. (X. 22.) És Guido uraság (ez volt a püspök neve) mit sem becsült értékesebbre palotájában, mint ezt a makimajmot.

Szabadon eresztette a termekben és a kertekben, hol is az állat szüntelenül csínyeket követett el. Egy vasárnap a festő távollétében felmászott az állványra, fogta a tubusokat, tetszése szerint összekeverte a színeket; feltörte az ott talált tojásokat, és elkezdte sétáltatni az ecsetet a falon, úgy, amiként látta, hogy azt mint csinálják. Menyhért királyon és lován dolgozott, és nem nyugodott addig, míg teljesen át nem festette.

Másnap reggel Buffalmacco festékeit felforgatva találta, művét pedig elrontva, amiért fájdalmat és haragot érzett. Abban a hiszemben, hogy megirigyelve az ő érdemeit, valamelyik arezzói festő követte el ezt a csúnya tréfát, panaszra ment a püspökhöz. Guido úr rávette, hogy térjen vissza munkájához, és mindjárt állítsa helyre az oly titokzatos módon okozott kárt. Megígérte, hogy ezentúl két katona áll őrt éjjel-nappal a freskó előtt, készen rá, hogy lándzsájukkal keresztülszúrják, bárki is megközelítené. Erre az ígéretre Buffalmacco hajlandó volt újra munkához látni, és két katonát állítottak fel őrségként a közelében. Egy este, amikor napi munkája végeztével éppen eltávozott, ezek a katonák meglátták a püspök úr majmát, amint oly gyorsan ugrott fel Buffalmacco helyére, az állványra, és oly sietséggel ragadta meg a tubusokat és ecseteket, hogy nem is volt idejük megakadályozni. Hangos kiáltásokkal hívták a mestert, aki visszatérve, még idejében lépett a terembe, hogy lássa, miként festi át másodszor is a makimajom, bámulatos hévvel, Menyhért királyt, fehér lovát és skarlátszínű takaróját. Ezt látva, egyszerre érzett kedvet a nevetéshez és a síráshoz.

Felkereste a püspököt, és ezt mondta neki:

- Püspök úr, csak kegyelmed szereti az én festői modoromat; de a majma egy másikat szeret. Nem volt szükség rá, hogy engem meghívasson, hiszen már van kegyelmednél egy mester. Talán hiányzott eddig a gyakorlata. De most, hogy már nem kell semmit sem tanulnia, nekem itt nincs több tennivalóm, és visszatérek Firenzébe.

Így szólt a derék Buffalmacco, és hazament fogadójába, erősen bosszankodva. Étvágy nélkül vacsorázott, és szomorúan feküdt le.

A püspök úr majma megjelent álmában, de nem félemler nagyságban, aminő a valóságban volt, hanem oly nagyban, mint a San Gimignano hegye, és föl-kunkorodott farkával a holdat csiklandozta. Olajfaliget felett ült, tanyák és présházak vették körül, lába között keskeny út futott a vidám szőlőhegyek mentén. Nos, és ez az út tele volt seregnyi zárandokokkal: libasorban vonultak egymás után, elhaladva a festő előtt. És Buffalmacco felismerte tréfás kedvének számtalan áldozatát.

Legelőször a vén mestert, Andrea Tafil látta, aki megtanította rá, hogyan tiszteli meg önmagát az ember a művészet gyakorlásával, és akit viszonzásként sokszor kicsúfolt, elhitetve vele, hogy a tucatnyi kövér csótány hátára tűzött gyertyák a pokol démonai; akit felhúztak ágyastul a padlóról a mestergerendáig oly módon, hogy a jó ember elhitte, hogy a mennyekbe emelkedik, és nagyon félt.

Látta Ludfő-komát, a posztókártolót, és feleségét, aki oly buzgón font. Ennek a jó asszonynak fazekába szórta marékszáma a söt Buffalmacco egy falrepedésen át, úgyhogy Ludfő mindennap kiköpte levesét, és elverte feleségét.

Látta a bolognai orvost, Simon de Villa mestert (meg lehetett ismerni doktori süvegéről), akit a szemégtödörbe buktatott Ripoli közelében. A doktor itt tönkretette bársonyruháját, de senki sem sajnálta, mert nem törődve rút, de keresztényi feleségével, az orvos János pap Schinchi-murájával akart hálalni, azzal, akinek szarva van a fenekén. A derék Buffalmacco elhitette Simon de Villa mesterrel, hogy elvezetheti a boszorkányszombatra, ahol ő maga vidám társaságban a francia királynővel szerelmeskedik, aki is fáradozását borral és fűszerrel jutalmazza. A doktor elfogadta a meghívást abban a reménységben, hogy hasonló jó sora lesz. És Buffalmacco állatbőrt öltve magára és olyan szarvval ellátott álarcot, aminőt az ünnepeken hordanak, ördögként jelent meg Simon doktor előtt, mint akit megbíztak azzal, hogy őt a boszorkányszombatra vezesse. Hátára is vette az orvost, és elcipelte egészen egy szennyel tele gödör széléig, ott aztán belefördította fejjel előre.

Buffalmacco látta ezután Calandrinót is, akit meggyőzött arról, hogy Mugnone síkján található a híres Eliotropia nevű kő, amelynek az a sajátossága, hogy bárkit láthatatlanná tesz, aki magával hordja. Elvezette Mugnonéba Bruno da Giovanni társaságában, és amikor Calandrino elég nagy számú követ szedett össze, Buffalmacco úgy színlelte, hogy nem látja őt, és fölkiáltott: „Ez a bitang megugrott tőlünk; ha utolérem, fenekéhez vágom ezt a követ!” És a követ pontosan oda hajította, ahová mondta anélkül, hogy Calandrinónak oka lett volna a panaszra, miután láthatatlan volt. Ennek a Calandrinónak nem volt sok sütnivalója, és Buffalmacco annyira visszaélt együgyűségével, hogy elhitette vele: másállapotban van; Calandrinónak azután egy pár kappanjába került, hogy Buffalmacco megszabadítsa terhétől.

Buffalmacco látta azután a parasztot, akinek megfestette a Szent Szűzet a gyermek Jézussal, hogy később átváltoztassa medveboccsá.

Látta végül a faenzai apácák főnöknőjét is, aki megbízta, hogy festményekkel díszítse a rend templomának falait, s akinek megesküdtött igaz hitére, hogy a festékekbe jó bort kell keverni, ha azt akarják, hogy az ábrázolt személyek arcszínét virulónak lássák. Az apátnő a festmények minden szent férfira és asszonya számára a püspököknek fenntartott borból adott, ezt Buffalmacco itta meg, megelégedvén, hogy piros festékekkel élénkítse a testszínek tónusát. Ugyanazzal a hölgyel hitette el azt is, hogy egy köpennyel letakart kancsó maga a festőművész, amint erről főntebb beszámoltunk.

Buffalmacco az emberek hosszú sorát látta még, mindezeket kicsúfolta, megtréfálta, lóvá tette, rászedte. És mögöttük jött pásztorbotjával, nagy ornátusban Szent Herculanus, akit tréfásan apróhalas koronával a fején ábrázolt Perugia piacán.

És elhaladva, valamennyien üdvözölték a majmot, aki megbosszulta őket, és a szörnyeteg, kitátván a pokol kapujánál is nagyobb száját, nevetésre fakadt.

Buffalmacco ezúttal, életében először, rosszul töltötte el éjszakáját.

ROZSCIPÓK

Tu tibi divitias stolidissime congeris amplas:

Negasque micam pauperi:

Advenit ecce dies qua saevis ignibus ardens

Rogabis aquae guttulam.

(Navis stultifere 1507, f° XIX.)

*Nyakló nélkül összeharácsolsz szörnyű vagyont, míg
Szegénynek egy morzsát se vetsz:*

*Eljön a nap, iszonyú tűz lángja emészt, s majd
Gyűszűnyi vízért esdekelsz.*

(Az ostobán vezetett hajó 1507, f° XIX.)

Ebben az időben Niccolo Nerli bankár volt Firenze nemes városában. Amikor a hajnali órát kongatták, ő már íróasztalánál ült, és az esti harangszónál még mindig nem kelt föl, egész nap számokat írt a táblácskákra. Pénzt kölcsönzött a császárnak meg a pápának. Az ördögnek magának csak azért nem kölcsönzött, mert félt, hogy rossz üzletet csinál azzal, akit a Gonosznak neveznek, és aki ravasz és agyafúrt. Niccolo Nerli merész volt és bizalmatlan. Nagy vagyont halmozott össze, és sok embert fosztott ki. Ezért volt becsülete Firenzében. Oly palotában lakott, ahová Isten napja csupán keskeny ablakokon át jutott be; elővigyázatosságból volt ez így, mert a gazdagok háza olyan legyen, mint a vár, és akik nagy vagyont gyűjtenek, okosan teszik, ha erővel védelmezik meg azt, amit fortéllyal szereztek.

Niccolo Nerli palotáját tehát felszerelték rácsokkal és láncokkal. Benn a falakat ügyes mesteremberek festették ki, az Erényeket ábrázolták asszonyok, pátriárkák, próféták és Izráel királyai alakjában. A hálószobák falára feszített szőnyegek Nagy Sándor és Tristan történetét tárták a szemlélő elé, úgy, amint azt a regényekben elmesélték. Niccolo Nerli gazdagságát jámbor alapítványokkal villantatta fel a városban. A falakon kívül kórházat építtetett, melynek faragott és festett homlokdíszítése az ő életének legtiszteletre méltóbb cselekedeteit ábrázolták, és elismerésül azoknak a pénzösszegeknek - amelyeket a Santa Maria Novella építésének befejezéséhez adott - arcképét kifüggesztették ennek a templomnak a kórusában. Azon látható volt, amint összetett kézzel a Szent Szűz előtt térdepel. Rá lehetett ismerni piros gyapjúsapkájáról, prêmes köntöséről, sárgás, zsírba ágyazott ábrázatáról és apró, élénk szeméről. Felesége, Mona Bismantova, becsületes és szomorú asszony - olyan, akiben közhit szerint, senki sem lelhetne valaha is kedvét - a Szűz másik oldalán térdelt, az imádkozás alázatos tartásában. Niccolo Nerli a köztársaság egyik legelső polgára volt; minthogy sohasem emelt szót a törvények ellen, és mert nem törődött a szegényekkel, sem azokkal, akiket az éppen hatalmon levők bírságra vagy száműzetésre ítélték, mi sem csökkentette a városi előljárók szemében azt a megbecsülést, amit nagy gazdagságával kivívott magának.

Egy téli estén a szokottnál később tért haza palotájába, és küszöbe előtt félmeztelen koldusok vették körül, akik tenyerüket nyújtották feléje.

Durva szavakkal kergette el őket. De az éhség a koldusokat oly vadakká és elszántakká tette, mint a farkasokat. Körülfogták és panaszos, rekedt hangon kenyeret kértek tőle. Már lehajolt, hogy követ kapjon föl, és meghajigálja a tolakodókat, amikor észrevette egyik szolgáját, aki a fején kosarat hozott, tele az istálló, a konyha és a kert cselédsége számára sült rozscipókkal.

Jelt adott a szolgának, hogy közeledjék, és két kézzel markolva a kosárba, odadobálta a cipókat a szerencsétleneknek. Majd hazatérve lefeküdt és elaludt. Álmában gutaütést kapott, és olyan hirtelen halt meg, hogy még ágyában hitte magát, amikor ama „mindenek fényességétől elnémult” helyen meglátta Szent Mihályt, a testéből sugárzó fénytől megvilágítottan.

Az Arkangyal, kezében a mérleggel, annak serpenyőit rakta meg. A nehezebbik serpenyőben ráismervén azokra az ékszerekre, amelyeket özvegyasszonyok zálogosítottak el nála, a jogtalanul visszatartott és saját jegyével megjelölt tallérok sokaságára, uzsorával vagy csalással szerzett bizonyos ritkaságú aranypénzekre, amelyek egyedül az ő birtokában voltak. Niccolo Nerli megértette, hogy itt az ő immár betöltött életét mérlegeli előtte Szent Mihály. Figyelmes lett és aggodalmakkal tele.

- Messer San Michele - mondta -, ha az egyik serpenyőbe rakja mindazt a nyereséget, amit életemben szereztem, tegye a másikba, kérem, azokat a szép alapítványokat, amelyekkel bőkezűen bebizonyítottam jámborságomat. Ne felejtse ki a Santa Maria Novella templomát, melynek építéséhez a költség jó harmadával járultam, sem a kórházat, a város falain kívül, melyet teljes egészében a magam pénzéből építettem.

- Ne féljen, Niccolo Nerli - felelte az Arkangyal. - Semmiről sem feledkezem meg.

És dicsőséges kezével a könnyebbik serpenyőbe tette Santa Maria dómját, meg a kórházat is, faragott és festett díszével. De a serpenyő egyáltalában nem szállott alább.

A bankárt erre élénk nyugtalanság fogta el.

- Messer San Michele - szólt újra -, keressen csak még valamit. Még nem tette a serpenyőbe sem a Szent János templomának adományozott szép szenteltvíztartómat, sem a Szent András szószékét, melyen Krisztus Urunk keresztelezése látható élethűen. Olyan mű ez, amely sok pénzembe került.

Az Arkangyal a szószékét is és a szenteltvíztartót is a serpenyőbe, a kórház tetejére rakta, de a serpenyő nem ereszkedett alább. Niccolo Nerli érezte, hogy homlokát hideg verejték lepi el.

- Arkangyal uram - kérdezte -, biztos benne, hogy jó a mérlege?

Szent Mihály mosolyogva válaszolta, hogy ha nem is a párizsi uzsorások vagy a velencei pénzváltók által használt mérlegek mintájára készült, azért még nem pontatlan.

- Hogyan? - sóhajtott Niccolo Nerli egész sápadtan. - E templom, e szószék, e medence, e kórház valamennyi ágyával nem nyom többet, mint egy szalmaszál, mint egy madár tolla?

- Amint látja, Niccolo - mondotta az Arkangyal -, eddigelé bűnös cselekedeteinek súlya jóval többet nyom, mint jótéteményeinek könnyed terhe.

- Tehát a pokolba jutok - nyögte a firenzei.

És fogai vacogtak az irtózáttól.

- Türelem, Niccolo Nerli, türelem - szólt újra az égi ítélő -, még nem végeztünk. Itt van még ez.

És a boldogságos Szent Mihály fogta azokat a rozscipókat, amelyeket a gazdag előző este vetett a szegényeknek. Odatette a jótettek serpenyőjébe, mely hirtelen lesüllyedt, ugyanakkor a másik felemelkedett, és a két serpenyő ugyanazon a szinten maradt. A mérleg nyelve nem ingadozott se jobbra, se balra, és hegye a két súly tökéletesen egyenlő voltát mutatta.

A bankár nem akart hinni a szemének.

A dicsőséges Arkangyal így szólt hozzá:

- Látod, Niccolo Nerli, nem vagy jó sem a mennyre, sem a pokolra. Menj, térj vissza Firenzébe, szaporítsd városodban azokat a kenyereket, amelyeket saját kezeddél adtál éjszaka, anélkül, hogy bárki is látott volna téged, és akkor megmenekülsz. Mert nem elég, ha az ég megnyílik a bűnét megbánó lator és a síró utcalány előtt. Isten irgalma végtelen: megmenti még a gazdagokat is. Légy méltó rá te is. Szaporítsd a cipókat, melyeknek súlyát látod a serpenyőmben. Menj!

Niccolo Nerli fölébredt ágyában. Elhatározta, hogy megfogadja az Arkangyal tanácsát, és megszorítja a szegények kenyerét, hogy bejuthasson az egek országába.

Életének három esztendejében, amit első halála után még a földön töltött, irgalmas volt a szerencsétlenekkel szemben, és bőségesen osztott alamizsnát.

LUCIFER

E si compiaequ Spinello di farlo orribile e contra-fatto, che si dice (tanto puo aleuna fiata immaginazione) che la detta figura da lui dipinta gli apparve in sogno, domandandolo dove egli l'avesse veduta si brutta...

(Vite de' piu eccelenti pittori, da M. Giorgio Vasari. - Vita di Spinello.)

Spinello pediglen gyönyörűségét lelé abban, hogy szörnyűségesen rútnak ábrázolja őt, olyannyira, hogy, mint mondják (lám, ekkora hatalma van a képzeletnek) az általa lefestett alak megjelenvén neki álmában, megkérde tőle: hol is látta őt im ilyen rútnak.

(A leghíresebb festők életrajzai, Giorgio Vasari mester tollából. - Spinello élete.)

Tafi, a firenzei festő és mozaikkészítő művész, nagyon félt az ördögöktől, főleg azokban az éjjeli órákban, amikor a sötétben a rossz hatalmasságai érvényesülnek. És Tafi félelmei nem voltak ok nélküliek, mert akkoriban a démonoknak okuk volt rá, hogy gyűlöljék a festőket, akik egyetlen képükkel több lelket fordítottak el tőlük, mint bármely derék kis barát harminc szónoklattal. Valóban a szerzetes, hogy üdvös rettegést ébresszen a hívekben, legjobb igyekezetével írta le a harag napját, mely Dávid és a Szibilla tanúsága szerint porrá zúzza a századot; elmélyítette hangját, és tenyerébe fújta, hogy az Arkangyal trombitáját utánozza. De szavait mégis elvitte a szél. Viszont egy festmény valamely kápolna vagy kolostor falán közszemlére kitéve - amint az elevenek és holtak felett ítélkező Jézus Krisztust ábrázolta - szüntelenül szólt a bűnösök tekintetéhez, és szemükön keresztül javította meg azokat, akik szemükkel vagy másképpen vétkeztek. Ez volt az az idő, amikor az ügyes mesterek a firenzei Santa Crocében vagy a pisai Campo-Santóban az isteni igazságszolgáltatás misztériumait jelenítették meg. Ezeket a műveket Dante Alighieri rímes beszámolóját követve festették; mert Dante Alighieri, ez a teológiában és kánonjogban nagyon tudós ember, valamikor hosszabb utazást tett a pokolban, a purgatóriumban és a paradicsomban, ahová hölgye rendkívüli érdemei révén elevenen jutott el. Így azután ezeken a festményeken minden tanulságos és valóságos volt, és ezért mondható, hogy kevesebb épülést lehetett meríteni az igen terjedelmes krónikák olvasásából, mint az ilyen képek szemléléséből. A firenzei mesterek mindig ügyeltek rá, hogy lefessék a narancserdők árnyában, virágtól tarkálló pázsiton a hölgyeket és a lovagokat, akikre a Halál leselkedik kaszájával, mialatt ők hárfák és violák hangjára a szerelemről társalognak. Mi sem volt alkalmasabb arra, hogy megtérítse ezeket az érzéki vétkezőket, akik az asszonyok ajkáról isszák Isten feledését. A fősvények megjavítására a festő élethűen ábrázolta az ördögöket, amint olvasztott aranyat öntenek annak a püspöknek vagy apátnőnek a szájába, aki valamilyen munkát rendelt nála, de rosszul fizette meg. Ezért voltak a démonok ellenségei a festőknek, és különösképpen a firenzeieknek, akik minden más művészt túlszárnyaltak szellemük kifinomultságával. Főként azt vetették a festők szemére, hogy őket rút külsővel ábrázolják, madár- vagy halfejjel, kígyótesttel és denevérszárnyakkal. Neheztelésüket nyilvánvalóvá teszi Spinello története.

Arezzóban Spinello Spinelli száműzött firenzei nemes-családból származott. Szellemének nemessége egyenlő volt születésével. Mert ő volt korának legügyesebb festője. Nagy munkákat fejezett be Firenzében. A pisaiak őt kérték föl, hogy Giotto után díszítse ama szent kolostor falait, amelyben a halottak rózsák alatt, Jeruzsálemből hozott földben nyugsznak. Nos, miután már sokáig dolgozott a városokban és sok pénzt keresett, látni akarta szülővárosát, a jó Arezzót. Az arezzóiak nem felejtették el, hogy Spinello ifjúkorában az Irgalmas Szent Mária egyesület tagjaként az 1383-as esztendő pestisjárványa alatt látogatta a betegeket, és temette a halottakat. Hálások voltak neki, mert műveivel egész Toszkánában terjesztette Arezzo dicsőségét. Mindezért nagy tisztességgel fogadták. Öregkorára is friss erőben volt, és városában nagy feladatokat vállalt magára. Felesége ezt mondta neki:

- Gazdag vagy. Pihenj meg, és engedd át a fiataloknak a gondot, hadd fessenek helyetted. A pihenés bölcs dolog az élet alkonyán. Illő, hogy az ember jámbor és szelíd nyugalomban fejezze be életét. Istenkísértés folyton Bábelhez hasonlatos, világi műveket emelni. Spinello, ha megmakacsolod magad mázaid és festékeid között, elveszíted lelked békéjét.

Így beszélt e derék asszony. De Spinelli nem hallgatott rá. Csak arra gondolt, hogy vagyonát és hírnevét növelje. Ahelyett, hogy pihent volna, megalkudott a Sant'Agnolo vagyonkezelőivel egy Szent Mihály története festése felől, amelynek be kellett fednie a templom szentélyének egész falát, és magába foglalnia számtalan szereplőt. Csodálatos hévvel vetette magát e vállalkozásba. Újra olvasva a Szentírás azon helyeit, amelyekből ihletődnie kellett, azoknak minden sorát és minden szavát mélységesen tanulmányozta. Nem érve be azzal, hogy egész nap rajzolt műhelyében, de még ágyában fekvé, evés közben is dolgozott. És esténként, amikor annak a dombnak az alján sétálgatott, amelyen büszke tornyaival és falaival Arezzo emelkedett, akkor is új művén töprengett. Azt mondhatnánk, hogy az Arkangyal történetét már megfestette az agyában, amikor valójában hozzáfogott, hogy az alakokat vörös krétával fölvezetse a frissen vakolt falra. A körvonalakkal hamarosan elkészült; majd hozzáfogott, hogy a főoltár fölött megfesse azt a jelenetet, amelynek a többen kiemelkedőbbnek kellett látsania. Mert úgy illett, hogy abban dicsőítse az égi hadak vezérét az idők kezdete előtt aratott győzelméért. Spinello tehát úgy ábrázolta Szent Mihályt, amint a levegőégben a hétfejű és tízszarvú sárkánnyal küzd, és kedve szerint a kép alsó felében ábrázolta Lucifert, a démonok fejedelmét, egy borzalmas szörnyalak képében. Az egyes alakok szinte maguktól születtek meg a keze alatt. És minden jobban sikerült, mint remélte: Lucifer ábrázata oly borzalmas volt, hogy senki sem tudta magát kivonni rútságának erős hatása alól. Ez az arc az utcán is üldözte a festőt, és elkísérte a szállásáig.

Amidőn eljött az éj, Spinello lefeküdt az ágyába, felesége mellé, és elaludt. Álmában egyszer egy angyalt látott, aki éppen olyan szép volt, mint Szent Mihály, csak hogy fekete. Ez az angyal így szólt hozzá:

- Spinello, én vagyok Lucifer. Hol láttál már engem, hogy úgy festettél meg, oly rút ábrázattal?

A vén festő remegve azt felelte, hogy ő sohasem látta tulajdon szemével, miután nem járt elevenen a pokolban, mint Dante Alighieri; de úgy ábrázolta őt, mint ahogy a képen látható, mert a bűn rútságát akarta érzékletes vonásokkal kifejezni.

Lucifer vállat vont; mintha a San Giminiano dombja emelkedett volna föl hirtelen.

- Spinello - szólt -, lennél oly szíves velem együtt következtetni? Elég jól tudok módszeresen gondolkodni. Az, akihez te imádkozni szoktál, tudja rólam.

Miután nem kapott választ, Lucifer így folytatta:

- Spinello, te olvastad a velem foglalkozó könyveket. Ismered kalandomat, tudod, hogyan hagytam el az eget, és lettem a világ fejedelme. Híres vállalkozás, egyedülálló volna, ha az óriások valaha nem támadtak volna Jupiter istenre, amint láttad, Spinello, egy antik síron, amelyre ezt a háborút faragták márványba.

- Igaz - felelte Spinello -, láttam ezt a medence alakú márványsírt a firenzei Santa Reparatóban. A rómaiak szép munkája.

- Pedig - vágott vissza Lucifer mosolyogva - az óriások nem békák vagy kaméleonok alakjában szerepelnek ott.

- De nem is az igazi Istent támadták meg - mondta a festő -, hanem csak a pogányok bálványát. Fontos különbség. A tény viszont kétségtelen, Lucifer, hogy kegyelmed a lázadás lobogóját a föld és az ég igazi királya ellen emelte fel.

- Nem tagadom - válaszolta Lucifer. - Hányféle vétkekkel terhelsz meg érte?

- Hetet mindenestre ráolvashatunk kegyelmedre - felelte a festő és mind főbenjáró bűn.

- Hét! - kiáltott a Sötétség Angyala. - Hittudományi szám. Minden hetesével fordul elő az én történetemben, mely a Másikéval szorosan összefonódik. Spinello, te engem gőgösnek, haragosnak és irigynek tartasz. Megengedem, hogy az vagyok, egy feltétellel, ha te elismered, hogy én csupán a dicsőségre vágyakoztam. Kapzsinak tartasz? Ezt is megengedem. A kapzsiság erény a fejedelmeknél. Ami pedig a falánkságot és a paráznaságot illeti, ha ezt rovod fel hibámul, nem sértődöm meg érte. Marad a lustaság.

Amint e szót kimondta, Lucifer keresztbefonta karját a mellvértjén, és megrázva komor fejét, meglobogtatta tüzes hajzatát.

- Spinello, valóban azt hiszed, hogy lusta vagyok? Gyávának hiszel engem, Spinello? Úgy véled, hogy lázadásomban hiányzott a bátorság? Nem. Igazságos tehát az lett volna, ha egy merésznek a vonásával ábrázolsz, büszke arccal. Senkivel szemben sem szabad igazságtalanságot elkövetni, még az ördöggel sem. Nem látod be, hogy megsérted Azt, akihez imádkozol, amikor ellenfeléül undok szörnyeteget állítasz? Spinello, korodhoz képest túlságosan tudatlan vagy. Nagy kedvem volna meghúzni a füledet, mint egy rossz tanulót.

E fenyegetésre, látván, amint Lucifer feléje nyújtja karját, Spinello fejéhez kapta a kezét, és rémületében üvölni kezdett.

Derék felesége hirtelen fölriadt, és megkérdezte, mi a baja? Fogvacogva válaszolta, hogy Lucifert látta az imént, és ezért reszketett a füléért.

- Megmondtam, ugye - felelte a derék asszony -, hogy mindazok az alakok, akiket csökönyösen festesz a falakra, végül is örületbe kergetnek.

- Nem vagyok őrült - mondta a festő. - Láttam, és szép ő, habár szomorú és büszke. Még holnap letörlöm azt a festett rémséges alakot, és helyére állítom azt, akit álmomban láttam. Mert nem szabad igazságtalanságot elkövetni, még az ördöggel sem.

- Jobban teszed, ha alszol - válaszolta az asszony. - Értelmetlen és keresztényhez nem illő dolgokat beszélsz.

Spinello megkísérelte, hogy fölkeljen, de nem volt ereje hozzá, eszméletét veszítve hanyatlott vissza vánkosára. Néhány napig lázban sorvadott még, azután meghalt.

NAGY SZENT MIKLÓS CSODÁJA

Szent Miklós, a lükiai Múra város püspöke, Nagy Costantinus korában élt. Több igen régi és igen tekintélyes szerző megemlékezik róla; valamennyien magasztalják erényeit, érdemeit, jó cselekedeteit, s hogy szentéletű volt, számtalan esettel bizonyítják, de egyikük sem említi a szózákadással esett csodát. Még az *Aranylegendában* sincsen róla szó. Bár ez a hallgatás méltán figyelmet érdemel, mégis nehezen szánjuk rá magunkat, hogy kételkedjünk a csodákban, amikor ennek a híres esetnek a hitelességét a közismert gyászos ballada is bizonyítja:

*Volt egyszer három kicsi gyermek,
Egy szép napon tallózni mentek...*

Ez a nevezetes szöveg kifejezetten azt állítja, hogy egy kegyetlen mészáros az ártatlanokat „lesózta, mint a disznót szokták”. Ami nyilvánvalóan azt jelenti, hogy feldarabolva és sós pácba rakva akarta őket eltenni. A sertés lesózása ugyanis így történik; de meglepődve olvashatjuk kissé odébb, hogy a három kicsi gyermek hét álló esztendeig a sós pácban maradt, holott rendszeren már a hatodik hét elteltével ki kezdik szedegetni a húsdarabokat a kádból egy favilla segítségével. Pedig a szöveg egyértelmű; hét év telt már el a bűnös cselekedet óta, amikor - a ballada szerint - Nagy Szent Miklós belépett az átkozott fogadóba. Vacsorát kért. A fogadós sonkával kínálta.

*„Nem kell a sonka, mert büdös”
„Jobb lesz talán a borjúhús?”
„Nem kell, a színe is gyanús.
Inkább a sózott húsból kérek,
Amely hét évig kádban érett!”
A hentes hallja, nagyot bámul,
Egyszerre kiszaladt a házból.*

Az Isten embere pedig azonnyomban kinyújtotta kezét a szózákad fölé, s feltámasztotta a fogadós zsenge áldozatait.

Ez volna hát dióhéjban a régi Névtelen elbeszélése; magán viseli az ártatlanság és jóhiszeműség utánoszhatatlan jegyeit. A szkepticizmus rossz úton jár, amikor a nép gondolatvilágának ennyire eleven emlékeit próbálja kikezdeni. Ezért töltött el élénk meglepődéssel, hogy végre sikerült összeegyeztetnem a ballada tekintélyét a lükiai főpap életrajzíróinak hallgatásával. Öröömre szolgál, hogy most előadhatom hosszú töprengéseim és tudós kutatásaim eredményeit. A szózákad csodája valóban megtörtént, a lényege mindenesetre igaz. Csakhogy nem Múra szentéletű püspöke tette ezt a csodát, hanem egy másik Szent Miklós, mert kettő is van belőlük: az egyik, mint említettük, a lükiai Múra püspöke, a másik, a fiatalabb, a bergengóciai Dinomvásárhely főpásztora. Rám várt a megtisztelő feladat, hogy megkülönböztessem őket. A három kisfiút Dinomvásárhely püspöke mentette ki a szózákadból; hiteles dokumentumokkal fogom ezt bizonyítani, s így arra sincs szükség, hogy elsirassuk egy legenda halálát.

Kutatásom oly szerencsével járt, hogy megtaláltam Miklós püspök és a feltámasztott gyerekek történetének minden részletét. Elbeszélést írtam belőle; remélem, élvezettel és haszonnal olvassák.

Miklós előkelő bergengóciai családból származott. Már kicsiny gyermekkorában számos tanújelét adta szent jámborságának, s tizennégy éves korában fogadalmat tett, hogy az Úrnak szenteli életét. Egyházi pályára lépett, s egész fiatal volt még, midőn a nép nagy tetszésére s a káptalan kívánságára Bergengócia apostolának és Dinomvásárhely első püspökének, Szent Kromadáriusnak székébe emeltetett. Főpásztori hivatását ájtatosan gyakorolta, papjait bölcsességgel kormányozta, a népet tanította, és attól sem riadt vissza, hogy a hatalmasokat igazságosságra és mértékletességre intse. Bőkezű volt, alamizsnálkodó, s javainak túlnyomó részét a szegényekre fordította.

Kastélyát, amelynek csipkézett bástyái, tornyokba szökkenő tetői ott meredeztek a város mögött emelkedő dombon, menedékhellyé varázsolta, amely védelmet nyújtott bárkinek, akit a világi törvény üldözött. Az óriási alsó teremben, amelyhez fogható egész Bergengóciában nem akadt, olyan hosszú asztalt terítettek étkezéshez, hogy azok, akik az egyik végén ültek, csak bizonytalan, semmibe vesző pontnak látták a másik végét; ha pedig fáklyákat gyújtottak, az asztal annak az üstökösnek az uszályára emlékeztetett, amely Comus király halálát jött jelenteni Bergengócia egére. Az asztalfőn ült Miklós, a szent püspök. Körülötte vendégei, a város és a királyság vezető emberei, valamint egy sereg egyházi és világi férfiú. De jobbán egy helyet mindig üresen hagyatott: oda azt a szegényt ültette, aki az ő ajtaján kopogtatott kenyérért. A gyermekeket különösképpen féltő gondoskodással vette körül a jóságos Szent Miklós. Gyönyörködött ártatlanságukban, s úgy érezte, apai szívvel, anyai lélekkel van irántuk. Erényei, szokásai apostolra vallottak. Minden esztendőben egyszer közönséges barátcsuhát öltött, fehér botot vett a kezébe, s végiglátogatta nyáját, mert mindent a maga szemével akart látni; és hogy a legkisebb szerencsétlenség vagy rendellenesség se kerülhesse el a figyelmét, egyetlen pap társaságában bebarangolta megyéje legeldugottabb tájait, megáradt folyókon kelt át télvíz idején, jéggel borított hegyeket mászott meg, és erdők sűrűjébe hatolt. Hát egy ízben, napszálltakor, miután Modernus diakónus társaságában már hajnal óta lovagolt sűrű erdők mélyén, amerre csak a hiúz és a farkas jár, meg vén fenyesek közepette, amelyek az Irgumburgum hegység csúcsait borítják, Isten embere tüskés bozótba jutott, ahol a derék jószág csak nagy nehezen jutott előre, lassan törve kanyargós útját a sűrűben. Modernus diakónus így is alig tudott vele lépést tartani öszvéren, amely a málhát is cipelte.

A fáradtságtól és az éhségtől elcsigázva, Isten embere így szólt Modernushoz:

- Álljunk meg fiam, s ha van még egy kevéske kenyered és borod, vacsorázzunk meg itt, mert alig érzek erőt a továbbhaladásra, s bár fiatalabb vagy nálam, bizonyára te is majdnem olyan fáradt lehetsz, mint én.

- Püspök uram - válaszolta Modernus -, nem maradt sem egy csepp borom, sem egy morzsányi kenyерem, mert parancsodra mindent odaadtam az úton olyanoknak, akiknek sokkal kevésbé volt rá szükségük, mint jómagunknak.

- Hát bizony - mondta a püspök - ha maradt volna az általvetőben egy kevéske maradék, örömmel elfogyasztottuk volna, hiszen úgy illik, hogy akik az egyházat kormányozzák, a szegények hulladékaival táplálkozzanak. De minthogy semmid sem maradt, nyilván Isten akarta így, és bizonyára javunkra és hasznunkra akarta. Lehet, hogy örökre elrejtí elölünk jótéteménye okát; az is lehet, hogy hamarosan tudomásunkra hozza. Addig is, úgy vélem, nem tehetünk egyebet, mint hogy tovább megyünk előre, míg csak számócára vagy szederre nem bukkanunk, hogy éhségünket csillapíthassuk, és füre, hogy öszvéreinket is ellássuk, s így testben megerősödve pihenhessünk le lombból vetett ágyunkra.

- Ahogy parancsolod, uram - felelte Modernus, s megcsapkodta öszvérét.

Egész éjszaka lovagoltak, sőt még a hajnali órákban is, de aztán felkaptatva egy elég meredek lejtőn, hirtelen az erdő szélén találták magukat, alattuk pedig egy síkságot pillantottak meg; vörhenyes ég terült fölébe, s négy halvány, ködbevesző út szaladt rajta végig. A baloldalra tértek, egy régi római útra, amelyen valaha kereskedők és zarándokok jártak, de elhagyatottá vált, mióta háború dúlta fel Bergengóciának ezt a vidékét. Sűrű felhők gyülekeztek az égen, a madarak riadtan cikáztak, fojtó lég nehezedett az ólomszürke és néma földre. Villanó fények remegtek a látóhatár szélén, és sietésre ösztökölték a kimerült öszvéreket. Hirtelen heves szélroham kerekedett, meghajlította a fák csúcsát, megrecsegett az ágaikat, s megzúgatta összekuszált lombjuk. Megdördült az ég, s kövér cseppekben megeredt az eső.

Ahogy mentek tovább a viharban, a villámok fényénél, a rohanó árrá változott úton, az egyik felvillanásban megpillantottak egy házat, amelyre a vendéglátás jeleként magyalág volt tűzve. Megállították a jószágokat.

A fogadó elhagyottnak látszott, de csakhamar előkerült a fogadós - alázatos s egyszersmind félelmes alak, övében hatalmas kés - és megkérdezte, mit óhajtanak.

- Fekhelyet s egy karéj kenyeret ujjnyi borral - felelte a püspök -, mert tagjainkat meggyötörte a fáradtság és a hideg.

Mialatt a fogadós a kamrába ment borért, Modernus pedig az istállóba vezette az öszvéreket, Szent Miklós letelepedett a kemence elé, a halódó tűz közelébe, s tekintetét körüljáratta a füstös falú helyiségen. Por és mocsok borította a padokat és lócákat; pókok szőttek hálót a szüette gerendák közé, amelyekről fonnyadt hagymafüzérek csüngtek alá. S az egyik sötét sarokban a szózákad pöffeszkedett vaspántos hasával.

Abban az időben az ördögök sokkal bensőségebb kapcsolatban álltak a mindennapi élettel, mint manapság. Bejártak a házakba, s meglapulva a sótartóban, a vajás cserépben vagy más efféle zugban, figyelték az embereket, s lesték az alkalmat, mikor kísérhetnék meg és vihetnék bűnbe őket. Akkoriban az angyalok is sokkal gyakrabban jelentek meg a keresztények között.

Így történhetett, hogy egyszer csak megszólalt egy mogyorónyi kis ördög - ott lapult a parázsban - s azt mondta a szent püspöknek:

- Vedd csak szemügyre atyám, ezt a kádat: megéri a fáradságot. Nincs ennél jobb szózákad egész Bergengóciában. Ez a szózákad a szózákadak példaképe és büszkesége. E ház ura, Garum mester, borókafenyő, kakukkfű és rozmarin illatával itatta át, amidőn átvette alkotója, egy ügyes kádár kezéből. Nincs még ember, aki olyan figyelmesen, gondosan, szerelmesen tudná a húst kivéreztetni, kicsontozni, feldarabolni és a só mindent megőrző, balzsamos levélvel átítatni, mint ő. Ahogy ő fűszerezi, töményíti, sűríti, fölözi, szűri, deríti a pácot, ahhoz nincsen fogható. Kóstold csak meg, atyám, az ő szózott húsát, mind a tíz ujjadat megnyalod utána! Kóstold csak meg, Miklós, a szózott húst, majd meglátod, milyen kitűnő.

De beszédmódjáról, különösen pedig hangjáról, mely csikorgott, mint a rossz fűrészfű, a szent püspök azonnal ráismert a gonoszra. Keresztet vetett, s abban a pillanatban a kis ördög - mint a gesztenye, ha megvágatlanul dobják a tűzbe - borzalmas pukkanással szétpattant, s fertelmes bűzt hagyott hátra.

Miklós előtt pedig égi fényben tündököelve, megjelent egy angyal, s így szólt hozzá:

- Miklós, te ki kedves vagy az Úrnak, tudd meg, hogy három kisgyermek fekszik hét év óta ebben a kádban. Garum, a fogadós darabokra vágta, aztán sóba és pácba rakta ezeket a zsenge teremtményeket. Kelj fel, Miklós, és imádkozz, hogy feltámadjanak. Mert ha te közbenjárás érettük, nemes főpap, az Úr, aki szeret téged, életre kelti őket...

E szózat közben Modernus visszajött a szobába, de nem látta az angyalt, és a hangját sem hallotta, mivel nem volt eléggé szentéletű ahhoz, hogy érintkezhetett volna a mennyei lelkekkel.

Az angyal még azt is mondta:

- Miklós, Isten kedves gyermeke, tedd kezed a szóókádra, s a három kisgyermek nyomban föltámad.

A szentéletű Miklós lelkét borzalom, szánakozás, buzgóság és remény töltötte el. Hálát adott az Úrnak, s amikor a fogadás újra megjelent, mindkét kezében egy-egy füles korsót cipelve, a szent rémséges hangon kiáltott rá:

- Garum, nyisd föl a szóókádat!

E szó hallatára Garum mindkét korsóját elejtette rémületében. Miklós pedig, a szent püspök felemelte karját és így szólt:

- Gyermekeim, keljetek fel!

Ezekre a szavakra felemelkedett a szóókád fedője, s három fiatal fiú lépett ki a kádból.

- Gyermekeim - mondta a püspök -, dicsérjétek Istent, ki kezem által kimentett benneteket a szóókádból.

Aztán a minden tagjában remegő fogadás felé fordulva, így szólt:

- Kegyetlen ember, ismerj rá e három gyermekre, akiket gyalázatos módon meggyilkoltál! Vajha meg tudnád utálni és bánni vétkeidet, hogy elnyerhessed az Úr bocsánatát!

A fogadás rémülten menekült ki a viharba; mennydörgés és villámok kísérték útját.

2

Szent Miklós megcsókolta a három gyermeket, s nyájasan kikérdezte őket nyomorúságos haláluk felől. A fiúk elmesélték, hogy a mezőn tallóztak, amikor Garum odament hozzájuk, becsalogatta őket a fogadójába bort itatott velük, s álmukban meggyilkolta őket.

Még mindig azok a rongyok voltak rajtuk, amelyeket haláluk napján viseltek, s feltámadásuk után is félénk és vad maradt a tekintetük. Hármuk közül a legerősebb, Maximianus, egy örült asszonynak volt a fia, aki számárháton járt a háborúban a katonák nyomában. A fiú egy éjszaka kiesett a kosárból, amelyben az anyja hordozta, s ottmaradt elhagyatva az úton. Azóta csak abból élt, amit a mezőn lopott. A legsatnyább, Lopinus, alig emlékezett szüleinek: hegyvidéki parasztok voltak, túl szegények, vagy túl zsugoriak ahhoz, hogy etessék - kitették hát az erdőbe. Sulpicius, a harmadik, semmit sem tudott származásáról, de egy pap megtanította az ábécére.

A vihar elült. A madarak hangos csiviteléssel szölongatták egymást a tiszta és könnyű légben. A föld kizöldült és kacagott. Miután Modernus elővezette az öszvéreket, Miklós püspök felült az övére, felvette Maximianust, betakargatta köpenyével; a diakónus maga mögé ültette Sulpiciust és Lopinust, aztán megindultak Dinomvásárhely városa felé.

Az út búzaföldek, szőlők és rétek között vezetett. Útközben Nagy Szent Miklós, aki máris szíve egész melegével szerette ezeket a gyermekeket, néhány életkoruknak megfelelő tárgykörből faggatta őket, könnyű kérdéseket intézvén hozzájuk, mint például: „Mennyi ötször öt?”

vagy „Ki az Isten?” Nem kapott kielégítő válaszokat. De eszébe sem jutott, hogy megszégyenítse őket tudatlanságukért, hanem egyre azon töprengett, miként lehetne jobb pedagógiai módszerek alkalmazásával fokozatosan eloszlatni a lelküket borító homályt.

- Modernus - mondta -, először is megtanítjuk nekik az üdvösségre vezető igazságokat, másodsor a szabad művészeteket, különösen pedig a zenét, hogy az Úr dicséretét zenghessék. Illő megtanítanunk őket a retorikára, a filozófiára, az emberiség történetére, az állatok és a növények életére is. Azt szeretném, ha tanulmányoznák az állatok szokásait és testi felépítését, mert az állatok minden szerve csodás tökéletességével az Úr dicsőségét hirdeti.

Alig fejezte be szavait a tiszteletre méltó főpap, midőn egy parasztasszony bukkant fel előttük az úton; egy vén kancát vonszolt maga után kötőféken. Az állat úgy meg volt rakva rőzsével, hogy az ina is remegett tőle, s minden lépésnél megbotlott.

- Fájdalom! - sóhajtott Nagy Szent Miklós. - Nézzétek ezt a szegény csődört! Több terhet kell cipelnie, mint amennyit elbír. Igazságtalan és durva gazda kezébe került a szerencsétlen. Semmiféle teremtményt sem szabad túlterhelni, még a teherhordó jószágot sem.

E szavakra a három fiúból kitört a nevetés. A püspök megkérdezte tőlük, min nevetnek oly nagyon.

- Azon, hogy... - felelte Lopinus.

- Hát mert... - mondta Sulpicius.

- Azért nevetünk - szólta Maximianus -, mert csődörnek mondtad a kancát. Nem veszed észre a különbséget? Pedig elég jól látható. Talán nem értesz az állatokhoz?

- Azt hiszem - szólta Modernus -, mindenekelőtt az udvariasságra kellene megtanítanunk ezeket a kölyköket.

Ahány város, falu, tanya, kastély csak az útjukba került, Szent Miklós mindenütt megmutatta a lakosoknak a szózákból kimentett gyermekeket, és elmesélte a nagy csodát, amelyet Isten az ő közvetítésével vitt véghez. Mindenki örvendezett és áldotta érte. Dinomvásárhely népe, amely hírnökök és utasok révén már értesült a csodás eseményről, egytől egyig főpásztora elé vonult; drága szőnyegetek terített lába alá, útjára pedig virágot hintett. A polgárok szeme könnybe lábadt, ahogy a kádból kimentett három áldozatra néztek, s azt kiáltották: „Hozsanna!” De azok a szegény gyerekek egyebet se tudtak, csak nevettek meg a nyelvüket öltögették; s a nézőket ez még nagyobb szájalomra és csodálatra készítette, mert benne ártatlanságuk és elesettségük eleven bizonyágát látták.

Miklósnak volt egy árva unokahúga. Mirandának hívták, nemrég múlt hétéves, s a szent püspök jobban féltette, mint a szeme világát. Miranda egy Bazina nevezetű tisztas özvegyasszonynál nevelkedett nagy ájzatosságban és illedelemben; a rosszat még hírből sem ismerte. Miklós erre a hölgyre bízta a három csodásan megmentett fiút is. Bazinából nem hiányzott az ítélőképesség: hamar észrevette, hogy Maximianus bátor, Lopinus körültekintő, Sulpicius pedig elmélkedő hajlamú, s arra törekedett, hogy megerősítse bennük ezeket a jó tulajdonságokat, amelyek, sajnos, az egész emberi nem bűnre hajló természetéből következtek; minduntalan elfajzottak és visszajára fordultak: Lopinus óvatossága gyakran képmutatássá változott, s többnyire féktelen mohóságot takart; Maximianus hajlamos volt a dühös kitörésekre; Sulpicius pedig a legfontosabb kérdésekben is csökönyösen hajtogatta tévedéseit. Egyébiránt egyszerűen gyerekek voltak, akik kifosztogatták a madárfészkeket, gyümölcsöt loptak a kertekből, serpenyőket kötöztek a kutyák farkára, tintát öntöttek a szenteltvíztartókba, s lóvakaró keféket dugtak Modernus atya ágyába. Éjjelente lepedőkbe burkolózva, gólyalábakon sétálgattak a kertekben, s élvezték, ha a szeretőik karjában kissé elidőző szolgálók elájulnak a rémülettől.

Szögekkel rakták ki Bazina asszony kedvenc székét, s ha leült, gyönyörködtek fájdalmában, és figyelték zavarát, amikor a hölgy kénytelen volt örködni és segíteni kész kezét nyilvánosan a sérült testrész tájkára tenni, holott semmiért a világon át nem hágtak volna az illendőség szabályait.

A derék hölgy, bár koros volt és erényes, nem keltett bennük sem vonzódást, sem félelmet. Lopinus vén kecskének nevezte, Maximianus vén tyúknak, Sulpicius pedig Bálaám nőstény szamarának. Minden elképzelhető módon kínozták a kis Mirandát is: bepizskították szép ruháit, s elgáncsolták, hogy orra bukjék a köveken. Egy alkalommal nyakig belenyomták a fejét egy melaszos hordóba. Megtanították rá, hogyan kell nemét s az illendőséget meghazudtoló módon kerítésen lovagolni és fára mászni, s olyan szokásokra és kifejezésekre kapatták, amelyeken messziről érződött a fogadó és a sózókád szaga. Példájuk nyomán a tiszteletre méltó Bazina asszonyságot Miranda is vén tyúknak nevezte, sőt - egy tagról nevezve az egészet - tyúkseggnek. De azért megmaradt tökéletesen ártatlannak. Lelke tisztaságát semmi sem tudta beszennyezni.

- Boldog vagyok - mondta Miklós, a szent püspök -, amiért ezeket a gyermekeket kimentettem a sózókádból, s jó keresztényeket nevelhetek belőlük. Isten hű szolgálói lesznek, s érdemeiket nekem is jóváírják az égből.

Nos, három évvel feltámadásuk után, immár nagyra nőve és megerősödve, egy tavaszi napon ott játszottak mindhárman a réten, a patak partján, amikor egyszer csak Maximianus, pillanatnyi dühében és természetében rejlő indulatosságát követve a vízbe taszította Modernus diakónust, aki fennakadva egy fűzfa ágában, segítségért kiáltozott. Lopinus odament, úgy tett, mintha ki akarná húzni a kezénél fogva, de csak a gyűrűjét húzta le, s azzal odébbállt.

Sulpicius pedig mozdulatlanul, karját mellén keresztbe fonva ült a parton, s így szólt:

- Bizony, Modernus rossz véget ér. Hat ördögöt látok, amint denevér képében közelegnek, hogy már az ajkáról vigyék magukkal kiröppenő lelkét.

Amikor Bazina asszony és Modernus atya beszámoltak erről a súlyos ügyről, a szent püspök elszomorodott, és mélyeket sóhajtott.

- Ezek a gyermekek - mondta - méltatlan szülők keze alatt, szenvedésben nőttek fel. Jellemük elferdülését mérhetetlen nyomorúságuk okozta. Hibáikat kifogyhatatlan türelemmel és makacs szelídséggel kell helyrehoznunk.

- Püspök uram - felelte Modernus, aki vacogott a láztól hálóköntösében, s szüntelen tüszögött hálósipkája alatt, mert náthát kapott a fürdéstől - lehetséges, hogy gonoszságuk szüleik gonoszságából ered. De hogyan magyarázod meg azt, atyám, hogy a rossz bánásmód különféle, sőt mondhatnám, éppen ellentétes bűnöket váltott ki bennük, s hogy az elhagyatottság és nélkülözés, amelyben részük volt, mielőtt a sózókádba kerültek volna, az egyiket kapzsivá, a másikat erőszakossá, a harmadikat pedig képzelődővé tette? A te helyedben, uram, ez utóbbi miatt nyugtalankodnék leginkább.

- Mindegyik gyermekünk jelleme - válaszolta a püspök - ott szenvedett törést, ahol a leggyengébb volt. A rossz bánásmód lelküknek azt a részét torzította el, amely a legkevésbé tudott ellenállni. Nagy-nagy körültekintéssel kell meggyógyítanunk e sérült részeket, nehogy növeljük a bajt, ahelyett, hogy csökkentenők. A szelídség, a megbocsátás és a türelem az egyedüli eszközök, amelyeket az emberek jobbátételére felhasználhatunk - kivéve persze az eretnekeket.

- Kétségkívül, uram, kétségkívül - felelte Modernus, és hármat tüsszentett. - De nincsen jó nevelés fenyítés nélkül, sem fegyelem fegyelmezés nélkül. Tudom, amit tudok. És ha nem bünteted meg ezt a három csirkefogót, gonoszabbak lesznek Heródesnél. Ezt meg én mondom neked!

- Modernusnak alighanem igaza van - jegyezte meg Bazina asszony.

A püspök nem válaszolt. Csak ballagott a diakónussal és az özvegygel egy hosszú sor galagonya előtt, amely a méz és keserűmandula bódító illatát árasztotta. Egy kisebb mélyedésnél, ahol a föld felfogta egy közeli forrás vizét, megállt egy bokor előtt: sűrűn nőtt, tekervényes ágai tele voltak fénylő, csipkés szélű leveleivel és sátorvirágos fehér fürtjeivel.

- Nézzétek - mondta - ezt a tömött lombú és jóillatú bokrot, ezt a szép májusfát, ezt a nemes galagonyát; mennyi élet, mennyi erő van benne! Az egész soron nincs még egy bokor, amely ilyen gazdagon hajtana levelet, s ilyen pompával pazarolná a virágot! De látjátok, ágai halvány héján alig nő tövis, s azok is gyengék, puhák és tompák. Miért van ez így? Azért, mert nedves és zsíros földből szítta táplálékát, sohasem kellett féltenie az életet biztosító bőséget, így a föld nedveit hatalma és pompája növelésére fordíthatta; s mert ereje teljében sohasem kellett arra ügyelnie, hogy gyenge ellenfelei ellen védekezzék, teljesen átadhatta magát lenyűgöző és elragadó termékenységé gyönyörűségének. S most menjetek néhány lépéssel odább ezen az ösvényen felfelé, és fordítsátok figyelmeteket arra a másik galagonyabokorra, amely köves és száraz földjéből keserves kínládással tudott csak a napfényre törni, éppen hogy tengődik, alig van ága, levele, s nehéz élete során egyre arra kellett gondolnia, hogyan fegyverezze fel magát, s hogyan védekezzék a gyenge lényeket fenyegető számtalan ellenséggel szemben. Nem csoda, ha egy rakás tövis az egész. Ami kevés nedvet fel tudott szívni, mind arra fordította, hogy minél több szélestövű, kemény és hegyes tövist neveljen, de gyengeségéből eredő félénkségét még ez sem nagyon nyugtatja meg. Semmije sem maradt illatozó és életet termő virágra. Barátaim, mi is csak úgy vagyunk, mint a galagonya. A gyermekkorunkban kapott féltő gondoskodás jobbra tesz bennünket. A túl kemény nevelés megkeményíti a lelkünk.

3

Tizenhét éves korában Maximianus a szentéletű Miklós püspök lelkét szenvedéssel, hívői lelkét pedig megbotránkozással töltötte el. Vele egykorú csirkefogókból bandát szervezett és képzett ki azzal a céllal, hogy elrabolják a lányokat egy Nagylepencs nevű faluból, amely Dinomvásárhelytől négy mérföldnyire északra feküdt. A vállalkozást csodás siker koronázta. A lányrablók éjszaka értek vissza a városba, s mellükhöz egy-egy kibomlott hajú szüzet szorítottak, kik hasztalan emelték az ég felé égő tekintetüket és esdeklő karjukat. Ám midőn az atyák, fivérek és jegyesek az elrabolt hajadonok keresésére jöttek, a lányok nem voltak hajlandók visszatérni szülőföldjükre; arra hívatkoztak, hogy nem tudnák elviselni a szégyent, és gyalázatukat inkább azon karok közt akarják rejtegetni, amelyek azt okozták. Ami Maximianust illeti, ő kiválasztotta a három legszebbiket, s a püspöki uradalom egyik kis vidéki házában élvezte társaságukat. Modernus diakónus a püspök parancsára felkereste a lányokat, amikor elrablójuk éppen távol volt, s bekopogott ajtajukon, hangosan jelentvén, hogy szabadításukra jött. A lányok nem voltak hajlandók ajtót nyitni, s midőn Modernus ecsetelni kezdte előttük, milyen fertőben élnek, fejére zúdítottak egy dézsa mosogatóvizet, sőt magát a dézsát is, amely berepesztette a diakónus koponyáját.

Miklós, a szent püspök, nyájas szigorúsággal korholta Maximianust erőszakosságáért és eltévelyedéséért:

- Ó, mily fájdalom - szólt hozzá -, hát ezért mentettelek ki a sózókádból, hogy Bergengócia szüzeinek vesztére légy?

És figyelmeztette bűne nagyságára. De Maximianus csak a vállát vonogatta, s válasz nélkül faképnél hagyta.

Ez idő tájt - uralkodásának tizennegyedik esztendejében - Hübele király hatalmas hadsereget gyűjtött össze, hogy legyőzze országa megátalkodott ellenségeit, a bumburnyákokat, akik partra szállván Bergengócia földjén, feldúlták és elnéptelenítették ennek a hatalmas országnak leggazdagabb tartományait.

Maximianus búcsú nélkül elhagyta Dinomvásárhelyt. A várostól néhány mérföldnyire megpillantott a legelőn egy sánta, fél szemére vak, de különben még egészen jóra való kancát, felpattant a hátára s elvágtatott. Amikor pedig másnap reggel véletlenül összeakadt egy béreslegénnyel, aki éppen itatni vitt egy nagy igáslovat, azonnal a földre ugrott, felvetette magát a nagy ló hátára, s ráparancsolt a legényre, üljön a félszemű kancára és kövesse. Még megígérte neki, hogy megteszi csatlósának, ha jól viselkedik. Maximianus aztán jelentkezett Hübele királynál, aki szolgálatába fogadta. Alig néhány nap leforgása alatt Bergengócia egyik leghíresebb kapitánya lett belőle.

Eközben Sulpicius a szent püspöknek talán még nagyobb fájdalmat - mindenesetre sokkal komolyabb gondot okozott. Maximianust, bármily súlyosan vétkezett is, nem vezette gonosz szándék, szinte tudta és akarata, nélkül követte el bűnét. Sulpicius viszont határtalan és egészen sajátos elvetemültséggel cselekedte a rosszat. Mivel gyermekkorától kezdve egyházi pályára készült, kitartó szorgalommal tanulmányozta a vallásos és világi írásokat, de lelke elátkozott edény volt, amelyben az igazság rendre hamisságá változott. Sulpicius lélekben vétkezett; meglepő koraérettséggel tévelygett a hitigazságok terén, s olyan életkorban, amikor az embernek még egyáltalán nincsenek eszméi, ő máris tele volt téves gondolatokkal. Egyszer különös ötlete támadt - nyilván az ördög sugalmazta. A püspök egyik rétjén nagy csapat magakorabeli fiút és lányt csődített össze, s egy fa tetejéről arra biztatta őket, hagyják el apjukat és anyjukat, hogy Jézus Krisztust követhessék, s bandákba verődve vonuljanak az országban, felégetve a kolostorokat és plébániákat és így vezessék vissza az egyházat az evangéliumi szegénységhez. A felajzott és megszáditott ifjúság vakon követte a bűnöst Bergengócia útjain, és zsoldárokat zengedezve gyújtogatta a csűröket, fosztogatta a templomokat, s dúlta az egyház földjeit. Sokan elpusztultak az esztelenek közül: végzett velük a fáradtság, az éhség, a fagy, vagy a parasztok verték őket agyon. A püspöki palota a szerzetesek panasztól s az anyák jajveszékelésétől visszhangzott. A jámbor Miklós püspök maga elé rendelte a felfordulás értelmi szerzőjét, s határtalan szomorúsággal és végtelen szelídséggel vetette szemére, hogy visszaélt az igével, midőn bűnre csábította a lelkeket; és megmagyarázta neki: Isten nem azért mentette ki a sózókádból, hogy az Anyaszentegyház javaira támadjon.

- Lásd be, fiam - mondta neki -, milyen nagyot hibáztál. Zavargással, lázadással és gyilkossággal vádolva állsz pásztorod előtt.

De az ifjú Sulpicius rettenetes nyugalommal hallgatta végig a püspököt, és magabiztos hangon azt válaszolta, hogy nem követett el bűnt, és nem sértette meg Istent, sőt ellenkezőleg: az Úr parancsára s az egyház javára cselekedett. Aztán az elképedt főpap előtt fejtegetni kezdte a manicheusok, ariánusok, nesztoriánusok, szabelliánusok, valdensek és begárdok hamis tanait, s oly hévvel vallotta magáénak a szörnyűséges tévedéseket, hogy még azt sem vette észre, mennyire ellentmondók, s egymást falják föl a közös anya keblén, aki őket melengette.

A jámbor püspök mindent megtett, hogy Sulpiciust a helyes útra terelje, de nem tudta megtörni a szerencsétlen ifjú makacsságát. Amikor végül is elbocsátotta, letérdelt és így szólt:

- Hálát adok neked, Uram, hogy megajándékoztál ezzel az ifjúval, mert rajta, mint valamely köszörűkövön, kiélesíthetem türelmemet és könyörületességemet.

Mialatt a kádból kimentett gyermekek közül kettő ennyi szenvedést okozott Szent Miklósnak, a harmadik legalább némi vigasztalást nyújtott neki. Lopinus cselekedeteiben nem volt féktelen, és gondolataiban sem volt felfuvalkodott. Nem volt erős termetű és pirospozsgás képű, mint Maximianus, a kapitány; tekintetéből nem áradt merészség és komolyság, mint Sulpiciuséból. Kisnövésű, vézna, sápadt, görnyedt, aszott, alázatos, hajbókoló és szégyenlős lévén, igyekezett jó szolgálatokat tenni a püspöknek és az egyház embereinek, segített a püspöki javadalmak számvitelében a papoknak: rudakra fűzött golyók segítségével bonyolult számtani műveleteket hajtott végre, sőt palatábla és kréta nélkül, pusztán fejben oly gyorsan tudott szorozni és osztani, hogy még egy vén kincstartónak, vagy tárnokmesternek is díszeré vált volna. Örömmel vezette a könyveket Modernus diakónus helyett, aki megöregedvén összezavarta a számokat, és el-elbóbiskolt a pulpitus mellett. Nem ismert sem vesződséget, sem fáradságot, ha lekötelezhette a püspök urat, és pénzt szerezhetett neki: a lombardoktól megtanulta, hogyan kell kiszámítani napra, hétre,óra, évre valamely összeg egyszerű és kamatos kamatját; nem átalotta felkeresni a gettó sötét utcáiban a mocskos zsidókat, hogy elbeszélgetve velük, megismerje a fémek összetételét, a drágakövek értékét, s megtanulja, hogyan lehet a pénzdarabokat körülreszelni. Végül is csodás szorgalmával egy kis vagyonkára tett szert, amellyel aztán bejárta Bergengóciát, sőt a hőzönfittyek és bumburnyákok földjét is, megjelent a vásárokon, lovagi tornákon, zárandokhelyeken, búcsúkon, ahová a keresztény világ minden tájáról özönlöttek a minden rendű és rangú népek: parasztok, polgárok, papok és nemesek; mindenütt pénzváltással foglalkozott, és minden alkalommal valamivel gazdagabban tért meg, ahogyan elment. De Lopinus nem költötte el a pénzt, amit keresett, hanem átadta a püspök úrnak.

Szent Miklós nagyon vendégszerető volt, és bőkezűen osztogatta az alamizsnát; saját vagyonát és az egyház javait egyaránt a zárandokok ellátására és a szerencsétlenek megsegítésére költötte. Ezért aztán örökösen pénzszűkében volt, s nagy hálára kötelezte őt Lopinus buzgó-sága és ügyessége, amellyel az ifjú kincstárnok előteremtette a szükséges összegeket. Csakhogy szokásos pénzzavarát, amelybe a szent püspököt bőkezűsége és nagylelkűsége juttatta, most még alaposan meg is tetézték az idők viszontagságai. A Bergengócia földjén dúló háború tönkretette a dinomvásárhelyi egyházat. A város körül kószáló fegyveres népség kifosztotta a tanyákat, megsarcolta a parasztokat, világgá kergette a szerzeteseket, fölégette a kastélyokat és az apátságokat. Sem a papság, sem a hívők nem tudtak hozzájárulni a szertartások költségeihez, viszont a martalócok elől menekülő parasztok mindennap ezrével jöttek a püspöki palota kapujához, s kenyérért könyörögtek. A jó Szent Miklós nem is törődött volna a maga szegénységével, de miattuk sokat szenvedett tőle. Szerencsére Lopinus mindig készséggel rendelkezésre bocsátotta a szükséges pénzösszeget, a szent főpap pedig, amint illik, megígérte, hogy boldogabb időkben majd megadja.

Sajnos, a háború most már északtól délig, kelettől nyugatig az egész királyságon végig-szántott, s nyomában ott járt két hűséges kísérője, a dögvész és az éhhalál. A földművesek felcsaptak útonállónak, s a barátok beálltak a hadseregbe. Dinomvásárhely lakóinak nem volt már se fájuk, se kenyerük, és hullottak, mint ősszel a legyek. A farkasok bejöttek a külvárosokba, s felfalták a kisgyermeket. Ilyen szomorú állapotok uralkodtak, midőn Lopinus egy nap bejelentette a püspöknek: ezentúl semmiféle, még egészen jelentéktelen összeget sem tud kölcsönadni, sőt, minthogy semmit sem bír behajtani adósain, hitelezői pedig szorongatják, kénytelen minden követelését a zsidóknak átengedni.

Ezt a kínos hírt a szokott mézesmázos udvariasságával hozta jötevője tudomására, de sokkal kevésbé látszott szomorúnak, mint amennyire ilyen végletesen fájdalmas helyzetben lennie kellett volna. Valójában nagy megerőltetésébe került, hogy fancsali képet vágjon, s el ne árulja vidám hangulatát és élénk megelégedését. Sárga, száraz, alázatos szemhéjának pergamenje alig-alig rejtette el az öröm fényét, amely szűrő szembogarában villogott.

Szent Miklós, bár fájdalmasan sújtotta a csapás, nyugodt maradt.

- Isten majd rendbehozza zilált dolgainkat - mondotta. - Nem engedheti, hogy összeroskadjon az a ház, amelyet maga épített.

- Bizonyára így van - szólt Modernus -, de afelől nyugodt lehetsz, hogy ez a Lopinus, akit a szózákból húztál elő, összejátszik az Ó-híd környékén lakó lombardokkal meg a gettó zsidóival, hogy kifosszon téged, s magamagának szerzi meg a zsákmány oroszlánrészét.

Modernus igazat mondott. Lopinus egyáltalán nem vesztette el vagyonát; gazdagabb volt, mint valaha, s a király éppen akkor nevezte ki kincstartójává.

4

Miranda ebben az időben lett tizenhét éves. Szép volt és jóalakú. Tisztasága, ártatlansága és nyíltsága fátyolként lengte körül. Hosszú pillái finom rácsként takarták kék szemét; gyermeken kicsi szája láttán az a gondolat támadt az emberben, hogy a rossz nem is találna utat a lelkéhez. Füle annyira apró, kecses, nemes vonalú és finom volt, hogy még igen szabadszájú emberek sem mertek mást beléssuttogni, mint ártatlan szavakat. Egész Bergengóciában nem akadt szűz, aki annyi tiszteletet ébresztett volna, mint ő, s nem akadt senki, akinek nagyobb szüksége lett volna rá, mert csodálatosan egyszerű, hiszékeny és védtelen volt.

Nagybátyja, a jámbor Miklós püspök, napról napra jobban kedvelte, és erősebben vonzódott hozzá, mint amennyire földi lényhez egyáltalán vonzódni szabad. Igaz, hogy az Úrban szerette, de megkülönböztető módon szerette. Kedvét lelte benne, szerette szeretni: ez volt egyetlen gyengesége. Még a szentek se tudnak mindig megszabadulni minden testi köteléktől. Miklós unokahúgát tiszta lélekkel, de nem minden gyönyörűség nélkül szerette. Miután megtudta Lopinus csődbejutását, másnap szomorúsággal és nyugtalansággal telve felkereste Mirandát, hogy ájtatosan elbeszélgessen vele, amint lelkiismerete parancsolta, hiszen atyja helyett atyja volt, s kötelességének érezte, hogy oktassa.

Miranda a felsővárosban lakott, a katedrális közelében, abban a házban, amelyet a Muzsikusok Házának neveztek, mert homlokzatán különféle hangszereken játszó embereket és állatokat lehetett látni. Volt köztük nevezetesen egy furulyázó számár, valamint egy filozófus - könnyen rá lehetett ismerni hosszú szakálláról meg írószerszámairól -, aki a cimbalmot verte. Ezeket az alakokat aztán mindenki a maga módján magyarázta. Nem is volt szebb lakóház az egész városban.

Unokahúgát a püspök a padlón elterülve találta; haja csapzott volt, szemében könny csillogott: ott kuporgott egy nyitott és üres láda mellett, a szétdúlt szoba közepén.

A püspök megkérdezte, mi okozta fájdalmát s a körülötte uralkodó felfordulást. Akkor a lány feléje fordította vigasztalan tekintetét, s szüntelen sóhajtozás közepette elmesélte, hogy mivel Lopinus, a szózákból kiszabadított Lopinus, a kedves kis Lopinus gyakran felajánlotta, ha megkívánna valamilyen ruhát, ékszert vagy más csecsebecsét, örömmel kölcsönadná a szükségességet, ő bizony elég gyakran igénybe is vette határtalannak látszó szívességét; de ma

reggel egy Seligmann nevezetű zsidó állított be hozzá négy porkolábbal, felmutatta azokat az elismervényeket, amelyeket ő írt alá Lopinusnak, s minthogy nem volt pénze, hogy kifizesse, a zsidó elvitte minden ruháját, fejdíszét, ékszerét, mindenét, amije csak volt.

- Elvitte a bársonyból, csipkéből, brokátból készült ruhaderekakat és szoknyákat - mondotta nyöszörögve -, elvitte a gyémántjaimat, smaragdjaimat, zafirjaimat, jácintjaimat, ametisztjeimet, rubinjaimat, gránátjaimat, türkizeimet, elvitte a nagy gyémántkeresztmet, amin azok a zománcozott angyalfejek voltak; a két sor gyémánttal, három, metszés nélküli, csiszolt drágakővel, hat négyes gyöngykoszorúval kirakott nagy nyakláncomat; elvitte a sodrott aranyfonalra készített nagy nyakékemet, amelyiken tizenhárom sor gyémánt volt, és egy körte alakú gyöngyfűzért, húsz igazgyönggyel...

Nem is szólt többet, hanem zsebkendőjébe temette arcát és zokogott.

- Lányom - mondta a szent püspök -, a keresztény szüzet eléggé felékesíti, ha a szerénység a nyaklánc és a szüzesség a deréköve. Mégis, minthogy igen híres és előkelő család sarja vagy, illő volt, hogy gyémántokat és gyöngyöket viselj. Drágaköveid a szegények kincsei voltak, és ezért sajnálom, hogy elragadták tőled.

Aztán megnyugtatta, hogy bizonyára visszakapja majd őket ezen a világon vagy a másikon; elmondott mindent, ami csak enyhítette bánatát, csillapíthatta fájdalmát, és lassanként meg is vigasztalta. Mert Miranda lelke szelíd volt, és vágyott a vigasztalódásra. De a püspök maga nagyon elszomorodva távozott tőle.

Másnap, amint a szent ember éppen misére készülődött a katedrálisban, felkereste őt a sekrestyében három zsidó, Seligmann, Issachar és Meyer - fejükön a zöld sapka, vállukon a sárga folt - s nagy alázatosan átadták neki a Lopinustól kapott adósságleveleket. És mivel a tiszteletre méltó főpap nem tudta őket kifizetni, behívtak vagy húsz, kosarakkal, zsákokkal, kampókkal, targoncákkal, kötelekkel, létrákkal felszerelt teherhordót, s kezdték felnyitogatni a szekrényeket, ládákat és szentségtartókat. A szent ember olyan tekintettel mérte végig őket, amely halálra sújtott volna három keresztényt. Megfenyegette őket minden elképzelhető büntetéssel, ami csak a szentségtörésért ezen a világon meg a másikon kijár; kifejtette előttük, hogy már pusztán jelenlétük annak az Istennek a hajlékában, akit keresztre feszítettek, kénköves esőt idéz a fejükre. A zsidók azoknak az embereknek a nyugalmaival hallgatták végig, akik megszokták, hogy naponta kiátkozzák, fenyegezzék, szidalmazzák és gyalázzák őket. Akkor a püspök könyörögni, rimánkodni kezdett; megígérte, hogy mihelyt fizetni tud, megadja a kétszeresét, háromszorosát, tízszeresét, százszorosát is adósságainak, amelyre a jogot megszerezték. Amazok udvariasan mentegetőzve közölték, hogy nem halaszthatják el kis műveletüket. A püspök erre azzal fenyegetőzött, hogy félreverti a harangokat, fellázítja ellenük a népet, s az majd agyonveri őket, mint a kutyákat, ha látja, hogy megszenségtelenítették, megbecstelenítették, elrabolták a csodatevő képeket és a szent ereklyéket. A zsidók mosolyogva mutattak a védelmükre kirendelt porkolábokra. Hübele király oltalma alatt álltak, mert pénzt kölcsönöztek neki.

Erre a látványra a szent püspök - felismervén, hogy az ellenállás lázadássá válna, s emlékeztetébe idézvén Azt, aki visszaragasztotta Málkus fülét - csak állt mozdulatlanul és némán, szeméből pedig folytak a keserű könnyek. Seligmann, Issachar és Meyer összeszedték a drágakövekkel, zománccal és gyémánttal kirakott aranyszelencéket, a kehely, lámpás, hajó vagy torony formájú ereklyetartókat, az arany és ezüst foglalatú, alabástromból készült hordozható oltárokat, a zománcozott ladikokat, amelyeket Limoges és a Rajna vidék ügyes mesterei készítettek, az oltárkereszteket, a faragott elefántcsonttal és antik kámeákkal borított misekönyveket, a szőlőlevéldíszes füzérekkel kihímzett miseruhákat, a konzuli diptichonokat,

az ostyatartókat, a gyertyatartókat, a kandelábrumokat, a mécseket, melyeknek szent lángját elfűjták, és szentelt olaját a kőpadlóra öntözték, az óriási koronához hasonlatos csillárokat, a rózsafüzéreket, melyeknek szemeit ámbrából és igazgyöngyből faragták, az eucharisztikus galambokat, a cibóriumokat, a kelyheket, a paténákat, a békecsókokat, a tömjénezőket, a misekannácskákat, a számtalan fogadalmi ajándékot: az ezüsből mintázott lábakat, kezeket, karokat, lábszárakat, szemeket, szájakat, belső részeket és szíveket; elvitték Ühüm király orrát és Szösze királynő keblét, valamint Bergengócia apostolának és Dinomvásárhely boldogságos patrónusának, Szent Kromadárius úrnak színaranyból készült fejét. Végezetül magukkal vitték Szent Dudora asszony csodatevő képét, amelyhez sohasem fordult hasztalanul pestis, éhínség és háború idején Bergengócia népe. Ez a nagyon régi és nagyon tiszteletre méltó kép cédrusalapra szegezett, vert aranylemezekből készült, s teljesen elborították a drágakövek, melyek akkorák voltak, mint egy-egy kacsatojás, s piros, sárga, kék, lila és fehér fényeket lövelltek. Háromszáz éven át nézett le arany arca és tágranyílt, zománcozott szeme Dinomvásárhely lakóira, s a szent asszony oly tiszteletet keltett bennük, hogy még éjszaka, álmukban is őt látták, tündökletes és borzalmas fenségében, amint igen-igen kegyetlen csapásokkal fenyegeti őket, ha nem adnak neki elegendő mennyiségben friss viaszt és hatfontos tallérokat. Szent Dudora feljajdult, megreszketett, megingott talapzatán, aztán ellenállás nélkül tűrte, hogy kivigyék a bazilikából, hová időtlen idők óta megszámlálhatatlan sok zarándokot vonzott.

A szentségtörő tolvajok távozása után Miklós, a szent püspök, felment a kifosztott oltár lépcsőin, és Mi Urunk Jézus Krisztus vérére egy hitvány és összevissza horpadt, német ezüstkehelyben ajánlotta fel. Aztán imádkozott a szenvedőkért, különösképpen pedig Lopinusért, akit valaha Isten akaratából kimentett a sózókádból.

5

Kevéssel ezután Hübele király egy nagy csatában legyőzte a bumburnyákokat. Eleinte nem is vette észre, mert az ilyen fegyveres küzdelmek mindig hatalmas kavarodással járnak, meg aztán a bergengóciaiak két évszázad óta teljesen elszoktak a győzelmektől. De a bumburnyákok fejvesztett és rendetlen menekülése ráébresztette, hogy ezúttal felülkerekedett. Nem fúvatott tehát visszavonulót, hanem az ellenség üldözésére vetette magát, s visszaszerezte királysága felét. A győztes hadsereg bevonult Dinomvásárhely városába, amely tiszteletére zászló- és virágdíszbe öltözött, és erőszakosságok, fosztogatások, gyilkosságok és más kegyetlenkedések hosszú sorát követte el Bergengócia e nagy hírű fővárosában, felgyújtott több házat, kirabolta a templomokat, s a székesegyházból is mindent elvitt, amit a zsidók még meghagytak - bár, az igazat megvallva, ez nem volt valami sok. Maximianus, aki közben lovag lett és nyolcvan lándzsás kapitánya, s akinek nagy része volt a győzelem kivívásában, az elsők közt hatolt a városba. Egyenesen a Muzsikusok Háza felé vette útját, ahol a szép Miranda lakott, akit hadbavonulása óta nem látott. Szobájában, fonás közben találta, s oly hévvel rontott rá, hogy az ifjú kisasszony szinte észre sem vette, amikor elvesztette ártatlanságát. S midőn meglepetéséből felocsúdva felkiáltott: „Te vagy az, Maximianus lovag? De hát mit akarsz itt?” - és kezdett felkészülni rá, hogy a támadást elhárítsa, Maximianus nagy nyugalommal kísértelt az utcára, megigazította fegyverzetét, és a lányokra kacsingatott.

Miranda talán sohasem jött volna rá, miféle sérelem érte, ha kevés idővel azután, hogy áldozatául esett, nem kezdte volna magát anyának érezni. Maximianus kapitány akkor már a bumburnyákok földjén hadakozott. Az egész város megtudta Miranda szégyenét; a lány

bevallotta Nagy Szent Miklósnak, aki a megdöbbenő hír hallatára az égre emelte szemét, s így szólt:

- Ó, Uram, hát csak azért mentetted ki őt a szózákból, hogy ragadozó farkas gyanánt felfalja bárányaimat? Imádandó a Te bölcsességed, de kifürkészhetetlenek az útjaid, s titokzatosak a szándékaid.

Ugyanebben az évben, nagybőjt negyedik vasárnapján, Sulpicius a szent püspök lába elé vetette magát:

- Gyermekkorom óta az volt a leghőbb vágyam - mondta -, hogy az Úrnak szenteljem életem. Engedd meg, atyám, hogy szerzetes legyek, s fogadalmat tehessek a dinomvásárhelyi kolduló barátok kolostorában.

- Fiam - mondta neki a jóságos Szent Miklós -, nincs szebb hivatás, mint a szerzetesé. Boldog, ki a kolostor rejtekén él, távol a világi hívságoktól! De mit ér a vihar elől menekülni, ha a vihar bennünk tombol? Mire jó az alázatosság látszatát színlelni, ha keblünk kevélységgel teli szívet takar? Mit használ majd neked, ha az engedelmesség szolgaruhájába öltöazol, lelked pedig lázadó marad? Láttalak, fiam, midőn több tévelygés szakadékába zuhantál, mint Sabellius, Arius, Nestorius, Eutükhész, Manes, Pelagius és Pachosius együttvéve, s húsz éves sem voltál, mikor már felújítottad tizenkét évszázad minden hóbortos tanítását. Igaz, egyikhez sem kötötted magad tartósan, de abban, hogy újra meg újra megtagadtad felfogásodat, nem annyira Anyaszentegyházunk iránt tanúsított engedelmességed mutatkozott meg, mint inkább a heves vágy, hogy az egyik tévedéstől a másikhoz rohanj, s a manicheizmusból a szabellianizmusba, az albigenek bűneiből a valdensek gyalázatosságaiba vesd magad.

Sulpicius olyan töredelmes szívvel, oly lelki egyszerűséggel és annyi alázattal hallgatta végig ezt a szónoklatot, hogy Nagy Szent Miklós könnyekig meghatódott.

- Szánom-bánom, elvetem, elítélem, megtagadom, kárhoztatom, gyűlölöm, utálok minden régi, mostani és jövő tévedésemet - mondta - teljesen és tökéletesen, nagyban és egészben, őszintén és egyszerűen alávetem magam egyházunknak; nincs más vallásom, mint az ő vallása, más hitem, mint az ő hite, más gondolatom, mint az ő gondolata; csak általa látok, hallok és érzek. Ha azt mondaná, hogy az a légy, mely most Modernus diakónus orrára szállt, valójában teve, azonnyomban, minden vita, ellenvetés vagy zúgolódás, minden ellenállás, habozás és kétkedés nélkül hinném, hirdetném, hangoztatnám, vallanám a kínpadon, sőt a halálban is, hogy teve szállt Modernus diakónus orrára. Mert az egyház az Igazság forrása, én pedig a magam erejéből nem vagyok egyéb, mint tévelygések hitvány gyűjtőmedencéje.

- Vigyázz, atyám - szólt Modernus -, Sulpicius még arra is képes, hogy az eretnekségig eltúlozza egyházunk iránt való engedelmisségét. Nem látod, hogy őrzöngve, rajongva, ájúlodozva készül az alázatosságra? Ő megsemmisül benne, szinte beléoli magát!

De a püspök megdorgálta diakónusát, amiért az irgalmassággal összeférhetetlen szavakat mondott, és a kérelmezőt a dinomvásárhelyi kolduló barátokhoz küldte noviciusként.

Sajnos, egyetlen év is alig telt bele, s ezeket a szerzeteseket, akik mindaddig alázatban és békességben éltek, borzalmas szakadárságok osztották meg, s a katolikus igazsággal ellenkező tévelygések légiói kerítették hatalmukba; napjaik zavargásokban múltak el, lelkük lázadással volt tele. A derék barátokba Sulpicius csepegtette ezt a mérget. Feletteseivel szemben s azok ellenében azt állította, hogy nincs igazi pápa, amióta egyházfejedelmek megválasztását nem kísérik csodák, sőt voltaképpen egyház sincs, amióta a hívők felhagytak az apostolok és az első keresztények életmódjával; azt hirdette, hogy nincs purgatórium; hogy szükségtelen a papnak való gyónás, ha meggyónunk Istennek; s hogy az emberek rosszul cselekszenek, amikor

arany- és ezüst pénzeket használnak, holott a föld összes javait közössé kellene tenniük. Ezek a förtelmes elvek aztán, melyekhez csökönyösen ragaszkodott, egyeseknél ellenkezésre, másoknál egyetértésre találván, rettentő botrányokat okoztak. Sulpicius pedig csakhamar új tant hirdetett, a semmivel be nem szennyezhető tökéletes tisztaság tanát, s a derék barátok kolostora kezdett hasonlatossá válni a majomketrechez. És a ragály nem maradt meg a kolostor falai között. Sulpicius prédikációkat tartott szerte a városban; ékesszólása, belső tüze, féktelen lobogása, egyszerű életmódja, rendíthetetlen bátorsága meghódította a szíveket. A reformátor szava nyomán ez az ősi város, amelyet Szent Kromadárius térített meg, s Szent Dudora példája erősített meg a hitben, a rendetlenség és felbomlás állapotába zuhant, s szüntelen hóbotosságok és istentelenségek színterévé változott. Nagy Szent Miklós hasztalan figyelmeztette nyáját, hasztalan buzdított, fenyegetett, mennydörgött. A baj egyre növekedett, s fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy a ragály a gazdag polgárokat, nemes urakat és papokat éppúgy, sőt még inkább megfertőzi, mint a szegény iparosokat és az alantas foglalkozású embereket.

Egy nap, midőn Isten embere a székesegyház kanonoki épületében éppen a bergengóciai egyház siralmas állapotán kesergett, töprengéseiből furcsa üvöltözés zavarta fel, és egy asszonyt látott, aki anyaszült meztelenül, négykézlábra ereszkedve haladt, s farok gyanánt odatűzött pávatollat viselt. Ugatva közeledett, a földet nyalogatta, s lihegve szimatolt. Szőke haja csupa sár volt, egész testét undorító mocskok borította. És e nyomorult teremtésben Szent Miklós püspök unokahúgára, Mirandára ismert.

- Mit csinálsz itt, leányom? - kiáltott fel. - Miért vetköztél meztelenre, s miért jársz a térdeden meg a kezeden? Nem szégyelled magad?

- Nem, bácsikám, egyáltalán nem szégyellem magam - válaszolt Miranda szelíden. - Ellenkezőleg: akkor szégyelleném magam, ha más volna a magatartásom és a járásom. Így kell járnunk és viselkednünk, ha tetszeni akarunk Istennek. A szent Sulpicius testvér tanított meg rá, hogy így viselkedjem, mert csak így válhatok hasonlóvá az állatokhoz, akik közelebb állnak Istenhez, mint az emberek, mert nincsenek vétkeik. És mindaddig, amíg így járok-kelek, ahogy most látsz, elkerülöm a bűn veszedelmét. A szeretet és könyörületesség nevében szólok hozzád, nagybátyám, tegyél te is úgy, mint én, mert enélkül nem üdvözülsz. Kérlek, vedd le ruháidat, és tartásodban kövesd az állatokat, kikben Isten gyönyörködve szemléli tulajdon képmását, melyet nem torzított el a bűn. Erre serkentelek a szent Sulpicius testvér parancsára, sőt következésképp magának Istennek a parancsára, mert a szent fráter ismeri az Úr titkait. Vetközz meztelenre, nagybátyám, gyere velem, s mutassuk meg magunkat a népnek, hogy üdvös épülésére szolgáljunk!

- Hihetek-e szememnek és fülemnek? - sóhajtott a szent püspök zokogásba fúló hangon. - Volt egy unokahúgom, szépség, erény és jámborság virága; s íme, a három gyermek, akit kiementtem a sózókádból, ebbe a nyomorúságos állapotba taszította, amelyben most láthatom! Az egyik megfosztja minden vagyonától, amely az alamizsna bőséges forrása s a szegények kincsesháza volt; a második elrabolja a becsületét, a harmadik eretnekké teszi!

Ezzel a köpadlóra vetette magát, s átölelve unokahúgát, esedezve kérte, hagyjon fel ezzel a kárhozatos életmóddal; könnyezve könyörgött hozzá, öltözzék fel, és járjon a talpán, mint az emberi teremtmények, akiket megváltott az Mi Urunk Jézus Krisztus vére.

De Miranda minderre csupán éles rikácsolással és szánalmas üvöltözéssel válaszolt.

Dinomvásárhely városa hamarosan megtelt meztelen férfiakkal és asszonyokkal, akik négykézlábra ereszkedve s ugatva járkáltak; az Éden Gyermekeinek nevezték magukat, s a tökéletes ártatlanság korába, az Ádám és Éva szerencsétlen megalkotását megelőző időkbe

akarták visszavezetni a világot. A nagytiszteletű Terpenyő Egyed atyát, domokosrendi szerzetest, aki a hit inkvizitora volt Dinomvásárhely városában, egyetemén és egyházmegyéjében, nyugtalanította az újdonság, s ezért kíváncsian kezdte figyelni. A lehető legnyomatékosabb módon, pecsétjével ellátott levelekben hívta fel Miklós püspök urat, hogy vele egyetértésben fogassa el, vesse börtönbe, vallassa meg és ítélje el az Úrnak ezen ellenségeit, különösképpen pedig fő-fő vezetőiket, a Sulpicius nevű ferences szerzetest s a Miranda nevű feslett nőszemélyt. Nagy Szent Miklós lázas buzgalomban égett, hogy visszaállítsa az egyház egységét, és kiirtsa az eretnekséget, de gyengéden szerette unokahúgát. Elrejtette püspöki palotájában, és nem volt hajlandó kiszolgáltatni Terpenyő inkvizitornak, aki erre feljelentette őt a pápánál, mint zavargások szítóját és kárhozatos új tanok terjesztőjét. A pápa felszólította Miklóst, hogy ne rejtegesse tovább a bűnöst törvényes bírái elől. Miklós megkerülte a parancsot, biztosította engedelmségéről a pápát, s nem engedelmeskedett. A pápa kihirdette ellene a *Maleficus pastor*¹² kezdetű bullát, amelyben a tiszteletre méltó főpapot engedetlennek, eretneknek vagy eretnekgyanusnak, ágyastartónak, vérfertőzőnek, népek megrontójának, vénasszonynak és hetvenkedőnek nevezte, s szenvedélyesen megdorgálta.

A püspök ily módon sokat ártott magának, s nem segített hőn szeretett unokahúgán. Hübele király, akit kiközösítéssel fenyegettek meg, ha nem nyújt segítő kezet az egyháznak Éden Gyermekéi felkutatásában, fegyvereseket küldött a dinomvásárhelyi püspökségre; ezek elhurcolták rejtékhelyéről Mirandát, Terpenyő inkvizitor elé vitték, föld alatti tömlőc fenekére vetették, s olyan kenyérrel etették, amely még a börtönőrök kutyáinak sem kellett; de a lányt mindennél jobban keserítette, hogy egy ócska ruhát és sapkát erőszakoltak rá, s így már nem lehetett biztos benne, vajon nem vétkezik-e. Sulpicius barát nem került az inkvizíció kezére; sikerült a bumburnyákokhoz menekülnie, menedékre lelt a királyság egyik kolostorában, ahol még az előbbinél is veszedelmesebb új szektákat alapított.

Eközben az eretnekség, amely csak megerősödött az üldözéstől és fellángolt a veszedelemben, egész Bergengóciára kiterjesztette pusztításait, s szerte az országban ezrével lehetett látni a mezőkön mezítelen férfiakat és nőket, akik füvet legeltek, bégettek, mekegtek, bőgtek, nyerítettek, esténként pedig a birkákkal, marhákkal és lovakkal dulakodtak a cserények, ólak és istállók birtokáért. Az inkvizitor jelentette a Szentatyának ezeket a förtelmes botrányokat, és figyelmeztette, hogy a baj csak növekedni fog mindaddig, amíg Éden Gyermekéinek pártfogója, a szégyenletes Miklós püspök, Szent Kromadárius székében marad. E véleménynek megfelelően a pápa kihirdette a *Deterrima quondam*¹³ kezdetű bullát Dinomvásárhely püspöke ellen, mely megfosztotta főpásztori hivatalától, és kitaszította a hívők közösségéből.

6

Krisztus földi helytartójának szava összetörte a szent férfiút; keserőséggel eltelve, a fájdalom terhétől összeroskadva, de sajnálkozás nélkül hagyta el fényes püspöki székét, s örökre eltávozott Dinomvásárhely városából, amely harminc éven át tanúja volt főpapi erényeinek és apostoli munkálkodásának. Nyugat-Bergengóciában van egy magas hegység, melynek csúcsait örök hó borítja; oldalán minden tavasszal tajtékzó és csobogó vízesések zuhognak alá, s égszínkéék vízzel töltik meg a völgy patakjait. Itt, ezen a tájon, ahol a vörösfenyő nő, és áfonya

¹² Gonosz pásztor (latin). France itt a latinul írott pápai bullákat gúnyolja, amelyeket első két szavuk után szoktak elnevezni.

¹³ Valának pedig igen alávalóak... (latin).

meg mogyoró terem, remeték éltek tejen és bogyókon. Ezt a hegyet a Megváltás hegyének nevezik. Szent Miklós elhatározta, hogy ide menekül, s itt kesereg majd, távol a világtól, az emberek bűnein és a saját vétkein.

Egyre feljebb és feljebb, kapaszkodott a hegyen, hogy valamilyen elhagyott zugra leljen, ahol felüthetné hajlékát, és amikor már túljutott a felhőkön is, amelyek szüntelenül ott gyülekeznek a sziklák oldalán, egy kunyhó küszöbén öregembert pillantott meg, aki együtt falatozott egy szelídített szarvassutával. Skapuláréja homlokára hullt, s arcából nem látszott egyéb, mint az orra hegye és hosszú, fehér szakáll.

Miklós, a szent férfiú, ezekkel a szavakkal köszöntötte:

- Béke legyen veled, testvérem.

- A béke szívesen időz ezen a hegyen - válaszolta a remete.

- Azért is jöttem ide - szólt Miklós, a szent férfiú - hogy nyugalomban végezzem be életemet, amelyet feldúlt a világ háborúsága és az emberek gonoszsága.

Miközben így beszélt, a remete figyelmesen nézte.

- Nem te vagy a dinomvásárhelyi püspök - szólt végül -, az a Miklós, akinek messze földön magasztalták tetteit és erényeit?

Mikor pedig a szent főpap intett, hogy ő az, a remete a lábai elé vetette magát.

- Uram, neked köszönhetem majd lelkem üdvösségét, ha, mint remélem, lelkem a mennybe jut.

Miklós jóságosan felemelte és megkérdezte:

- Testvérem, mondd el, hogyan ért engem az a boldogság, hogy üdvösségeden munkálkodhattam!

- Húsz évvel ezelőtt - válaszolt a remete - fogadós voltam egy erdőszéli elhagyott út mentén, s egy nap három tallózó gyermeket láttam a mezőn; becsalogattam őket a házamba, bort itattam velük, álmukban megöltem, majd darabokra vágtam és lesóztam őket. Az Úr érdemeidre tekintett, és közbenjárásodra mindhármukat feltámasztotta. Amikor láttam, hogy kilépnek a szózádkból, megdermedtem a rémülettől, de feddő szavaid felolvastották szívemet, üdvös megbánást éreztem, s az emberek elől menekülve, idejöttem erre a hegyre, hol napjaimat Istennek szenteltem. Az Úr békéjét árasztotta rám.

- Lehetséges ez? - kiáltott fel a szent püspök. - Te vagy az a kegyetlen Garum, akit oly fertelmes bűn terhel? Dicsérem az Urat, aki megadta neked a szív békéjét, bár három gyermeket gyilkoltál meg borzalmas módon, s a szózádba raktad őket, mint a disznót szokás; de jaj, az én életem, amiért megmentettem őket, tele volt nyugtalansággal, lelkemet keserűség itatta át, s egész püspökségemet pusztulás dúlta fel. Engem a hívők közös atyja megfosztott tisztségemtől és kiátkozott! Miért kell ilyen kegyetlenül bűnhődnöm azért, amit tettem?

- Imádjuk Istent - szólt Garum - és ne kérjük számon tetteit!

Nagy Szent Miklós kunyhót épített magának Garum hajléka mellett, s imádságban és vezeklésben töltötte hátralevő napjait.

DONNA MARIA D'AVALOS ÉS FABRICIO, ANDRIA HERCEGÉNEK TÖRTÉNETE

...Done in Marie d'Avalos, l'une des belles princess du païs, mariée avec le prince de Venouse, laquelle s'estant enamourachée de comte d'Andriane, l'un des beaux princes du païs aussy, et s'estans tous deux concertez à la jouissance et le mary l'ayant descouverte... les fit tous deux massacrer par gens appostez; si que le lendemain on trouva ces deux belles moictiez et créatures exposées et tendues sur le pavé devant la porte de la maison, toutes mortes et froides, a la veue de tous les passants, qui les larmoyent et plaignoient de leur miserable estat.

(Pierre de Bourdeilles, abbé et seigneur de Branthôme. Recueil des dames, seconde partie.)

...Donna Maria d'Avalos, az ország egyik szépséges hercegnője, az, ki Venosa herceg úrhoz adatott házastársul, beleszeretett Andria grófjába, az ország hasonlatosan daliás urába, és miután mindketten összehangolták gyönyörűségeiket, az mit is felderítvén a férj... lesbeállított emberekkel mindkettejüket felkoncoltatta olyképpen, hogy másnap az két szép szeretőt és teremtményt kiterítve és szemlére fektetve találtak az utcakövön az ház kapuja előtt, hol is holtan és kihülten láthatták őket az jövőmenők, megsiratván és megszánván nyomorúságos állapotjukat.

(Pierre de Bourdeilles, Branthôme abbéja s ura. Hölgyek gyűjteménye, második rész.)

Nagy ünnepek voltak Nápolyban, amikor Venosa hercege, aki gazdag és hatalmas úr volt, nőül vette donna Mariát, a nagyhírű avalosi ház leányát. Tizenkét szekéren - mely elé pikkelyes díszekkel, tollakkal vagy prémekkel borított lovakat fogtak, hogy sárkányok, griffmadarak, egyszarvúak, hiúzok, párducok és oroszlánok képében szerepeljenek - mezítelen férfiak és asszonyok sétakocsikáztak végig a városon, testüket tetőtől talpig bearanyozták, így akarván ábrázolni az olimposzi isteneket, akik leszállottak a földre, hogy részt vegyenek a venosai nászünnepélyen. Az egyik hintóban fiatal szárnyas fiú volt látható, amint lába alá tiport három undorítóan rút vénasszonyt. A szekér fölé tűzött táblácskán ez a jelmondat volt olvasható: *A szerelem a Párkák legyőzője*. És azt kellett érteni ebből, hogy a hitvestársakra, egymás mellett, hosszú évek boldogságának élvezete várakozik. Ám ez a sorsnál erősebbnek jelzett szerelem hamis jóslásnak bizonyult. Két évvel házassága után donna Maria d'Avalos egy napon, amikor sólymászatra indult, meglátta Andria hercegét, aki szép, jóalakú férfi volt, és megszerette. Tisztességes, előkelő származású asszonyként, aki sokat ad jó hírére, és még abban az ifjúkorban lévén, amikor az asszonyok nem merik kielégíteni vágyaikat, nem küldött közvetítőt az ifjú lovaghoz, hogy találkozt beszéljen meg vele valamely templomban vagy

otthonában. Nem árulta el érzéseit, és nyugodtan várt, amíg jó csillagzata elvezeti hozzá azt, aki alig egy szempillantás alatt a napnál drágább lett számára. Nem sokáig kellett várakoznia. Mert Andria hercege, akinek viszont ő tetszett meg, nyomban udvarlásra indult Venosa hercegéhez. És amikor a palotában egyedül találta a feleségét, igen szelíden, de egyben igen határozottan azt kérte tőle, amit donna Maria amúgy is hajlandó s készséges volt megadni neki. Az asszony késedelem nélkül hálósobájába is vezette, és mindabból, amit kért, semmit sem tagadott meg tőle. És amikor a herceg hálálkodni kezdett, amiért engedett vágyainak, donna Maria ezt felelte neki:

- Uram, ez a vágy inkább az enyém volt, semmint kegyelmedé. Én akartam azt, hogy így legyünk egymás karjában, mint most itt ez ágyban, ahol minden jóval ellátom, amíg csak kedve lesz idejönni.

És e naptól fogva donna Maria d'Avalos valahányszor csak lehetett, hálósobájában fogadta Andria herceget, s ez igen gyakran megtörtént, mert Venosa hercege sokat vadászott, és néha heteket töltött barátaival mulatozva valamelyik vidéki házában.

Mialatt donna Maria barátjával heverészett, dajkája, Lucia, mindig az ajtó előtt őrködött, rózsafüzérét mondván és folyvást remegve, hogy a herceg váratlanul haza talál jönni.

E herceg féltékeny és szilaj természete miatt rettegett ember volt. Ellenségei ravaszságát és kegyetlenségét vetették szemére. Róka és farkas keverék kölykének nevezték, és kétszeresen bűdös dögnek. De barátai dicsérték, amiért híven emlékezetében tartotta, ami jót vagy rosszat tettek neki, és azért is becsülték, mert nem viselt el türelemmel semmiféle sértést.

Három teljes hónapja múlt, hogy a két szerelmes egymásban gyönyörűségét lelte, és zavar meg félelem nélkül elégítették ki vágyaikat, amikor egy reggel a dajka ezekkel a szavakkal nyitott be donna Maria hálósobájába:

- Hallgass rám, drága gyöngyöm; amit mondok, nem illatos, mint a virág, nem édes, mint a cukorka, hanem komoly és rettenetes dolog. Venosa hercegének valaki beárult téged és Andria herceget. Láttam az imént az udvaron, ahogy lóra szállott. A bajuszát harapdálta, ami nála rosszat jelent. Két emberrel beszélt, akik láthatóan nem tisztességben élnek; csak annyit hallottam, hogy ezt mondotta nekik: „Lássatok úgy, hogy benneteket ne lássanak.” Ilyen parancsot adott nekik a nemes herceg. Baj az is, hogy amint engem meglátott, elhallgatott. Drága kis gyöngyöm, olyan igaz, mint ahogy Isten jelen van az oltári szentségben, hogy ha a herceg téged Andria hercegével talál, mindkettőtöket megöl, és vége az életednek. És énvelem mi lesz?

A dajka még sokáig beszélt és könnyörgött. De donna Maria d'Avalos válasz nélkül küldte ki szobájából.

Minthogy éppen tavasz volt, e napon sétára indult a környékre a városbeli hölgyekkel. És amint egy virágos tövisbokorral szegett úton haladnak, az egyik hölgy így szól hozzá:

- Donna Maria, megtörténik, hogy kutyák szegődnek az utasok nyomába. Nos, bennünket is követ egy nagy, fehérrel tarkázott fekete kutya.

És a hercegnő hátrafordulván, megismerte azt a domonkosrendi szerzetest, aki mindennap eljött, és leheveredett az árnyékban, a Venosa-palota udvarán, télen pedig a konyhában melegedett.

Ezalatt a dajka, látva, hogy úrnője ügyet se vet tanácsaira, sietett figyelmeztetni Andria herceget. E nemes úr a maga részéről nem minden ok nélkül tartott attól, hogy szép szerelmének titka kiderül. Előtte való este észrevette, hogy két puskával fölfegyverzett, züllött alak

követi, egyiküket egyetlen tördőfessel megölte. A másik elmenekült. Andria hercege most már nem kételkedett benne, hogy a két banditát Venosa hercege küldötte utána.

- Lucia - szólt a dajkához -, komolyan figyelembe kell vennem a veszélyt, hiszen velem együtt donna Mariát is fenyegeti. Mondd meg neki, hogy bármennyire is rosszul esik, nem térek vissza hálósobájába addig, míg a herceg gyanúja el nem alszik.

A dajka még azon este megvitte az üzenetet donna Mariának, amelyet az annyira türelmetlenül hallgatott, hogy ajkát addig harapdálta, míg a vére is kiserkedt.

Értesülve arról, hogy a herceg nincs otthon, megparancsolta dajkájának, hogy azonnal menjen el Andria hercegéért, és vezesse hálósobájába. Mihelyt ez megtörtént, így szólt:

- Uram, a legkeservesebb kínszenvedés számomra, ha egy napot kegyelmedtől távol kell töltenem. Lesz bátorságom a halálhoz. De nincs bátorságom, hogy elviseljem kegyelmed távollétét. Nem kellett volna szeretnie engem, ha nincs hozzá ereje. Nem kellett volna szeretnie engem, ha szerelmemnél bármit is a világon becsesebbnek tart, legyen az akár a becsületem vagy az életem. Válasszon: vagy eljön hozzám ezentúl is mindennap, vagy sose jöjjön többet.

Andria hercege így felelt:

- Helyes, asszonyom, jó órában mondja, hiszen nem is jöhet már számunkra rossz óra! Így hát szeretni fogom, ahogy kívánja, és még saját életénél is jobban.

És e napon, csütörtökön, sokáig együtt maradtak, összeölelkezve. A következő hétfőig semmi figyelemre méltó nem történt; e napon délebed után a herceg közölte feleségével, hogy elég nagy kísérettel Rómába utazik, rokonának, a pápának a meghívására. És valóban, húsz hátslós várakozott fölnyergelten az udvaron. A herceg tehát kezét csókolt feleségének, ahogy szokta, ha hosszabb időre vett tőle búcsút. Azután, mikor már lován ült, visszafordult feléje, hogy azt mondja neki:

- Isten oltalmazza, donna Maria!

Ezzel ellovagolt kíséretével. Mihelyt úgy vélte, hogy a csapat elhagyta a város falait, a hercegnő megparancsolta dajkájának, hogy hívja oda Andria herceget. Az öregasszony rimánkodott, hogy halassza el ezt a találkozást, melyből még baj származhat.

- Galambocskám - kérlelte térden állva és összekulcsolt kézzel -, ne fogadd ma Andria herceget! Egész éjjel hallottam, hogy a fejedelem szolgálai fegyvereiket köszörülték. Hallgass rám, kicsi virágom: az a jámbor szerzetes, aki a mi konyhánkban kapja mindennapi kenyerét, csuhája ujjával az imént fölborított egy sőtartót. Adj egy kis pihenőt lovagodnak, drága kicsikém. Annál több örömed telik majd benne, ha később látod viszont, és ő is csak jobban fog szeretni ezért.

De donna Maria így felelt neki:

- Dajka, ha ő egy fertály órán belül nem lesz nálam, visszaküldelek bátyáidhoz a hegyekbe.

És amikor Andria hercege ott volt már mellette, lángoló örömmel ölelte magához.

- Uram, ez a nap jó lesz hozzánk, és az éjszaka még jobb. Itt tartom kegyelmedet hajnalig.

És nyomban ezután összecsókolóztak, és simogatni kezdték egymást. Azután levetették ruhájukat, és ágyba feküdtek, és oly sokáig ölelkeztek, hogy az este még összesimulva találta őket. Akkor, minthogy nagyon megéheztek, donna Maria elővette nászládájából a gondosan előre odakészített tyúkhúspástétomot, gyümölcsajtokat meg egy üveg bort. Miután mindenféle kedveskedés kíséretében kedvükre ettek és ittak, fölkel a hold és olyan barátságosan

tekintett be ablakukon, hogy üdvözölni akarták érkezését. Kimentek hát az erkélyre, és ott magukba szíva a hús levegőt és az éjszaka édes illatát, a szentjánosbogarakat nézték, amint a sötét bokrok közt repkedtek. Csend volt, csak bogarak dongtak a fűben. Majd lépések zaja szelte át az utcát, és donna Maria megismerte a konyhájáról kolduló barátot, akivel a virágos úton találkozott egy nap, amikor ő két hölgy kíséretében sétálgatott. Csendesen bezárta az ablakot, és barátjával visszafeküdt az ágyba. Egy órája lehetett, hogy itt ölelkezve a legédesebb dolgokat suttogták egymásnak, amiket a szerelem valaha is ihletett Nápolyban és az egész világon, amikor hirtelen lépések és fegyverek zaját hallották fel a lépcsőről; ugyanekkor az ajtó hasadékán vörös fény szivárgott be hozzájuk. És hallották a dajka hangját, amint ezt kiáltotta: „Jézus Mária, végem van!” Andria hercege talpra ugrott, fölkapta törét, és így szólt:

- Jöjjön, donna Maria! Ki kell ugranunk az ablakon.

Ám amint az erkélyre lépett és kihajolt, látta, hogy az utcát őrzik, és dárdák meredeznek felfelé.

Ekkor visszatért donna Mariához, aki e szavakkal fogadta:

- Vége mindennek! De nem sajnálom, amit cselekedtem, drága uram.

Szerelmese így válaszolt:

- Bizony fáj, hogy nem sajnálja!

És sietve húzta fel nadrágját.

Ám azalatt az ajtó rengett a küntől döngető súlyos csapások alatt, és az eresztékek lazulni kezdtek.

A herceg még így szólt:

- Csak azt tudnám, ki árult és adott el bennünket!

Amikor éppen cipőit kereste, az ajtószárny engedett, és egy csoport férfi rontott a hálószobába, kezükben fegyver és fáklya. Venosa hercege közöttük volt és így kiáltozott:

- Neki a csábítónak! Öljétek meg, öljétek meg!

Andria hercege az ágy elé állt, melyben donna Maria feküdt, és szembenézett a három rátámadó férfival (összesen hatot vezetett oda Venosa hercege, valamennyien meghitt emberei vagy szolgái voltak). Bár a fáklyák fénye vakította, Andria hercegének sikerült sok csapást kivédenie, sőt maga is adott nem egy elég keményet. De lába megcsuszamlott a tálon - mely a maradék pástétommal és gyümölcsízzel az ágy előtt hevert - és hanyatt vágódott. Hátán fekve, baljával elkapta a torkának szegezett törét; visszarántva azt, a támadó lemetszette három ujját, a tör kicsorbult. Andria hercege felemelkedett, hogy lábra álljon, de egyik támadója fejére sújtott, és betörte a koponyacsontot. Ekkor a hat ember nekiesett, és oly sietséggel végzett vele, hogy egymást is megsebesítették.

Amikor ez megtörtént, Venosa hercege *pihenj*-t parancsolt; és az addig az ágy szélén maradt donna Maria felé közeledve, töre hegyével feleségét a falszögletbe taszította, ahol nászládája állott. E sarokba szögezve tartotta, és azt kiáltotta rá:

- *Puttana!*¹⁴

¹⁴ Kurva (olasz).

Donna Maria szégyellvén mezítelenség, magára akart húzni egy takarót, ami kilógott az ágyból.

De a herceg meggátolta egy szúrással, és megkarcolta az oldalán.

Akkor az asszony a falhoz vetvén hátát, karjával és kezével takargatta magát, így várt.

A herceg egyre kiabált:

- *Puttaccia!*

És mert még mindig nem ölte meg, donna Maria félni kezdett. Ezt észrevette Venosa hercege, és ujjongva szólt rá:

- Félsz!

De ujjával mutatva Andria hercegének élettelen tetemét, donna Mária így felelt:

- Ostoba! Most már mitől féljek?

És hogy ne lássék megfélemlítettnek, emlékezni igyekezett egy dalra, amelyet fiatal lánykorában gyakran énekelt, és foga közt fütyülni kezdte.

A herceg dühösen látva, hogy mint dacol vele, felkiáltott, és a hasába szúrt:

- *Ó! Sporca puttaccia!*¹⁵

Az asszony abbahagyta a dalt, és így szólt:

- Uram, két esztendeje már, hogy nem gyóntam.

E szavak hallatán Venosa hercege arra gondolt, hogy ha felesége kárhozottan hal meg, lelke éjjelente eljön majd kísértetni, és őt is magával viheti a pokolba. Megkérdezte:

- Akar egy gyóntató papot?

Donna Maria gondolkozott egy pillanatig, majd megrázta fejét:

- Felesleges. Lelkemet nem menthetem meg már. Nem bánok meg semmit. Nem tudok, nem is akarok megbánni semmit. Szeretem őt! Szeretem! Hadd haljak meg a karjai között!

Ezzel hirtelen félrelökte a törst, egyetlen ugrással Andria hercegének véres tetemére vetette magát és átölelte.

Így látván maga előtt Venosa hercege, elvesztette türelmét, amit eddig azért őrzött meg, hogy csak megkínzása után ölje meg donna Mariát. Pengéjével átszúrta az asszony testét. Az asszony fölsikoltott: „Jézus!” - megfordult, fölegyenesedett, és miután megrázkódott minden ízében, holtan összeesett.

A herceg még többször lesújtott hasára s mellére. Azután így szólt szolgálóihoz:

- Dobjátok e két hullát a díszlépcső lábához, és tárjátok ki szélesre a palota kapuját, hogy egyszerre ismerjék meg a bosszút és a megszegyenítést.

Még megparancsolta, hogy a szerető testét is meztelenítsék le.

A cselédek végrehajtották a kiadott parancsokat. És egész nap ott hevert a lépcső aljában Andria hercegének és donna Mariának meztelen teteme. Az arra haladók közelebb léptek, hogy megnézzék őket. És amikor a gyilkosság híre elterjedt a városban, a kíváncsiak egész

¹⁵ Bűdös kurva (olasz).

tömege tolongott a palota előtt. Némelyek azt mondták: „Jól van ez így!” Mások - és ezek voltak nagyobb számban - szájalommal nézték e siralmas látványt. De nem mertek sopánkodni a herceg áldozatain, félve attól, hogy bántalmazni fogják őket a holttesteket őrző fegyveres cselédek. Fiatalemberek a hercegnő testén ama szépség maradványait keresték, melyek vesztét okozták, a gyermekek pedig egymásnak magyarázgatták a látottakat.

Donna Mariát a hátára fektették. Ajka megnyílt és fogait mutatván, úgy látszott, mintha nevetne. Szeme tágra nyitva egészen fehérre vált. Hat seb volt látható rajta: három a hasán, mely rettenetesen felpuffadt, kettő a mellén és egy a nyakán. Ez utóbbi bőségesen vérzett, és kutyák csődültek oda, hogy nyalogassák.

Amikor besötétedett, a herceg megparancsolta, hogy égő szurokfáklyákat tűzzenek a palota falaira illesztett bronzkarikákba, mint ünnepek alkalmával, és gyújtsanak nagy tüzeket az udvarban, hogy továbbra is látni lehessen a bűnösöket. Éjfélkor egy jámbor özvegyasszony lepedőket hozott, és betakarta a holttesteket. De a herceg parancsára a lepedőket lerántották róluk.

Spanyolország követe, tudomást szerezvén a spanyol avalosi ház nőtagját ért méltatlan eljárásról, személyesen ment el, hogy nyomatékosan megkérje Venosa hercegét: szüntesse be a gyalázatos intézkedéseket, amelyek a halott néhai nagybátyjának, Pescara hercegének emlékét sértik, és méltatlanok annyi jeles hadvezérhez, akiknek ivadéka ez a hölgy. De eltávozott anélkül, hogy bármit is elért volna. E tárgyban jelentést írt őfelségének, a legkatolikusabb királynak. A két tetem továbbra is ottmaradt, szégyenletesen közszemlére kitéve. Az éjszaka vége felé, amikor már nem jött több kíváncsi, a szolgák visszavonultak.

Egy domonkosrendi szerzetes, aki egész napon át a kapu előtt tartózkodott, besiklott a lépcsőházba, a kihunyó, füstölgő gyantás fáklyák fényénél odakúszott arra a lépcsőfokra, amelyen donna Maria feküdt, rávetette magát a tetemre és megbecstelenítette.

KÉKSZAKÁLL HÉT FELESÉGE

1

Az általában Kékszakáll néven emlegetett hírhedt személyiséggel kapcsolatban a legkülönbőlőbb, legkülönösebb és leghazugabb vélemények hangzottak el. Közülük talán a legkevésbé tartható vélemény e nemesembert a nap megszemélyesítőjévé teszi. Mégis, vagy negyven éve, éppen ezzel foglalkozott egy bizonyos összehasonlító mitológiai iskola. Úgy tanította, hogy Kékszakáll hét felesége volt a hét napjainak hajnala, két sógora pedig - a reggeli s esti szürkület - azonos a Thézeusz által elragadott Helénát megszabadító Dioszkurokkal. Ha bárkinek kedve támadna ahhoz, hogy ezt elhiggye, emlékeztetnem kell, hogy 1817-ben Jean-Baptiste Perès igen megtévesztő módon kimutatta, hogy Napóleon sohasem létezett, és ennek az állítólagos hadvezérnek a története - nap-mítosz csupán! Mégis, a legtalálékonyabb szellemi tornamutatványok ellenére sem lehet kételkedni abban, hogy Kékszakáll és Napóleon valósággal létezett.

Nincs több alapja annak a feltevésnek sem, amely szerint Kékszakáll azonos az 1440. október 26-án, a nantes-i hidak fölött az igazságszolgáltatás által kivégeztetett Rais marsallal. Nem is szükséges Salomon Reinach úrral együtt annak kutatásába bocsátkoznunk: vajon a marsall valóban elkövette-e mindazt a bűnt, amelyért elítélték, avagy nem inkább valamelyik kapzsi főúr által megkívánt vagyona okozta-e a vesztét; a marsall élete egyetlen részletében sem hasonlít Kékszakálléhoz; s ez elég ahhoz, hogy ne tévesszük őket össze, és ne formáljunk az egyikből és a másikkól egyetlen személyt.

Charles Perrault érdeme, hogy 1660 körül összeállította első életrajzát ennek a nemesembernek, aki jogosan kelt figyelmet, amiért hét nőt vett feleségül. Perrault tökéletes gazfickót csinált belőle: a kegyetlen embernek olyan hibátlan példaképét, amilyen a világon még soha nem is volt. Megengedhetőnek tartom azonban, hogy kételkedjünk, ha nem is az író jóhiszeműségében, legalábbis értesüléseinek megbízhatóságában. Elfogult lehetett e személyiséggel szemben. Nem ő lenne az első olyan történetíró vagy költő, aki abban leli kedvét, hogy sötétebb színekkel fest. Ha Titusról, úgy látszik, hízelgő arcképünk van, Tiberiust Tacitus éppen ellenkezőleg - észrevehetően erősen befekettítette. Macbeth, akit a legenda és Shakespeare bűnökkel halmoz el, a valóságban igazságos és bölcs király volt. Egyáltalában nem gyilkolta meg áruló módjára az öreg Duncan királyt. Duncan még fiatalon győzetett le egy nagy csatában, és ennek másnapján halt meg a Fegyverkovács Boltja nevezetű helyen. Ez a király Macbeth feleségének, Gruchnónak több rokonát végeztette ki. Macbeth viszont felvirágoztatta Skóciát; kedvezett a kereskedelemnek, és a polgárok védelmezőjének tekintették, a városok igazi királyának. A törzsökös nemesek azonban nem bocsátották meg neki, hogy legyőzte Duncant, sem azt, hogy a mesterembereket támogatta: megölték tehát, és emlékét meggyalázták. Halála után Macbetht, a jó királyt, csak ellenségeinek elbeszélései alapján ismerték. Az ő hazugságait Shakespeare zsenije kényszerítette rá az emberi tudatra. Régóta gyanakodtam arra, hogy Kékszakáll hasonló balszerencse áldozata lett. Nem értem be azzal, hogy megismerjem életének körülményeit úgy, amint nekünk róluk beszámoltak; ezek egyáltalában nem elégtették ki a logikának és a világosságnak - engem állandóan emésztő - szükségletét. E tekintetben, gondolkodás közben, áthidalhatatlan nehézségeket fedeztem fel. Túlságosan is azon igyekeztek, hogy elhiggyem ennek az embernek a kegyetlenségét; olyannyira, hogy kénytelen voltam kételkedni. Ezek az előérzetek nem csaltak meg. Az emberi természet bizo-

nyos ismeretéből fakadó sejtelmeim csakhamar megcáfolhatatlan bizonyítékokra alapozott bizonyossággá változtak. Saint-Jean-des-Bois egyik kőfaragójánál Kékszakállra vonatkozó különböző iratokat fedeztem fel; többek között háztartási könyvét és a gyilkosai elleni panaszíratot, amelynek általam nem ismert okokból nem lett soha semmi jogi következménye. Ezek a dokumentumok megerősítenek abban az elgondolásban, hogy Kékszakáll jó volt és szerencsétlen, és emlékét méltatlan rágalmak gyalázták meg. Ettől fogva kötelességemnek tekintettem, hogy megírjam valódi történetét, bár e vállalkozás sikerét illetően semmiféle ábrándokkal nem áltattam magamat. Tudom, hogy e rehabilitációs kísérletemet sorsszerűen elhallgatják és elfelejtik majd. Mit is tehet a hideg és meztelen igazság a hazugság csillogó bűbájossága ellen?

2

1650 körül Compiègne és Pierrefond között elterülő földjein lakott egy gazdag nemesember: Bemard de Montragoux; ősei a királyság legmagasabb méltóságait töltötték be, ő azonban távol élt az udvartól abban a nyugalmas homályban, ami akkoriban mindazt betakarta, ahová nem ért el a király tekintete. Les Guillettes nevű kastélya bőven el volt látva drága bútorokkal, arany és ezüst edénnyel, szőnyeggel, kézimunkával. Mindezt elraktározva s elzárva tartotta, nem mintha kincseit azért rejtette volna el, mert félt, hogy a használatban megrongálódnak; ellenkezőleg, bőkezű és pompaszerető volt. Hanem ebben az időben a vidéki földesurak általában igen egyszerűen éltek, cselédségükkel egy asztalnál étkeztek és vasárnaponként a falusi lányokkal táncoltak. Bizonyos alkalmakkor azonban nagyszerű ünnepélyeket rendeztek, amelyek azután erősen elütöttek rendes életmódjuk középszerűségétől. Ezért volt szükséges, hogy sok szép bútort és szép kárpitot raktáron tartsanak. Így csinálta de Montragoux úr is.

A gótika idején épült kastélya ennek a kornak a zordonságát mutatta. Kívülről vadnak és komornak látszott vastag csonkatornyaival; tornyait a királyságban dúló viszályok alatt, a megboldogult Lajos király idején rombolták le. Belülről a kastély már kellemesebb képet nyújtott. A hálósobákat olasz módra díszítették, a földszinti, hosszúra nyúló nagyterem fényét pedig domborművek, festmények és aranyozások emelték.

Ennek a nagyteremnek egyik végén volt a rendesen „kis fülké”-nek nevezett helyiség. Így nevezi, jelöli meg Charles Perrault is. Bizony hasznos, ha tudjuk, hogy a „szerencsétlen hercegnők” szobájának is nevezték, mert egy firenzei festő a falakon tragikus történetek hőseit örökítette meg: Dirkrét, a Nap leányát, akit Antiope fiai egy bika szarvára kötöznek, Nióbét, aki Szzipilosz hegyén siratja az isteni nyilaktól átdöfött gyermekeit, és Prokriszt, aki keblére irányítja Képhalosz dárdáját. Élőnek hatottak ezek az alakok, és úgy látszott, mintha a porfirlapokat, amelyekkel e szobát kikövezték, a szerencsétlen asszonyok vére festené veresre. A fülke egyik ajtaja a kastélyárokra nyílt, amelyben nem volt víz.

Az istállók, a kastélytól némi távolságra, pompázatos épületet alkottak. Hatvan ló számára volt ott almozott állás, és tizenkét hintó számára kocsiszín. Les Guillettes-et elbűvölő tartózkodási helyé azonban főként a környező csatornák és erdők avatták: az ember ott egészen átengedhette magát a halászás és a vadászás gyönyöreinek.

Sokan a vidék lakói közül de Montragoux urat Kékszakáll néven ismerték, ugyanis a nép ezt a nevet adta neki. Valóban, szakálla kék volt, vagyis fekete szakáll volt, és amiért nagyon fekete, hát azért kék. De helytelen volna de Montragoux urat az Athénben látható hármas Tüphon szörnyűséges külsejével elképzelnünk, amint hármas indigókék szakállába nevet. Sokkal inkább közelítjük meg a valóságot, ha Les Guillettes urat azokhoz a színészekhez vagy

papokhoz hasonlítjuk, akiknek frissen borotvált arca kékes visszfényt kap. De Montragoux úr nem hordott hegyes szakállt, mint nagyapja II. Henrik király udvarában, sem legyező formájú szakállt, mint dédapja, akit a marignani ütközetben öltek meg. Miként de Turenne uraság, ő is csak bajuszt növesztett, és alsójaka alatt „legyecskét”; arca kéknek látszott, és bármit mondanak is, e kék szín nem csúfította el a jó uraság arcát, nem is keltett miatta félelmet. Csak férfiasabbnak látszott, és ha kissé vadnak is, azért az asszonyok nem gyűlölték. Bernard de Montragoux nagyon szép férfi volt, magas, széles vállú, testben erős és jóképű; noha falusias és inkább az erdők szagát árasztotta, mint az utcákét és a szalonokét. Mégis igaz, hogy az asszonyoknak nem tetszett annyira, mint amennyire külseje s gazdagsága miatt tulajdonképpen tetszenie kellett volna. Félénksége okozta ezt, félénksége, nem pedig szakálla. Az asszonyok legyőzhetetlen hatással voltak rá, és legyűrhetetlen félelmet keltettek benne. Éppen annyira tartott tőlük, mint amennyire szerette őket. Íme, minden szerencsétlenségének ez az eredete s az alapvető oka. Ha először látott egy hölgyet, inkább meghalt volna, mintsem hogy szólt volna hozzá, bármennyire is kedve lett volna ehhez; ellenkezőleg: láttára komor hallgatásba merült; nem engedte, hogy érzései napvilágra kerüljenek; azokat csupán szeme tükrözte: ijesztő módon forgatta őket. E félénksége mindenfajta kellemetlenséget okozott neki, és főként ez akadályozta meg abban, hogy szerény és tartózkodó asszonyokkal tisztességes érintkezésbe kerüljön; viszont védelem nélkül kiszolgáltatta őt a legmerészebb és legvakmerőbb vállalkozásoknak. Ez lett életének szerencsétlensége.

Ifjúkorától fogva árván élt, és miután a legyőzhetetlen szégyenkezése meg ijedelve következőben visszautasította a kínálkozó, előnyös és igen tisztességes házasságokat, feleségül vette Colette Passage kisasszonyt, aki nemrég telepedett le a környéken, miután sok pénzt keresett azzal, hogy a királyság városaiban és falvaiban medvét táncoltatott. Kékszakáll minden tehetségével, egész erejével szerette feleségét. És hogy igazságosak legyünk: tetszetős is volt e kisasszony; erőteljes, duzzadt keblű, üde, bár a szabad levegőtől napbarnított bőré. Eleinte nagyon meg is lepődött, meg is örült annak, hogy nemesasszony lett; szívét, mely nem volt gonosz, megindította az ily magas állású s ily testes férj jósága, hiszen legenedelmesebb szolgájának és a szeretők legszerelmesebbjének mutatkozott. De az asszony néhány hónap után már unatkozott, amiért nem járhatta a világot. A gazdagság közepette, teljesen kielégítve a szerelmes gondoskodás által, nem lelte másban örömét, mint hogy felkeresse a vele búcsúkat járt társát a pincében, ahol láncsal a nyakában, gyűrűvel az orrában sínylődött, és sírva megcsókolja a szemét. De Montragoux úr attól, hogy az asszonyát gondterheltnak látta, maga is gondterhelt lett, és szomorúsága csak növelte élettársáét. Udvariaskodásaitól és előzékenységétől meg is undorodott a szegény asszony. Egy reggel, amint de Montragoux úr felébredt, nem találta Colette-et maga mellett. Hasztalan kereste az egész kastélyban. A „szerencsétlen hercegnők” szobájának ajtaja nyitva volt. Az asszony itt ment ki medvéjével, hogy nekieredjen erdőnek, mezőnek. Kékszakáll fájdalmának látványa szálnalmat keltett. És hasztalan indult számtalan futár az asszony keresésére, Colette Passage-nak soha többé nem akadtak nyomára.

De Montragoux úr még siratta, amikor történetesen Les Guillettes ünnepélyén Jeanne de la Cloche-sal táncolt, a Compiègne-ben székelő rendőrfőnök leányával, és szerelemre gyulladt iránta. Feleségül kérte, s azonnal meg is kapta. Az asszony szerette a bort, és mértéktelenül ivott. E kedvtelése annyira növekedett, hogy néhány hónap múlva olyan lett, mint egy borvirágképű tömlő. A legrosszabb pedig az volt, hogy a tömlő tombolni kezdett, állandóan keresztül-kasul gurult a termeken és a lépcsőkön, kiáltozott, káromkodott, csuklott, szitkokat és bort hányt mindenre, amivel csak összeakadt. De Montragoux úr teljesen elbódult az undortól és a borzalomtól. Azután mégis nekibátorodott, és igyekezett éppoly határozottsággal, mint türelemmel kigyógyítani hitvesét visszataszító vétkéből. Könyörgés, dorgálás, esdeklés, fenye-

getés - minden eszközt felhasznált. Semelyiknek sem volt eredménye. Ha megtagadta, hogy pincéje borából kiszolgálják, az asszony kívülről szerzett italt, és attól még szörnyűsebben lerészegedett.

Hogy elvegye az asszony kedvét a túlságosan is imádott italtól, macskamentát kevert a palackjaiba. Az asszony azt hitte, hogy meg akarja mérgezni, rárontott és három hüvelyknyire hasába döfött egy konyhakést. Montragoux úr azt hitte, hogy meghal, mégsem vetkőzött ki szokásos nyugalmából. „Inkább sajnálni kell őt - mondta -, mint ócsárolni.” Egy nap, amikor elfelejtették bezárni a „szerencsétlen hercegnők” szobáját, Jeanne de La Cloche belépett oda, zavarodottan, mint mindig, és látva a falra festett alakokat, fájdalmas testtartásukban, halálukhoz közel, valóságos asszonyoknak vélte őket - és gyilkost kiáltozva, rémülten a nyílt mezőre menekült. Meghallván az őt szólókat s utánauszaladó Kékszakállt, az ijedelemtől örülten a tavacskába vetette magát és belefulladt. Nehezen hihető s mégis bizonyos, hogy halála mélyen lesújtotta hitvesét, annyira könnyőreles lelkű volt.

Hat héttel a baleset után, minden ceremónia nélkül feleségül vette Gigonne-t, bérlőjének, Traignelnek leányát. Az asszony csakis fapapucsban járt és hagymaszagot árasztott. Elég szép lány volt, csak éppen egyik szemén bandzsított, egyik lábán meg sántított. Amint feleségül vették, bolond becsvágy kezdte emésztetni ezt a libapásztorlányt, és állandóan új méltóságokról meg új pompáról álmodozott. Brokátruháit nem találta elég gazdagnak, gyöngy nyakékeit elég szépek, rubinköveit elég nagynak, hintóit elég aranyozottnak, tavait, erdeit, földjeit elég kiterjedteknek. Kékszakáll, aki sohasem érzett becsvágyat, bizony nyögött hitvesének fennhéjázó indulatai miatt, s miután naiv volt, nem tudta, mi a helytelen: gőgösen gondolkozni-e, mint felesége, vagy szerényen, mint jómaga; szinte magát vádolta középszerűséggel, hogy gátolja feleségének nemes vágyait; bizonytalansággal telten, hol arra serkentette az asszonyt, hogy mérsékelten ízele a világ javait, hol önmagát ösztökelte a szerencse kergetésére, szakadékok szélén. Alapjában megfontolt volt, de hitvestársi szerelme legyőzött minden megfontoltságot. Gigonne márt nem is gondolt másra, csak hogy feltűnést keltsen a világban, fogadják az udvarban, és a király szeretője legyen. Miután ezt nem tudta elérni, a haragtól sorvadni kezdett, sárgaságot kapott, s ebbe belehalt. Kékszakáll a bánattól nyögve, nagyszerű síremléket emeltetett neki.

E jó uraság, akit lesújtottak az állandó családi csapások, talán soha többé nem választott volna feleséget magának, ha nem őt választja férjül Blanche de Gibeaux kisasszony, egy félfülű lovassági tiszt leánya; a tiszt azt mondta, hogy másik fél fülét a király szolgálatában veszítette el. Az új asszony igen szellemes volt. Szellemességét annak szolgálatába állította, hogy megcsalja férjét. Meg is csalta a környék valamennyi nemesemberével. Mégpedig oly ügyesen, hogy saját kastélyában csalta meg, szinte a szeme láttára - anélkül, hogy az észrevette volna. Szegény Kékszakáll gyanított ugyan valamit, csak azt nem tudta, hogy micsodát. Az asszony szerencsétlenségére azonban, miután minden ügyességét latba vetette férje felszarvazására, nem fordított elég figyelmet arra: miként csalta meg szeretőit, vagyis nem álcázta ezek előtt eléggé, hogy az egyiket a másikkal csalja. Egy napon a „szerencsétlen hercegnők” szobájában, egyik nemesember társaságában, akit éppen szeretett, meglepte őt egy másik nemes, akit azelőtt szeretett, és féltékenységi rohamában törével átszúrta. Néhány órával később a szerencsétlen hölgyet ott találta holtan a kastély egyik cselédje; s ez az eset csak növelte a borzadályt, amit e szoba amúgy is keltett. Szegény Kékszakáll egy csapásra tudva meg kiadós szegényét és feleségének tragikus végét, képtelen volt előbbi balszerencséjére ez utóbbiban vigaszt lelteni. Blanche de Gibeauxet különös hévvel szerette, s mélységesebben is, mint valaha Jeanne de La Cloche-t, Gigonne Traignelt, sőt Colette Passage-t. Amikor megtudta, hogy kitartóan csalta őt, és többé sohasem fogja megcsalni, fájdalmat és zavart érzett, és ez érzései ahelyett, hogy lecsillapodtak volna, hevességükben napról napra csak megkettőződtek.

Szenvedése elviselhetetlenné vált, belé is betegedett annyira, hogy már életéért kellett aggódnia.

Az orvosok, miután mindenfajta gyógyszerekkel eredménytelenül próbálkoztak, közölték vele, hogy betegségére az egyetlen megfelelő orvosság, ha feleségül vesz egy fiatal lányt. Ekkor kis unokahúgára gondolt: úgy vélekedett, hogy hozzá is adják a kis Angèle de La Garandine-t, mivel vagyontalan. Felbátorította e házasságra az is, hogy unokahúgát együgyűnek és tudatlannak tartották. Miután egy szellemes asszony csalta meg, az ostobát megnyugtatónak vélte. Feleségül vette tehát La Garandine kisasszonyt, de azután megtudta: mennyire hamisnak bizonyultak sejtelmei. Angèle kedves volt, Angèle jó volt, Angèle szerette őt; nem is önmagától adta fejét a rosszra, hanem még a legkevésbé ügyesek is rávették erre, bármely órában. Elég volt, ha azt mondták neki: „Tegye ezt meg, ha fél a lidércektől, lépjen be ide, különben bekapja a mumus”; vagy ezt: „Hunyja le a szemét, és vegye be ezt a kis orvosságot”; és az ártatlan mindjárt megtette, kiszolgáltatóan magát a csirkefogóknak, akik megkívánták - ami természetes is volt - a szépsége miatt. Ez az ártatlanság nemcsak annyiszor csalta meg, de még többször is felszarvazta de Montragoux urat, mint Blanche de Gibeauxmex; Kékszakáll szerencsétlenségéhez még az is hozzájárult, hogy tudott róla, mert Angèle túlságosan naiv volt, semhogya bármit is eltitkolt volna előle.

Elbeszélte neki: „Uram, ezt mondták nekem; emezt tették velem; ezt vették el tőlem; azt láttam; amazt éreztem.” És naivitása következtében elképzelhetetlen kínszenvedésekkel gyötörte meg a szegény nagyurat. Kékszakáll állhatatosan szenvedett. Mégis előfordult, hogy ráförmedt az egyszerű teremtésre: „Ön ostoba, ostoba!”, és még meg is pofozta. E pofonokból támadt Kékszakáll kegyetlenségének híre, mely többé már nem is ült el. Egy kolduló szerzetes, aki oly időben tért be Les Guillettes-be, amikor de Montragoux úr szalonkára vadászott, Angèle asszonyt éppen egy baba szoknyájának varrása közben találta. E jó szerzetes észrevevén, hogy az asszony éppen oly együgyű, mint amilyen szép, szamarára ültette s magával vitte. Elhitette ugyanis az asszonnyal, hogy Gábor arkangyal várja őt egy erdő sűrűjében, mert át akar neki adni egy gyöngy-harisnyakötőt. Azt tartják, hogy a farkas felfalta az asszonyt, mert azóta soha, de soha nem látták viszont.

Ily gyászos tapasztalat után miként is határozta el magát Kékszakáll arra, hogy új frigyet kössön? Bizony nem is lehetne ezt megérteni, ha nem tudnók, mily hatalma van egy szép szempárnak egy nemes szív felett. E derék nemesember valamelyik szomszéd kastélyban, ahová bejáratos volt, találkozott egy rangbéli árvával, Alix de Pontalcinnel, aki - miután kapzsi gyámja minden vagyonából kiforgatta - már csak arra gondolt, hogy kolostorba vonul. A szolgálatkész barátok azonban közbenjártak annak érdekében, hogy változtassa meg elhatározását, és nyújtsa kezét de Montragoux úrnak. A lány szépsége tökéletes volt. Kékszakáll, aki arra számított, hogy e szép karok között megízleli a vég nélküli boldogságot, újra csak csalatkozott reményeiben, és kiábrándulása éppen természete következtében még érzékenyebben érintette, mint mindaz a bosszúság, amit megelőző házasságaiban el kellett szenvednie. Alix de Pontalcin ugyanis állhatatosan visszautasította, hogy valósággá váljék az a házasság, amelyhez pedig beleegyezését adta. De Montragoux úr hasztalan sürgette, hogy legyen az asszonya; a hölgy ellenállt a könnyörgésének, a könnyeknek, a szemrehányásoknak, elhárította hitvesének legkönnyedebb csókjait is, elszaladt, bezárkózott a „szerencsétlen hercegnők” szobájába, s ottmaradt egész éjszakákon át egyedül és ijedten. Sohasem lehetett megtudni ennek az isteni és emberi törvényekkel annyira ellentétes magatartásnak az okát; annak tulajdonították, hogy de Montragoux úrnak kék szakállja volt, de amit erről a szakállról az imént mondtunk, igen kevésbé teszi elhihetővé az ilyfajta feltételezést. Különben is, olyan tárgy ez, amely felett nehéz az okoskodás. Szegény férj a legkegyetlenebb kínokat szenvedte el. S hogy ezeket elfelejtse, dühöngve vadászott, agyonhajszolva kutyáit, lovait és vadász-

legényeit. De amikor elcsigázva, holtfáradtan hazaért kastélyába, elég volt megpillantania de Pontalcin kisasszonyt, és máris egyszerre felébredt minden ereje s minden szenvedése. Végül is, mivel nem bírta tovább, Rómától kérte, hogy hatálytalanítsák házasságát, amely csak megtévesztő külsőség volt. Kérésének eleget is tettek a kánonjog szerint és a Szentatyának juttatott szép ajándék ellenében. Ha de Montragoux úr de Pontalcin kisasszonyt egy asszonynak kijáró tiszteletadással bocsátotta útjára, anélkül, hogy eltörte volna hátán a botot, ez csak annak tulajdonítható, hogy erőslelkű volt és nagyszívű, s éppúgy uralkodott önmagán, mint Les Guillettes-en. Megesküdött azonban, hogy nőnemű lény nem léphet be ezentúl lakosztályaiba. Mily boldog lehetett volna, ha mindvégig meg is tartja esküjét!

3

Eltelt néhány esztendő, amióta de Montragoux úr hatodik feleségét útnak bocsátotta, és a környéken már csak zavaros emlék maradt azokról a családi kalamitásokról, amelyek e jámbor nagyúr házára szakadtak. Nem tudták, mi is történt feleségeivel, így aztán oly meséket költöttek róluk esténként a falvakban, hogy égnek állt tőle az ember hajaszála, e meséket egyesek elhitték, mások pedig nem. Ez idő tájt egy, a változás korába lépő özvegy, Sidonie de Lespoisse asszonyság rendezkedett be gyermekeivel La Motte-Giron udvarházában, mely légvonalban vagy két mérföldnyi távolságban volt Les Guillettes kastélyától. Hogy az özvegy honnan jött, mi s ki volt a férje - senki sem tudta. Egyesek úgy vélték - mert valami ilyesmit hallottak - hogy ez a férj bizonyos állásokat töltött be Szavójában vagy Spanyolországban; mások azt mondták, hogy Indiában halt meg; többen úgy képzelték, hogy az özvegynek mérhetetlen földbirtokai vannak; néhányan nagyon is kételkedtek ebben. Az özvegy viszont nagylábon élt, és vendégségbe hívta La Motte-Gironba a környék egész nemességét. Két leánya volt, ezek közül az idősebbik, Anne, közel huszonöt éves korára pártában maradt ravasz nőszemély volt. A fiatalabbik, Jeanne, eladó sorban, az ártatlanság látszata mögött, túlságosan korán szerzett élettapasztalatokat rejtegetett. De Lespoisse asszonyságnak két igen szép és jóalakú fia is volt, húsz és huszonkét, éves, az egyik dragonyos, a másik lovastestőr, muskétás. Még azt is megmondom, mert láttam a kinevezési okiratot, hogy az utóbbi fekete muskétás volt. Amikor gyalog ment, nem lehetett ezt látni, mert a fekete muskétások a szürke muskétásoktól nem egyenruhájuk színében különböztek, hanem lovuk szőrének színében. Valamennyien aransújtásos, kék szövetcékét viseltek. Ami a dragonyosokat illeti, őket fel lehetett ismerni arról a bizonyos szörmesipkáról, amelynek lekonyuló csücske hetykén a fülükig fityegett. A dragonyosok gonosz fickók hírében állottak, tanú rá a dal:

*Jaj! Jönnék űk, a dragonyosok:
Anyácskám, fussunk!*

No de hasztalan kerestek volna Őfelsége két dragonyos ezredében Cosme de Lespoisse-hoz hasonló nagy kujont, potyázásban vele egyenrangú élösködőt, aljasságban hozzá mérhető gazfickót. Őmellette még a fivére is becsületes legény volt. Részegekedő és kártyás létére Pierre de Lespoisse tetszett a hölgyeknek, és nyert a kártyán; úgy tudták, hogy kizárólag e két előnye révén tartotta fenn magát.

De Lespoisse asszonyság, a fiúk anyja, csak azért vezetett La Motte-Gironban nagy házat, hogy becsapja az embereket. Valójában semmije sem volt, és még hamis fogai árával is tartozott. Ruháit, a bútort, hintóját, lovait és cselédeit, mind a párizsi uzsorások kölcsönözték neki, akik pedig azzal fenyegetőztek, hogy mindent visszavesznek tőle, ha egyik lányát hamarosan férjhez nem adja valamelyik gazdag nagyúrhoz. Így aztán e tisztességes Sidonie

minden pillanatban attól tartott, hogy egyszerre csak meztelenül marad üres házában. Sietve keresett tehát egy vőt, és mindjárt de Montragoux úrra vetette szemét, mert kitalálta, hogy olyan naiv, akit könnyen be lehet csapni, no meg a darabos, vad külső alatt nagyon is szelíd és gyorsan szerelemre lobbanó. Leányai részt vettek terveiben, és minden találkozásuk alkalmával szegény Kékszakállt szinte átszúrták kacintásaikkal, melyek nyomban a férfi szíve mélyéig hatottak. De Lespoisse kisasszonyok merész bűbája nagyon hamar legyőzte Kékszakállt. Feledve fogadkozásait, másra nem is gondolt, csak arra, hogy feleségül vegye egyik vagy másik kisasszonyt mindkettőt egyformán szépnek találta. Némi késlekedés után - e késedelmet nem habozása, hanem inkább félénksége okozta - teljes díszben La Motte-Gironba hajtatott, és kérőként de Lespoisse asszonyhoz járult, reá bízva, hogy azt a leányát adja hozzá, amelyiket akarja. Sidonie asszony lekötelező módon válaszolta, hogy nagyra becsüli őt és felhatalmazza: udvaroljon a de Lespoisse kisasszonyok közül annak, amelyiket ezzel kitüntetni óhajtja.

- Igyekezék tetszeni, uram - mondta -, én leszek az első, aki sikerének örülni fog.

A közelebből való megismerkedés céljából Kékszakáll meghívta Anne és Jeanne de Lespoisse-t anyjukkal, fivéreikkel és még egy csapatnyi hölggyel és nemesemberrel együtt, hogy töltsenek tizenöt napot Les Guillettes kastélyában. Itt azután egymást követték a séták, vadászatok és halászatok, táncok és ünnepélyek, lakomák és mindenféle mulatságok.

De la Merlus lovag, egy fiatal úr, akit a de Lespoisse hölgyek hoztak magukkal, szervezte a hajtóvadászkat. A környéken Kékszakállnak voltak a legszebb kutyafalkái s a legremekebb hajtói. A szarvasüldözésben a hölgyek buzgalma vetélkedett az urakéval. Nem mindig szorongatták az állatot, hanem a vadászó urak és hölgyek páronként elszakadtak egymástól, újra találkoztak, majd ismét eltévedtek az erdőben. De la Merlus lovag előszeretettel Jeanne de Lespoisse társaságában tévedt el; este pedig mindenki kalandjaitól felizgatva és egész napjával elégedetten tért meg a kastélyba. Néhány napig tartó megfigyelés után a jó de Montragoux uraság a nővérek közül az idősebbel szemben határozottan az ifjabb mellett döntött. Jeanne frissebb volt, bár ez korántsem jelentette azt, mintha nővérénél érintetlenebb lett volna. Kékszakáll ki is mutatta vonzalmát, amelyet, tisztességes lévén, nem kellett rejtegetnie; és különben is nyílt, egyenes ember volt. Udvarolt tehát ez ifjú kisasszonynak, ahogy csak tőle kitelt, gyakorlat híján keveset szólt hozzá, de szemét rettenetesen forgatva, nézte őt hosszan, és belseje legmélyéről felszakadó oly nagy sóhajtásokkal, melyek akár egy tölgyet is kidönt-hettek volna. Olykor nevetésre fakadt, s ettől rezegni kezdtek az edények, és visszhangzottak az üvegablakok. Az egész társaságban egyedül ő nem vette észre Merlus lovag sürgölődését de Lespoisse asszony fiatalabbik lánya körül, vagy ha észre is vette, nem látott ebben semmi rosszat. Az asszonyok dolgában szerzett tapasztalata nem volt elégséges ahhoz, hogy gyanakodóvá tegye, s nem bizalmatlankodott azzal szemben, akit szeretett. Nagyanyám azt mondta, hogy az életben a tapasztalat semmire sem jó, és az ember az marad, ami volt. Azt hiszem, hogy nagyanyámnak igaza is volt, és e hiteles történet, amelyet itt felvázolok, korántsem cáfolja meg őt.

Az ünnepségeken Kékszakáll ritka pompát fejtett ki. Amikor leszállt az est, ezer fáklya világította meg a kastély előtti pázsitot, és a faunoknak meg erdei nimfáknak öltözött inasok és lányok az asztalokra hordták mindazt, ami a földek és erdők termékeiből a legkellemesebb a szájnak. A muzsikások szünet nélkül szép szimfóniákat hallattak. A lakoma vége felé az iskola tanítója és tanítónője a falusi fiúk és kisleányok kíséretében megjelent az asztaltársaság előtt: köszöntőket olvastak fel de Montragoux uraság és vendégeik tiszteletére. A hölgyekhez azután egy hegyes süvegű asztrológus lépett, és megszemlélve tenyerükben a vonalakat, azokból jövőendő szerelmeiket jósolta meg.

Kékszakáll minden jobbágynak italt adatott, és ő maga osztogatott kenyeret és húst a szegény családok között.

Este tíz órakor, félve az esti harmattól, a társaság visszavonult a tömérdek gyertya által megvilágított lakosztályokba, ahol ott álltak az asztalok mindenfajta játékra készen: megkezdődhetek a lansquenet, a biliárd, a klopí, a számozott rekeszű, szerencsekorongos golyójáték, a daru, a betét, a hóka, a hármás, a sakk, a triktrak, a kockázás, a durák és a kalábriász. E különböző játékoknál Kékszakáll állandó balszerencse üldözte, minden éjszaka hatalmas összegeket veszített. Csupán az vigasztalhatta meg állhatatos balsorsa közben, hogy láthatta, amint a három de Lespoisse hölgy sok pénzt nyer. Jeanne, az ifjabbik, aki állandóan de la Merlus lovag játékára tett, egész aranyhalmokat szedett össze. De Lespoisse asszony két fia is jókora jövedelemre tett szert a klopínál meg a duráknál; bár ők játszottak a leghazárdabban, a szerencse mégis kitartott mellettük változatlanul. A játékok késő éjszakáig folytatódtak. E nagyszerű mulatságok során egyáltalában nem aludtak, és amint Kékszakáll legrégebb történetének írója mondta: „az egész éjszakát azzal töltötték, hogy mindenki megréftáta egymást”. Sokuk számára ezek az órák voltak a nap legédesebb órái, mert a tréfálkozás látszata mögött s a homály leple alatt azok, akik vonzódtak egymáshoz, együtt rejtőztek el valamelyik alkóv mélyén. De la Merlus lovag egyszer ördögnek öltözött, máskor kísértetnek vagy mumusnak, hogy megijessze az alvókat, de végül is mindig besurrant Jeanne de Lespoisse kisasszony hálósobájába. A jó de Montragoux uraságról nem feledkeztek meg e játékok közben. De Lespoisse asszony két fia viszketőport szórt az ágyába, hálósobájában pedig olyan anyagokat égettek el, amelyek azután messziről bűzlöttek. Vagy pedig oly módon helyeztek el ajtaja fölött egy vízzel teli korsót, hogy amikor a jóember behúzta az ajtót, az egész víz a fejére zúdult. Végül is mindenféleképpen megréftátk; a társaság mulatott ezeken a csínyeken. Kékszakáll pedig természetes szelídségével tűrte el őket.

Majd megkérte Jeanne kezét. De Lespoisse asszony beleegyezését adta, bár, amint mondta, szíve szakad arra a gondolatra, hogy férjhez kell adnia leányait. A házasságot La Motte-Gironban kivételes pompával kötötték meg. A meglepő szépségű Jeanne kisasszony ruháját tisztán francia csipkéből varrták, haját pedig ezer göndör fűrtbe fésülték. Nővére, Anne, arannyal kivarrt zöld bársonyruhát viselt. Anyjuk öméltóságának fekete paszományos, aranyfodró ruhája volt, gyöngy és gyémánt ékszerekkel. De Montragoux úr fekete bársonyruhájára feltette minden nagy gyémántját; jóságos arca ártatlan és félénk kifejezésével kellemes ellentétként hatott kék álla és erős testalkata. A menyasszony fivérei kétségen kívül gálánsan kiöltözködtek, hanem de la Merlus lovag, gyöngyökkel kivarrt rózsaszín bársony ruhájában, páratlan szépséget árasztott.

A szertartás után a zsidók, akik a szép holmikat és drága ékszereket a családnak és a fiatalasszony selyemfiújának kikölcsönözték, tüstént visszavették, és sebbel-lobbal magukkal is vitték Párizsba.

4

Egy hónapig de Montragoux úr volt a legboldogabb ember. Imádta feleségét, és úgy nézett rá, mint a tisztaság angyalára. Pedig az asszony egészen másfajta volt; hanem ez a nőszemély ravaszságával és fortélyosságával szegény Kékszakállnál jóval ügyesebbeket is megtévesztett volna, ezenfelül készségesen átengedte magát az anyai irányításnak; anyja pedig az egész francia királyság legleleményesebb ledéréletű nője volt. E hölgy berendezkedett Les Guillettes kastélyában, Anne-nal, idősebbik lányával, két fiával, Pierre-rel és Cosme-mal, valamint de la Merlus lovaggal, aki nem hagyta el többé de Montragoux asszonyt, akárha az árnyéka volna.

Kissé bosszankodott is ezért a jó férj, aki szerette volna feleségét állandóan a maga számára megtartani, mégsem sértette őt az asszonynak ez ifjú nemesember iránt tanúsított barátsága, mert Jeanne azt mondta, hogy a lovag tejtestvére.

Charles Perrault elmondja, hogy Kékszakállnak e házasságkötése után egy jelentős ügyben hat hétig tartó utazást kellett tennie; de Perrault, úgy látszik, nem ismerte ennek az utazásnak az indokát, és ezért merült fel a gyanú, miszerint az egész csupán csel volt, amelyhez eléggé megszokott módon a féltékeny férj azért folyamodott, hogy meglepje feleségét. A valóság egészen más: Montragoux úr azért utazott el Perche grófságába, hogy ott felvegye örökségét Outarde nevű unokafivére után, aki egy ágyúgolyótól találva, dicsőségesen esett el a dűnék csatájában, miközben egy nagydobon kockajátékkal szórakozott.

Mielőtt elindult volna, de Montragoux megkérte feleségét, hogy távolléte alatt szórakozzék minden lehető módon.

- Hívassa ide magához jó barátnőit, asszonyom - mondta neki - és menjenek sétálni; szórakozzanak, vigadozzanak.

Átadta feleségének a ház kulcsait, így jelezve, hogy távollétében ő az egyedüli és mindenható úrnő Les Guillettes uradalmában.

- Íme - mondta - itt vannak a két nagy bútorraktár kulcsai; íme az arany és ezüst edényeké, amelyeket nem használunk mindennap; íme a pénzesszekrényemé, amelyben aranyomat és ezüstömet tartom; ezek a kulcsok a ládikáké, amelyekben a drágaköveimet őrzöm; ez a kulcs pedig valamennyi lakosztályt nyitja. Ami végül e kiskulcsot illeti, ez a kis fülkéé, a földszinti lakosztály nagytermének a végében: nyissa ki valamennyit, menjen mindenhová.

Charles Perrault azt állítja, hogy de Montragoux úr még hozzátette:

- De megtiltom, hogy ebbe a kis helyiségbe belépjen, méghozzá olyannyira megtiltom, hogyha mégis kinyitja, haragomtól mindent, de mindent elvárhat.

Kékszakáll történetírója, amikor e szavakat hozzátoldotta, rosszul tette, hogy ellenőrzés nélkül átvette azt a változatot, amelyet az esemény után a de Lespoisse hölgyek adtak elő. De Montragoux egész másképpen fejezte ki magát. Midőn hitvesének átadta ama kis szobának a kulcsát, amely a „szerencsétlen hercegnő” - a megfelelő alkalmakkor már több ízben megemlített - szobájáé volt, Kékszakáll azt a vágyát fejezte ki, hogy drága Jeanne-ja ne lépjen be lakosztályának abba a helyiségébe, mely családi boldogságára már annyi gyászt hozott. Mert valóban e szobán keresztül ment el első felesége, mind közül a legjobb, hogy medvéjével együtt megszökjék; itt csalta őt meg olyannyiszor Blanche de Gibeauxmex különböző nemesemberekkel; és végül is azt a porfirpadlót festette meg az imádott, bűnös asszony vére. Nem volt ez elég ahhoz, hogy de Montragoux úr e szobának képzetével kegyetlenül fájdalmas emlékeket és gyászos előérzeteket kapcsoljon össze?

Jeanne de Lespoisse-hoz intézett szavai a lelkében kavargó benyomásokat és vágyakat fejezték ki. Íme, szó szerint:

- Semmit sem rejtek el ön előtt, asszonyom, és véleményem szerint megsérteném, ha nem adnám át valamennyi kulcsát annak a hajléknak, amely az öné. Beléphet tehát e kis szobába, csakúgy, mint e házban valamennyibe; de ha hisz nekem, ne tegye meg, tekintetbe véve így e kis szobához fűződő fájdalmas képzeimet és a rossz előérzeteket, amelyeket e képzetek bennem, saját magam ellenére is, keltenek. Mélyen lesújtana, ha valami baj érné önt, vagy elveszthetném kegyét. Bocsássa meg, asszonyom, e szerencsére alaptalan félelmeimet, hiszen csak nyugtalankodó gyengédségem és körültekintő szerelmem következményei.

E szavak után a jámbor nagyúr megcsókolta hitvesét, és tüstént elindult Perche grófságába.

„A szomszédok és a jó barátnők - mondja Charles Perrault - nem várták meg, amíg meghívják őket, hogy a fiatalasszonyt meglátogassák; türelmetlenek voltak, hogy mielőbb láthassák a ház minden kincsét. Már ott is voltak, és mindjárt járták a szobákat, a fülkéket, a bútorraktárakat, melyek mind a legszebbek, a legpompásabbak voltak; és a vendégek szünet nélkül túlozva lelkendeztek, és irigyelték barátnőjük szerencsését.”

Valamennyi e tárggyal foglalkozó történetíró hozzáfűzi, hogy mind e gazdagság látványa nem szórakoztatta de Montragoux asszonyt, annyira türelmetlenül vágyott a kis kabinet kinyitására. Semmi sem igazabb ennél, és amint Perrault mondta, „kíváncsisága annyira hajtotta, hogy nem is vette számba, mily udvariatlanságot követ el azzal, ha otthagyja a társaságot, leszaladt egy rejtett kis lépcsőn, mégpedig akkora sietséggel, hogy kétszer vagy háromszor is azt gondolta: kitöri a nyakát”. A tényhez tehát nem fér kétség. Senki sem mondta meg azonban, hogy a fiatalasszony csak azért akart oly türelmetlenül eljutni abba a szobába, mert ott de la Merlus lovag várt rá.

Mióta ugyanis férjhez ment és megtelepedett Les Guillettes kastélyában, e kis szobában találkozott a fiatal nemesúrral mindennap, és inkább kétszer, mint egyszer napjában, anélkül, hogy megunt volna ezeket a fiatal hitvesi mivoltához olyannyira nem illő összejöveleteket. Lehetetlenség tétovázni afelől, hogy milyen természetű is volt Jeanne-nak a lovaghoz fűződő kapcsolata. Bizony, az nem volt tisztességes. Ártatlan sem volt, egyáltalában nem. Ha de Montragoux asszonyság csupán hitvesének becsületén ejtett volna foltot, sajnos, kétségtelenül kitette volna magát az utókor megrovásának, viszont a legzordonabb moralista is találna mentségeket: enyhítő körülményként hozná fel az ifjú asszony mellett a század erkölceit, a város és az udvar példáit, a rossz nevelés nagyon is biztos következményeit, az elvetemült anya tanácsait, mert Sidonie de Lespoisse asszonyság elősegítette leányának félrelépését. A bölcsök megbocsátanak a fiatalasszony bűnét, mely túlságosan is édes, semhogy kiérdemelné szigorúságuk ítéletét; igen, vétkei nagyon is általánosoknak látszanak ahhoz, hogy nagy vétkeknek tekintsék őket, és mindenki azt gondolná: hiszen csupán ugyanúgy csinálta, mint mások. Hanem Jeanne de Lespoisse nem elégedve meg azzal, hogy férje becsülete ellen követett el merényletet, nem átalotta férje élete ellen is elkövetni azt.

Az egyébként a „szerencsétlen hercegnők” szobájának nevezett fülkében tárgyalt Jeanne de Lespoisse, de Montragoux asszony, de la Merlus lovaggal hűséges és gyengéd férje haláláról. Később kijelentette, hogy e helyiségbe lépve, hat meggyilkolt asszony felfüggesztett testét pillantotta meg; a padlót megalvadt vérük fedte, és miután e szerencsétlenekben felismerte Kékszakáll hat első feleségét, előre látta, milyen sors várakozik őreá. Ez esetben Jeanne a falfestményeket tekintette volna megcsónkított hulláknak, és rémlátomásait össze kellene hasonlítani Lady Macbethéivel. De szerfelett valószínű, hogy Jeanne e borzalmas látványt csak azért találta ki, hogy később felidézve, igazolja férjének gyilkosait, áldozatuk rágalmazásával. De Montragoux úr veszte elhatározott. A szemem előtt fekvő bizonyos levelek arra bírnak, hogy elhiggyem Sidonie de Lespoisse asszonyság részvételét a bünszövetkezésben. Idősebb leányát illetően pedig azt lehet mondani, hogy ő volt a bünszövetkezés lelke. Anne de Lespoisse volt a családban a leggonoszabb. Tőle távol állottak az érzésekből fakadó gyengeségek, és környezetének kicsapongásai közepette ő szűz maradt: nem azért, mintha visszautasított volna oly gyönyöröket, melyeket magához méltatlannak ítélt, hanem azért, mert csak a kegyetlenségben lelte gyönyörét. Ő bírta rá a vállalkozásra két fivérét, Pierre-t és Cosme-t, saját ezredet ígérve nekik.

Hátramaradt még számunkra, hogy hiteles okmányok és megbízható tanúvallomások alapján felvázoljuk a legaljasabb és a leggyávább családi bűncselekményt, amelynek emléke valaha is eljutott hozzánk. A gyilkosságot, melynek körülményeit mindjárt előadjuk, csak azzal a gyilkossággal hasonlíthatjuk össze, amelyet 1449. március 9-ének éjszakáján követtek el, amikor is az ifjú és kicsiny termetű Blanche d'Overbreuc megölte férjét, Guillaume de Flavyt, Orbandas fattya és Jean Bocquillon, a borbély, segítségével. A három nevezett Guillaume urat kispárnája alatt fojtotta meg, fatuskó-ütésekkel verte agyon, és elmetstették a nyakát, mint valami bornyúnak. Blanche d'Overbreuc bebizonyította, hogy férje elhatározta az ő vízbefojtását: Jeanne de Lespoisse azonban szerető férjét szolgáltatatta ki a gyalázatos gonosztevőknek. Az eseményekről oly mértéktartással számolunk be, amilyennel csak lehetséges.

Kékszakáll valamivel korábban tért vissza, mint ahogy várták. Igen hamisan ez a körülmény keltette fel azt a hitet, hogy a kegyetlen féltékenységgel gyanújának prédájaként akarta meglepni feleségét. Kékszakáll jókedvűen és bizalommal telten tért haza, és ha valóban gondolt is meglepetésre, az szerint csak kellemes meglepetés lehetett. Gyengédsége, jósága, örömet és nyugodtságot sugárzó arca a legvadabb szíveket is meglágyította volna. Mindebben de la Merlus lovag és az egész förtelmes de Lespoisse-nemzetség csak egyet látott: könnyű lesz életét kioltaniok, és megkaparintaniok vagyonát, mely az új örökség révén még meg is növekedett. Ifjú hitvese mosolygó képpel fogadta, engedte, hogy megölelje, a hitvesi hálósobába vezette, és mindent a kiváló férfi kedve szerint tett. Másnap reggel az asszony visszaadta a rábízott kulcsomót. Hanem a kulcsok közül hiányzott a „szerencsétlen hercegnők” - rendesen kis fülkének nevezett - szobájának kulcsa. Kékszakáll csendesesen elkérte. Jeanne, miután különböző ürügyekkel bizonyos ideig halogatta, ezt a kulcsot is visszaadta.

Itt magától felvetődik egy kérdés, amelyet nem lehet megoldani anélkül, hogy el ne hagynók a történelem biztosan körülhatárolt területet, és ne térnénk át a filozófia ingatagabb vidékeire. Charles Perrault kifejezetten azt mondja, hogy a kis fülke kulcsa varázskulcs volt, vagyis elvarázsolt, mágikus kulcs, és oly sajátosságokkal bírt, amelyek ellentétesek a természeti törvényekkel, legalábbis amennyire ezeket mi ismerjük. Nos, nincsenek ellentmondó bizonyítékaink. E helyütt kell emlékezetükbe idéznem kiváló tanítómnak, du Clos des Lunes úrnak, az akadémikusnak alaptételét: „Amikor a természetfeletti felbukkan, a történésznek nem szabad azt visszautasítania.” Megelégszem tehát e kulcs tárgyában azzal, hogy emlékeztessenek Kékszakáll régi életrajzíróinak egyhangú véleményére; valamennyien azt állítják, hogy varázskulcs volt. Nagy súlya van ennek. Különben is nem ez a kulcs az egyetlen oly, emberkéz alkotta tárgy, amelyet csodálatos tulajdonságokkal ellátottnak tekintettek. A hagyomány tele van varázskardokkal. Arthur királyé varázskard volt. Jeanne d'Arcé is varázskard, Jean Chartier kétségbevonhatatlan tanúbizonysága szerint; és bizonyítékként e kiváló krónikás előadja: amikor a kard pengéje eltörött, a két darab ellenszegült annak, hogy újból egyesítsék őket, bármily erőfeszítést tettek is a legügyesebb fegyverkovácsok. Victor Hugo egyik versében beszél azokról „a varázslépcsőkről, melyek mindig összekeveredtek alattuk”. Számos szerző meg azt is elfogadja, hogy vannak varázsemberek is, akik farkassá tudnak átváltozni. Nem vállalkozunk ily nagyon is élő és állandósult hiedelem elleni küzdelemre; őrizkedünk tehát attól, hogy eldöntsük, vajon a kis szoba kulcsa varázskulcs volt-e, vagy sem; ráhagyjuk a tapasztalt olvasóra annak gondját, hogy ismerje fel e tárgyban alkotott véleményünket, mert tartózkodásunk nem foglal magába, részünkről, semmiféle bizonytalankodást, és éppen ezért méltó az elismerésre. De ott azután újra saját területünkön, helyesebben saját véleményformálásunkén találjuk magunkat - ahol ismét a tények bírái, a körülmények döntőbírái

lehetünk -, amikor azt olvassuk, hogy azon a kulcon vérfoltok voltak. A szövegek tekintélye nem kötelez minket annyira, hogy ezt elhitesse velünk. Nem volt vérfolt a kulcon. Folyt vér a kis fürkében, de már régmúlt időben. Akár lemosták, akár leszáradt, a kulcsot nem festhette veresre. Amit a bűnös hitves zavarában az acélon vérfoltnak tekintett, az a hajnalpírtól még egészen rózsaszínű ég visszfénye volt. A kulcs láttán de Montragoux úr mégis észrevette, hogy felesége belépett a kis fürkébe. Megfigyelte ugyanis, hogy valóban ez a kulcs most tisztábbnak és csillogóbbnak látszik, mint amikor átadta, s arra gondolt, hogy a fénye csakis a használatból eredhetett.

Kellemetlen benyomása támadt ettől, és komor mosollyal mondta ifjú feleségének:

- Drágám, mégis belépett a kis fürkébe. Csak ne legyen ebből semmi kellemetlensége sem önnek, sem nekem! Abból a szobából rosszindulatú hatás árad, szerettem volna kivonni önt alóla. Ha mégis a befolyása alatt maradna, nem tudnék megvigasztalódni. Bocsásson meg nekem: a szerelem babonássá teszi az embert.

E szavakra, habár Kékszakáll nem ijeszthette meg, hiszen beszéde és magatartása csupán melankóliát és szerelmet fejezett ki, az ifjú de Montragoux asszony torkaszakadtából kiabálni kezdett:

- Segítség! Meggyilkolnak!

Ez volt a megállapodott jeladás. Hallatára de la Merlus lovagnak és de Lespoisse asszony két fiának Kékszakállra kellett rohanniok, és törjeikkel átdöfni őt.

De a lovag, akit Jeanne a hálószoza szekrényébe rejtett el, egyedül jelent meg. Amint de Montragoux úr meglátta őt, és hogy kezében törrel tör reá, óvatosan védelembe helyezkedett.

Jeanne rémülten elfutott, és a hosszú folyosón találkozott nővérével, Anne-nal, aki nem lehetett, mint ahogy azt mondták, valamelyik toronyban, mert hiszen a kastély tornyait Richelieu bíboros parancsára már régen lerombolták. Anne de Lespoisse igyekezett bátorságot önteni két fivérébe, akik sápadtan és reszketve, nem merték vállalni ily nagy gonosztett kockázatát.

Jeanne sebesen és könyörögve ért oda:

- Gyorsan! Gyorsan! Testvéreim, segítsétek a szeretőmet!

Ekkor rohant be Pierre és Cosme Kékszakállhoz; ott találták, amint lefegyverezvén de la Merlus lovagot, térde alatt szorongatja támadóját. Ekkor a fivérek, árulók módjára, hátulról döfték át törökkel Kékszakáll testét, és miután már meghalt, még sokszor sújtottak reá, újra és újra.

Kékszakállnak nem volt örököse. Özvegyéé lett tehát vagyona. Egy részét arra fordította, hogy hozományt adjon Anne nővérének, más részével két fivérének kapitányi rangot vásárolt, a többivel pedig férjhez ment de la Merlus lovaghoz, aki, mihelyt gazdagságra tett szert, igen becsületes emberré vált.

A HAJNAL

A Királynőről elnevezett sétány néptelen volt. A nyári napok nagy csendje lebegett a Szajna zöld partjai, a kelet felé egyre hosszabb árnyékot vető, nyesett, öreg bükkök fölött, s a felhőtlen, szellő nélküli, mosolytalan és fenyegetés nélküli, nyugalmas, kék égen. Egy sétáló lépkedett lassan a Tuileriák felől jövet a chaillot-i dombok iránt. Tetszetősen sovány volt, mint az ifjak: szárnyas kabátot, térdnadrágot, fekete harisnyát viselt: a végre uralomhoz jutott polgári rend öltözetét. Arca inkább álmodozást fejezett ki, mint lelkesedést. Kezében egy könyvet tartott; két lap közé csúsztatott ujjja jelezte, hogy hol tart az olvasásban, de már nem olvasott. Időről időre megállt és fülelt, hogy hallja azt a halk és mégis szörnyű zsongást, mely Párizsból szállt fölfelé, s e sóhajnál is gyengébb neszenben mintha felismerte volna a halál, a gyűlölet, az öröm, a szeretet kiáltásait, a dobpergést és puska lövéseket, egyszóval mindazt az ostoba vadságot és fönséges lelkesedést, amit a forradalmak az utca kövezetéről a perzselő nap felé küldenek. Olykor hátrafordította fejét és összeborzadt. Mindaz, amit néhány óra alatt megtudott, látott és hallott, zavaros és rémes képekkel telítette fejét: a nép elfoglalta a Bastille-t, és már bontja csipkés oromzatát; a dühöngő tömegben pisztolylövés ölte meg a kereskedők főbíróját; a kormányzót, az öreg De Launay-t fölkoncolják a Városháza előtt; a szörnyű tömeg sápadt, mint a félelem és mint az éhség, részegen és magánkívül, véres és dicsőséges álmába veszve, a Bastille-től a Grève piacáig hömpölyög, és ott a látomásos százezer fej fölött a lámpavasra akasztott kiszolgált katonák teste és egy kék-fehér egyenruhás diadalmaskodónak tölgykoszorús homloka; a győztesek az ódon erőd lajstromos könyvei, kulcsai és ezüstneműje mögött, éljenezések közepette lépkednek a véres feljárón; s az élen La Fayette s Bailly, a nép előjárói, meghatottan, diadalmasan, csodálkozóan, lábuk vérben s fejük a dölyf ködében! Majd félelem fogja el a fékevesztett tömeget; a suttogó hírre, hogy az éjjel királyi csapatok vonulnak a városba, felszakítják a paloták vasrácsait, hogy lándzsákká alakítsák, kifosztják a fegyverraktárakat, a polgárok torlaszokat emelnek az utcákon - és az asszonyok köveket hurcolnak a háztetőkre, hogy megsemmisítsék az idegen csapatokat!

Ezek az erőszakos jelenetek mélabúval színezetten tükröződtek a sétáló ifjú álmodozó képzeletében. Fogta legkedvesebb könyvét, a sírhalmok fölötti elmélkedésekkel teli angol könyvet, és elindult a Szajna mentén, a Királynő sétány fái alatt ama fehér ház felé, amelyre éjjel-nappal gondol. Körülötte minden csendes. A parton horgászokat lát, lábuk a vízbe ér, úgy üldögélnek; s ő álmodozva követi a folyam futását. Amikor elér a chaillot-i út dombjainak első emelkedésére, a Párizs és Versailles közötti közlekedést ellenőrző egyik őrjáráttal találkozik. Ezt a puskákkal, muskétákkal, alabárdokkal fölfegyverzett csapatot gyapjú- vagy bőrkötényt viselő kézművesek és fekete taláros bírósági emberek alkották, meg egy pap és egy meztelen lábú, ingujjra vetkőzött, szakállas óriás. Minden elhaladót föltartóztatnak: rájöttek a Bastille kormányzója s az udvar közötti titkos kapcsolatra; cseltől tartanak.

De a sétáló fiatal és ártatlan arcú. Alig mond néhány szót, s a csapat mosolyogva engedi útjára.

Virágzó bodzától illatos meredek utcácskán halad felfelé, s a közepéig érve, megáll egy kert rácsa előtt.

A kert kicsiny, de kanyargó fasorok, kis kerülők meghosszabbítják a sétát. Fűzfák merítik ágaik végét egy medence vizébe, amelyben kacsák úszkálnak. Egyik sarkában, az utca felől, egy halmon könnyed kis lugas emelkedik, és a ház előtt üde gypeszönyeg terül el. Amott egy durván faragott padon egy ifjú asszony ül, lehajtott fejjel; arcát élő virágokkal díszített, nagy szalmakalap takarja. Fehér és rózsaszín csíkos ruhája fölött a derekán megcsomózott kendőt

visel, s miután kissé magasabban kötötte meg, tetszetősen és lendületesen meghosszabbította szoknyáját. Szűk ujjakba szorított karja mozdulatlanul pihen. Lábánál egy antik alakú kosár, tele gypjufonál-gombolyaggal. A közelében egy ragyogó kék szemű, aranyszőke fürtű gyermek homokot lapátol kis kupacokba.

A fiatalasszony, mintha elvarázsolták volna, mozdulatlan maradt, s a férfi, a rácsnál állva, nem akart megtörni ily édes varázst. Végre az asszony fölvetette fejét, arca fiatal, majdnem gyermeki volt, kerek és tiszta vonásai természetes szelídséget s barátságot fejeztek ki. A férfi meghajolt előtte. Az asszony kezét nyújtotta neki.

- Jó napot, Germain úr. Mi újság? Mi újságot hozott? Ahogy a dal mondja. Én csak dalokat tudok.

- Bocsásson meg, asszonyom, hogy álmodozásában megzavartam. Megfigyeltem. Így egyedül, mozdulatlanul üldögélve, az álom angyalának tűnt fel előttem.

- Egyedül! Egyedül! - felelte az asszony, mintha csak ezt az egyetlen szót hallotta volna: egyedül! Lehet-e ő valaha is egyedül?

S amint meglátta, hogy a férfi csak nézi, anélkül, hogy megértené, hozzátette még:

- Hagyjuk ezt; ezek csak afféle gondolatok... Mi újság?

A férfi ekkor elmesélte neki a nagy nap történetét, a legyőzött Bastille-t, a megszületett szabadságot.

Sophie komolyan hallgatta, majd így szólt:

- Örölnünk kell, de örömnünknek az áldozat zord örömének kell lennie. Eztán a franciák már nem önnönmaguké; a forradalomhoz tartoznak, amely meg fogja változtatni a világot.

Amint így beszélt, a gyerek örvendezve ölébe vetette magát:

- Nézd mama, nézd a szép kertet.

Az asszony átölelte, s így mondta:

- Igazad van, Émile-em: a legbölcsebb dolog a világon, ha egy szép kertet csinálunk.

- Valóban - tette hozzá Germain. - Melyik porfir vagy arany terem érne fel egy zöld fasorral?

S arra gondolva, mily édes lenne e fiatalasszonyba belékarolni és úgy vezetni az árnyas fák alatt, sokatmondó tekintetet vetett rá s felkiáltott:

- Ó! Mit érdekelnek engem az emberek és a forradalmak?

- Nem! - szólt az asszony. - Nem! Én nem tudom gondolataimat elszakítani e nagy néptől, amikor meg akarja alapítani az igazság uralmát. Ragaszkodásom az új eszmékhez meglepi önt, Germain úr. Rövid ideje ismerjük csak egymást. Ön nem tudja, hogy atyám a *Társadalmi Szerződés* s az *Evangéliom* lapjain tanított meg olvasni. Egy napon sétánkon megmutatta Jean-Jacques-ot. Gyermek voltam még, de sírva fakadtam, amint megpillantottam a legbölcsebb férfi elborult arcát. Az előítéletek gyűlöletében nőttem föl. Később férjem, miként én, a természetbölcselet tanítványa, úgy kívánta, hogy fiunkat Émile-nek nevezzük, s hogy megtanítsuk a kétkezi munkára. Utolsó levelében, amelyet azon a hajón írt, ahol néhány nap múlva életét vesztette, még lelkemre kötötte, hogy Rousseau nevelési elveit kövessem. Egész valómat áthatotta az új szellem. Hiszem, hogy küzdeni kell az igazságért és az igazságosságért.

- Miként ön, asszonyom - sóhajtott Germain -, én is irtózom a vakhittól meg a zsarnokságtól; miként ön, én is szeretem a szabadságot, de lelkem erőtlen. Gondolatom minden pillanatban messze illan tőlem. Nem vagyok ura magamnak.

A fiatalasszony nem felelt. A rácsos ajtót egy aggastyán taszította be, s karját égnek emelve, kalapját lengetve közeledett. Nem hordott parókát, s nem hintett hajára rizsport. Kopasz koponyájáról kétoldalt hosszú s ősz haj hullt alá. Szürke, bolyhos gyapjúsövet öltözetet viselt; harisnyája kék volt, és cipője csat nélküli.

- Győzelem! Győzelem! - kiáltotta. - A szörnyeteg kezünkben van, ezt a hírt hozom önnek, Sophie!

- Éppen most hallottam, szomszéd, Marcel Germain úrtól, akit íme, bemutatok önnek. Anyja Angers-ben anyám barátnője volt. Fél év óta van Párizsban, s olykor-olykor fölkeres remeteségem mélyén. Germain úr, itt áll ön előtt szomszédom és barátom, Franchot de La Cavanne úr, az író.

- Mondja így: Nicolas Franchot, a földműves.

- Tudom, szomszéd, hogy így írta alá a gabonakereskedelemről szóló értekezését. Hogy tehát kedvében járjak, így fogom szólítani, bár azt hiszem, ügyesebben forgatja a tollat, mint az eke szarvát: Nicolas Franchot úr, a földműves.

Az aggastyán megragadta Marcel kezét s felkiáltott:

- Ledőlt tehát az erőd, amely annyiszor nyelte el a józan észet s az erényt! Lehullottak a lakatok, amelyek alatt nyolc hónapot töltöttem el levegőtlenül és világosság nélkül. Harmincegy évvel ezelőtt, 1768. február 17-én vetettek a Bastille-ba, mert levelet írtam a vallási türelemről. Végre ma megbosszult a nép. A józan ész meg én együtt győzedelmeskedünk. E nap emléke fennmarad addig, amíg a világegyetem: tanúm rá a lángoló nap, amely látta Harmodiász pusztulását s a Tarquiniusok futását.

Franchot úr harsogó hangjától megijedt a kis Émile, és megragadta anyja ruháját. Franchot most hirtelen észrevette a gyermeket, a levegőbe emelte, s lelkesen így szólt hozzá:

- Nálunk boldogabban, szabad emberként fogsz felnőni majd, gyermek!

De Émile rémületében hátraszegte fejét, és bögni kezdett.

- Uraim - szólt Sophie, letörölve fiának könnyeit -, lesznek oly szívesek és velem vacsoráznak. Duvernay urat várom, ha ugyan valamelyik betege nem tartja vissza.

S Marcelhez fordult:

- Tudja, hogy Duvernay úr, a király orvosa, a falakon kívüli kerület részéről párizsi nagyválasztó. Nemzetgyűlési képviselő lehetett volna, ha, mint de Condorcet úr, szerénységből nem hátrítja el magától e megtiszteltetést. Igen érdemes férfiú; biztosan örömmel és haszonnal hallgatja majd.

- Fiatalember! - tette hozzá Franchot. - Ismerem Jean Duvernay urat és egy esetét, amely becsületére válik. Két évvel ezelőtt a királyné elhívatta, hogy kezelje a trónörökös, aki bágyadt volt, beteg. Duvernay akkor Sèvres-ben lakott, minden reggel érte jött egy udvari fogat, hogy Saint-Cloud-ba vigye a beteg gyermekhez. Egyik nap a hintó üresen tért vissza a palotába. Duvernay nem jött el. Emiatt másnap a királyné szemrehányást tett neki:

„Uram, ön megfeledkezett a trónörököséről?”

„Asszonyom - felelte a derék férfiú -, emberségesen gyógyítom a fiát, de tegnap ott kellett maradnom egy szülő parasztasszonynál.”

- Nos - szólt Sophie - vajon nem szép dolog ez, és nem kell-e büszkének lennünk barátunkra?

- Igen, ez szép - felelte Germain.

Komoly és lágy hang zendült meg közelükben:

- Nem tudom, mi tüzei lelkesedésüket; de örömmel hallgatom. Mostanság annyi csodálatos dolgot lehet látni!

Az így megszólaló férfiú hajporos parókát és finom csipkés inget viselt. Jean Duvernay volt; Marcel ráismert arcára, mert látott róla metszetet a Palais-Royal boltjaiban.

- Versailles-ból jövök - szólt Duvernay. - Az orléans-i hercegnek köszönhetem az örömet, hogy e nagy napon láthatom, Sophie. Hintaján egész Saint-Cloud-ig hozott. Az út hátraeső részét a lehető legkényelmesebb alkalmatossággal tettem meg: gyalog.

Csakugyan, ezüstcsatos cipőjét és fekete harisnyját por borította.

Émile kis kezecskéivel az orvos köntösének ragyogó acélgombjaiba kapaszkodott, s Duvernay térdére ültetve, néhány pillanatig mosolyogva nézte e fesledező kis lélek fényét. Sophie Nanonért kiáltott. Megjelent egy termes leányzó, fogta s felnyalábolta a gyermeket, akinek kétségbeesett kiáltásait cuppanó csókokkal nyomta el.

A lugasban terítettek. Sophie egy fűzfaágra akasztotta szalmakalapját; szőke fürtői arcára omlottak.

- A lehető legegyszerűbben vacsoráznak majd - mondta - angolosan.

Onnan, ahol leültek, láthatták a Szajná s a város háztetőit, a kupolákat, a harangtornyokat. Elhallgattak e látványra, mintha csak először pillantották volna meg Párizst. Azután a nap eseményeiről beszélgettek, a nemzetgyűlésről, a név szerinti szavazásról, a Rendekek összejelöléséről és Necker úr számkivetéséről. Mind a négyen egyetértettek abban, hogy a szabadságot örökre kivívták. Duvernay úgy látta, hogy új társadalmi rend épül fel, s magasztalta a nép által választott törvényhozók bölcsességét. De gondolkodása nyugodt maradt, s néha úgy tetszett, mintha nyugtalanság vegyülne reménykedésébe. Nicolas Franchot nem őrzött meg ilyen mértékletességet. A nép békés győzelmét hirdette s a testvériség korszakát. Hiába mondta a tudós, és hiába a fiatalasszony:

- A küzdelem csak most kezdődik, s még csak az első győzelmünknel tartunk.

- A filozófia kormányoz bennünket - felelte Franchot. - A józan ész mennyi jótéteménnyel fogja majd elárasztani az embereket, akik csakis az ő mindenható uralma alá lesznek vetve! A költők által elképzelt aranykor valósággá válik. A vakhittel és zsarnoksággal együtt eltűnik minden baj, amelyet azok hoztak létre. Az erényes és felvilágosult ember minden boldogság élvezője lesz. De mit is beszélek! A fizikusok és kémikusok segítségével meg tudja majd szerezni a halhatatlanságot is a földön.

Sophie e szavakra megrázta fejét.

- Ha meg akar fosztani bennünket a haláltól, akkor találja meg számunkra az örök ifjúság forrását. Enélkül megfélemlít az ön halhatatlansága.

Az öreg filozófus nevetve megkérdezte, vajon a keresztény föltámadás inkább megnyugtatja-e?

- Ami engem illet - tette hozzá, miután kiürítette poharát - tartok tőle, hogy az angyalok és szentek hajlandók inkább kedvezni a szüzek kórusának, mint az idősebb, rangos özvegyeknek.

- Nem tudom - felelte a fiatalasszony lassan, felemelve tekintetét -, nem tudom, mily becsesek lesznek az angyalok szemében e földi agyagból gyúrt szegény bájak; de azt tartom, az isteni hatalom jobban helyre fogja tudni hozni az idő okozta károkat, ha erre ott szükség lenne, mint az ön fizikája és kémiaja itt a földön. Ön, Franchot úr, ateista, s nem hiszi, hogy Isten uralkodik a mennyben, ezért ön nem is értheti meg a Forradalmat, amely Isten uralmának kezdete itt, e földön.

Fölállt. Az éjszaka beköszöntött, s a távolban látszott, hogy a nagyváros felgyújtja csillagos tüzeit.

Marcel karját nyújtotta Sophie-nak, s mialatt az öregek bölcselkedtek, ők kettesben sétáltak a sötét fasorokban. A férfi elragadónak találta őket; az asszony elmondta nevüket és történetüket.

- Most a Jean-Jacques fasorban vagyunk, amely Émile szobájába vezet. E fasor régebben egyenes volt, én elkanyarítottam, hogy itt vezethessen el a vén tölgy alatt. A vén fa egész nap árnyékban tartja ezt a durván faragott padot, amelyet a „Barátok pihenője”-nek neveztem el... Ülünk le egy pillanatra - szólt Sophie.

Leültek. Marcel a csendben hallotta szíve dobogását.

- Szeretem önt, Sophie - suttogta, és megragadta a kezét.

Az asszony szelíden visszavonta, s a halk szellőtől remegő falevelekre mutatott:

- Hallja?

- A szelet hallom a falevelek között.

Sophie megrázta fejét, és hangja lágyan csendült, mint valami dal:

- Marcel! Marcel! Ki mondja önnek, hogy az a szél a levelek között? Ki mondja önnek, hogy egyedül vagyunk? Ön is azok közé a közönséges lelkek közé tartozik tehát, akik semmit sem fedeztek fel a rejtelmek világából?

És most, hogy a férfi szorongó tekintetéből kérdést olvasott ki, így folytatta:

- Germain úr, legyen szíves, menjen föl a szobámba. Egy kis könyvet talál az asztalon, hozza le nekem...

A férfi engedelmeskedett. Mialatt távol volt, a fiatal özvegy az éji szélben remegő fekete lombot nézte. A férfi aranyetszésű kis könyvvel jött vissza.

- Gessner *Idilljei*; ez az - mondta Sophie -, üsse föl a könyvet a megjelölt helyen, s ha eléggé lát a holdfényben, olvassa!

A férfi e szavakat olvasta:

„Ó, az én lelkem gyakran eljön majd, hogy körüllebegjen; gyakran, midőn nemes és magasztos érzés tölt el, és ha a magányban elmélkedel, enyhe lehelet érinti majd orcád: édes remegés hassa át akkor a lelked!”

Sophie megakasztotta:

- Megérti-e most már, Marcel, hogy sohasem vagyunk egyedül, s hogy vannak szavak, amelyeket nem hallgathatok meg mindaddig, amíg az óceán felől jövő szellő suhan a tölgyek lombja közé?

A két öregúr hangja közeledett.

- Isten, az a jó - mondta Duvernay.

- Isten, az a rossz - mondta Franchot - s mi eltüntetjük.

Mindketten Marcellel együtt búcsút vettek Sophie-tól.

- Isten velük, uraim - mondta Sophie. - Kiáltjuk: „Éljen a szabadság s éljen a király!” És ön, szomszéd, ne akadályozzon meg abban, hogy meghaljunk, majd ha szükségünk lesz rá.

EGY ÖNKÉNTES EMLÉKIRATAI¹⁶

1

1770-ben születtem Langres vidékén, egy kisváros falusias külső negyedében, ahol félparaszt, félpolgár atyám késeket árult, s gyümölcsösét gondozta. Itt az egyébként csak leányneveléssel foglalkozó apácák tanítottak meg olvasni, mert kicsi voltam, s mert ők jó barátságban voltak anyámmal. Amint kikerültem a kezük alól, egy városbeli pap - egy vargának a fia és kiváló humanista - oktatott latinra. Nyáron az öreg gesztenyefák alatt tanulgattunk, és Lamadou abbé a méhkaptárai közelében magyarázta nekem Vergilius *Georgicon*-ját. Nem tudtam elképzelni az enyémnél nagyobb boldogságot, és elégedetten éltem tanítómesterem és a kovács leánya, Rose kisasszony társaságában. De nincs a világon tartós boldogság. Egy reggel anyám átölelt, és egy hatfrankos tallért csúsztatott zubbonyom zsebébe. Holmimat már becsomagoltam. Atyám lovára pattant, maga mögé ültetett, s elvitt a langres-i kollégiumba. Egész úton a kis szobámra gondoltam, amelyet ősszel beillatosítottak a padláson télire eltett gyümölcsök; a gyümölcsösre gondoltam, ahová atyám vasárnaponként elvitt, hogy leszedjük saját ojtású fáiról az almát; Rose-ra gondoltam, nővéreimre, anyámra; magamra, szegény számkivetettre! A szívem nagyon fájt, és nehezen tudtam visszatartani előtörni készülő könnyeimet. Végül, ötőrai lovaglás után, beértünk a városba, s leszálltunk egy nagy kapu előtt, amely felett a felirat: *Collegium*, megremegtetett. Nagy, fehérre meszelt teremben fogadott bennünket az igazgató, az oratoriánus, Féval atya. Még fiatal ember volt, deli természetű, és mosolya megnyugtatót engem. Atyám, bárkivel akadt össze, mindig ugyanolyan határozottnak, élénknek és keresetlenül őszintének mutatta magát.

- Tisztelendő atyám - szólt rám mutatva -, itt hozom önnek egyetlen fiamat, keresztapjáról Pierre-nek, rólam meg Aubier-nek hívják, és én e nevet éppoly hibátlanul adtam neki, amint én azt megboldogult atyámtól kaptam. Pierre egyetlen fiam, anyja Madeleine Ordalu, egy fiúval s három leánnyal ajándékozott meg, igyekszem őket tőlem telhetően a legjobban nevelni. Leányaimnak az lesz a sorsuk, amelyet nekik elsősorban Isten, azután leendő férjük szán. Azt mondják, csinosak, s nem tehetek róla, de magam is azt hiszem. De a szépség csalóka kincs, amellyel nem kell sokat törődni. Elég szépek lesznek, ha eléggé jók. Ami itt a jelenlevő fiamat, Pierre-t illeti (e szavaknál atyám oly súlyosan helyezte kezét vállamra, hogy meghajoltam) feltéve, hogy tiszteli Istent, és megtanul latinul, pap lesz belőle. Nagyon alázatosan kérem tehát főtisztelendő uramat, vizsgálja meg nyugodtan, hogy kiismerje igazi természetét. Ha valamelyest erre érdemesnek találja, tartsa itt. Szívesen megfizetem, amit kell. Ha ellenben úgy véli majd, hogy semmit sem tud belőle faragni, üzenje meg nekem, nyomban érte jövök, és megtanítom, hogyan készítsen késeket, mint az atyja. Mert tisztelendő uram szolgálatjára, magam késes vagyok.

Féval atya megígérte, hogy megteszi, amit tőle kértek. S ily módon biztosítva, atyám búcsút vett az igazgatótól és tőlem. Mivel igen meghatódott, és csak nehezen tudta visszatartani zokogását, kemény és szigorú arcot öltött, és ölelés gyanánt szörnyen hátba vágott. Mikor elment, Féval atya kivezetett a társalgóból a kertbe, amelyet sűrű gyertyánfásor szegett; majd a fák árnyékában haladva, így szólt hozzám:

¹⁶ Ezeknek az emlékiratoknak minden körülménye való, s különféle XVIII. századbéli írásokból lett átvéve. Nincs olyan részlete, akár a legkisebb is, amely ne vonatkozna hiteles tanúvallomásokra. (A. France.)

*O Sylvai dulces umbras frondsai!*¹⁷

E régies alakzatban s e nehézkes verselésben boldogan ismertem fel az öreg Ennius verssorát, s ezzel kapcsolatban azt feleltem Féval atyának, hogy öreg előfutáránál Vergilius sokkal méltóbb e hű árnyék, *frigus opacum*, szépségének ünneplésére. Tiszteletteljes feleletem szemmel láthatóan kielégítette igazgatómat. Nyájasan néhány egyszerűbb nyelvtani kérdést intézett hozzám. Majd feleleteimet hallva, ezt mondta:

- Jól van! Ha szorgalmas, nagyon szorgalmas lesz, a negyedik osztályba járhat. Jöjjön, be akarom mutatni tanárának és tanuló társainak.

Sétánk alatt úgy éreztem, hogy elhagyatottságomban fölkaroltak, szomorúságomban támaszt kaptam. De amikor ott találtam magam kollégiumbeli osztálytársaim között, és tanárom, Joursanvault úr előtt, visszasüppedtem mélységes kétségbeesésembe. Joursanvault úrban nem volt semmi az igazgató barátságos modorából, derék egyszerűségéből. Úgy láttam, sokkal inkább áthatotta fontosságának tudata, s keményebb is, zárkózottabb is. Nagyfejű, kis ember volt, szava füttyülve jött elő fehér ajka s négy sárga foga közül. Rögtön az jutott eszembe, hogy ezt a szájat nem teremtették Lavinia nevének kiejtésére, pedig ezt a nevet még Rose-nál is jobban szerettem. Mert be kell vallanom, hogy képzeletem a szerencsétlen Turnus idillikus, királyi menyasszonyát fenséges bájjal ruházta fel. Eszményi képe eltakarta előlem a kovács leányának közönségesebb szépségét. Joursanvault úr, így hívták a negyedik osztályban tanáromat, nem tetszett nekem. Tanuló társaimtól féltem: szörnyen vakmerőknek láttam őket, s okkal tartottam attól, hogy együgyűségemet nevetségesnek találják. Nagyon szerettem volna sírni.

Könnyeimet csak a fájdalomnál erősebb emberi tisztelettudás tartotta vissza.

Az est beálltakor elhagytam a kollégiumot, s megkerestem a városban szállásomat, amelyet atyám tartott fenn számomra. Öt másik iskolás fiúval együtt egy iparosnál laktam, a felesége főzött ránk. Fejenként és havonként huszonöt sou-t fizettünk érte.

Tanuló társaim eleinte megkísérelték, hogy kicsúfoljanak rosszul szabott öltözetem és falusias külsőm miatt. De amikor látták, hogy nem haragszom meg érte, fölthagytak tréfálkozásaikkal. Közülük egyetlenegy, egy ügyész hektikás fia, folytatta csak nehézkes és ügyetlen viselkedésem szemtelen kifigurázását, őt aztán súlyos kezemmel úgy megfenyítettem, hogy elment tőle a kedve egyszer s mindenkorra. Joursanvault úr tetszését nem nyertem meg; de mivel kötelességemet pontosan teljesítettem, sosem talált alkalmat rá, hogy megbüntethessen. Szenvedélyes, szeszélyes, és kötekedő hatalmaskodása lázadásra ingerelt, s osztályában csakugyan több zendülés tört ki, de én egyikben sem vettem részt. Egy nap, amint a kertben az igazgatóval sétálgattam, aki irántam nagy jóakaratot tanúsított, az a szerencsétlen ötletem támadt, hogy eldicsekedjem jó magaviseletemmel.

- Tisztelendő atyám - így szóltam hozzá -, én nem vettem részt az utolsó lázadásban.

- Nincs miért eldicsekednie vele - felelte Féval atya, és megvető hangja szívembe hasított.

A becstelenséget a világon mindennél jobban gyűlölte. Szavait hallva, feltettem magamban, hogy soha többé hitványságot sem cselekedni, sem mondani nem fogok, s ennek a kiváló embernek köszönhetem, hogy azóta tartózkodni tudtam a hazugságtól és gyávaságtól.

Féval atya nem volt filozófus pap, s a szavojai vikáriusnak nem hitvallását, hanem erényeit követte. Mindazt hitte, amit egy papnak hinnie kell. De visszaborzadt a komédiástól, és nem tűrte, hogy minden csekélységgel Istenhez forduljanak. Nagyon nyilvánvaló lett ez ama kará-

¹⁷ Ó, árnyas erdők, kedves ligetek (latin).

csony napján, amikor Joursanvault úr beárulta neki az istenteleneket, akik a szentestén tintát töltöttek a szenteltvíz-tartókba.

A megbotránkozott Joursanvault ördögűző formulákat dünnyögött, és ezt mormogta:

- Kétségtelenül sötét cselekedet!

- A tinta teszi - felelte rá nyugodtan igazgatónk.

Ez az erényes férfiú a gyöngédséget tartotta minden baj egyedüli kútfejének. Gyakran mondogatta: „Lucifert s a lázadó angyalokat dölyfük vitte bűnre. Ezért maradnak még a pokolban is fejedelmek és királyok, s ezért gyakorolnak az elkárhozottak felett szörnyű felségjogot. Ha gyáván pusztultak volna el, a nevetség tárgyai és játékszerei lennének a lángok között a bűnös lelkeknek, s még a gonoszság fölötti uralom is kisiklott volna elaljasodott kezükből.”

Amikor érkezett a szünidő, nagy örömmel láttam viszont házunkat. De nagyon kicsinek találtam. Amikor beléptem, anyám a tűzhely fölé hajolva, a húsleves habját szedte le. Drága anyámat is nagyon kicsinek találtam, s zokogva öleltem át.

Kezében a habszedővel, rögtön elmesélte, hogy atyám, a kortól s a fájdmaktól elnehezedve, már nem gondoza a gyümölcsöst; hogy idősebbik nővéremet eléérték feleségül a kádár fiának, és a plébánia sekrestyését holtan találták szobájában, kezében egy palackkal, amelynek nyakát annyira szorították megmerevedett ujjai, hogy már azt hitték, le sem lehet őket fejteni. Holott nem lett volna illő, ha a sekrestyést szürkebarátos palackjával együtt vigyék a templomba. Anyámat hallgatva, életemben először vált előttem érzékelhetővé az idő folyásának és a dolgok elmúlásának gondolata; valami kábulatba estem.

- Milyen jó színben vagy, fiam! - mondta anyám. - Bizony, szöttes zubbonyodban máris szakasztott olyan vagy, mint egy kis plébános!

Ebben a pillanatban lépett be Rose kisasszony, amint meglátott, elpirult s úgy tett, mintha nagyon meg volna lepve. Láttam, hogy érdeklődik irántam, s ez titokban hízelgett nekem. De adtam előtte a komoly és tartózkodó papot. A szünidő legnagyobb részét Lamadou tisztelendő, úrral sétálgatva töltöttem el.

Abban állapotunk meg, hogy csak latinul beszélünk egymással. S mi csak jártuk az utakat, a szerény mezei munkák közepette, a napmelegtől égő természetben, egymás mellett, magunk elé nézve, méltóságteljesen, komolyan, tisztán, megvetve a köznapi örömeket, s rendkívül eltelve tudományunktól.

Azzal a szilárd elhatározással tértem vissza a kollégiumba, hogy beöltözzöm. Már előre láttam magamat, amikor én is, mint Lamadou tiszteletes, nagy, háromszögű kalapot, reverendát, fekete térdnadrágot, gyapjúharisnyát, csatos félcipőt fogok viselni, hol Cicero ékesszólásán, hol Szent Ágoston tanításán gondolkodom, s a tömegek közt áthaladva, komoly méltósággal viszonzom a hölgyek s a mélyen meghajló szegények köszöntéseit. Sajnos, egy női árny megzavarta e gyönyörű álmot. Addig csak Laviniát s Rose kisasszonyt ismertem. Megismertem Didót, s úgy éreztem, láng fut végig ereimen. Éjszaka nyugtalan ágyak fölé hajolt annak képe, ki szíve örökké égő sebével a mirtuszerdőben bolyongott.

Esti sétáimon magam is azt hittem, hogy látom, amint tiszta fehérben ott suhan az erdei bozót mögött, miként a felhők között a holdvilág. E ragyogó képpel eltelve, féltem beöltözni. Mégis felöltöttem a papi ruhát, elbűvölően jól állt nekem. Mikor így új ruhámban hazatértem, anyám bókolt előttem, és Rose, kötényébe rejtve arcát, sírva fakadt. Majd rám vetette szép szemét, mely éppoly tisztán ragyogott, mint a könnye:

- Pierre úr - szólt hozzám -, nem tudom, miért sírok.

Nagyon megható volt ekkor. De nem hasonlított a felhők között suhanó holdra. Nem szerettem: Didót szerettem.

Ezt az esztendő nagy gyász tette emlékezetessé számomra. Elvesztettem atyámat, akit elég hirtelen ragadott el a mellvizenyő.

Utolsó pillanataiban lelkére kötötte gyermekeinek, hogy éljenek becsületesen, vallásosan, és megáldotta őket. Jellemétől olyannyira idegen szelídséggel halt meg. Úgy látszott, mintha sajnálkozás nélkül, sőt vidám örömmel hagyná itt az életet, amelyhez pedig izzóvérű természetének ezer láncá kapcsolta. Megtanultam tőle, hogy sokkal könnyebb meghalni, mint gondolná az ember, ha becsületesek vagyunk.

Elhatároztam, hogy most majd én leszek az atya immár eladósorban levő nővéreimnek és könnyező anyámnak, aki évről évre kisebb, gyöngébb és meghatóbb lett.

Így lettem egy pillanat alatt gyerekből férfivá. Tanulmányaimat az oratoriánusoknál, a kitűnő mesterek, Lance, Porriquet és Marion atya keze alatt fejeztem be, akik e távoli és vad vidék mélyén néhány szegény gyermek nevelésének szentelték ragyogó tehetségüket és mély tudásukat, mely a Történettudományi Akadémiának is becsületére vált volna. Mindannyiukat fölülmúlta az igazgató, emelkedett szellemével és lelke szépségével.

Mialatt e kiváló mesterek vezetésével az utolsó osztályt végeztem, nagy hír jutott el vidékünkre, és áthatolt a kollégium vastag falán is. Azt beszélték, hogy egybehívják a Rendeket; reformokat követelnek; s nagy változásokra készülnek. Új könyvek, amelyeket tanítóink elolvastattak velünk, az aranykor közeli visszatérését hirdették.

Amikor elérkezett a pillanat, hogy elhagyjam a kollégiumot, sírva öleltem át Féval atyát.

Mély meghatottsággal szorított karjai közé. Majd magával vont ama gyertyánfasor alá, ahol hat esztendővel ezelőtt először beszélgettünk.

Ott megfogta kezem, fölém hajolt, szemembe nézett, s így szólt hozzám:

- Ne feledje, fiam, hogy jellem nélkül a szellem semmit sem ér. Talán elég hosszú ideig fog élni ahhoz, hogy meglássa e földön az új rend születését. A nagy változások nem jönnek létre zavarok nélkül. Jusson eszébe akkor, amit ma mondok magának: nehéz körülmények között a szellem gyöngé segélyforrás; egyedül az erény mentheti meg azt, ami érdemes a megmentésre.

Mialatt így beszélt, a gyertyánfasorból kilépve, a már a föld peremére hajló nap lángoló bíborba burkolta alakját, s fénnel vonta be szép, gondolkodó arcát. Szerencsémre emlékezetembe véstem szavait, amelyek szíven ütöttek, bár pontosan nem értettem meg őket. Iskolás voltam csak akkor, s a legeggyűbbek közül való. Azóta e gondolatainak igazságát egész mélységében feltárta az események szörnyű tanítása.

2

Lemondtam a papi pályáról. Élni kellett. Nem azért tanultam meg latinul, hogy késeket csináljak egy kisváros külteki negyedében. Nagy ábrándjaim voltak. Majorunk, kertünk, tehenek nem elégítették ki becsvágyamat. Rose kisasszonyt falusiasnak találtam. Anyám úgy gondolta, hogy tehetségem csak olyan városban fejlődhetne ki teljesen, mint Párizs. Magam is erre a meggyőződésre jutottam. Langres legjobb szabójánál csináltattam magamnak ruhát. Ez a ruha acélmarkolatú törömmel, amely egy kicsit fellebbentette kabátom szárnyát, oly jó megjelenésűvé tett, hogy már nem is kételkedtem a jószerencsémben. Féval atya levelet adott nekem de Puybonne herceghez, s az Úr 1789. esztendejének július 12-én sírva szálltam föl a

postakocsiba, megrakodva latin könyvekkel, vajas pogácsával, ellátva szalonnával és csókokkal. Párizsba a Szent Antal külvároson át érkeztem, s e negyedet rútabbnak találtam vidékünk legnyomorúságosabb tanyáinál. Teljes szívvel sajnálkoztam mind a nyomorultakon, akik ott laktak, mind magamon, ki elhagytam atyám házáét és gyümölcsösét, hogy e sok szerencsétlen között próbáljak szerencsét. A postakocsiban velem együtt utazó borkereskedő mégis azt magyarázta, hogy a nép nagyon boldog, mert lerombolták a Bastille-Saint-Antoine-nak elnevezett ódon börtönt. Biztosított engem, hogy Necker úr csakhamar visszahozza az aranykort. Hanem egy parókakészítő, aki végighallgatta társalgásunkat, a maga részéről azt bizonygatta, hogy Necker úr vesztébe fogja sodorni a nemzetet, ha a király rögtön el nem kergeti.

- A Forradalom - tette hozzá - nagy baj. Már senki sem hord parókát. S a nép, amely letett a parókaviseletről, a baromnál is alantasabb.

E szavak megharagították a borárust.

- Jegyezze meg magának, parókakészítő uram - felelte -, hogy egy újjászületett nép megveti a hiú cifraságokat. Arcátlanúságáért megfenyíteném, ha ráérnék; de éppen bort akarok eladni Bailly úrnak, Párizs polgármesterének, aki barátságával tüntet ki.

Így váltak el egymástól, én meg latin könyveimmel, szalonnámmal s anyám csókjainak emlékével gyalog mentem de Puybonne herceg úrhoz, akihez beajánlottak. Palotája a város végén, a de Grenelle utcában áll. A járókelők szívesen útbaigazítottak, mert a herceg híres volt jótékonyágáról.

Jóindulattal fogadott. Sem ruházkodásában, sem magaviseletében nem hágtat túl az egyszerűség határát. Egész személye annyira vidám volt, hogy ezt csak oly embernél lehet látni, aki minden kényszer nélkül is sokat dolgozik.

Elolvasta Féval atya levelét, s így szólt hozzám:

- Jó ez az ajánlás, de mit tud ön?

Azt feleltem, hogy tudok latinul, egy kicsit görögül, ismerem az ókori történelmet, a retorikát és a poétikát.

- Szép ismeretek! - felelte mosolyogva. - De jobb volna, ha a földművelésről, a mesterségekről, a kereskedelemről, a bankról és az iparról volna némi fogalma. Fogadok, hogy ismeri Szólón törvényeit.

Intettem, hogy igen.

- Nagyon jól van ez. De nem ismeri Anglia alkotmányát. Nem fontos. Ön fiatal, a tanulás korában van. Felfogadom személyes szolgálatomra ötszáz tallér fizetéssel. Titkárom, Mille úr, megmondja majd, hogy mit várok öntől. A viszontlátásra, uram.

Egy lakáj elvezetett Mille úrhoz, aki egy nagy fehér szalon közepén álló asztalnál írt. Intett, hogy várjak. Gömbölyű kis ember volt, elég szelíd arcú, de írás közben rettenetesen forgatta a szemét, és halk hangon dörmögött.

Ily szavak hagyták el ajkát, mint *zsarnokok, poklok, akarom, hatalom, Róma, romja, ember-sége, örök béke, rabszolgaság, szabadság*. Azt hittem, hogy bolond. De miután letette tollát, mosolyogva felém bólintott - így üdvözölt.

- Mi az, nézi a lakosztályt? - kérdezte. - Egyszerű, mint valami öreg római háza. Nem szegi aranyozás a falburkolatot, nincsenek porcelán figurák a kandallók párkányain, semmi sincs már, ami a meghalt király megvetett korát juttatná eszünkbe, semmi, ami méltatlan lenne egy szabad ember komolyságához. *Ember is, Tiberis*, föl kell jegyeznem ezt a rímet. Jó rím, ugyebár? Szereti ön a költeményeket, Pierre Aubier uram?

Azt feleltem, hogy túlságosan is szeretem, de többet ért volna a püspök úr őeminenciája előtti tisztelgésemmel, ha Burke urat dicsérem Vergilius kárára.

- Vergilius nagy ember - felelte Mille úr. - De mi a véleménye Chénier úrról? Ami engem illet, nem tudok szebbet az ő IX. *Károly*-nál. Nem titkolom el ön előtt, hogy magam is egy tragédiával próbálkozom. S a pillanatban, amikor belépett, éppen egy jelenetet fejeztem be, amellyel eléggé meg vagyok elégedve. Ön, úgy látszik, igen derék ember. Szívesen közlöm önnek bizalmasan tragédiámnak a tárgyát, de ne szóljon róla semmit. Sejtetheti, mily következményekkel járna a legcsekélyebb fecsegés is. Egy *Lukrécia*-t írok.

Egy vaskos füzetet fogott kezébe és olvasta: *Lukrécia, tragédia öt felvonásban, a hűn szeretett Lajosnak, Franciaország szabadsága visszaállítójának ajánlja a szerző.*

Elszavalt belőle kétszáz sort, aztán abbahagyta, felhozva mentségül, hogy a többi még kidolgozatlan.

- A herceg levelezése - szólt sóhajtva - a nap legszebb óráitól foszt meg. Levelezésben állunk Anglia, Svájc és Amerika minden felvilágosodott férfiújával. Itt említem meg, Aubier úr, hogy ön a levelek másolására és osztályozására lesz alkalmazva. Ha nincs ellenére, hogy nyomban megtudja, jelenleg mily ügyekkel foglalkozunk, akkor megmondom. Puybonne-ban egy majort rendeztünk be angol telepésekkel, akiknek az a feladatuk, hogy bevezessék Franciaországban a Nagy-Britanniában megvalósított mezőgazdasági javításokat. Spanyolországból néhány olyan selyemgyapjú-barányt hozatunk, amelyeknek nyájai gazdaggá tették Segoviát; oly merész vállalkozás ez, hogy igénybe kellett venni magának a királynak a segítségét is. Végül svájci teheneket vásárolunk, hogy jobbágyainknak adjuk őket... Nem említem a közügyekre vonatkozó levelezést. Ez a levelezés titkos. De bizonyára tudja, hogy de Puybonne herceg erőfeszítése az angol alkotmánynak Franciaországban való alkalmaztatására irányul. Engedje meg, hogy most elhagyjam, Aubier úr. A Comédie-be megyek. Az *Alzire*-t adják.

Ez éjjel finom, ágyneműben aludtam, s nem aludtam jól. Azt álmodtam, hogy anyám méhecskéi a Bastille romjai fölött röpködtek de Puybonne herceg körül, aki elíziumi fénytől övezve, jóságosan mosolygott. Másnap jó korán fölkerestem Mille urat, és megkérdeztem tőle, hogy jól mulatott-e a Comédie-ben. Azt válaszolta, hogy ha nem csalódik, sikerült *Alzire* előadása alatt ellesnie néhányat azon fogások közül, amelyekkel de Voltaire úr a nézők érzékenységét felkelti. Azután lemásoltatott velem a derék földesúr által jobbágyainak ajándékozott svájci tehene megvásárlására vonatkozó néhány levelet. Mialatt e feladattal foglalkoztam, így szólt:

- A herceg érzékeny lélek. Jótékonyágát megünnepelem egy költeményben, amellyel nem vagyok elégedetlen. Ismeri ön a Puybonne-birtokot? Nem! Elbájoló vidék. Költeményem megismerteti majd a szépségeivel. Elmondom önnek:

*Gyönyörűsége völgy, nyugalmas menedék,
Örökzöld ligetek kristálytiszta, patakja
Csendesen csörgeti vizét,
Halk hangját akkor is hallatja,
Ha madár zengi énekét,
Falusi szépségek, szívem hogy meghatjátok!
Mosolygó lombok közt egy nimfának nevét
Bükkfák, kérgetekbe vésve, így bízom rátok.*

*Puybonne az úr e szép földeken,
Jótékonyága és nagy szíve nemessége
E palotában együtt lakoznak véle,
S boldogságba szökken minden érzélem.
Puybonne szavára a pajzán pásztorlányok
Raja szilfák alatt gyülekezik
Táncra, köztük olykor őt is ott láthatjátok,
Aztán nékik adja teheneit.*

Csak ámultam. Langres-ban sohasem hallottam ilyen kecseset, és be kellett ismernem, hogy Párizs levegőjében van valami meghatározhatatlan, ami másutt sehol sem található.

Ebéd után elmentem megnézni a város legfontosabb műemlékeit. A művészetek génusza két század óta szórta szét kincseit a Szajna hírneves partjain. Eddig csak kastélyokat s gótikus templomokat láttam, amelyeknek zordonsággal párosult mélabúja csak visszatetsző gondolatokat kelt a lélekben. Igaz, Párizsban is van ilyen barbár épület: a Belvárosban emelt székes-egyház maga is tanúsítja szerkezetének szabálytalanságával és zavarosságával azoknak a koroknak a tudatlanságát, amikor építették. A párizsiak régisége miatt elnézik csúfságát. Féval atya szokta mondogatni, hogy minden régiség tiszteletre méltó.

De mennyire más látványt nyújtanak a pallérozott századokban emelt épületek! Az alaprajz szabályossága, a részek pontos arányossága, az egésznek tágas elrendezése, végül az ókort utánzó oszlopsorok szépsége, íme, ezek a tulajdonságok tündökölnék a modern építőművészek alkotásaiban. E jeles tulajdonságok mind összefogtak, hogy a Louvre oszlopsorát Franciaországhoz és királyaihoz méltó remekművé tegyék. Micsoda város ez a Párizs! Mille úr megmutatta a színházat, ahol a világ legszebb színésznői kölcsönzik hangjukat és bájaikat Mozart és Gluck ihletett műveihez. S mi több: elvitt a Luxembourg-kertbe, ahol a vén fák árnyékában Raynalt láttam sétálni Dussaulx-val. Ó, igen tisztelt igazgatóm, ó, mesterem, ó, atyám, Féval úr! Miért is nem tanúja az öröme és megindulásnak, amit tanítványa, fia érez!

Hat hétig a lehető legkellemesebben éltem. Körülöttem az aranykor visszatérését hirdették, és én már láttam is közeledni Saturnus és Rhea szekerét. Délelőtt leveleket másoltam, Mille úr vezetése alatt. Igen jó társ volt Mille úr, mindig mosolygott, mindig virágos kedvvel és könnyedén, mint a zefír.

Ebéd után néhány oldalt olvastam fel az *Enciklopédiából* jó urunknak, s aztán szabad voltam másnap reggelig. Egy este a Porcherons-negyedbe mentem vacsorázni Mille úrral. Főköztűkön a nemzet színeit viselő nők álldogáltak a kiskocsmák ajtajában, virágos kosarakkal. Egyikük hozzám lépett, karonfogott, s ezt mondta nekem:

- Kedves uram, íme, ezt a csokor rózsát önnek adom.

Elpirultam, s nem tudtam, mit válaszoljak. De Mille úr, ismerve a nagyváros szokásait, így szólt hozzám:

- Hat sou-t kell fizetnie a rózsáért, s néhány tiszteletteljes szót mondania a csinos kisasszonynak.

Ezt is, azt is megtettem, majd megkérdeztem Mille úrtól, mit gondol, vajon rendes személy-e ez a virágáros-leány. Azt felelte, hogy szó sincs róla, de minden nővel udvariasnak kell lennünk. - Napról napra jobban vonzódtam a kitűnő de Puybonne herceghez. A legjobb és leg-egyszerűbb ember volt. Úgy vélte, mit sem adott még a szerencsétleneknek, ha nem adta oda saját magát. Úgy élt, mint valamely közember, mert a gazdagok fényűzését a szegények

rovására elkövetett lopásnak tekintette. Jótékonyága ötletes volt. Emlékszem, egy nap ezt mondta nekünk:

- Nincs édesebb öröm, mint ismeretlenek boldogságán munkálkodni, akár azzal, hogy valamely hasznos fát ültetünk, akár azzal, hogy az erdőn a fiatal hajtásokba oly ágat ojtunk, amelynek gyümölcse egyszer majd az eltévedt utas szomját fogja oltani.

A derék főúr nemcsak filantrópiával foglalkozott. Nagy hévvel munkálkodott a királyság új alkotmányán. A nemzetgyűlésen a nemesség képviselőjeként, az angol szabadság azon híveinek soraiban foglalt helyet, akiket monarchistáknak neveztek, Malouet és Stanislas de Clermont-Tonnerre oldalán. S jóllehet már akkor elveszettnek látszott ez a párt, ő lobogó reménységgel nézte a legemberségesebb forradalom haladását. Mi osztoztunk örömeiben.

Bár elég ok volt a nyugtalanságra, e lelkesedés még a következő esztendőn át is hevített. Július első napjaiban elkísértem Mille urat a Marsmezőre. Kétszázezer minden rendű és rangú személy, férfi, asszony, gyerek dolgozott, hogy keze munkájával emeljen oltárt. Ez oltár előtt kell majd esküt tenniök, hogy szabadon élnek-e vagy halnak. Kézkubonyos parókakészítők, vízfordók, papok, szenesemberek, kapucinusok, az Opera balettlányai virágos ruhában, hajukban szalagokkal és tollakkal, együtt túrták a haza szent földjét. Mily példa a testvériségre! Ott láttuk Siéyès és de Beauharnais urakat, egyazon taliga elé fogva, láttuk Gérard apót, aki, mint egy ókori római, a szenátusból az ekékhez állva, ásta és dobálta a földet; láttuk, amint egy egész család ugyanazon a helyen dolgozott: az apa csákányozta a földet, az anya a talicskát rakta meg, gyermekeik meg felváltva tolták, mialatt a legfiatalabbik, egy négyéves kisfiú, kilencvenhárom éves nagytyja karján ülve selypítette: - *Ça ira! Ça ira!*¹⁸ Láttuk elvonulni a kertészlegények testületét, ásóik végére salátát és százszorszépet kötöztek. Zenekarral az élen több céh követte őket; a nyomdászok lobogójukon ezzel a felirattal: *Nyomdászat, a Szabadság első zászlaja*; majd a mészárosok. Lobogójukra széles kést festettek e szavakkal: *Arisztokraták! Reszkessetek, itt jönnek a mészároslegények!*

S még ezt is testvériségnek láttuk.

- Aubier, barátom, testvérem! - kiáltott fel Mille úr. - Érzem, elragad a költői lelkesedés! Egy ódát költök, és önnek ajánlom. Hallgassa csak:

*Látod-e e nagy népet, ó, barát,
Miként fut össze, ím, mindenfelől:
Drága kézmíveseinknek zászlaját
Fennen lobogni céhenként elől?
A Haza oltárához fussatok,
Vezeti szerelmük lépteiket
És ki gyermekségüket ölelé,
Annak ajánlják föl életüket.*

Mille úr e sorokat hévvel szavalta el; kistermetű volt, de karjával nagy mozdulatokat tett. Bársonypiros ruhát viselt. Mind e körülményeknél fogva feltűnést keltett, és mire ezt a versszakot befejezte, már kíváncsiak csoportosultak köréje. Megtapsolták. Elragadtatva folytatta:

*Nyissad szemedet, függeszd lelkedet
Erre az ünnepi látományra...*

¹⁸ Ez menni fog! (Francia forradalmi dal.)

De alig ejtette ki e szavakat, egy hatalmas, fekete, tollas kalapú hölgy vetette magát karjaiba, s odaszorította keblét fedő kendőjéhez.

- Milyen szép! - kiáltotta. - Mille úr, engedje meg, hogy megcsókoljam.

Egy kapucinus, aki állatásója nyelére támasztva állt ott a kíváncsiak között, tapsolni kezdett a nagy csókolózás láttán. Ekkor az őt körülvevő hazafiak nevetve lökdösték a csókos hölgy felé, aki nagy éljenzések között megcsókolta a szerzetest. Mille úr megcsókolt engem, én megcsókoltam Mille urat.

- Gyönyörű verssorok! - kiáltotta még a nagykalapú hölgy. - Bravó, Mille! Olyan, mint Jean-Baptiste verse!

- Ó... - hárította el Mille úr szerényen, fejét félrehajtva, almára emlékeztető, kerek és vörös arccal.

- De igen! Tökéletes Jean-Baptiste vers! - ismételte a hölgy. - „A rigó, ha megirigyeled” dallamára kell énekelni.

- Ön felette kegyes - felelte Mille úr. - Engedje meg, Berthemet-né asszony, hogy bemutassam önnek barátomat, Pierre Aubier-t, Limousinból jön. Érdemes ifjú, s még inkább azzá lesz Párizsban.

- Drága gyermek - felelte rá Berthemet-né, és megszorította kezemet. - Keressen föl bennünket. Hozza el magával, Mille úr. Muzsikálunk minden csütörtökön. Szereti a zenét? De micsoda kérdés is ez? Hogy valaki ne szeresse, a bösz szenvedélyeknek kiszolgáltatott barbárnak kellene lennie. Jöjjön el jövő csütörtökön; leányom, Amélie, majd románcot énekel önnek.

Berthemet-né, ezt mondva, rámutatott egy görögösen fésült és fehérbe öltözött ifjú kisasszonyra, akinek szőke haját és kék szemét a világon a legszebbnek láttam. Elpirulva köszöntöttem. De ő, úgy látszott, nem vette észre zavaromat.

Hazaérve a de Puybonne-palotába, nem titkoltam el Mille úr előtt, mily benyomást gyakorolt reám a kedves, ifjú hölgy szépsége.

- Ez esetben - felelte rá Mille úr - meg kell toldanom ódámat egy versszakkal.

S néhány másodpercnyi gondolkozás után hozzátette:

- Íme, meg is van!

*Ha egy nyájas, derék szűz szerelmét
Egy szép napon, barátom, megnyered,
Csak a házasság szentelt bilincsét
Fogadd kezedre attól, ki szeret;
De kötéstekre áldást esdeni
A Haza oltárára fussatok,
Hogy elárult hitért az isteni
Harag ne düljön utóbb rajtatok.*

Sajnos! Mille úrnak nem volt meg az adománya, hogy a jövőbe lásson, miként, az ókor hite szerint, a költők. Boldogságunk napjai meg voltak immár számlálva, s minden szép ábrándunknak szét kellett fozlania. A Federáció ünnepének másnapján a nemzet kegyetlen szakadásra ébredt. A gyenge és korlátolt király nem felelt meg a nép beléjevetett reménységeinek.

A hercegek és nemesek bűnös kivándorlása elszegényítette az országot, felfingerelte a népet, és háborúra vezetett. A klubok uralkodni kezdenek a Nemzetgyűlés felett. A nép gyűlölködése mind fenyegetőbbé vált. Ha a nemzet a zavar zsákmányává lett, az én szívemben sem uralkodott béke. Viszontláttam Amélie-t. Gyakorta felkerestem a családját, s nem volt hét, hogy kétszer-háromszor meg ne jelentem volna a Neuve-Saint-Eustache utca ama házában, ahol laktak. Egykor fényes vagyonuknak sok kárt okozott a Forradalom, s elmondhatom, hogy a balsors csak érlelte barátságunkat. Amélie szegényen csak annál inkább megindított, és beleszerettem. Remény nélkül szerettem. Mi is tetszhetett volna rajtam, szegény kis paraszton, egy ilyen bájos városi lánynak?

Csodáltam képességeit. Zenélt, festegetett vagy valamely angol regényt fordítgatott, és így előkelően elterelte figyelmét a köz- és családi bajokról. Minden találkozásnál büszkének mutatkozott, de büszkesége velem szemben gyakorta fordult pajkos tréfálkozásba. Látszott, hogy ha szívéhez nem is férközöm, szellemét mulattattam. Apja a kerület legdélibb gránátosa volt, egyébként jelentéktelen ember. Ami Berthemet-nét illeti, minden féktelensége ellenére is a legderejobb asszony volt. Szertelenül rajongott. Papagájok, nemzetgazdászok és Mille úr versei mind szinte ámulatba ejtették. Engem szeretett, ha ideje engedte, mert a hírlapok és az Opera nagyon igénybe vették. Leánya után ő volt az a személy, akit legszívesebben láttam a világon.

Nagy haladást tettem de Puybonne úr bizalmának megnyerésében. Már nem leveleket másoltatott velem; a legkényesebb tárgyalásokat bízta rám, és gyakran oly bizalmas dolgokat közölt velem, amelyekről Mille úr mit sem tudott.

Egyébként ha bátorságát nem is, de hitét elvesztette. Nem tudom elmondani, mennyire elszomorította XVI. Lajos szégyenletes szökése; de Varennes-ból való visszatérése után állhatatosnak mutatkozott a fogoly uralkodó mellett, aki pedig megvetette tanácsait, és gyanúsaknak találta érzelmeit. Az én drága, nagy uram kétségbeesetten hű maradt a haldokló királysághoz. Augusztus tizedikén ott volt a Tuilériákban, s csak valami csoda folytán menekült meg a nép elől, és juthatott el a palotájába. Éjszaka magához hívatott. Ott találtam az egyik intézőjének ruhájába öltözve.

- Isten vele - szólt hozzám - itthagynom e földet, ahol szabadon dűl a rombolás és a bűn minden fajtája. Holnapután elérem az angol partokat. Háromszáz Lajos-aranyat viszek magammal; ez minden, amit vagyonomból pénzzé tudtam tenni. Tekintélyes javakat hagyok itt. Ön az egyetlen, akiben megbízhatok. Mille ostoba. Viselje gondját érdekeimnek. Tudom, hogy nem lesz veszélytelen; de eléggé becsülöm ahhoz, hogy veszélyes gondokat bizzak önre.

Megfogtam mindkét kezét, megcsókoltam s könnyeimmel árasztottam el őket; ez volt egyetlen válaszom.

Mialatt álruhája s egy előbb szerzett hamis útlevél segítségével kiszökött Párizsból, a palota kandallóiban elégettem azokat az írásokat, amelyek egész családokat dönthettek volna bajba, s száz meg száz embernek kerülhettek volna életébe. A következő napokban sikerült eladnom - igaz ugyan, hogy alacsony áron - de Puybonne úr kocsijait, lovait és edényeit, s ekképp hetven-nyolcvanezer frankot mentettem meg, s az rendben át is jutott a csatornán. Bizony, a legnagyobb veszélyeknek tettem ki magam e kényes tárgyalások közben. A fejemmel játszottam. Augusztus tizedike után a rémület lett úrrá a fővároson. A tegnap még különféle tarka öltöztől eleven utcákon, ahol csak úgy visszhangoztak az árusok kiáltásai s a lovak dobogása, ma csend és magányosság terült el. A boltokat mind bezárták; a honpolgárok, szállásukon rejtőzködve, remegtek barátjaikért s önmagukért.

A sorompókat őrizték, és senki sem mehetett ki a szörnyűséges városból. Lándzsákkal felfegyverzett őrzékek kószáltak szerteszét az utcákon. Csak a házkutatásokról beszéltek. A palota padlásán levő szobámból hallottam a felfegyverzett honpolgárok lépteit, a lándzsák és puskaagyak döngését a szomszédos kapukon, s a kerületi őrhelyekre hurcolt lakosok jajgatását és kiáltásait. S a sans-culotte-ok, miután egész nap rémítették a városnegyed békés lakóit, szomszédoknak, egy fűszeresnek a boltjába vonultak. Ott ittak, járták a carmagnole-t, s énekelték a *Ça ira*t reggelig, úgyhogy egész éjjel le sem tudtam hunyni a szemem. A nyugtalanság még kínzóbbá tette álmatlanságomat. Félttem attól, hogy valamelyik inas följelentett, és értem jönnek, hogy letartóztassanak.

Valóságos járvány volt akkoriban a beség. Nem volt az a kukta, aki ne tartotta volna magát Brutusnak csak azért, mert elárulta kenyéradó gazdait.

Állandóan résen voltam: egy hű szolgának értesítenie kellett volna a kapuzőrgető első koppantására. Ruhástól dőltem végig az ágyamon, vagy ültem egy karosszékből. Zsebemben volt a kerti kiskapu kulcsa. De a förtelmes szeptemberi napok alatt, mikor megtudtam, hogy száz meg száz foglyot koncoltak föl az általános közöny közepette és a bírák helyeslő tekintete előtt, az iszonyat felülkerekedett félelmemen, s elpirultam attól, hogy annyi gonddal örökös biztonságomon, és oly óvatosan védem életemet, amelyet hazám bűnei úgyszólván kétségbeesésbe kergettek.

Nem félttem már attól, hogy az utcán mutakozzam, s találkozzam őrzékekkel. Azért mégis szerettem az életet. Volt egy csodás írány gyötrelmeimre s fájdalomra. Egy bájos alak képe szemem előtt letörölt minden sötét jelenetet. Szerettem Amélie-t, s ifjú arca képzeletben megsokszorozódva, teljesen varázsszá tette őt. Reménytelenül szerettem. S mégis kevésbé méltatlannak éreztem magamat hozzá, amióta bátor férfihoz illően viselkedtem. Abban a reményben ringattam magamat, hogy legalább az engem fenyegető veszélyek érdekessé tehetnek az ő szemében.

Ilyen lelkiállapotban kerestem föl egy reggel. Egyedül találtam. Nyájasabban szólt hozzám, mint valaha is. Tekintetét az égre vetette, s egy könnycseppet ejtett. E látványra kifejezhetetlen zavar fogott el. Lába elé borultam, megragadtam kezét, s megfürösztöttem könnyeimmel.

- Ó, fivérem! - szólt hozzám, és igyekezett felemelni engem.

Nem értettem akkor, mily kegyetlenül gyöngéd is ez a megszólítás: fivérem. Lelkem minden érzékenységgel szóltam hozzá.

- Igen! - kiáltottam fel. - Rettenetes idők ezek. Az emberek gonoszak, meneküljünk előlük. Csak a magányban van a boldogság. Vannak még távoli szigetek, ahol bűn nélkül, elrejtőzve élhetünk, menjünk oda. Menjünk, keressük meg a boldogságot a pálmafák árnyékában, Virginia sírja fölött.

Mialatt így beszéltem, tekintete a távolba merült, s úgy látszott, mintha álmodozna, de nem tudtam rájönni, vajon ugyanarról álmodozik-e, mint én.

3

A nap hátralevő részét a legkegyetlenebb bizonytalanságban töltöttem el. Nem tudtam sem pihenni, sem bármivel is foglalkozni. Az egyedüllétől írtóztam, és a társaság terhemre volt. Ily lelkiállapotban bolyongtam céltalanul a város utcáin és a Szajna-parton, szomorúan szemlélve a paloták homlokzatán a megcsontított címereket s a templomkapuk felett a szentek lefejezett szobraikat. Álmodozásom közben észrevétlenül eljutottam a Palais-Royal

kertjébe, ahol a kávé inni kívánó és hírlapolvasásra jött sétálók tarka tömege tolongott. Az árkádok alatt ezért mintha mindennap ünnep lett volna.

A hadüzenet s a szövetségesek seregeinek előnyomulása óta jártak így a párizsiak a Tuilériákba s a Palais-Royalba, hogy friss híreket halljanak. Ha az idő szép volt, a tömeg nagyra nőtt, és már maga a nyugalanság is némi szórakozást hozott magával.

Igen sok görögösen, egyszerűen öltözött nő hordta derekán átkötve vagy hajában a nemzeti színeket. E sokaságban csak még inkább egyedül éreztem magamat; mind e zaj, mind a körülvevő mozgás úgyszólván csak arra volt jó, hogy magamba fojtsam gondolataimat.

„Haj! - szóltam magamban. - Nem mondtam-e keveset? Kimutattam-e minden érzelmemet? Vagy talán inkább túlságosan sokat mondtam? Megengedi-e még, hogy viszontlássam, tudva most, hogy szeretem? De tudja-e? S akarja-e tudni?”

Így siránkoztam sorsom bizonytalanságán, amikor figyelmemet hirtelen egy ismerős hang vonta magára. Felnéztem és megpillantottam Mille urat, aki egy kávéházban állt és énekelt hazafiak és honleányok közepette. Nemzetőrnek öltözött, s bal karjával egy fiatal nőt szorított magához, akiben Ramponneau egyik virágárus-leányára ismertem, s a *Lisette* dallamára ezt énekelte:

*Ha ezer követ erénye
Széjjelzúzza rabigánk,
Száz ezernyi népiünk kénye
Új bilincset verne ránk.
Delnőink mind igen szánják
A régi rend letűntét,
S új törvénynek ki nyújt pálmát,
Nyájas kegyük ellen vét.*

E versszakot helyeslő moraj fogadta. Mille úr elmosolyodott, könnyedén meghajolt, majd párja felé fordulva, tovább énekelt:

*Ne kövesd soha e példát,
Imádandó Zsófia,
Ismerd jobban, mily sok jót ad
Ím, a filozófia:
A francia Szólónoknak
Ő sugall törvényeket,
S birtokába minden jognak
Helyezi e nemzetet.*

Tapsoltak, és Mille úr elővett zsebéből egy szalagcsokrot, s átadta Sophie-nak, ezt énekelve:

*Fökötdre hát e csokrot
Tűzd ízibe, angyalom,
Melyet büszkeséggel hordok,
Ha kinn állok silbakon:
A föld minden aranyánál
Nyiló bimbó drágább kincs,
Háromszínű kokárdánál
Szebb, ékebb virág nincs.*

Sophie ostoba és diadalmas tekintetét végigjártatva a hallgatóságon, a főkötőjére tűzte a szalagot. Tapsoltak. Mille úr meghajolt. Végignézett a tömegen, de sem engem, sem mást nem látott meg benne; jobban mondva csak önmagát látta.

- Ó, uram - kiáltott fel szomszédom, aki elragadtatásában gyöngéden átölelt engem és megcsókolt - ó, ha ezt a poroszok vagy az osztrákok látnák! Remegnének, uram! Árulókra akadtak Longwyban és Verdunben. De Párizs, ha idejönnének, a sírjukká válna. A nép hangulata teljességgel harcias. A Tuilériák kertjéből jövök, uram. Hallottam a Szabadság szobra előtt elhelyezkedett énekeseket, amint rázendítettek a marseille-iek csatadalára. Zúgó tömeg kórusban ismételte a refrént:

Fegyverre, honfiak!

Miért is nem voltak ott a poroszok?! Valamennyien a föld alá bújtak volna!

Megszólítóm közönséges ember volt; sem szép, sem rút, sem kicsi, sem nagy. Mindenkire hasonlított, semmi egyénit, semmi megkülönböztetőt nem lehetett látni rajta: mivel hangosan beszélt, csakhamar körülfogták. Miután fontoskodva köhintett, így folytatta:

- Az ellenség közeledik Châlons-hoz. Vasgyűrűbe kell zárunk. Polgártársaim, örködjünk magunk a köz üdve fölött. De ne bízzatok tábornokaitokban, ne bízzatok a sorkatonaság vezérkarában, ne bízzatok minisztereitekben, bár magatok választottátok őket, ne bízzatok még a Konvent követeiben sem, mentsük meg saját magunkat.

- Bravó! - kiáltott föl valaki a körülállók közül. - Induljunk tüstént Châlons-ba!

Egy kis emberke gyorsan szavába vágott:

- A honfiaknak csak az árulók kiirtása után kell elhagyniok Párizst.

E szavak oly szájból jöttek elő, amelyet nyomban fölismertem. Ebben nem tévedhettem. E szűk vállak között lötyögő szörnyű nagy fej, e lapos, ólomszínű arc, az egész satnya és szörnyeteg személy régi mesterem, Joursanvault atya volt. Reverendáját elnyűtt zubbonnal cserélte föl. Vörös sapka volt a fején. Arcáról lerítt a gyűlölet s a hitehagyás. Elfordultam, de mégis meg kellett hogy halljam a volt oratóriánust, aki e kifejezésekkel folytatta szónoklatát:

- Nem ontottunk elég vért a szeptemberi dicső napokban. A mindig nagylelkű nép túlságosan kímélte az összeesküvőket és árulókat.

E szörnyű beszédre iszonyodva menekültem el. Gyermekként gyanakodtam Joursanvault úrra, hogy se nem igazságos, se nem jóakarátú. Nem szerettem. De távol voltam attól, hogy belássak lelke sötétségébe. Most, amint felfedeztem, hogy régi tanítóm aljas gazember, keserű fájdalmat éreztem.

„Miért nem vagyok még mindig csak gyermek? - sóhajtottam fel magamban. - És mire jó az élet, ha ily találkozásokat tartogat számunkra? Ó, jó igazgatóm, Féval atya! Enyhítse az önre való emlékezés lelkem szomorúságát! Ó, egyetlen igazi tanítóm, vajon hova sodorta a viharos felfordulás? De legalább ebben biztos vagyok, bárhol is van, az emberség, a könyörület és a hősiesség nem hagyják el önt. Egyenességre és bátorságra tanított engem, ó, tiszteletre méltó igazgatóm! Előre látva a megpróbáltatások napjait, ön megerősítette a szívemet. Bárcsak az ön tanítványa, az ön gyermeke ne mutatkoznék túlságosan méltatlannak önhöz!”

Alig fejeztem be e néma segélykérő fohászkodást, máris új bátorságot éreztem. S gondoltam, természetes fordulattal visszatérvén drága Amélie-mhez, hirtelen rájöttem, mi a kötelességem, s elhatároztam, hogy teljesítem is. Kitártam szívemet Amélie előtt. Nem tartozom-e ugyane vallomással Berthemet-nének is?

Néhány lépésnyire voltam csak kapujuktól, ábrándozásom természetesen vezetett a ház felé, ahol Amélie élt. Beléptem, beszéltem.

Berthemet-né mosolyogva azt felelte, hogy én igen becsületes ember vagyok. Majd komolyabb hangra váltott:

- Nyugalma érdekében valami bizalmasat kell elmondanom önnek. Ne áltassa magát: mondjon le minden reményről. Leányomat de Saint-Ange lovag szereti, s úgy hiszem, Amélie sem maradt érzéketlen e hódolatra. Mégis szeretném, ha leányom elfelejtené. Mert vagyunk napról napra csökken, s a lovag szerelme ezáltal oly próba elé kerül, amelyben a leghőbb érzelmek sem győzedelmeskednek mindig.

De Saint-Ange lovag. E név hallatára megremegtem; a leggyengédebb költő, a legszeretetre-méltóbb elbeszélő tehát a vetélytársam! Származás, család, szépség, tehetség, mindene megvolt, hogy tetszést arasson! Épp előtte való este láttam egy hölgy kezében, egy teknőcdobozon a miniatúrt, mely de Saint-Ange lovagot ábrázolta dragonyos egyenruhában.

Megpillantva, mint minden férfi, irigyelni kezdtem tőle férfias eleganciáját, fenséges báját. Minden reggel hallottam szomszédomat, a rőfösasszonyt, amint boltja küszöbén énekli a halhatatlan románcot, a *Zálogot*:

*Ó, kinek nem kellett volna megszületned,
Őrült szerelem túl drága záloga,
Vajha bár ne kellene megismerned
A botlást, mely létrehozott, soha!*

Egykor nagy gyönyörűséggel olvastam azt a bölcséleti regényt, amely megnyitotta de Saint-Ange lovag előtt a Francia Akadémia kapuit, azt a csodás *Cynaegirust*, amely messze maga mögött hagyja Florian *Numa Pompiliusát*. „Az ön *Cynaegirusát* - mondta a tiszteletre méltó Sedaine úr de Saint-Ange lovagnak, amikor a híres Testület tagjai közé fogadta - az ön *Cynaegirusát* Fénelon szellemének ajánlotta, s a felajánlott mű az oltár díszévé vált.” Ilyen férfiú volt a vetélytársam: a *Zálog* érzékeny szívű költője, aki felért Fénelonnal és Voltaire-rel. Zavartan álltam ott: az ámulat elzsibbasztotta fájdalmamat.

- Mit hallok asszonyom? - kiáltottam föl. - De Saint-Ange lovag...

- Igen - bólintott Berthemet-né -, szép tehetség. De ne képzelje, hogy olyan ő, mint hősköteményeinek férfiúja. Sajnos, szerelme együtt hanyatlik a mi vagyunkkal.

Jóságosan hozzátette, nagyon sajnálja, hogy leánya választása nem rám esett.

- A tehetség - úgymond - még nem tesz boldoggá. Sőt! A különös képességekkel megáldott embereknek, a költőknek, a szónokoknak egyedül kellene élniök. Mi szükség van társra az életben, ha nem találkozhatnak magukhoz hasonlóval? Lángeszük maga is önzésre ítéli őket. Nem lehet senki sem büntetlenül felsőbbrendű ember.

De már nem hallgattam szavára - csak álltam és csodálkoztam. E felfedezés megölte szerelmemet, eddig sem áltattam magam soha reménnyel. Remény nélkül a szerelem rövid életű. Az enyém meghalt egyetlen szó hallatára.

De Saint-Ange lovag! Bevalljam-e? Míg vérzett a szívem, a hiúságom bizonyos kielégülést érzett arra a gondolatra, hogy ha ilyen vetélytárs előzi meg, bárki mást éppúgy visszautasítottak volna, mint engem.

Százszor megcsókoltam Berthemet-né kezét, s nyugodtan, némán, lassan távoztam tőle, mintha az árnyéka lennék annak a nemeslelkű szerelmesnek, aki egy órával azelőtt Amélie anyjához jött, hogy elébe tárja kétségeit és vallomását. Kétségbe voltam esve; nem szenvedtem, csak meglepődés, szégyen és félelem fogott el, érezvén, hogy túléltem énem jobbik felét: szerelmemet.

Amint a Pont-Neufön áthaladtam, hogy hazatérjek kihalt, vén külvárosomba, a feltöltött földterületen, a talapzat előtt, amelyen egykor IV. Henrik szobra állt, megpillantottam az Opera egyik énekesét, aki szenvedélyes hangon adta elő a marseille-iek himnuszát. Az összegyűlt tömeg hajadonfőtt, kórusban zúgta a refrént: *Fegyverre, honfiak!* De amikor az énekes lassú és mély hangon az utolsó versszakba kezdett: *Szülőhazánknak szent szerelme*, az egész nép szent részegségtől reszketett. E sornál:

Szép szabadság, te drága eszme...

térdre borultam a kövezeten, és láttam, hogy az egész nép velem együtt térdre vetette magát. Ó, Hazám! Hazám! Mi rejlik benned, hogy gyermekeid így imádnak? Magasan a sár és vér fölé emelkedik tündöklő képed. Ó, Hazám! Boldogok, kik érted halnak.

A nap éppen akkor hanyatlott alá a véres felhőkbe a láthatáron, és folyékony tüzet öntött szét a legdicsebb folyam színén. Légy üdvöz, szép napjaim utolsó sugara!

Ó, mily sötét télbe léptem ez este! Amikor bezárkóztam a de Puybonne-palota padlásán kis szobámba, úgy éreztem, koporsóm követ helyezem magamra.

„Megtörtént! - zokogtam magamnak. - Nem szeretem többé Amélie-t. De mi kényszerít rá, hogy egyre csak ezt hajtogassam magamnak? Honnan van az, hogy, bár nem szeretem már, folyton csak rá kell gondolnom? Miért siratom ily keserűen szegény gyökereszakadt szerelmemet?”

Kegyetlen aggodalmak csatlakoztak szívem szomorúságához. A közügyek állapota kétségbe ejtett. Rendkívül nagy szükségben voltam, és nemcsak nem remélhettem munkát találni, de még el is kellett rejtőznöm, nehogy gyanúsként letartóztassanak.

Mille úr augusztus tizedike óta nem jelent meg a palotában. Fogalmam sincs róla, hol lakott; de a Községtanács egyetlen üléséről sem hiányzott, s mindennap új ódát szavalt a Városházán, a harisnyakötő-nénék és a bugyogótlanok nagy tapsai közben. Ő volt a leghazafiasabb költő, s mellette maga Dorat-Cubières polgártárs is csak félénk *feuillant*-nak látszott, és gyanúsnak a néplázítók szemében. Veszedelmes lett volna velem érintkeznie, Mille úr nem is látogatott meg, és nekem sem esett nehezemre a tapintat, mely előírta, hogy én se keressem fel őt. Mégis, mivel tisztességes ember volt, elküldte nekem dalainak nyomtatott gyűjteményét. Ó! E második műzsája mily kevésbé hasonlított az elsőre! Ez rizsporos, kendőzött, negédes volt! Amaz kígyóhajzatú furiának látszott. Emlékszem még a sans-culotte-ok dalára, nagyon ijesztő akart lenni, így kezdődött:

*Nagyon soká, barátaim,
Zsarnok-uralom napjain
Daloltak kényurakat,
Az Egyenlőség korában
Törvényben és Szabadságban
Dicsérjük sansculotte-okat.*

A király pöre kimondhatatlan nyugtalanságot okozott nekem. Napjaim borzadályban teltek. Egy reggel megkocogtatták ajtómat. Kitaláltam, hogy gyöngéd baráti kéz; kinyitottam: Berthemet-né borult nyakamba.

- Mentsen meg engem - mondta - mentse meg bennünket. Fivérem, egyetlen fivérem, Eustance, kinek nevét emigráns-lajstromra vették, nálam keresett menedéket. Feljelentették, letartóztatták. Öt napja börtönben van. Szerencsére az ellene emelt vád bizonytalan és alap nélküli. Fivérem sohasem emigrált. Szabadon bocsátásához elég, ha valaki tanúskodik állandó itt-tartózkodásáról. De Saint-Ange lovagot kértem meg e szívességre. Megtagadta nekem - óvatosan. Nos, barátom, fiam, ez az órá nézve veszélyes szívesség önre nézve még veszélyesebb, s mégis megkérem rá.

Kérését, mint valami kegyet, köszöntem meg neki. Valójában kegy is volt, mégpedig a legbecsesebb, amivel csak egy becsületes embert meg lehet tisztelni.

- Tudtam, hogy ön, ön nem fogja megtagadni tőlem! - kiáltott fel Berthemet-né s átölelt. - De ez még nem minden - tette hozzá. - Egy másik tanút is kell még találnia, mert kettőnek kell jelentkezni, hogy fivéremet szabadon bocsássák. Barátom, mily időket élünk! De Saint-Ange lovag eltávolodik tőlünk; balsorsunk terhére van; Mille úr pedig nem merne meglátogatni gyanúsakat. Ki mondta volna ezt, barátom, ki mondta volna? Emlékszik-e a Federáció ünnepére? Mindannyiunk szívét testvéri érzés fűtötte, énrajtam meg igen szép ruha volt.

Sírva távozott tőlem. Nyomban utána én is lementem, hogy egy tanút keressek, s az igazat megvallva, nagyon zavarba jöttem, hogyan találjak egyet. Megtapogattva államot, észrevettem, hogy szakállam már nyolcnapos, ami könnyen gyanússá tehetne; azonnal elsziettem hát borbélyomhoz, a Saint-Guillaume utca sarkára.

Ez a Larisse nevű borbély igen derék ember volt, hosszú, mint egy jegenye, és nyugtalan, mint egy rezgőnyárf. Amikor boltjába léptem, éppen egy negyedbeli borárust szépitgetett, s az szappantól maszatos szájából mindenfajta kedveskedést szórt reá:

- Te gyönyörűséges hölgyparóka-készítő, te, levágják a fejedet, egy lándzsa hegyére tűzik, hogy kielégítsék arisztokratikus törekvéseidet. A nép minden ellenségének a kosárba kell köpnie fejét a vastag Capettól a vékony Larisse-ig. S ez menni fog!

Larisse úr a holdnál sápadtabban és a falevélnél jobban remegve, végtelen óvatossággal borotválta a szitkolózó hazafi állát. Megállapítottam, hogy soha még parókakészítő nem volt ennyire megrémülve. S ez jó reménységgel kecsegtetett a hirtelenében alkotott tervem sikeres kivitele tekintetében. Valóban szándékomban állt Larisse urat megkérni, hogy jöjjön velem tanúskodni a bizottmányhoz.

„Oly nyúlászívű - mondtam magamban -, hogy nem merészeli megtagadni.”

A borkereskedő újabb fenyegetéseket morogva eltávozott, s egyedül hagyott a parókakészítővel, aki még mindig egész testében remegve, nyakamba akasztott egy vászontörülközőt.

- Ó, uram - súgta fülembé, sóhajnál halkabb hangon -, ránk szabadult a pokol! Azért tanultam hát csak ki a fodrászat művészetét, hogy démonokat borotváljak? A fejek, amelyekre büszke voltam, most Londonban és Koblenzben vannak. Hogy érzi magát de Puybonne herceg uram? Derék nagyúr volt.

Megnyugtattam, hogy a herceg Londonban él, s szépírási-leckéket ad. Valóban, a herceg nemrég juttatott egy kis cédulát hozzám, amelyben arról értesített, hogy igen elégedetten él Londonban, napi négy shilling hat pennyből.

- Lehetséges - felelte rá Larisse úr -, de a londoni parókások nyomába sem érnek a párizsiaknak. Az angolok tudnak alkotmányt készíteni, de parókát nem, és a rizsporuk nem elég tiszta fehér.

Larisse úr gyorsan megborotvált. Akkoriban szakállam nem volt nagyon erős. Alig csukta össze borotváját, csuklón ragadtam, s elszántan így szóltam hozzá:

- Kedves jó Larisse uram, ön derék férfiú: velem fog jönni a Postakerület tanácsa elé, a volt Saint-Eustache templomba. Tanúskodni fog ott velem együtt, hogy Eustance úr sohasem emigrált.

E szavakra Larisse úr elsápadt, s elhaló hangon mormogta:

- De én nem ismerem Eustance urat.

- Én sem ismerem - feleltem.

S én tiszta igazságot mondtam. Helyesen jószóltam Larisse úr jelleméből. Megsemmisült. Éppen félelme sodorta a veszélybe. Karon fogtam, ellenállás nélkül követett.

- De hiszen a halálba vezet - szólt csendesen.

- A dicsőségbe! - válaszoltam.

Nem tudom, ismerte-e a tragédiaírókat, de érzékeny volt a becsületére; látszott, hogy jólesik neki. Volt némi irodalmi ismerete, mert amikor kivonta karját a kezemből, hogy a bolt mögötti helyiségbe menjen, ezt mondta:

- Kedves uram, engedje meg, hogy legalább ünneplőmet magamra vegyem. Az ókorban az áldozatokat virágokkal ékesítették föl. Így olvastam a *Derék Férfiak Almanachában*.

A szekrényből kék kabátot vett elő, amelyet felöltött hosszú és hajlékony alakjára. Így kísért el a Posta-tanácsa elé, amely állandó ügyeletet tartott.

Az eredeti rendeltetésétől elvont templom küszöbén, amelynek ajtaja felett e szavak voltak olvashatók: *Szabadság, egyenlőség, testvériség vagy a halál*, Larisse úr érezte, hogy verejték üt ki homlokán; mégis belépett. Egy polgártárs, aki ott aludt egy csomó üres üveg között, félig felébredt, hogy megvizsgálja ügyünket, majd a körzet forradalmi bizottmányához utasított bennünket.

Ismertem e bizottmányt, mert két ízben elkísértem ide Berthemet urat. Elnöke egy kis, Truanderie utcabeli szállásadó volt, akinek a leghűbb vendégei az úrikisasszonyok közül kerültek ki. A bizottmány tagjai között volt egy vándorköszörűs, egy portás és egy Bistac nevezetű folttisztító. Nekünk a köszörűssel volt dolgunk. Otthonosan, könyékig felgyürközve ülésezett; jó embernek mutatkozott.

- Polgártársaim - szólt hozzánk -, mihelyst kellő formájú nyilatkozattal járulnak elém, nincs ellenvetésem, mivel köztisztviselő vagyok, s ennek következtében az előírás betartása elégséges a számomra. Csupán egyetlen szót teszek hozzá: valamilyen értelmes és eszes embert nem szabad felhatalmazni rá, hogy e pillanatban elhagyja Párizst. Mivelhogy, azt mondom én, polgártársaim...

Habozott, azután egy mozdulattal segített magán, hogy kifejezze gondolatát: kinyújtotta meztelen, izmos karját, és homlokához emelve, ujjával megkoppintotta homlokát, és így szólt:

- Nemcsak ez kell (s ezt karjára, mint munkaeszközzre értette), hanem ez is kell (s ezt homlokára, mint az értelem székhelyére vonatkoztatta).

Azután eldicsekedett nekünk természetes lángelméjével, és elpanaszolta, hogy szülei nem tanították. Azután nekiállt, hogy aláírja nyilatkozatunkat. Jóakarata ellenére is ez soká tartott. Mialatt köszörűkőhöz szokott keze nehézkesen vezette a tollat, betoppant a terembe Bistac, a folttisztító. Bistacban semmi nem volt a keveset keresők jókedvéből. Jakobinus lélek lakott benne. Ahogy megpillantott bennünket, homloka ráncba szökött, orrlíkai kitágultak; arisztokratákat szimatolt.

- Te ki vagy? - kérdezte tőlem.

- Pierre Aubier.

- Nos, Pierre Aubier, azzal kecsegteted magadat, hogy ma éjjel ágyadban alszol?

Elég hidegvérűnek mutatkoztam, de társam minden tagjában remegni kezdett. Csontjai oly hangosan zörögtek, hogy Bistac észrevette; rólam úgy megfélemedezett, hogy csakis a szegény Larisse-szal foglalkozott.

- Teljesen összeesküvő képed van - szólt rá Bistac rettenetes hangon. - Mi a foglalkozásod?

- Borbély, a szolgálatjára, polgártárs.

- Minden borbély *feuillant*.

A félelem rendszerint a legbátrabb cselekedetekre készítette Larisse urat. Utóbb bevallotta nekem, hogy abban a pillanatban a legnagyobb erőfeszítésébe került visszatartania a kiáltást: „Éljen a király!” A valóságban egyáltalán nem kiabált, de büszkén azt felelte, hogy nem tartozik túlságosan nagy köszönettel a Forradalomnak, amely eltörülte a parókaviseletet és a hajport, és már meg is unta a folytonos remegést.

- Nyakazzanak le - tette hozzá -, jobb szeretem az egyszeri halált, mint a folytonos remegést.

E szónoklat meghökkentette Bistacot.

A köszörűs azonban, akinek fejében zavaros, de jóakarató gondolatok gomolyogtak, felszólított bennünket, hogy távozzunk.

- Menjenek polgártársak - mondta -, de ne feledjék, hogy a Köztársaságnak szüksége van erre.

S a homlokára mutatott.

Berthemet-né fivérét másnap szabadlábra helyezték. Amélie anyja nagyon hálásnak mutatkozott és megcsókolt, mert csókos természetű volt. De többet is tett:

- Ön - úgymond - teljes joggal kiérdemelte Amélie köszönetét. Azt akarom, hogy leányom maga jöjjön, és juttassa kifejezésre háláját. Nagybátyja életét köszönheti önnek. Igaz, hogy ez kevesebb, mint egy anya, de mely dicséretet meg nem érdemelne az ön bátorsága?

Kiment, hogy megkeresse Amélie-t.

Egyedül maradtam a szalonban és vártam. Azon töprengtem, vajon van-e erőm viszontlátni őt. Félttem, reméltem, ezer halál kínját szenvedtem.

Öt perc múltán Berthemet-né egyedül jelent meg.

- Bocsásson meg egy hálátlannak - mondta. - Leányom nem akar idejönni. Azt mondta nekem: „Nem tudnám elviselni a jelenlétét. Látása szörnyű kín lenne számomra: mindörökké gyűlöletessé válna a szememben. Nagyobb bátorságot tanúsított, mint az a férfiú, akit szeretek, és így kegyetlen előnyt szerzett. Soha többé az életben nem akarom látni; de ő nagylelkű, és meg fog bocsátani nekem.”

Miután közölte velem Amélie szavait, Berthemet-né végezetül ezt mondta:

- Felejtsem el egy háládatlant.

Megígértem, hogy igyekezni fogok, megtartottam a szavam. Az események segítségemre voltak. A rémuralom ideje volt. Május 31-ének iszonyú napja megfosztotta a mérsékelteket utolsó reménységüktől.

Mivel többször feljelentettek mint összeesküvőt a de Puybonne úrral folytatott levelezésem miatt, szüntelenül az a veszély fenyegetett, hogy elveszítem szabadságomat és életemet.

Nem volt már állampolgári megbízhatósági igazolványom, s attól való féltében, hogy rögtön letartóztatnak, nem mertem kérni, az élet így tűrhetetlenné vált számomra.

Akkortáiban folyt egymillió-kétszázezer férfi behívása, tizenennyolc évestől huszonöt éves korig. Önként feliratkoztam. A II. év Brumaire 7-én reggel hat órakor elindultam a Nancy felé vezető úton, ezredemhez. Katonasípkával fejemen, hátamon zsákkal, kurta carmagnole-kabátban elég harcias külsőm volt.

Időnként hátranéztem a nagyvárosra, ahol annyit szenvedtem. Azután egy könnyet morzsolva szét szememben, folytattam utamat. Arra gondoltam, nótára gyűjtök, hogy bátorítsam magam, és rákezdtem a marseille-iek himnuszára:

Fel, honfiak, polgárok, talpra!

Az első pihenőn menetlevelemet felmutattam a parasztoknak, ezek az istállóba küldtek, hogy ott a szalmán elalhatom. Kitűnően aludtam. S fölébredve azt gondoltam:

„Íme, ez rendben is van. Nem kockáztatok többé, hogy lenyakazzanak. Úgy látszik, nem szeretem már Amélie-t; jobban mondvá, úgy látszik, sohasem szerettem. Kardot és puskát kapok. Ezután már csak az osztrák golyóbisoktól kell tartanom. Igaza van Szerelemffynek és Halálffynak: nincs szebb élet a katona életénél. De ki mondta volna, midőn latint tanultam Lamadour abbé úr virágzó almafái alatt, hogy egy szép napon a Köztársaságot fogom megvédeni? Ó, Féval úr, ki hitte volna, hogy tanítványa, a kis Pierre, háborúba indul?”

A következő pihenőn egy derék asszony szép, fehér huzatos ágyba fektetett, mert hasonlítottam a fiára.

Másnap egy alapítványi hölgnél szálltam meg, aki széljárta, esőverte padlásán helyezett el; ezt is csak igen szorongó lélekkel tette, mert a Köztársaság védelmezőjét veszedelmes zsványnak tekintette.

Végre a Meuse partján beértem ezredemet. Kardot kaptam. Örömben elpirultam, s magamat egy lábnival nagyobbnak hittem. Ne gúnyoljanak ki érte; elismerem, hogy hiúság ez, de ez a hiúság szüli a hőseket. Alig szereltek föl bennünket, parancsot kaptunk, hogy meneteljünk Maubeuge-re.

Sötét éjjel értünk a Sambre folyóhoz. Minden hallgatott. Láttuk, hogy a folyó túlsó partján emelkedő dombokon tüzeket gyújtottak. Megtudtam, hogy azok az ellenséges tábor sátrai. S szívem úgy dobogott, hogy majd megszakadt.

Titus Lívius nyomán képzeltem el a háborút. Nos, tanúim vagytok ti, a Sambre és a Meuse partjai, dombjai, mezői, erdői, hogy a háború egészen másmilyen. A háború, ahogy én viseltem, égő falvakon való átvonulásból, sárban való fekvésből, hosszú és bánatos éjszakai őrállásokon a fűtyülő golyóbisok hallgatásából áll; de sem kézitusát, sem szabályos ütközetet nem láttam. Keveset aludtunk, és egyáltalában nem ettünk. Őrmesterem, Floridor, volt gárdis-

ta, esküdözött, hogy „ünnepi élet” ez; túlzott, de nem éreztük magunkat szerencsétleneknek, mert tudatában voltunk, hogy kötelességünket teljesítjük, és hasznára vagyunk hazánknak.

Joggal voltunk büszkék ezredünkre, amely dicsőséget szerzett Wattignies-nél. Zömét a régi rend kiképzett, harcálló katonái alkották. Mivel több vállalkozásban sok embert vesztett, a lyukakat, jól-rosszul, az újonc hadkötelesekkel tömték be. A keret veteránjai nélkül semmit sem értünk volna. Sok idő kell hozzá, míg jó katonává válik az ember, és háborúban a lelkesedés nem pótolja a tapasztalatot.

Ezredesem, egy azelőtti nemes, földim volt. Jóságosan bánt velem. Öreg, vidéki királpárti lévén, aki katona volt s nem udvaronc, csak jó későn cserélte fel Őfelsége csapatainak fehér egyenruháját a II. év katonáinak kék zubbonyával. Megvetette a Köztársaságot, s mindennap kockára tette érte életét.

Áldom a Gondviselést, hogy a határra vezérelt, miután itt rátaláltam az erényre.

(Írta a Sambre-parti táborban a Francia Köztársaság II. éve Frimaire havának 27-ik (heted) napjától Nivôse hónap 6-ik (hatod) napjáig Pierre Aubier, behívott hadköteles.)

BONAPARTE SAN MINIATÓBAN

Szabad nép egyszerű polgára hadban állva,
Az Eridan, Adige s Tiberis pagonyán, ha
Romlott zsarnokra mind lesújtva mennykövét.
Könny-arcú nemzetek bilincsét zúzza szét.

Marie-Joseph Cbénier: A menet

„Napóleon a livornói hadmozdulat után, Firenze felé
tartva, megszállt San Miniatóban egy öreg,
Buonaparte nevű abbénál.”

*(Emlékiratok Szent Ilona szigetéről. Las Cases gróf
feljegyzései, 1823-24-es újabb kiadás. I. kötet, 149.
old.)*

„Estére San Miniatóban voltam. Egy öreg kanonok
volt ott, rokonom...”

*(F. Antommarchi doktor: Emlékezései Napóleon
utolsó óráiról. 1825. I. kötet, 155. old.)*

Miután Livornót elfoglalta és e kikötőt elzárta az angol hajók elől, Bonaparte tábornok Firenzébe ment, hogy meglátogassa Ferdinándot, a toszkánai nagyherceget, aki Európa valamennyi fejedelme között egyedül tartotta be becsületesen a Köztársasággal szemben vállalt kötelezettségeit. Napóleon nagyrabecsülésének és bizalmának kifejezéseként kíséret nélkül, vezérkarával indult hozzá. Figyelmét felhívták egy régi ház kapuja felett a Buonaparte-család kőbe faragott címerére. Tudta, hogy családjának egyik ága valamikor Firenzében virágzott, és utolsó sarja még él. San Miniato kanonoka volt és nyolcvanéves. Bár ügyei sürgették, a tábornok mégsem mulasztotta el, hogy meg ne látogassa öreg rokonát. A családi érzések igen erősek voltak Napóleon Bonapartéban.

Elutazása előtt való este néhány tisztjével elment tehát San Miniatóba, melynek falakkal és tornyokkal koronázott dombja fél mérföldnyire emelkedik Firenzétől délre.

A vén Buonaparte kanonok nemes szívéllyességgel fogadta ifjú rokonát és a kíséretében levő francia urakat.

Ezek pedig a következők voltak: Berthier, Junot, Chauvet, a főhadbiztos, és Thézard hadnagy. A kanonok olaszos vacsorával kínálta meg őket; nem hiányzott sem a peretolai darupecsenye, sem a fűszeres, pirított malac, sem Toszkána, Nápoly és Szicília legjobb bora. Maga is velük ivott fegyvereik szerencséjére. Azok meg republikánusokként, mint Brutus, a hazára és a szabadságra ittak. Vendéglátójuk igazat adott nekik. Majd a jobbára ültetett tábornokhoz fordult:

- Öcsém - szólt hozzá - nem volna-e kedve megnézni e terem falára festett családfát? Bizonyára bosszúság nélkül látja majd azon, hogy családunk a lombardiai Carolingoktól származik, akiknek becsületére vált, hogy a X. századtól a XII.-ig hűek maradtak a német császárokhoz; tőlük származik még 1100 előtről a Buonaparte-család trevisói ága, meg a firenzei, amely sokkal híresebb volt.

A tisztek suttogni és nevetni kezdtek. Chauvet, a hadbiztos, halkán azt kérdezte Berthier-től, vajon a Köztársaság tábornokának hízeleg-e, hogy ősei valamikor a kétféjű sast szolgálták. És Thézard hadnagy kész volt megesküdni rá, hogy a tábornok jóra való sans-culottes-oknak köszönheti életét. Eközben Buonaparte kanonok áradozó szavakkal dicsekedett ősi házának kiválóságával.

- Tudja meg, öcsém - mondta végül - hogy firenzei őseink kiérdemelték nevüket. Mert ők a *jó párt*¹⁹ hívei voltak, és állhatatosan védtek az egyházat.

E szavakra, melyeket a derék ember emelt és éles hangon mondott el, a tábornok, aki eddig szórakozottan alig hallgatott oda, felemelte sápadt és sovány, antik szoborhoz hasonlóra mintázott fejét, és szikrázó, szűrő tekintetével az aggastyán ajkára fagyasztotta a szót.

- Bátyámuram - mondta -, hagyjuk ezeket a sületlenségeket, engedjük át a padlás patkányainak a penészes pergameneket.

Majd érces hangon hozzátette:

- Igazi nemességem a tetteim sora, mely a Köztársaság negyedik esztendejének Vendémiaire tizenharmadik napján kezdődött, amikor a Szent Rókus lépcsőin ágyútűzzel pusztítottam el a királypárti kerületek felkelőit. Igyunk a Köztársaságra! A Köztársaság Evander nyila, mely nem hull vissza a földre, hanem csillaggá válik.

A tisztek lelkes éljenzéssel válaszoltak. E pillanatban maga Berthier is republikánusnak és hazafinak érezte magát.

Junot felkiáltott, hogy Bonaparténak nincs szüksége ősökre, és éppen elegendő, hogy saját katonái tették meg káplárrá Lodinál.

Borokat ittak, melyeknek olyan érdes íze volt, mint a kovakőé, és olyan illata, mint a lőporé. Sokat is ittak. Thézard hadnagy már ott tartott, hogy nem tudta rejtegetni a gondolatait. Büszkén a sebektől és a csókoktól, amelyeket ebben a hősi és örömteli hadjáratban kapott, minden kertelgetés nélkül kijelentette a derék kanonoknak, hogy Bonaparte nyomában a franciák bejárják a földkerekséget, és mindenütt fölborítják a trónusokat meg az oltárokat, anyákká teszik a lányokat, és fölvergik a fanatikusok hasát.

Az ősz pap, még mindig mosolyogva, azt felelte, hogy ő készsággel hagyja nemes haragjuk martalékaul - semmiképpen sem a fiatal lányokat, ellenkezőleg, a lelkükre köti, hogy kíméljék - a fanatikusokat, akik a szentegyház nagy ellenségei.

Junot megígérte, hogy kedvezően bánik majd az apácákkal, akiket nagyon dicsért, mert szívük gyengéd és bőrük fehér.

Chauvet, a hadbiztos, azt állította, hogy csak dicsérni tudja a kolostori levegő hatását a leányok bőrének színére. Chauvet-nek életbölcsélete volt.

- Génuatól Milánóig - mondta - sokszor beleharaptunk e tiltott gyümölcsbe. Az ember azt hiszi, hogy nincs benne előítélet, holott a szép kebel apácafátyollal takarva még szebb. Nem tisztelem a szerzetesi fogadalmat, és megvallom, különös értéket tulajdonítok egy apáca combjának. Ó, micsoda ellentétek lakoznak az emberi lélekben!

- Pfuj - mondotta Berthier -, pfuj, telhet-e kedvünk abban, hogy megzavarjuk a vakbuzgóság e szerencsétlen áldozatainak esztét és érzékeit? Nincs már elég jótársaságból való asszony Itáliában, akiknek ajánlatot tehetnétek az ünnepségeken, a szerelmi cselszövésnek annyira

¹⁹ Lefordíthatatlan szójáték: *jó párt* franciául *bon parti*, és ez hangzásban hasonlít a *Bonaparte* névre.

kedvező velencei köpeny védelme alatt? Mire való hát, hogy Pietra Grua Mariana, Lambert-né, Montiné és Gherardi de Brescia asszony szép és könnyűvérű?

Amikor elsorolta ezeket az olasz hölgyeket, Visconti hercegnőre gondolt, aki, miután nem tudta elcsábítani Bonapartét, odaadta magát vezérkari főnökének, és őt szerette tüzes puhaságával és leleményes érzékiségével, olyannyira, hogy a gyöngé Berthier egész életére megzavarodott tőle.

- Ami engem illet - szólt Thézard hadnagy - sohasem fogom elfelejteni azt a kis dinnyeárus lányt, aki a dóm lépcsőin...

A tábornok türelmetlenül állt fel. Alig három órájuk maradt az alvásra. Másnap hajnalhasadásakor kellett tovább indulniok.

- Bátyámuram, ne okozzon gondot önnek, hogy hol fekszünk le - mondotta a kanonoknak. - Katonák vagyunk. Elég nekünk egy köteg szalma.

De a kitűnő házigazda ágyakat vettetett. Csupasz és dísztelen háza tágas volt. Egyenként kijelölt szobájukba kísérte a franciákat, és jó éjszakát kívánt nekik.

Amikor hálósobájában egyedül maradt Bonaparte, ledobta ruháját, kardját, és irónnal húsz, olvashatatlan sort vetett papírra, melyben Joséphine-hez kiáltott indulatos és számító lelke. Azután összehajtogatta a levélkét, elúzta maga elől az asszony képét, hirtelen, mint ahogy egy fiókot csap be az ember. Széttереgette Mantua térképét, és kikereste a helyet, hová ágyúinak tüzeit összpontosítja majd.

Teljesen elmélyedt számításaiba, amikor ajtaján kopogást hallott. Azt hitte, hogy Berthier. A kanonok volt, aki rövid meghallgatást kért. Hóna alatt két vagy három, pergamenbe kötött füzetet hozott. A tábornok kissé gúnyos tekintettel nézte ezeket az irományokat. Nem kételkedett, hogy ezek a Buonaparte-család leszármazásának bizonyítékai és végeláthatatlan beszélgetés forrása. De nem árulta el türelmetlenségét.

Csak olyankor volt rosszkedvű vagy haragos, ha kifejezetten az akart lenni. De egyáltalában nem akarta felbosszantani rokonát; ellenkezőleg, arra törekedett, hogy minél kedvesebb legyen hozzá. Ezenfelül nem érintette kellemetlenül, hogy megismerje, milyen nemes is a fajtája, most, hogy jakobinus tisztjei nem voltak jelen, és így nem gúnyolódhattak vagy gyanakodhattak miatta. Felkérte a kanonokot, hogy üljön le.

Az öregúr helyet foglalt, és az asztalra teregetve az iratokat, így szólt:

- Öcsém, a vacsora alatt elkezdtem önnek beszélni a firenzei Buonapartékról; de rám irányított tekintetéből kiolvastam, hogy az nem volt jó alkalom efölött való tárgyalásra. Elhallgattam és fönntartottam a lényegeset erre a pillanatra. Kérem önt, kedves rokonom, hallgasson meg figyelemmel.

- Családunk toszkánai ága kiváló embereket hozott a világra, közöttük elsősorban Jacopo di Buonapartét illik megemlíteni, aki tanúja volt Róma 1527-i kirablásának, és erről írásban is beszámolt; továbbá Niccolót, aki *Vedova* címen olyan vígjátékot írt, melyet kortársai mint egy második Terentius művét dicsérték. Mégsem e két kiváló ősről akarok önnek beszélni, hanem egy harmadikról, akinek dicsősége éppúgy elhomályosítja őket, mint a nap a csillagokat. Tudja meg, hogy családunk tagjai között van egy boldoggá avatott Fra Bonaventura, Szent Ferenc tanítványa, aki 1593-ban szent hírében halt meg.

Az aggastyán meghajolt, amikor e nevet kimondotta. Azután olyan hévvel folytatta, ami nem is volt várható sem korától, sem engedékeny magatartásától:

- Fra Bonaventura! Ó, rokon, néki, e jóságos atyának köszönheti fegyverei sikerét, Ő ön mellett volt, ne is kételkedjék ebben, amikor, amint vacsoránál elmondotta, elpusztította pártjának ellenfeleit San Rocco lépcsőin. Ez a kapucinus vezette önt a csaták közepette. Legyen biztos benne, hogy nélküle nem lett volna szerencséje sem Montenotténál, sem Millesimónál, se Lodinál. Pártfogásának jelei annyira ragyogóak, hogy lehetetlen meg nem látni őket, és az ön győzelmeiben felismerem Fra Bonaventura csodatételeit. De fontos megtudnia, kedves rokon: e szent embernek céljai voltak azzal, amikor diadalhoz segítette önt magával Beaulieu-vel szemben is, és győzelemről győzelemre vezette, hogy idejusson ebbe az ódon házba, ahol ma éjjel egy aggastyán áldásával pihen. És én éppen ezért vagyok itt, hogy feltárjam ön előtt az ő szándékait. Fra Bonaventura azt akarta, hogy ön tudomást vegyen az ő érdemeiről, ismerje meg az ő bűntjeit, önsanyargatását, hosszú egy esztendőre megfogadott hallgatását. Meg akarta érintetni önnel vezeklőingét, kötélből font övét és az oltárhoz vezető lépcsőkön annyira megmerevedett térdeit, hisz oly görnyedten járt, mint egy Z-betű. E célból vezette önt Itáliába, ahol alkalmat adott önnek arra, hogy szolgálattal viszonzza szolgálatát. Mert tudja meg, rokon, hogy e kapucinus sokat segített önnek, és ön is nagy hasznára lehet neki.

E szavakkal a kanonok rátette kezét az asztalon fekvő vaskos füzetekre, és kifújta magát, hosszasan.

Bonaparte szó nélkül várta, hogy az aggastyán folytassa beszédét, amely szórakoztatta. Nem volt nála könnyebben mulattatható ember.

Miután kifújta magát, az aggastyán tovább beszélt:

- Igen, kedves rokon, ön nagyon hasznossá teheti magát a jó Bonaventura testvér számára, és jelenlegi helyzetében öneki szüksége is van önre. Bár számos esztendeje boldoggá avatták már, mindeddig hasztalan várja, hogy nevét beiktassák a naptárba. A jó Fra Bonaventura senyved. És mit tehetek én, San Miniato szegény kanonoka azért, hogy megszerezsem néki az őt megillető megbecsülést? Beiktatásához akkora kiadások szükségesek, amelyek meghaladják egész vagyonomat és a püspökség jövedelmeit. Szegény kanonok! Szegény püspökség! Szegény toszkánai nagyhercegség! Szegény Itália! Ön, kedves rokon, ön felkérhetné a pápát, hogy ismerje el Fra Bonaventurát. Megteszi önnek. Öszentsége önre való tekintettel nem fogja visszautasítani, és egy szenttel többet tesz a naptárba. Nagy tisztesség háramlik majd ebből önre és egész családjára, és a jó kapucinus oltalma mindig oltalmat nyújt önnek. Nem ismeri fel: milyen szerencse az, ha szent van a családjában?

És a kanonok, rámutatva a pergamenfüzetekre, sürgette Bonapartét, vigye azokat bőröndjében magával. A boldogságos Bonaventura testvér kánonizációjára vonatkozó emlékiratot és a szükséges írásos bizonyítékokat tartalmazták.

- Ígérje meg nekem - tette hozzá -, hogy foglalkozik ezzel az ügyel, mely az ön számára is a legfontosabb.

Bonaparte visszafojtotta nevetnékjét.

- Úgy gondolom, nem vagyok megfelelő, hogy vállalkozzam egy szenttéavatási perre. Bizonyára tud róla, hogy a francia Köztársaság éppen most követel a szentszéktől jóvátételt nagykövetének, Bassville-nek aljas meggyilkolása miatt.

A kanonok felkiáltott:

- *Corpo di Bacco!*²⁰ A Szentszék bocsánatot fog kérni, kedves rokon, és megad minden jóvátételt, és a mi kapucinusunk belekerül a naptárba.

²⁰ Bacchus testére! (Finom olasz káromkodás.)

- A tárgyalások nem kecsegtetnek közeli sikerrel - válaszolt a tábornok. - Még az is szükséges, hogy a pápai kormányzat elismerje a francia papság forradalmi alkotmányát, önmaga vessen véget az inkvizíciónak, mely sérti az emberiséget, és bitorolja az államok jogát.

Az aggastyán mosolygott:

- *Mio caro figliuolo Napoleone*,²¹ a pápa jól tudja: mindig adni kell valamit ahhoz, hogy kaphassunk. Idejében engedni fog. Várja önt. Ő kitartó és békés ember.

Bonaparte elgondolkozott, mintha most új eszmék sorakoztak volna erőteljes fejében. Majd hirtelen így folytatta:

- Ön nem ismeri a század szellemét. Franciaországban nagyon vallástalanok az emberek. Az istentelenség gyökeret vert. Nyilván nem tud róla, milyen hódítást tettek nálunk Montesquieu, Raynal és Rousseau tanításai. A vallásgyakorlást eltörölték. Az emberekből kiveszett a tekintély tisztelete. Jól láthatta ezt tisztjeim botrányos szavaiból a vacsoránál.

A derék kanonok megrázta fejét:

- Ó, e kedves ifjak könnyelműek, figyelmetlenek, megszedültek. Elmúlik az! Tíz év múlva kevesebbet futnak már a lányok után, eljárnak majd a misére. A farsang kevés ideig tart, és még az ön francia Köztársasága sem tart sokáig. Az egyház örökkévaló.

Bonaparte megvallotta, hogy ő sem elég vallásos ahhoz, hogy ilyen, kizárólag egyházi ügybe avatkozzék.

Ekkor a kanonok szeme közé nézett, és így szólt:

- Gyermezem, én ismerem az embereket. Belelátok önbe: nem filozófus. Foglalkozzék a boldogságos Bonaventura atyával, Ő viszonzni fogja mindazt a jót, amit neki tesz. Ami engem illet, én már öreg vagyok ahhoz, hogy e nagy vállalkozás sikerét megérjem. Nemsokára meghalok. De ezt a nagy ügyet az ön kezében tudva, nyugodtan halok meg. És főként ne feledje el, kedves rokon, hogy minden hatalom Istentől ered, az ő szolgáltnak, a papoknak a közvetítésével.

Felállt, kezét fölemelte, hogy megáldja ifjú rokonát, és kiment a szobából.

Egyedül maradva, Bonaparte a terjedelmes emlékiratot lapozta a gyertya füstös világossága mellett; az egyház hatalmára gondolt, és arra, hogy a papság intézménye hosszabb életű, mint a Köztársaság III. évének alkotmánya.

Kopogtak az ajtón. Berthier jött, hogy jelentse a tábornoknak: minden készen áll az induláshoz.

²¹ Kedves fiam, Napóleon (olaszul).

GESTAS

Gestas, dixit li Signor, entrez en paradis.
Gestas, mondá az Úr, bé léphetsz a' paraditsomba.

*„Gestas a neve a régi misztériumainkban a latornak,
kit Jézus Krisztus jobbján feszítettek keresztre.”*

(Augustin Thierry: Larmor megváltása.)

Mesélik, hogy mostanában él egy züllött legény, Gestasnak hívják, s a világ legédesebb dalait költi. Tömpe arca testi bűneinek jegyét viseli, és estefelé gonosz örömök fényei csillannak meg zöld szemében. Már nem fiatal. Koponyájának dudorai rezesen vöröslenek; tarkójára megöszült, hosszú haj csügg. S mégis ártatlan; megőrizte gyermekkorának hitét. Ha nem fekszik éppen kórházban, holmi kis szálló szobácskájában lakik valahol a Panthéon és a Jardin des Plantes között. Itt, ebben az ódon szegénynegyedben, minden kő személyes ismerőse, a homályos, szűk utcácskák türelmesek hozzá; az egyik utcácska különösen szívéhez nőtt, mert kétoldalt csapszékek, lebujok szegélyezik, s valamelyik ház szögletén Szűzmária-szobor áll égszínkék fulke rácsa mögött. Esténként kávéházzal kávéházra jár: itt pálinkát iszik, amott sört, rendje van ennek; a kicsapongás kemény munka, módszerességet, rendszerességet követel. Az éjszaka már előrehaladott, mire hazatalál nyomorúságos kamrájába - maga se tudja, hogyan; mindennapos csodatétellel leli meg vaságját, s ruhástul roskad rá. Itt alussza a csavargók és gyermekek mélységes álmát. Hanem ez az álom rövid.

Alighogy a hajnal megfakítja az ablakot, s a függöny résein át világító nyilat lövelli a padlásszobába, Gestas kinyitja szemét, feltápáskodik, megrázza magát, mint az ágyékon rúgott gazdátlan kutya, lesiet a hosszan kanyargó csigalépcsőn, és gyönyörűséggel látja viszont az utcát, a jó utcát, mely oly megértő a megalázottak és szegények bűnei iránt. Szeme hunyorog a felkelő nap finom döfködésétől; szatíros orrcimpái duzzadnak a reggeli levegőtől. Tagbaszakadtan és szálasan, régi köszvényétől megmerevedett lábbal jár; húszévi csavargástól elnyűtt somfabotjára támaszkodik. Mert éjszakai kalandozásai során sosem vesztette el sem a pipáját, sem a botját. Ilyenkor nagyon jóságos és nagyon boldog az arca. S ő valóban boldog is. Legnagyobb öröme e földön - s ezt álma árán váltja meg - ha az italmérésekben együtt ihatja reggeli fehér borát a munkásokkal. Az iszákos ártatlansága: fakó fényben, kőművesek fehér zubbonyai közt a világos bor; e gyermeki öröm elbűvöli bűnben is tisztának maradt lelkét.

Így mendegélt egy tavaszi reggelen garniszállójától a *Kis Szerecsenig*, mikor Gestas nagy gyönyörűségére kinyílt a festett, öntöttvas szaracénfővel díszített ajtó, és ő ismeretlen barátok társaságában járulhatott a bádoggal borított pult elé: Creuse megyei munkások egész raja volt ez, összekoccintották poharukat, a szőlőföldjükről beszélgettek és élcelődtek, mint Nagy Károly tizenkét hűbérura. Boroztak, falatoztak; ha egyiküknek valami jó ötlete támadt, harsányan nevetett, s hogy szavának nagyobb nyomatékot adjon, jókorát püfölt a cimborái hátába. Az öregebbek csöndesebben iszogattak. Amikor fölkerelkedtek és dolgukra mentek, Gestas utolsónak hagyta el a *Kis Szerecsent*, és betért a *Zamatos Birsalmába*. Vaslándzsás rácsát jól ismerte. Itt megint szeretetre méltó társaságban ivott; sőt még két gyanakvó és jámbor rendőrt is megvendégtelt egy pohárral. Aztán betért a harmadik kocsmába; ennek régimódi kovácsoltvas cégérén két csöpp legényke emelt egy óriási szőlőfürtöt, s itt maga a szép Trubert-né asszony szolgált fel neki, aki az egész környéken híres volt okosságáról,

erélyéről és kedélyességéről. Később az erődítmények felé ballagva, ivott a törkölyfőzőknél is; ezeknek sötét a butikja, s a homályból hordók rézcsapjai csillannak elő; ivott aztán a pálinkamérésekben is, ahol az örökké zárt zöld zsalugátereket két, ládába ültetett babérfa őrzi. Ezek után visszament a népes negyedekbe, és néhány kávéházban ürmöst meg törkölyt hajtott le. Nyolcat harangoztak. Nagyon peckesen, egyenletesen, mereven és ünnepélyesen járt; igen meglepte, ha a tarkóra font kontyú, hajadonfőtt bevásárlásra siető asszonyok oldalba lökték nehéz kosarukkal, vagy ha vaktában beleütközött egy lánykába, aki karjában óriás cipőt szorongatott. Olykor, ha átvágott a kocsiúton, a tejeskocsi, melyen vidáman táncoltak a bádogkannák, oly hajszálközelségben fékezett mellette, hogy megérezte a ló meleg leheletét. De azért zavartalan, nyugalommal folytatta útját, rá sem hederítve a faragatlan tejesember káromkodásaira. Igaz, somfabotjával támogatott járása kevély és nyugodt volt. Csak belül tántorgott az öregember. Reggeli derűjéből mi sem maradt. A pacsirta, mely a halvány bor első cseppjeivel ujjongó dalát csepegtette belé, nyílsebesen elrepült; a lelke most ködös fenyér volt, s a fekete fákon hollók károgtak. Halálos szomorúság borult reá. Önutálkozás csömöre fogta el. A megbánás és a szégyen hangja rákiáltott: „Disznó! Disznó! Disznó vagy!” Elragadtatva hallgatta ezt a haragos, tiszta hangot, ezt a benne rejtélyesen fölhangzó angyali hangot, amely egyre csak hajtogatta: „Disznó! Disznó! Disznó vagy!” Az ártatlanság és tisztaság végtelen vágya támadt fel benne. Sírt; nehéz könnycseppek gördültek kecskeszakállára. Önmagát siratta. Engedelmeskedve a mester szavának, ki így szólt: „Sírjatok magatokon és gyermekeiteken, Jeruzsálem leányai”, szemének keserű harmatát hullatta a hét bűnnel gyalázott húsára és trágár álmaira, melyeket ittassága nemzett. Feltámadt gyermekkorának hite, frissen szétáradt és kivirágzott benne. Ajkáról gyermekded imák peregtek. „Istenem, add, hogy hasonló lehessen a kisgyermekhez, aki voltam” - szólt halkan. Mikor ezeket az egyszerű szavakat mondotta, éppen egy templom pitvarában állt.

Vén templom volt, egykor fehér és szép a köcsipkéi alatt, de az idő meg az emberek megtépázták. Most már oly fekete, mint a szurok, és szépsége már csak a poéták szívéhez szól; „szegényke és öreges” lett, mint François Villon édesanyja, aki hajdan itt térdepelt talán, és felnézett a ma fehérre meszelt, festett falak paradicsomára, amelynek zengő hárfáit hallani vélte, meg a pokolra, hol az elkárhozottak „rotyognak”, amitől a derék teremtés igen rémülődött. Gestas belépett Isten házába. Odabenn senkit sem látott, még egy szenteltvíz-tartót sem, még egy François Villon anyjához hasonló szegény asszonyságot sem. Csak a hajó szép glédába állított székei tanúskodtak a parókia híveinek hűségéről, s úgy látszott, mintha távollévők nevében folytatnák az imát.

A boltívekről aláhulló nedves és friss árnyékban Gestas jobbra fordult, az oldalhajó felé. Ott, a pitvar közelében, a Szent Szűz szobra előtt egy háromlábú vasállvány méregette hegyes fogait, de nem égett rajtuk egyetlen fogadalmi gyertya sem. Tekintetét ráfüggesztette a fehér, kék és rózsaszín képmásra, mely a hálaadományként felaggatott apró arany és ezüst szívek között mosolygott; meghajtotta merev, öreg lábát, Szent Péter könnyeit sírta, s nagyon gyöngéd, összefüggéstelen szavakat sóhajtott. „Jóságos Szűz, Anyám, Mária, a gyereked, a gyereked, anyuskám!” De azután nagyon hirtelen fölemelkedett, néhány gyors lépést tett, és megállt egy gyóntatószék előtt. Az idő olajsínüre barnította tölgyfáját; a préházak gerendáira emlékeztetett, olyan volt, mint valami jóra való, meghitt, családias, öreg fehérenmús almárium. Oldalfalainak kagyló alakú címereit faragott vallás jelvények díszítették, és a hajdanvaló polgár-asszonyok emlékét idézték, akik itt hajtották meg magas csipkebóbitájukat, s e jelképes medencében mosdatták meg háziasszonyi lelküket. Ahova ők térdeltek, ott pihent most Gestas térde; ajkait a farácshoz nyomta, és halkan szólt: „Atyám, atyám!” De mivel hívására senki sem felelt, csendesen megkocogtatta ujjával a kis ablakot.

- Atyám, atyám!

Megtörölte szemét, hogy jobban keresztüllásson a rácsozat résein, s a homályban egy pap fehér karingét vélte felfedezni.

- Atyám, atyám - ismételte - hallgasson meg hát! Meg kell gyónnom, meg kell mosdatnom lelkemet, mert fekete és mocskos; undorodom tőle, émelygek. Gyorsan atyám, a bűnbánat fürdőjét, a megbocsátás fürdőjét, Jézus fürdőjét. Ha ocsmányságomra gondolok, felfordul a gyomrom, s úgy érzem, mintha kiakádnám tisztatlanságaimat. Fürdőt, fürdőt!

Aztán várakozott. Hol úgy rémlett neki, hogy a gyóntatószék mélyén egy kéz int feléje, hol úgy látta, hogy csak az üres fülke ásít rá; így várt sokáig. Mozdulatlanul várt, térde a térdep-lőre, szeme a rácsra szegeződött, onnan remélte a bűnbocsánatot, a békességet, a felüdülést, az üdvöt, az ártatlanságot, az Istennel és önmagával való kibékülést, a mennyei örömet, a szeretetben való megelégedést, a legfőbb jót. Időnként halk esdekléseket mormolt:

- Tisztelendő úr, atyám, tisztelendő uram! Szomjazom, inni kérek, nagyon szomjas vagyok! Jóságos tisztelendő atyám, adjon, amit tud, tiszta vizet, fehér ruhát és szárnyakat szegény lelkemnek. Adjon üdvös elégtételt és feloldozást.

De mert nem kapott választ, erősebben kopogtatott a rácson, és hangosan jelentette be igényét:

- Gyóntatást, legyen szíves!

Végül elvesztette türelmét, feltápaszkodott s nagyokat vágott somfabotjával a gyóntatószék falára.

- Hé, hol a plébános? Hé, hol a plébános? - ordította.

S ahogy beszélt, erősebben kopogott, dühös ütések záporoztak, a gyóntatószékből porfelhők szálltak fel és öreg, szüette deszkáinak nyögésével válaszolt a bántalmakra.

A sekrestyét seprő egyházfi feltűrt ingujjal szaladt ki a zajra. Mikor a bottal hadonászó embert megpillantotta, egy pillanatra meghökkent; aztán a legalázatosabb rendfenntartásban meg-őszült szolgák óvatos lassúságával közeledett feléje. Hangtávolságra érve megkérdezte:

- Mit akar?

- Gyónni akarok.

- Ilyenkor nincs gyónás.

- Meg akarok gyónni.

- Távozzék.

- Hívja a plébánost.

- Minek?

- Hogy meggyónhassak.

- Ilyenkor nincs itt a plébános.

- Akkor hívja az első káplánt.

- Az sincs itt. Távozzék!

- A második káplánt, a harmadik káplánt, a negyedik káplánt, az utolsó káplánt.

- Távozzék!

- Ó, hagynának gyónás nélkül meghalni? Ez botrányosabb állapot tehát, mint 93-ban!... Egy icipici káplánt. Mit fáj az magának, ha meggyónok egy icipici káplánnak, aki még a derekamig sem ér? Szóljon egy papnak, hogy hallgassa meg gyónásomat. Ígérem neki, hogy ritkább, különösebb, érdekesebb bűnöket bízok reá, mint aminőket szószátyár, bűnbánó nőszemélyek duruzsolnak a fülébe. Hírül adhatja neki, hogy igazi szép gyónáshoz kéretik.

- Távozzék!

- Hát nem érted meg, vén Barrabás? Mondom, hogy ki akarok békülni a jó Istennel, az istenfáját!

Bár nem volt oly méltóságteljes alakja, mint a gazdag plébániák sekrestyéseinek, ez a seprős alabárdos is tagbaszakadt ember volt. Vállon ragadta a mi Gestasunkat s kipenderítette.

Odakünn az utcán Gestasnak csak az járt a fejében, hogy az egyik oldalkapun visszasuren a templomba, ha lehetséges, hátulról lepi meg az egyházfit, aztán kerít egy kis káplánt, aki hajlandó meghallgatni a gyónását.

E terv sikerét szerencsétlen módon megakadályozta, hogy a templomot öreg házak vették körül, és Gestas reménytelenül belegabalyodott az utcák, utcácskák, zsákutcák és sikátorok kiismerhetetlen útvesztőjébe.

Volt ott egy söntés, ahol a szegény vezeklő úgy hitte, hogy vigaszt lel az abszintban. El is érte ezt. De hamarosan új bűnbánat növekedett benne. S ez szilárdítja meg barátainak reményét, hogy mégis üdvözl. Gestas hite egyszerű, erős és gyermeki. Inkább a jó cselekedetek hiányzanak nála. Azért mégse essünk kétségbe miatta, hisz ő maga sem esik soha kétségbe.

Bár nem bocsátkozunk az eleve-elrendeltetés tanának bonyolult kérdéseibe, és nem is mérlegeljük e tárgyban Szent Ágostonnak, a gotschalkistáknak, az albigenseknek, Wyclif híveinek, a huszitáknak, Luthernek, Kálvinnak, Janseniusnak és a nagy Arnaud-nak nézeteit, mégis úgy véljük, hogy Gestas az üdvözültek örök boldogságára rendeltetett.

Gestas, mondá az Úr, bé léphetsz a' paraditsomba.

A PLÉBÁNOS REZEDÁJA

Ismertem hajdan Bocage egyik falujában egy szentéletű plébánost, aki megtagadott magától minden érzékiséget, vidáman gyakorolta a lemondást, és csakis az önfeláldozás örömét ismerte, mást nem. Kertjében gyümölcsfákat nevelt, veteményt és gyógyító füveket termesztett. De miután tartott a széptől, még ha virágokban jelenik is meg, nem akart sem rózsát, sem jázmin. Ártalmatlan földi hiúságul csak néhány rezedatövet tűrt meg, amelynek olyannyira szegényesen virágzó, tekergő szára nem vonta magára tekintetét, amikor breviáriumát olvasgatva, káposztatáblái között sétált, a jó Isten ege alatt. A szent férfiú oly kevéssé óvakodott rezedájától, hogy elhaladva, gyakran leszakította egy-egy szálát, s hosszasan szagolta. Ez a növény csak nőni akart. Egy levágott ág helyébe négy új fakadt. Olyannyira, hogy - az ördög segítségével - a plébános rezedája utóbb már a kertnek egy jókora tábláját benőtte. Kihajtott a kerti ösvényekre, s megrántotta az elhaladó derék pap reverendáját, akit a bolond növény egy órában hússzor is megállított olvasásában, imádkozásában. Tavasztól ősziig rezedailat töltötte be az egész plébániát.

Látjátok, milyenek is vagyunk, mennyire esendők. Helyesen mondják, hogy egyetlen természetes hajlandóság mindnyájunkat bűnbe visz. Az Isten emberének sikerült vigyáznia szemére; de orrát védelem nélkül hagyta, s íme, a démon az orránál fogva ragadta hatalmába. A szent ember a rezedá illatát immár érzékiséggel és bujasággal szívta magába, azaz ama gonosz ösztönnel, amely felkelti bennünk az érzékelhető javak élvezetének vágyát, és mindenféle kísértésekbe vezet minket. Ez időtől fogva a plébános kevesebb hévvel viseltetett az égi szagok és Mária illata iránt; szent volta kisebb lett ettől, és talán lagymatagságba is süllyedt volna, lelke lassanként hasonlónak válván ama langyos lelkekhez, akiket az ég kivet az ő szájából, ha nem érkezik segítség épp idejében. Egykor Thébauszban egy angyal ellopta egy remetétől azt az aranyserleget, amely a szent férfiú számára az utolsó e világi hiúságot jelentette. Hasonló égi kegyelemben részesült Bocage plébánosa. Egy fehér tyúk addig s oly sikerrel kapirgálta a földet a rezedá töve körül, míg a virág teljesen kipusztult. Nem tudják, honnan jött e szárnyas. A magam részéről hajlandó vagyok azt hinni, hogy ugyanaz az angyal, aki a sivatagban ellopta a remete serlegét, átváltozott fehér tyúkká, és így rombolta le a jámbor pap előtt a tökéletesség útját elzáró akadályt.

PIGEONNEAU ÚR

Életemet, amint tudják, az egyiptomi régészetnek szenteltem. Felette háládatlan lennék hazám, a tudomány s önmagam iránt, ha sajnálnám, hogy zsenge ifjúságomtól fogva amaz útra hívtam, amelyet negyven éve becsülettel taposok. Munkálkodásom nem maradt meddő. Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy az *Értekezés a Louvre múzeumának egyik egyiptomi tiükörnyeléről* még ma is haszonnal forgatható, ámbár pályakezdésem idejéből való. Ami azt az elég terjedelmes tanulmányt illeti, amelyet később, 1851-ben, a szerapeumi ásatásoknál talált egyik bronz súlymértéknek szenteltem, igazán egyetlen volna, ha nem becsülném semmire, hiszen ez a tanulmány nyitotta meg előttem a Tudományos Akadémia kapuit.

Felbátorodva a kedvező fogadtatáson, amelyben több új kartársam az ez irányú kutatásaimat részesítette, egy pillanatilag kísértést éreztem, hogy egy általános műben összefoglalva tárgyaljam a Ptolemaiosz Aulész uralkodása alatt (80-52) Alexandriában használatos súlyokat és mértékeket. De csakhamar beláttam, hogy ily általános témát nem tárgyalhat vérbeli tudós, és komoly tudományt csak úgy lehet megközelíteni, ha előbb mindenféle kalandokban kockáztatja az ember a hírnevét. Éreztem, ha egyszerre veszek fontolóra több tárgyat, eltávolodom a régészet alapvető elveitől. Ha ma meggyóonom vétkemet, ha megvallom azt az érthetetlen lelkesedést, amelyet egy egészen túlméretezett elképzelés keltett bennem, csakis az ifjú nemzedék érdekében teszem, hogy az én példámon megtanulják: le kell küzdeni a képzeletet. A képzelet a legkegyetlenebb ellenségünk. Minden tudós, akinek nem sikerült megfőjtania önmagában, örökre elveszett a tudomány számára. Még most is remegek, ha azokra a szakadékokra gondolok, amelyekbe kalandos szellemem majdnem alátaszított. Két ujjnyira voltam attól, amit történelemnek neveznek. Micsoda bukás! Majdhogy bele nem zuhantam a művészetbe. Mert a történelemírás csak művészet, vagy legjobb esetben áltudomány. Ki ne tudná ma, hogy a történetírók éppúgy megelőzték a régészeket, mint az asztrológusok az asztronómusokat, mint az alkímisták a kémikusokat, mint a majmok az embereket? Istennek hála, az ijedtségen kívül egyéb bajom nem esett.

Harmadik művem, sietek kijelenteni, bölcsen volt kieszelve. *Értekezés volt, címe: Egy középső-birodalombeli egyiptomi hölgy öltözkészéről, egy kiadatlan festmény nyomán.* Úgy kezeltem a tárgyat, hogy semmiképpen se tévelyedjem el. Egyetlen általános eszmét sem vezettem be. Óvakodtam az olyan megfontolásoktól, összehasonlításoktól és nézetektől, amilyenekkel bizonyos kartársaim elrontják a legszebb felfedezésekről szóló előterjesztéseiket. Milyen ok idézte elő, hogy egy ilyen épkézláb műnek oly különös sorsa lett? A végzet mely játéka folytán vált szellemem számára a legszörnyűségesebb eltévelyedések okozójává? De ne vágjunk az események elébe, s ne zavarjuk össze az időpontokat. *Értekezésemet* kijelölték az öt akadémiai osztály együttes ülésén való felolvasásra, s e megtiszteltetés annál is becsebb, mert ritkán esik ilyen jellegű alkotásra. Ezeket az akadémiai üléseket néhány év óta nagyon látogatja az előkelő világ.

Azon a napon, amikor művemet felolvastam, a termet válogatott hallgatóság özlönte el. Nagy számban voltak ott hölgyek is. A karzaton csinos arcok és elegáns ruhák ragyogtak. Felolvasásomat tiszteletteljesen hallgatták. Nem szakították félbe olyan meggondolatlan és zajos tetszésnyilvánítások, amilyeneket az irodalmi művek váltanak ki természetesen. Nem; a közönség a bemutatott mű természetével sokkal inkább összhangban álló magatartást tanúsított. Komoly maradt és méltóságos.

Mivel a gondolatok jobb kiemelése céljából az egyes mondatok között rövid szüneteket tartottam, időm nyílt arra, hogy a szemüvegem fölött figyelmesen vizsgálgassam a hallgatóságot. Kijelenthetem, hogy nem lehetett látni az ajkakon könnyed mosolyokat. Egyáltalán nem! A legüdébb arcok is komor kifejezést öltöttek. Úgy látszott, mintha valami varázslattal megérleltem volna minden elmét. Míg olvastam, itt-ott egyes fiatalemberek szomszédnőjük fülébe sugdostak. Kétségtelenül az értekezésemben tárgyalt kérdések valamelyik különleges pontjáról beszéltek nekik.

Mi több, egy huszonkét-huszonnégy éves szép hölgy, aki az északi karzat bal sarkán ült, feszülten hallgatott, és szorgalmasan jegyeztetett. Arca valóban figyelemre méltóan finom vonású és mozgékony kifejezésű volt. A beszédem iránt mutatott érdeklődése még bájosabbá tette különös arcát. Nem volt egyedül. Egy magas, vállas férfiú ült mellette - az asszír királyokéra emlékeztető hosszú, göndör szakállal és hosszú, fekete hajjal, időnként halkan súgott neki valamit. Figyelmem, amely eleinte megoszlott a jelenlevők között, lassan e fiatal hölgyre összpontosult. Bevallom, oly érdeklődést keltett bennem, amelyet bizonyos kartársaim az én tudományos jellememhez méltatlannak vélhetnének, de állítom, hogy ők sem lettek volna nálam érzékletlenebbek hasonló ünnepi alkalommal. Mialatt beszéltem, egy kis zsebkönyvben írogatott; tanulmányomat hallgatva, láthatóan a legellentétebb érzelmek változtak benne, a megelégedettségtől és örömtől a meglepetésig, sőt a nyugalanságig. Egyre növekvő kíváncsisággal vizsgálgattam. Bár Isten úgy akarta volna, hogy aznap már senki másra se nézzek a kupola alatt!

Felolvasásomat majdnem befejeztem; mindössze huszonöt-harminc oldal volt még hátra, amikor tekintetem hirtelen találkozott az asszír szakállas férfiúéval. Hogyan magyarázzam meg önöknek, mi is történt azután, hiszen magam sem értem? Annyit azonban mondhatok, hogy annak az alaknak a tekintete azonnal érthetetlen zavarba ejtett. Rám szegezett szembogara merev volt és zöldes fényű. Nem tudtam levenni róla a tekintetem. A csodálkozástól elnémultam! Mivel elhallgattam, tapsolni kezdtek. Mikor újból helyreállt a csend, folytatni akartam felolvasásomat. De a legvadabb erőfeszitésem ellenére sem tudtam elszakítani tekintetemet attól a két eleven fénypontról, amelyhez rejtelmes hatalom kapcsolott. És ez még nem is minden! Egy, még ennél is érthetlenebb jelenség folytán, homlokegyenest ellenkezően egész életem gyakorlatával, rögtönzésbe kezdtem. Isten tudja, hogy nem készakarva! Valami idegen, ismeretlen, ellenállhatatlan erő befolyása alatt választékosan és hévvel filozófiai fejtegetésekbe bocsátkoztam a női öltözkéről, a különböző korokban; általánosítottam, lírizáltam, beszéltem, Uram bocsáss! az örök asszonyról s a vágyról, mely szellőként lengi körül az asszonyok szépségét hozzáértéssel díszítő, illatos fátylakat.

Az asszír szakállas férfiú nem vette le rólam merev tekintetét. És én beszéltem. Végül lehajtotta fejét, és én elhallgattam. Kínos, de hozzá kell tennem, hogy lelkesen megtapsolták e rögtönzést, amely éppoly idegen saját felfogásomtól, mint amilyen ellentétben áll a tudományos szellemmel. Az északi karzaton ülő fiatalasszony tapsolt és mosolygott.

A felolvasó asztal mellett a Francia Akadémia egyik tagja váltott fel, szemmel láthatóan feszélyezte őt, hogy utánam kell a dobogóra lépnie. Rossz sejtelmei talán túlzottak voltak. A felolvasott darabot elég türelmesen hallgatták. Úgy vettem észre, hogy verses mű volt.

Az ülés végeztével a teremből néhány kartársammal együtt léptem ki, akik újból kifejezték előttem szerencsekívánataikat, őszinteségükben hinni is akarok.

Amint egy pillanatra megálltam a rakparton a Creuzot oroszlánjai mellett, hogy kezeljek kartársaimmal, megláttam az asszír szakállas férfiút és szép társnőjét, éppen kocsiba szálltak. Véletlenül épp egy ékesbeszédű filozófus mellett állottam, akiről azt mondják, hogy éppoly járatos az előkelő társaságokban, mint a mindenségre vonatkozó elméletekben. A fiatal nő

kidugta bájos fejét és kicsiny kezét a kocsi ablakán, nevén szólította, s könnyedén angolos kiejtéssel így szólt hozzá:

- Drágám, ön elhanyagol engem, komisz dolog!

Mikor a kocsi tovagördült, megkérdeztem hírneves kartársamtól, ki ez a bájos fiatal hölgy és kísérője.

- Hogyan?! - felelte rá. - Ön nem ismeri miss Morgant és orvosát, Daoud doktort, aki minden betegséget magnetizmussal, hipnotizmussal és szuggesztióval kezel? Annie Morgan a leggazdagabb chicagói nagykereskedő leánya. Két évvel ezelőtt jött Párizsba anyjával, s egy csodás palotát építtetett az Impératrice sugárúton. Nagyon művelt és figyelemre méltóan eszes leány.

- Nem okoz ezzel nekem meglepetést - feleltem. - Már eddig is volt némi okom rá, hogy azt véljem: igen komoly gondolkodású ez az amerikai leány.

Jeles kartársam mosolyogva rázta meg kezemet.

Gyalogszerrel tértem haza a Saint-Jacques utcába, ahol harminc év óta lakom egy szerény lakásban, oly magasan, hogy az ablakból rálátok a Luxembourg-kert fáinak ormára - és leültem íróasztalomhoz.

Három álló nap szorgalmasan dolgoztam ott, szemközt egy szobrocskával, amely a macska-fejű Pacht istennőt ábrázolja. Ezen a kicsiny szoborművön egy felirat olvasható, amelyet Grébault úr félreértett. Tanulmányt és magyarázatokat készítettem róla. Akadémiai kalandom kevésbé maradandó benyomást tett reám, mint amennyire félő volt. Nem zavart meg módfelett. Az igazat megvallva, egy kissé meg is feledkeztem róla, s új körülményekre volt szükség, hogy emlékémet felelevenítsem.

Mi sem zavart hát abban, hogy e három nap alatt jól végezzem tanulmányomat és a hozzáfűzött magyarázatokat. Régészeti munkálkodásomat csak azért szakítottam meg, hogy elolvassam az újságokat, amelyek tele voltak az én magasztalásommal. A tudománytól a legtávolabb álló hírlapok is dicsérettel írtak a „bájos rész”-ről, értekezésem zárófejezetéről. „Valóságos kinyilatkoztatás volt - így írtak róla - s Pigeonneau úr rendkívül kellemes meglepetésben részesített minket.” Nem tudom, miért is jegyzek itt fel hasonló semmiségeket, hiszen teljesen közömbösen hagy, mit is mondanak rólam a sajtóban.

Nos, már három napja bezárkóztam dolgozószobámba, amikor csengetés riasztott fel. A csengettyűzsinór megrántásában volt valami parancsoló, bolondos és idegenszerű, ami zavarba ejtett, s valósággal aggódva mentem magam, hogy ajtót nyissak. Kit találtam a küszöb előtt? Az amerikai fiatal leányt, aki a minap oly figyelemmel hallgatta végig értekezésem felolvasását - miss Morgant személyesen.

- Pigeonneau úr?

- Én vagyok.

- Ráismerek önre, bár nem viseli a zöld pálmaleveles szép frakkját. De kérem, nehogy most fölvegye a kedvemért. Sokkal jobban tetszik így nekem, házikabátjában.

Bevezettem dolgozószobámba. Kíváncsi pillantást vetett a falakat egészen a mennyezetig borító mindenféle papiruszokra, lenyomatokra és képekre, azután pár percre csendben nézegette Pacht istennőt az asztalomon. Végül így szólt:

- Bájos.

- Mármint, kisasszony, e kis szobormű? Valóban elég érdekes felirattani különlegességet mutat. De megtudhatom, hogy minek köszönhetem megtisztelő látogatását?

- Ó! - felelte. - Fűtülök a felirattani különlegességekre. Elragadóan finom vonalú macskaképe van. Ugye, Pigeonneau úr, ön nem kételkedik benne, hogy igazi istennő?

Védekeztem a sértő gyanúsítás ellen.

- Ilyen hit - mondtam - fétisimádás lenne.

Meglepetten nézett rám nagy, zöld szemével.

- Ó! Hát ön nem fétisimádó?! Nem hittem volna, hogy valaki régész lehet, és mégsem fétisimádó. Hogyan érdekelheti önt Pacht, ha nem tartja őt istennőnek? De hagyjuk ezt! Nagyon fontos ügyben jöttem önhöz, Pigeonneau úr.

- Nagyon fontos ügyben?

- Igen, egy jelmez miatt. Nézzen meg jól.

- Örömmel.

- Mondja csak, nem talál valami kusita faji jelleget a profilomban?

Nem tudtam, mit feleljek. Hasonló társalgás teljesen távol állt szokásaimtól. Látogatóm vette fel újra a szót.

- Ó, nincs benne semmi meglepő. Emlékszem rá, hogy egykor egyiptomi nő voltam. És ön, Pigeonneau úr, volt ön is egyiptomi? Nem emlékszik rá? Különös! De abban csak nem kételkedik, hogy mindnyájan keresztülmegyünk az egymást követő inkarnációk sorozatán?

- Nem tudom, kisasszony.

- Ön ámulatba ejt, Pigeonneau úr!

- Tudtomra hozza, kisasszony, hogy minek köszönhetem a megtiszteltetést?...

- Igaz, még meg sem mondtam önnek, hogy eljöttem megkérni: segítsen egy egyiptomi öltözetet összeállítani N. grófné jelmezes báljára. Valóban korhű és szédítően szép jelmezt akarok. Már sokat dolgoztam rajta, Pigeonneau úr. Fölidéztem emlékeimet, mert határozottan emlékszem, hogy hatezer évvel ezelőtt Thébában éltem. Rajzokat hoztattam Londonból, Bulakból és New Yorkból.

- Legbiztosabb módja volt.

- Nem! Legbiztosabb, ha a belső kinyilatkoztatásra hallgatunk. Tanulmányoztam a Louvre egyiptomi gyűjteményét is. Tele van elragadó dolgokkal! Karcsú és törekény alakok, éles metszésű, finom profilok, virágszerű nők, nem tudom, micsoda merevséggel és egyszersmind hajlékonysággal is! S egy Besz isten, aki Sarcey-hoz hasonlít! Istenem! Milyen szép is minden.

- Még mindig nem tudom, kisasszony, hogy...

- Ez még nem minden. Elmentem meghallgatni az ön értekezését egy, a középső-birodalombeli nő öltözékéről és jegyzeteltem. Kemény dió volt az ön értekezése! De becsületesen átrágtam magamat rajta. Az így szerzett adatok segítségével összeállítottam a jelmezt. Még nem egészen tökéletes. Azért jöttem, hogy megkérjem, javítsa ki. Kedves uram, jöjjön el holnap hozzám. Tegye meg ezt Egyiptom iránti szerelméért! Megbeszéltük! Viszontlátásra holnap! Most sietve itt hagyom. Mama lent vár a kocsiban.

Alig mondta ki ezeket az utolsó szavakat, és már tovaröppent. Követtem. Mire az előszobába értem, ő már lent volt a lépcső alján, onnan szállt fel tiszta hangja:

- Tehát holnap! Bois-de-Boulogne sugárút, a Villa-Said sarkán.

„Ehhez a bolond nőhöz igazán nem fogok elmenni” - mondtam magamban.

Másnap délután négy órakor becsöngettem palotája kapuján. Egy lakáj egy óriási üvegezett hallba vezetett, amelyben egymás hegyen-hátán zsúfolódtak a képek, márvány- és bronz-szobrok, porcelánnal telerakott Martin-féle lakkos gyaloghintók, perui múmiák, tizenkét felfegyverzett páncélos, lovas báb, s köztük fejjel magasodott ki egy lengyel lovas, akinek fehér szárnyak villogtak hátán, s egy vitézi tornára öltözött francia lovag, akinek sisakforgója csúcsos, magas főkötőt viselő, festett és lefátyolozott női fej volt. Ládákba ültetett pálmák egész erdeje magaslott a teremben, amelynek közepén egy óriási arany Buddha-szobor trónolt. Az isten lábánál egy mocskos ruhájú öregasszony olvasta a Bibliát. Még szédültem ennyi csodálattól, amikor fellebbentve egy bíbor ajtófüggönyt, megjelent miss Morgan hattyúprém-mel szegett, fehér pongyolában. Egyenesen felém tartott. Két nagy, nyúlpoájú szelindek kísérte.

- Tudtam, hogy el fog jönni, Pigeonneau úr.

Udvariaskodva dadogtam:

- Hogy is lehetne valamit megtagadni ilyen bájos hölgytől?

- Ó, korántsem a szépségem miatt nem tagadnak meg tőlem semmit. Megvannak a magam titkai, hogy engedelmességre szorítsam az embereket.

Majd rámutatott a Bibliát olvasgató idős hölgyre:

- Ne hederítsen rá. A mama. Nem mutatom be neki. Ha szólna hozzá, nem felelhetne önnek; olyan felekezet tagja, amely eltiltja hívőit a hiábavaló beszédől. Ez a legdivatosabb szekta. Az új vallás követői zsákba öltöznek, s fatálból esznek. A mama nagy örömét leli e gyakorlatban. De képzelheti, nem azért hívtam ide, hogy a mamáról beszéljek önnek. Megyek és fölveszem egyiptomi jelmezemet. Nem tart soká. Addig nézegesse ezeket az apróságokat.

S leültetett egy szekrény elé, amelyben egy múmia-koporsó, néhány középső-birodalombeli szobrocscsa, szkarabeusz-kő s egy szép temetkezési szertartás tekercsének több töredéke volt.

Egyedül maradván, annál nagyobb érdeklődéssel vizsgáltam e papiruszt, mert a ráírt nevet már olvastam egy pecséten. I. Seti király egyik íródeákjának neve volt. Rögtön nekiláttam, hogy az okirat néhány jellegzetességét följegyezzem. Nem tudnám pontosan megmondani, mennyi idő telt el, amióta e munkába elmerültem, amikor valahogy ösztönszerűen megéreztem, hogy valaki áll a hátam mögött. Megfordultam, s egy csodálatos teremtményt láttam, fején arany karvallyal, szoros, tiszta fehér köntösben, amely kiemelte teste imádandó és szüzies fiatal-ságát. E köntös fölött drágaköves öv szorította össze a derekán a könnyű, rózsaszín tunikát, mely lent legyezőszerűen, szabályos redőkbe hullott alá. A karja és a lába meztelen volt, csak gyűrűk borították.

Szemben állt velem, fejét jobb válla fölé fordítva, ama hagyományos tartásban, amely elragadó szépségének nem is tudom, mifajta isteni fenségét kölcsönzött.

- Hogyan?! - kiáltottam fel. - Ön az, miss Morgan?

- Ha ugyan nem Neferu-Ra személyesen. Tudja, Leconte de Lisle *Neferu-Rá-ja, a Nap Szépsége*... Ismeri?

*Íme szűzi ágyán haloványan senyved,
Magára borítva finom, puha leplet.*

De nem, nem ismeri! Nem ismer verseket. Pedig bizony szépek a versek!... Nos, rajta, dolgozzunk.

Miután legyűrtem megindultságomat, elragadó jelmezét illetően néhány megjegyzést tettem a bájos teremtménynek. Bátorkodtam kifogásolni öltözkékének néhány, régészeti pontatlan részletét. Javasoltam, hogy néhány gyűrű követ másokkal, a középső-birodalomban általánosabban használttal cserélje föl. Végül a leghatározottabban elleneztem egy rekeszes zománcú boglárt. Ez az ékszer valóban felháborító anakronizmusnak látszott. Megegyeztünk, hogy vékony és kis aranykeretekbe foglalt drágakövekből összeállított ékszerrel helyettesítjük. Túlzó szófogadással hallgatott rám, és annyira meglepődöttnek mutatkozott, hogy ebédre is ott akart tartani. Szokásaim rendszerességére és egyszerű étrendemre való hivatkozással elnézését kértem és elköszöntem.

Már az előszobában voltam, amikor utánam kiáltott:

- Nos, elég cuki a jelmezem? Ugye, hogy a sárga irigység eszi majd N. grófné bálján a többi nőt?

Rendkívül megütköztem kifejezési módján. De amint visszafordultam feléje, újra megpillantottam, és ismét megbabonázott.

Visszahívott.

- Pigeonneau úr, ön szeretetre méltó ember. Írjon nekem egy kis mesét, és nagyon, nagyon, nagyon fogom szeretni.

- De ha nem tudok! - feleltem.

Szép vállát vonogatva, kiáltott:

- Mi haszna lenne hát a tudománynak, ha még mesék írására sem szolgálna? Pigeonneau úr, ön írni fog nekem egy mesét.

Hasztalannak véltem, hogy újólapon és kerekén visszautasítsam kérését, így válasz nélkül távoztam.

Az ajtóban összeakadtam azzal az asszír-szakállú férfiúval, Daoud doktorral, akinek tekintete oly különös mód zavarba ejtett az Akadémia kupolája alatt. Egészen közönséges ember benyomását tette rám, és kínosan érintett a vele való találkozás.

N. grófné bálját körülbelül két héttel tartották meg látogatásom után. Igazán nem leptek meg az újságtudósítások, mikor olvastam, hogy a szép miss Morgan feltűnést keltett Neferu-Ra jelmezében.

Aztán nem hallottam róla az 1886-os év további folyamán. De újév napján, amint íróasztalom mellett dolgoztam, egy inas levelet hozott, meg egy kosarat.

- Miss Morgan küldi - ennyit mondott csak.

És eltávozott.

Az asztalomra helyezett kosárból nyávogás hallatszott ki. Felnyitottam; egy kis szürke macska ugrott ki belőle.

Nem angóramacska volt. A mi macskáinknál karcsúbb, keleti fajta volt, és amennyire meg tudtam ítélni, erősen hasonlított azokhoz a rokonaihoz, amelyeknek durva szalagokba burkolt múmiáit oly nagy számban találták meg Théba föld alatti sírkamráiban. Megrázta magát, körülnézett, magasra görbítette hátát, ásított egyet, majd dorombolva odadörgölözött Pacht istennőhöz, akinek tiszta vonalú alakja, finom arca ott emelkedett íróasztalomon. Bár sötét-

színű és kurta szőrű állat volt, mégis igen kecses. Okosnak látszott, s a lehető legszelídebbnek bizonyult. El sem tudtam képzelni, minek köszönhetem e különös ajándékot. Miss Morgan leveléből sem tudtam meg sokkal többet. A levél így hangzott:

Kedves Uram!

Itt küldök önnek egy kismacskát; Daoud doktor hozta Egyiptomból és én nagyon szeretem. Bánják vele jól, irántam való szeretetből. Baudelaire, aki Stéphan Mallarmé után a legnagyobb francia költő, azt írta:

*A lázas szeretők és a szigorú bölcsek
Ért éveik során egyaránt szeretik
A macskákat, a ház nagy, puha díszzeit,
Melyek, akárcsak ők, fázósak, s otthon ülnek²²*

Fölösleges emlékeztetnem, hogy önnek kell számomra egy mesét írnia. Három-királyok napján hozza majd el nekem. Akkor együtt fogunk ebédelni.

Annie Morgan.

Ui. - Kismacskáját Porou-nak hívják.

Miután elolvastam e levelet, ránéztem Porou-ra: ágaskodva hátsó lábain, isteni néjének, Pachtnak fekete pofáját nyalogatta. Porou rám nézett, s ki kell jelentenem, hogy kettőnk közül nem ő lepődött meg jobban.

Azt kérdeztem magamban:

„Mit jelentsen ez?”

De csakhamar lemondtam arról, hogy valamit is megértsek ebből. „Nagy együgyűség tőlem - mondtam magamban -, hogy egy hóbortos fiatal leány bolondságaiban értelmet keressek. Dolgozzunk.” Ami ezt a kis állatot illeti, házvezetőnőm, Magloire-né asszony majd gondoskodik minden szükségesről. Ismét nekifogtam egy kronológiai munkámnak, amely annyiival is inkább érdekelt, mert egy kissé helybenhagyom benne kiváló kartársamat, Maspérot urat. Porou nem mozdult el asztalomról. Fenekén ült, és fülét hegyezve nézte, hogy írok. Hihetetlen dolog, aznap nem jutottam semmire. Gondolataim összezavarodtak; nótatöredékek és tündér mese-foszlányok jutottak eszembe. Bizony, önmagammal elégedetlenül tértem nyugovóra. Másnap újra ott találtam Porou-t az asztalomon; a talpát nyalogatta. Ezen a napon is rosszul ment a munka: Porou is, én is azzal töltöttük el a nap javarészét, hogy egymást nézegettük. A következő nap ugyanaz történt, harmadnap is, röviden, végig az egész héten. Bánkódnom kellett volna ezen, de be kell vallanom, hogy lassan-lassan türelemmel viseltem el a bajt, sőt vidáman. Ijesztő, hogy milyen gyorsan züllik el egy tisztességes ember. Vízkereszt vasárnapján egész vidáman keltem fel, íróasztalomhoz siettem, ahol szokása szerint, Porou megelőzött engem. Vettem egy szép fehér papirosú füzetet, tollamat belemártottam a tintába, s új barátom szeme láttára jó nagy betűkkel odaírtam: *Egy félszemű hordár viszontagságai*. Majd anélkül, hogy levettem volna tekintetemet Porou-ról, tünelmentes gyorsasággal egész nap írtam, mégpedig csodás, tetszetős és változatos kalandokból szőtt olyan mesét, hogy magam is egészen jókedvre derültem tőle. Félszemű teherhordóm elcserélte a csomagokat, és a legmulatságosabb balfogásokat követte el. Kényes helyzetbe került szerelmesek anélkül, hogy

²² Szabó Lőrinc fordítása.

ő tudott volna róla, váratlan segítséget kaptak tőle. A szekrényekben, amelyeket elszállított, emberek rejtőzködtek. És ott, az új lakásba kerülve, öreg hölgyeket ijesztettek meg. De hogy is elemezzek egy jókedvű elbeszélést? Írása közben hússzor is elnevettem magamat. Porou ugyan nem nevetett, de komoly képe bohókásabb volt a legszélesebb jókedvre derült arcoknál. Este hét óra volt, amikor e szeretetre méltó mű utolsó sorát papírra vettem. Egy órája már csak Porou foszfóreszkáló szemének fénye világította meg a szobát. Oly könnyedséggel írtam a homályban, akár egy jó lámpa fényénél dolgoztam volna. Mesémet befejeztem és felöltöztem; fekete frakkba vágtam magam, fehér nyakkendőt kötöttem, majd búcsút vévén Porou-tól, gyorsan leszaladtam a lépcsőn, és nekiiramodtam az utcán. Alig tettem húsz lépést, valaki karon ragadott.

- Hová szalad így bácsikám, mint valami alvajáró?

Unokaöcsém, Marcel szólított így meg, egy derék, eszes fiatalember, orvostanhallgató, a Salpêtrière-kórház bennlakója. Azt mondják, sokra fogja vinni az orvosi pályán. S valóban, jó feje volna, ha egy kissé kordában tartaná csapongó képzeletét.

- Hát - feleltem -, egy saját gyártmányú mesét viszek miss Morgannak.

- Micsoda? Bácsikám, ön elbeszéléseket ír, és ismeri miss Morgant? Igazán szép nő. Ismeri talán Daoud doktort is, aki mindenütt elkíséri őt?

- Kuruzsló, sarlatán.

- Kétségtelenül, bácsikám, de az is igaz, hogy egészen, különleges kísérletező. Se Bernheimnek, se Liégois-nak, még magának Charcot-nak sem sikerült bemutatni olyan jelenségeket, amilyeneket ő tetszése szerint ér el. Hipnotizál, szuggerál minden érintkezés vagy cselekedet nélkül, egy állat közvetítésével. Rendszerint kurta szőrű kis macskákat használ fel kísérleteihez. Eljárási módja a következő: valamilyen cselekvést szuggerál egy macskának, az állatot aztán egy kosárban elküldi a személynek, akire hatni akar. Az állat átszármaztatja a kapott szuggesztiót, s a páciens a macska befolyása alatt végrehajtja az orvos parancsát.

- Valóban, öcsém?

- Valóban, bácsikám.

- S mi része van miss Morgannak e szép kísérletekben?

- Miss Morgan, bácsikám, a maga hasznára dolgoztatja Daoud doktort, s a hipnotizmus meg a szuggesztió eszközével kényszeríti az embereket, hogy ostobaságokat kövessenek el, mintha bizony a szépsége nem lenne elég hozzá.

Nem hallottam többet. Ellenállhatatlan erő ragadott magával: mentem miss Morganhoz.

TÖRTÉNET GÓLYA HERCEGNŐRŐL ÉS GYÖPÖSSY ÚRRÓL, akik száz évig aludtak Csipkerózsika társaságában

1

Csipkerózsika történetét mindenki ismeri; kitűnő prózai és verses elbeszéléseink vannak róla. Nem vállalkozom tehát rá, hogy újból elmeséljem; ám kezembe jutott néhány korabeli emlékirat, melyek eddig kiadatlanul heverték, s bennük több adalékot találtam Csengő királyról és Selyem királynőről, kiknek lánya száz évig aludt, valamint az udvar különféle személyiségeiről, akik megosztották a királykisasszony álmát. Szeretném olvasóimmal közölni mindazt, amit ezekben a leleplező feljegyzésekben leginkább érdekesnek találtam.

Több évi házasság után Selyem királynő férjét, a királyt, leánygyermekkel ajándékozta meg, ki a Rózsika-Mária-Hajnalka nevet kapta. A keresztelői ünnepségeket Madárffy herceg, a fő-fő ceremóniamester rendezte egy Honorius császár idejéből származó formularé alapján, melyet a penész és a patkányok már annyira összerágtak, hogy egy szót se lehetett rajta kibetűzni.

Abban az időben még léteztek tündérek, s akinek közülük volt valami rangja-címere, meg is jelent az udvarnál. Hetet keresztanyának kértek fel: Titánia királynőt, Mab királynőt, a bölcs Vivianát, kit Merlin tanított a varázslatok művészetére, Meluzinát, akinek Jean d'Arras írta meg történetét, s aki minden szombaton kígyóvá változott (de a keresztelő vasárnapra esett), Urgélát a fehér bőrű Bretagne-i Annát, valamint Mourgue tündért, aki Dán Audegárt Avallon országba vitte. Ruhájuk, amelyben a palotában megjelentek, az ég, a nap, a hold és a nimfák színeiben tündökölt, s valamennyien gyémántok és gyöngyök fényében ragyogtak. Midőn mindnyájan asztalhoz ültek, belépett egy Alcuina nevű öreg tündér, akit nem hívtak meg.

- Ne haragudjék, asszonyom - fordult hozzá a király -, hogy neve nem szerepelt azon személyek között, akiket meghívtunk erre az ünnepségre; de azt hittük, hogy elvarázsolták vagy meghalt.

A tündérek minden bizonnyal halandók voltak, mert öregedtek. Végül valamennyien meghaltak, s mindenki hallott róla, hogy Meluzina például mosogatólány lett a pokolban. Valamely varázslat ereje bűvös körbe, fába, bokorba, kőbe zárta, vagy szoborrá, szarvassá, galambbá, zsámollyá, gyűrűvé, papuccsá változtathatta őket... Ám valójában nem azért nem hívták meg Alcuina tündért, mert azt hitték, hogy valaki elvarázsolta, vagy elhunyt, hanem azért nem, mert az etikettel összeegyeztethetetlennek tartották, hogy megjelenjék a lakomán. Maintenon asszony a legcsekélyebb túlzásba sem esett, amikor azt állította, hogy „még a kolostorokban sincs olyan önsanyargatás, mint amilyenre az udvari etikett kényszeríti a nagyurakat.” Uralkodója királyi akaratának megfelelően Madárffy herceg, a fő ceremóniamester, azért nem hívta meg Alcuina tündért, mert az nem tudta bebizonyítani valamennyi ősének nemességét, s emiatt nem volt lehetséges, hogy az udvarba befogadják. Mikor az államminiszterek kifejtették, milyen rendkívül fontos volna kímélni ennek a bosszúálló és nagyhatalmú tündérnek az érzékenységet, és nem volna helyes veszedelmes ellenségükké tenni azáltal, hogy kihagyják az ünnepségekből, a király ellentmondást nem tűrő hangon azt felelte, hogy nem is tudná meghívni, hiszen akinek nincsenek ősei, az meg sem született.

Még elődei sem voltak annyira rabszolgái az etikettnak, mint ez a szerencsétlen uralkodó. Többre tartotta az idejétmúlt szertartások rendjének legjelentéktelenebb előírását, mint a legfontosabb államérdekeket s a legsürgősebb uralkodói feladatokat; ez a makacssága több

ízben komoly kárt is okozott királyságának. De még soha olyan könnyen előre látható, oly közletről fenyegető veszedelemnek és csapásnak nem tette ki házanépét, mint amikor ennek az alacsony sorból származó, de híres és félelmetes tündérnek a kedvéért sem volt hajlandó engedni az etikettből.

A vén Alcuina dühbe gurult, amiért ilyen megaláztatást kellett elszenvednie, s ezért baljós ajándékkal lepte meg Rózsika királykisasszonyt. Kimondta, hogy tizenöt éves korában a világszép királyi gyermeknek bele kell halnia végzetes sebébe, melyet egy orsó ejt majd rajta - mert az orsó ártatlan fegyver ugyan a halandó asszonyok kezében, de rettenetes szerszám, ha a három fonó nővér sodorja-gombolyítja rajta sorsunk fonálát és szívünk húrjait.

A hét tündér-keresztanya csak enyhíthette, de nem semmisíthette meg Alcuina ítéletét; s a királylány sorsáról végül is így döntöttek: „Rózsika meg fogja szűni az ujját egy orsóval; nem hal bele, de száz évig tartó álomba merül, amelyből egy királyfi ébreszti fel.”

2

Currite ducentes sub tegmina currite, fusi.

Catullus

Fussatok és fonjátok a szálat, fussatok, orsók.

Catullus

A királyt és a királynőt aggodalommal töltötte el a végzés, amely a kis királylányt bölcsejében sújtotta, s ezért kifaggattak minden tudós és bölcs személyt, nevezetesen Bokrétás urat, a Tudományos Akadémia örökös titkárát, és Beléndek doktort, a királynő szülészét.

- Bokrétás úr - kérdezte Selyem királynő - lehetséges, hogy az ember száz évig aludjék?

- Asszonyom - felelte az akadémikus -, ismerünk bizonyos eseteket, midőn az álom többé-kevésbé hosszú ideig tartott. Néhányat meg is említhetek Felsőgednek. Knosszoszi Epime-nidász egy halandó és egy nimfa szerelméből született. Gyermekkorában atyja, Dosziádész, a hegyekbe küldte nyáját őrizni. Egyik délben, midőn a nap heve áttüzesítette a földet, a gyermek lefeküdt egy sötét és hűvös barlangban, elaludt, s álma ötvenhét esztendeig tartott. A növények tulajdonságainak tanulmányozásával foglalkozott, s egyesek szerint százötvennégy, mások szerint kétszázkilencvenkilenc éves korában halt meg.

...Az ephezoszi hét alvó történetét Theodorus és Rufinus előadásából ismerjük; írásukat ezüst pecsétjükkel hitelesítették. Íme rövidre fogva, a legfontosabb tények: Krisztus születése után 25-ben Decius császár hét tisztje keresztény hitre térvén, minden vagyonát szétszította a szegények között, majd a Kélion hegyére menekült, s mind a hét elaludt egy üregben. Theodorus uralkodása idején találta meg őket az ephezoszi püspök, s akkor még tündöklők voltak, mint a rózsza, száznegyvennégy évig aludtak.

...Rótszakállú Frigyes még most is alszik. Sűrű erdő közepén, rombadőlt vár alatt van egy kriptá: ott ül egy asztalnál, s szakállá már hétszer körültekerte az asztalt. De egyszer majd felébred, s elűzi a varjakat, amelyek a hegy körül kárognak.

...Íme, asszonyom, ezek volnának a legnagyobb alvók, kiknek a történelem megőrizte emlékezetét.

- Ezek kivételek - jegyezte meg a királynő. - Ön, Beléndek úr, kinek az orvostudomány a kenyeré, látott már ön valakit, aki száz évig aludt?

- Asszonyom - felelte a szülész -, látni tulajdonképpen még nem láttam, s nem remélhetem, hogy valaha is látok; de azért már megfigyelhettem a letargiának egészen sajátságos eseteit, melyeket, ha óhajta Felséged, tudomására hozhatok. Tíz évvel ezelőtt egy Kavics Johanna nevű kisasszonyt hoztak be a kórházba, aki hat esztendőn át megszakítatlanul aludt. Magam is tanulmányoztam egy Mennybércezi Leonóra nevű lány esetét, aki 61 húsvétján elaludt, s csak a következő év húsvét napján ébredt fel.

- Beléndek úr - kérdezte a király -, lehetséges, hogy az orsó hegye olyan sérülést okozzon, amelytől valaki száz évig tartó álomba merül?

- Felség, a dolog nem nagyon valószínű - válaszolt Beléndek úr -, de a patológia terén sohasem jelenthetjük ki teljes biztonsággal, hogy „ez bekövetkezik, ez pedig nem következik be.”

- Említeni lehetne Brunhilda esetét - jegyezte meg Bokrétás úr -, akit megszórt egy túske, elaludt tőle, s csak Sigurd ébresztette fel.

- No és itt van Rongyoska is - szólt közbe Gólya hercegnő, a királynő első udvarhölgye.

És dúdolni kezdte:

*Az erdőre küldött,
Hogy mogyorót szedjek.
Magas volt a bokor,
A lány pedig apró.*

*Magas volt a bokor,
A lány pedig apró,
S igen szúrós tövis
Került a kezébe.*

*Olyan szúrós tövis
Került a kezébe,
Megszúrta az ujját,
El is aludt tőle.*

- Mit képzelsz, Gólya hercegnő? - szólt a királynő. - Csak nem énekel?

- Bocsásson meg Felséged - válaszolt a hercegnő. - Csak azért teszem, hogy elhárítsam a végzetet.

A király rendeletet adott ki, amelyben fővesztés terhe alatt megtiltotta, hogy bárki is orsón merjen fenni, vagy orsót tartson a házában. Mindenki engedelmeskedett a parancsnak. Faluhelyen ugyan még járta a mondás, hogy „előbb jön az irtókapa, azután az orsó”, de ezt csak megszokásból mondogatták. Az orsók eltűntek.

3

Porlókövy úr, a miniszterelnök, ki a gyengekező Csengő király uralma idején a királyságot kormányozta, tiszteletben tartotta a nép hiedelmeit. Minden nagy államférfi tiszteletben tartja. Caesar pontifex maximus volt. Napóleon a pápával kenette fel magát császárrá. Porlókövy úr is elismerte a tündérek hatalmát. Nem volt kételkedő, nem volt hitetlen. Nem bizonygatta, hogy a hét keresztanya jóslata hamis. De mivel semmit sem tehetett ellene, nem is nyugtalankodott miatta. Jellemében volt, hogy nem törődött az olyan bajokkal, amelyeken nem tudott segíteni.

Egyébként is a megjósolt esemény nem látszott közeli veszélynek. Porlókövy úrnak igazi államférfiúi szemlélete volt, s az államférfiak sohasem látnak a jelen pillanatnál messzebbre. Azokról beszélek, akiknek a legvilágosabb a fejük és a legélesebb a szemük. Végül pedig, még ha jogos volt is a feltevés, hogy egy szép napon a királyleány száz évig tartó álomba merül, Porlókövy úr az egészben merő családi ügyet látott, hiszen az ősi törvény kizárta a nőket az uralkodásból.

Ahogy mondogatni szokta, éppen elég baja volt enélkül is. Először is ott volt a csőd, a förtelmes államcsőd, mely elnyeléssel fenyegette a nemzet gazdagságát és becsületét. Éhínség dühöngött az országban, s a nyomorultak ezrei sarat ettek kenyér helyett. Az operabál viszont fényesen sikerült ebben az évben, s az álarcok is szebbek voltak, mint máskor.

A parasztok, kézművesek, boltosok, színházi lányok kedvükre kesereghettek azon, hogy Alcuina oly végzetes átkot mondott az ártatlan királykisasszony fejére. Az udvar előkelőségei és a királyi hercegek úgyis igen közönyösen gondoltak rá. És mindenütt akadtak üzletemberek meg tudósok, akik egyáltalán nem hittek a tündérek ítéletében, azon egyszerű oknál fogva, hogy a tündérekben sem hittek.

Ilyen ember volt Gyöpössy úr is, a pénzügyminiszter. Azoknak, akik majd elgondolkoznak rajta, miképpen lehetséges, hogy nem hitt bennük, amikor még látta is őket, fogalmuk sem lehet róla, meddig juthat egy gondolkozó elme a szkepticizmus útján. Lucretiuson nevelkedett, lelkét Epikurosz és Gassendi tanai itatták át, szerette fitogtatni rideg ateizmusát, ami Porlókövy urat gyakran bosszantotta.

- Ha már a saját üdvösségével nem törődik is, legalább az emberek kedvéért legyen hívő - mondogatta a miniszterelnök. - Bár az igazat megvallva, vannak pillanatok, amikor azt kérdezem magamban, kedves Gyöpössym, melyikünk is a hiszékenyebb ebben a tündérdologban. Én sohasem gondolok rá, maga pedig örökké erről beszél.

Gyöpössy úr gyengéd szerelmet érzett a királynő első udvarhölgye, a bécsi nagykövet felesége, Gólya hercegnő iránt, aki az ország arisztokráciájának legmagasabb köreihez tartozott, szellemes, kissé száraz, kissé kicsinyes asszony volt, s jövedelmét, birtokát, ingét, mindenét elfáraózta. Kegyeiben részesítette Gyöpössy urat, nem tagadta meg magától ezt a kapcsolatot, bár egyáltalán nem temperamentuma vitte rá, csupán rangjához illőnek, érdekeire nézve pedig hasznosnak ítélte. Viszonyukat oly művészettel alakították ki, amely megmutatta finom ízlésüket s az uralkodó erkölcsök választékosságát: bevallották e viszonyt, s a vallomás minden aljas képmutatást letörölt róla; ugyanakkor oly tartózkodóan folytatták, hogy a legszigorúbb emberek sem találtak benne semmi kivetnivalót.

Azt az időt, amelyet a hercegnő minden évben birtokán töltött, Gyöpössy úr egy régi kerti lakban húzta ki, honnan barátnője kastélyába egy mélyúton juthatott el. Az út egy tó partján vezetett, s a szittyó közül minden éjjel a békák szüntelen brekegése hallatszott.

Nos, egy este, amint a nap utolsó sugarai vérpirosra festették a tó poshadt vizét, a pénzügyminiszter úr az útkereszteződésnél három fiatal tündérlányt pillantott meg, kik körtáncot lejtettek, és azt énekelték:

*Három lány a réten...
Hozzád száll,
Hozzád száll,
Hozzád száll a szívem.*

A tündérek a kör közepére zárták Gyöpössy urat; karcsú, légies alakjuk ott táncolt-lengett körülötte. Arcuk az alkonyati félhomályban sötét volt, s mégis áttetsző, hajuk pedig úgy csillogott-villogott, mint a lidércfény.

Újra rázendítettek:

Három lány a réten...

s addig-addig ismételték, míg a miniszter elszédülve s már-már földre bukva kegyelemért esedezett.

Akkor a legszebb tündér megbontotta a kört, s így szólt:

- Nővérekém, engedjük útjára Gyöpössy urat, ki kedvese ölelésére siet a kastélyba.

A miniszter otthagya a tündéreket, de nem ismerte fel bennük az emberi sorsok úrnőit, s néhány lépéssel odább három vén koldusasszonnyal találkozott; hétrét görnyedve, botjukra támaszkodva közeledtek, s arcuk hamuban sült burgonyára hasonlított. Rongyaik közül kiálltak a csontjaik, s látszott, hogy több rajtuk a szenny, mint a hús. Lábfejük éktelenül hosszú, borjúfarokra emlékeztető, csupacsont ujjakban folytatódott.

Mihelyt észrevették, már messziről rámosolyogtak, és csókokat hintettek feléje; aztán elébe álltak, kedvesemnek, szerelmesemnek, szivecskémnek becézgették, cirógatásokkal halmozták el, s még kitérni sem tudott előlük, hiszen első menekülő mozdulatára a húsába mélyesztették ujjaiuk végén horgosodó, éles karmaikat.

- Ó, milyen szép vagy! Milyen csinos! - sóhajtozták.

Hosszasan, őrjöngve kérlelik, hogy szeresse őket. Aztán látva, hogy nem sikerül felébreszteniük rémülettől megdermedt érzékeit, szidalmakat zúdítanak a fejére, mankójukkal egyre nagyobbakat sóznak rá, földre döntik, megtapodják, s amikor már minden tagját összetörték, összezúzták, összemorzsolták, megbénították, a legfiatalabbik - lehetett vagy nyolcvanéves - föléje guggol, felhajtja a szoknyáját, s undorító folyadékkal locsolja végig. Már ebbe majdnem belefullad, de abban a pillanatban a másik két banya lép az első helyébe, s nem kevésbé büzlő vizelettel árasztja el a szerencsétlen úriembert. Végül mindhárman felkerekednek, búcsúzóul még ilyeneket kiabálnak, hogy „Jó éjszakát, kis Endümion! Viszontlátásra, Adoniszom! Isten vele, szép Narcisszosz” - aztán otthagyják ájultan.

Amikor magához tért, közvetlen közelében egy varangyos béka fuvolázott nagy gyönyörűséggel, a hold előtt pedig szúnyogok raja táncolt. Nagy nehezen feltápáskodott, és sántikálva tette meg útja hátralévő részét.

Gyöpössy úr ezúttal sem ismerte fel a tündéreket, sorsunk irányító úrnőit.

Gólya hercegnő már türelmetlenül várta.

- Elég későn jön, kedves barátom.

A miniszter megcsókolta a hölgy ujjahegyét, s azt válaszolta, igazán kedves tőle, hogy ezt szemére veti. Azzal próbálta mentegetni késését, hogy kissé rosszul érezte magát.

- Gyöpössy - szólt a hercegnő - üljön csak ide!

S közölte vele, hogy szívesen beleegyeznék, ha a királyi kincstárból ajándékképpen kétezer tallért kapna; ez az összeg alkalmas volna rá, hogy ellensúlyozza a sors igazságtalanságát, minthogy hat hónapja balszerencse üldözi a fáraóban.

Miután a hercegnő figyelmeztette, hogy a dolog sürgős, Gyöpössy úr nyomban írt Porlókövy úrnak, s kérte a szükséges pénzüsszeget.

- Porlókövy boldog lesz, hogy megteheti önnek - mondta. - Előzékeny ember, és örül, ha valami szolgálatot tehet barátainak. Hozzá kell tennem, hogy a közvélemény szerint tehetségesebb, mint általában az uralkodók kegyeltjei. Esze is, érzéke is van az ügyek intézéséhez, csak nem eléggé felvilágosult. Érzékszerveinek tanúsága alapján hisz a tündérek létezésében.

- Gyöpössy - szólt a hercegnő - önből macskavizelet bűze árad!

4

Napra pontosan tizenhét év telt el a tündérek ítélethozatala óta. A királykisasszony gyönyörű lett, mint a csillag. A király és a királynő udvarukkal egyetemben vidéki székhelyükön, Párafüreden tartózkodtak. S akkor - de minek is meséljem el a történeteket? Mindenki tudja, hogy Rózsika, amint egy szép napon a kastélyban kószált, felszaladt az egyik toronyba, s legfelül, egy padlásszobában, magányos öregasszonyra talált, aki éppen fonalat font rokkáján. Sohasem hallott róla, hogy a király megtiltotta az orsó használatát.

- Mit csinál, kedves nénike? - kérdezte a királylány.

- Fonok, szép kislányom - válaszolt az öregasszony. Nem ismerte Rózsikát.

- Ó, be gyönyörű! - folytatta a királykisasszony. - Hogy csinálja? Adja csak ide, hadd próbáljam meg, tudok-e én is fonni!

De alig vette kezébe az orsót, megszúrta vele az ujját, s ájultan esett össze. (*Perrault meséi*, André Lefèvre kiad. 86. l.)

Amikor Csengő király meghallotta, hogy a tündérek jóslata beteljesedett, a kék szobába vitette leányát, s ezüsttel himzett, égszínkék ágyra fektette.

A riadt és megdöbbsent udvaroncok megpróbálták könnyeket sajtolni a szemükből, gyakorolták a sóhajtozást, s fájdalmas arckifejezést öltöttek. Mindenütt cselszövések készülődtek; az a hír járta, hogy a király elbocsátja minisztereit. Sötét rágalmak terjengtek lappangva. Azt beszélték, hogy Porlókövy herceg bájitalt kotyvasztott, s azzal altatta el a királykisasszonyt, Gyöpössy úr pedig a cinkosa volt.

Gólya hercegnő a hátsó lépcsőn lopózkodott fel öreg barátjához, aki hálósipkában ült, és éppen mosolygott, mert *A garbai király jegyesét* olvasta.

Gólya elbeszélte neki a nagy újságot, hogy a királykisasszony kóros álomba merülve fekszik egy kék selyemágyon.

A miniszter figyelmesen végighallgatta.

- Remélem, kedvesem, nem képzeli, hogy a legcsekélyebb tündérvárázslat is van ebben a dologban - mondta.

Még most sem hitt a tündérekben, bár hárman, épp a legöregebbek és a legtiszteletreméltóbbak, szerelmük jeleivel meg mankóútésekkel árasztották el, s undorító nedvükkel bőrig áztaták, hogy bebizonyítsák neki létezésüket. A tapasztalati módszernek, amelyet ezek a hölgyek is alkalmaztak, megvan az a fogyatékossága, hogy az érzékszervekhez szól, az érzékszervek tanúsága viszont mindig kétségbevonható.

- Bánom is én a tündéreket! - kiáltotta Gólya hercegnő. - De ez a baleset, amely a királykisasszonyt érte, igen nagy bajba sodorhat mindkettőnket. Meglátja, a miniszterek tehetetlenségének, sőt rosszindulatának fogják tulajdonítani. Ki tudja, hol a rágalom határa? Egyesek máris fukarsággal vádolják önt. Azt állítják, hogy ön hallgatott az én önző tanácsaimra, s nem volt hajlandó öröket fogadni az ifjú és szerencsétlen királyi hercegnő mellé. Mi több, fekete mágiáról, rontásról is suttognak. Szembe kell fordulnunk a viharral. Mutatkozzék, különben elveszett.

- A rágalom a világ szerencsétlensége - mondta Gyöpössy úr -, ez ölte meg a legnagyobb embereket. Bárki, ha becsülettel szolgálja királyát, elkészülhet rá, hogy sarcot kell fizetnie ennek a csúszó-mászó és szárnyas szörnyetegnek.

- Gyöpössy - szólt Gólya hercegnő -, öltözzék!

Ezzel lekapta a miniszter fejéről a hálósipkát, s az ágy mögé hajította.

Néhány pillanattal később már ott voltak annak a lakosztálynak az előszobájában, amelyben Rózsika aludt; leültek egy pamlagra, s várták, hogy beengedjék őket.

Hát amikor Viviana tündér, a királylány keresztanyja, meghallotta a hírt, hogy a végzet rendelete beteljesedett, nagyhirtelen Párafüredre sietett. Hogy pedig keresztlányának udvart biztosítson arra a napra, amikor majd felébred, vesszejével mindenkit és mindent megérintett a kastélyban: „a nevelőnőket, az udvarhölgyeket, a szobalányokat, a nemes urakat, a tiszteket, az étekfogókat, a szakácsokat, a kuktákat, a fullajtárokat, az őrszemeket, a gárdistákat, az apródokat, a fegyverhordozókat; megérintette az összes lovat az istállóban, a lovászokkal egyetemben, a nagy komondorokat a baromfiudvarban, s a királykisasszony kiskutyáját, Puffot, aki ott hevert úrnője mellett az ágyon. Még a nyársak is, tele fácánnal és fogollyal, elaludtak a tűz fölött”. (*Perrault meséi*, 87. l.)

Gólya hercegnő és Gyöpössy úr eközben várakozva ültek egymás mellett a pamlagon.

- Gyöpössy - suttogta a hercegnő öreg barátja fülébe -, magának nem gyanús ez az ügy? Nem gyanakszik a király fivéire? Talán ők főztek itt ki valamit, hogy lemondásra kényszerítsék ezt a szegény embert? Tudják, hogy jó apa... Talán kétségbeesésbe akarják hajszozni...

- Meglehet - válaszolt a miniszter. - De annyi bizonyos, hogy a legcsekélyebb tündérvarázslat sincs ebben az ügyben. Ma már csak derék falusi nénikék hisznek az efféle Meluzina-mesékben.

- Hallgasson, Gyöpössy - szólt a hercegnő. - Semmi sem olyan utálatos, mint amikor valaki szkeptikus. Az ilyen emberek szemtelenek, s csak gúnyolódnak a mi együgyűségünkön. Gyűlölöm a szabadgondolkodókat, és hiszem, amit hinni kell, de itt valami sötét ármányt gyanítok...

Abban a pillanatban, hogy Gólya hercegnő kiejtette ezeket a szavakat, Viviana tündér mindkettőjüket megérintette varázsvesszejével, s elaltatta őket is, akár a többieket.

5

„Egy negyedóra sem telt bele, s a park körül annyi kisebb-nagyobb fa, s annyi egymásba gabalyodott tüskés-tövises bokor nőtt, hogy sem ember, sem állat nem tudott áthatolni rajta, s a kastélyból nem látszott ki más, csak a tornyok csúcsa, az is csak igen-igen messziről.” (*Perrault meséi*. 87-88. l.)

Egyszer, kétszer, háromszor, ötvenszer, hatvanszor, nyolcvanszor, kilencvenszer és százszor zárta be már Uránosz az Idő gyűrűjét, de a szép királylány és udvara még egyre aludt, s aludt Gyöpössy úr is a hercegnővel az előszoba pamlagán.

Akár az egyetlen szubsztancia létezési módjaként szemléljük az időt, akár az érző én egyik formájaként, vagy a közvetlen külső valóság elvont állapotaként határozzuk meg, akár pusztán törvényszerűségnek, a valóságos dolgok folyamatából adódó viszonyoknak fogjuk fel, megállapíthatjuk, hogy egy évszázad egy bizonyos időtartamot jelent.

6

Mindenki tudja, hogyan ért véget a varázslat száz földi év után, miképpen hatolt át az erdőn egy herceg, a tündérek kegyeltje, s mint jutott el egészen addig az ágyig, amelyben a királylány aludt. Afféle német hercegecske volt, szép bajusszal és kerek csípővel; a királylány pedig, mihelyt felébredt, azonnyomban szerelembe esett, azaz hogy szerelemre *kelt* iránta, és olyan sietve ment vele apró hercegségébe, hogy egy árva szót se vetett házanépének, amely száz évig aludt vele.

Első udvarhölgyét ez annyira meghatotta, hogy lelkesülten kiáltotta:

- Királyaim vérére ismerem benne!

Gyöpössy úr is felébredt Gólya hercegnő mellett, ugyanabban a pillanatban, mint a királylány és egész udvara.

S ahogy a szemét megdörzsölte, szép barátnője így szólt hozzá:

- Gyöpössy, ön aludt.

- Nem én - válaszolta a miniszter -, nem én, drága asszonyom!

Jóhiszeműen mondta. Nem álmodott, s ezért azt sem vette észre, hogy aludt.

- Annyira nem aludtam - folytatta -, hogy meg tudom mondani, mit mondott nekem az imént.

- Nos, mit mondtam?

- Azt mondta: „Itt valami sötét ármányt gyanítok...”

A kis udvar jóformán fel sem ébredt, máris szélnek eresztették az egészet, s mindenkinek a saját ügyességére bízta, hogyan tudja magát ellátni, és miképpen jut el onnan.

Gyöpössy úr és Gólya hercegnő béreltek a kastély intézőjétől egy XVII. századi ócska csészt - az elébe fogott gebe már akkor is vén volt, amikor megkezdte évszázados álmát - a párafüredi állomásra hajtottak, s felszálltak egy vonatra, amely két óra alatt a királyság fővárosába vitte őket. Mindaz, amit láttak és hallottak, nagy meglepetést keltett bennük. De egy negyedóra elteltével ámulatuk kimerült, s azontúl semmin se csodálkoztak. Ők maguk senkinek az érdeklődését sem tudták felkelteni. Történetükből egyáltalán semmit sem értettek; nem is ébresztett kíváncsiságot, mert olyan az emberi szellem, hogy az sem vonzza, ami túlságosan világos előtte, és az sem, ami túlságosan homályos. Gyöpössy úr, amint el is hihető, egyáltalán nem tudta magának megmagyarázni, mi is történt vele. De amikor a hercegnő azt mondta, hogy az egész dolog nem természetes, így válaszolt:

- Drága barátnőm, engedje meg, hogy megállapítsam: elég gyengék a természetrajzi ismeretei. Nincs olyan dolog a világon, ami ne volna természetes.

Se rokonuk, se barátjuk, se vagyonuk nem maradt. Házuknak még a helyét sem tudták megtalálni. A náluk levő kevés pénzen gitárt vettek, s az utcán énekeltek. Ezzel megkeresték az élelmüket. Gólya éjjelente a kocsmákban minden hatost, amit napközben szerzett, eljátszott a manillán, Gyöpössy pedig eközben egy öblös kancsó forralt bor előtt fejtegette az ivó-cimboráknak, hogy a tündérekben hinni képtelenség.

RIQUET

Amikor eljött az idő, Bergeret úr elhagyta nővérével és leányával a Seine utcai roskadt, ócska házat, hogy a Vaugirard utca egy vadonatúj lakásába költözködjék. Így határozott ugyanis Zoé kisasszony és a végzet. A hurcolkodás hosszú óráiban a kis Riquet búsan bolyongott a kipusztított lakásban. Legkedvesebb szórakozásain egyszerűen keresztülgázoltak.

Ismeretlen, goromba és rosszruhás emberek zavarták meg a nyugalma, és még kinn a konyhában is belerúgtak ételébe és italába. A székeket egymás után vitték el, ahogy rájuk feküdt, s a szőnyeget hirtelen húzogatták ki a szerencsétlen ülepe alól, úgy, hogy tulajdon házába azt se tudta, hova feküdjön.

Védelmére szolgáljon, hogy eleinte iparkodott ellenállni. Amikor elvitték a kannát, dühösen ugatott az ellenségre. Azonban személyes hívására sem jelentkezett senki sem. Nem érezte, hogy bátorítják. Sőt inkább kétségtelennek látszott, hogy ellene szól a hangulat. Zoé kisasszony szárazon csak annyit mondott néki: „Hallgass már!” Pauline kisasszony pedig hozzátette: „Nevetséges vagy, Riquet!”

Így hát lemondva ezentúl a fölösleges figyelmeztetésekről s arról, hogy egyedül küzdjön a közjóért, csendesén búsult a ház romjain, s szobáról szobára keresett egy kis nyugalma, de hiába. Amikor a hurcolkodók behatoltak oda is, ahol a Riquet rejtőzött, óvatosságból egy még ottfelejtett asztal vagy szekrény alá bújott. Csakhogy ez az óvatosság inkább káros volt, mint hasznos, mert csakhamar a bútordarab egyszerre megrendült fölötte, felemelkedett, visszasetett, nyikorgott, s majdnem agyonütötte. Riquet megint menekült, ijedten felborzolt szőrrel, s újabb menedék után nézett, bár ez sem volt biztonságosabb, mint az első.

S e kényelmetlenségek, sőt veszélyek teljesen háttérbe szorultak szíve kínjaihoz képest. Riquet-ben, mint ahogy mondják, a lélek ingott meg leginkább.

Riquet a lakás bútorait nem nézte tehetetlen tárgyakként, hanem jó és lelkes lényeknek, barátságos szellemeknek, s távozásuk, úgy érezte, szörnyű bajok előhírnöke. Minden elment. Tálak, cukortartók, fazekak és serpenyők, a konyha minden istensége; szőnyegek, párnák, karosszékek, a háztűzhely őrzői és családi szentjei. Riquet meg volt győződve, hogy ilyen szörnyű pusztulást sohase lehet már jóvátenni. Emiatt annyi bánatot érzett, amennyit kis lelke csak befogadhatott. Szerencséire, mint az emberi lélek, könnyen engedte figyelmét elterelni, s hamar tudta feledni bajait.

Amíg a szomjas hurcolkodók jó soká távol maradtak, s a Vén Angélique seprűje felverte a padló antik porát, Riquet egérszagot érzett, egy falon futkosó pókot kémlelt, s könnyen járó figyelme így csak elszórakozott. De azután csakhamar visszahullott a bánatába.

Mikor az indulás napján látta, mint rosszabbodnak a dolgok szinte óráról órára, semmi sem tudta megvigasztalni. Különösen azt érezte mindenekfölött gyászosnak, hogy a szekrények fehérneműjét sötét ládába gyömöszölik. Pauline vidám sietséggel rakosgatta a ruháit kosárba. Riquet úgy elfordult tőle, mintha csak úrnője valami rosszat cselekedne. És a falhoz lapulva, ilyen módon gondolkozott: „Ez aztán a legrosszabb! Ez már mindennek a vége.” S akár azért, mert azt hitte, hogy amit nem látunk, az nem létezik, akár azért, hogy kikerüljön egy neki oly kínos látványt, vigyázott, hogy csak ne is nézzen Pauline kisasszony irányába. A véletlen úgy hozta magával, hogy Pauline, ahogy ide-oda járkált, észrevette Riquet magatartását. Ez a magatartás pedig meglehetősen szomorú volt. Pauline azonban komikusnak látta, sőt ami több, nevetésre fakadt. S nevetés közben még hívta is: „Gyere, Riquet, gyere már!” De ez meg

se mozdult zugában, s a fejét se fordította vissza. E pillanatban nem volt szíve ahhoz, hogy kedveskedjék ifjú úrnőjének, s valami titkos ösztönből vagy előérzésből nem mert a nyitott kosárhoz közeledni. Pauline azonban tovább is hívta. S amikor Riquet nem felelt, odament hozzá, megfogta és a karjába emelte: „Milyen szomorúak vagyunk - mondta. - Mennyi sokunk van panaszra!” Pauline hangja inkább gúnyos volt. Riquet viszont nem értett a gúnyhoz. Mogorván és mozdulatlanul feküdt Pauline karjaiban, s úgy tett, mintha nem látna és nem is hallana semmit. „Riquet, nézz rám!” Három ízben könyörgött így Riquetnek, s mind a háromszor hiába. Azután heves haragot színlelve: „Ostoba állat, ne lássalak többé” - felkiáltással bedobta Riquet-t a kosárba, s a földöt is rácsapta. Ugyanakkor nagynénje hívta, kiment hát a szobából, s Riquet-t a kosárban hagyta.

Riquet ezen az új helyén élénk nyugtalanságot érzett. Arra távolról sem gondolt, hogy ebbe a kosárba csak játékból, tréfából dobták. Mivel ezt a helyzetet eléggé bosszantónak találta, vigyázott, hogy ne súlyosbítsa esetleges oktalanságával. Ezért hát pár pillanattig mozdulatlanul maradt ott, s még csak nem is lélegzett. De aztán hasznosnak vélte, ha kikutatja sötét börtönét. Lábaival tapogatni kezdte az ingeket, és alsószoknyákat, amelyekre oly nyomorultul vetették rá az imént, s valami kiutat keresett, hogy kimászhaszon félelmes helyéből. Már két-három percre próbálkozott, amikor gazdája, Bergeret úr indulóban hívni kezdte:

- Gyere, Riquet, gyere már! Sétálni megyünk a rakpartra. Ez a dicsőség igazi hazája. Nemrég itt állomást építettek, felsőbbrendűen formátlant s káprázatosan csúnyát. Az építészet ma elveszett művészet. Látod, lerontják azt a házat, amely ott áll a Bac utca sarkán, pedig oly barátságos képe volt. Biztosan majd valami szörnyű építménnyel helyettesítik. Remélem, hogy építészaink nem hozzák el az Orsay rakpartra ugyanazt a barbár stílust, amelynek oly borzalmas mintáját teremtették meg nemrég, a Washington utca sarkán, a Champs-Élysées sugárúton... Gyere már, Riquet!... Gyere már!... Sétálni megyünk a rakpartra. Ez a dicsőség igazi hazája. De sajnos az építészet nagyon is lesüllyedt Louis és Gabriel óta. Hol az a kutya?... Riquet! Riquet!...

Bergeret úr ismerős hangja nagy megnyugvást hozott a Riquet-nek. Mindjárt válaszolt is rá azzal, hogy veszettül kaparni kezdte a kosár fűzfavessző-falát.

- Hol az a kutya? - kérdezte Bergeret úr lányától, Pauline-től, aki egy halom fehéreneművel jött vissza.

- Riquet? A kosárban van, papa.

- Hogyhogy a kosárban? És miért van ott? - kérdezte Bergeret úr.

- Csak azért, mert buta volt - felelte Pauline.

Bergeret úr kiszabadította jó barátját. Riquet farkát csóválva kísérte az előszobáig. De azután, úgy látszott, egy gondolat villant át a fején. Visszament a lakásba, odaszaladt Pauline-hoz, s két lábra állt a fiatal lány szoknyája előtt. S miután imádata jeléül viharosan megcsókolta a szoknyáját, megint gazdája után szaladt, lefelé, a lépcsőházba. Úgy érezte, hogy híjával lett volna minden vallásnak és bölcsességnek, ha szeretete jeleivel nem halmozza el azt a hatalmas lényt, aki őt egy mély kosárba süllyesztette.

Az utcán Bergeret úrnak és kutyájának siralmas látványban volt részük: legbensőbb házi bútoraik ott álltak szanaszét a gyalogjárón. Mialatt a hurcolkodók betértek egy pohárra a sarki kocsmába, Zoé kisasszony tükrös-szekrénye minden járókelőnek visszasugározta a képét, munkásokét, művésznövendékeket, utcalányokét, kalmárokat, azonkívül a targoncákat, fiákereket, bútorkocsikat, de még a gyógyszerész boltját is színes üvegeivel és Aiszkülaposz kígyóival. Egy szögletkőhöz támasztva, Bergeret úr apja mosolygott a keretében, szelíd,

sápadt és finom arccal s hanyagul hátravetett hajjal. Bergeret úr szerető tisztelettel tekintett atyjára, s elhúzta a szögletkő mellől. Azután még Zoé kisasszony kis asztalát is jobb helyre rakta, hiszen szinte szégyenkezett, hogy ott kell állnia az utcán.

Riquet pedig hozzádörgölte gazdája lábához a maga lábát, ráemelte bánatos, szép szemét, s tekintete ezt mondta:

„Te, aki nemrég olyan gazdag és annyira hatalmas voltál, egyszerre elszegényedtél volna? Csak nem lettél gyenge, ó, én gazdám? Miért engeded, hogy rongyos emberek árasszák el a szalonodat, hálósobádat, ebédlődet, hogy rárontsanak bútoraidra, s elcipeljék valamennyit, a lépcsőházba cipeljék a te mély karosszékedet, a tiédet s az enyémet is, ugyanazt a karosszéket, ahol együtt pihentünk minden este és sokszor még reggel is, egymás mellett. Hallottam a nyögését is az egyik rosszruhás ember karjaiban, azét a mély karosszékét, amely valami nagy bálvány és igen jóindulatú szellem. Miért nem szállottal szembe ezekkel a betörőkkel? Ha elmentek a jó szellemek, amelyek betöltötték otthonodat, ha elvesztetted azokat az apró istenségeket is, amelyeket a lábadra húztál reggel, mikor kiléptél az ágyból, ezeket a papucsokat, melyeket játékosan harapdáltam, ha szegény lettél és nyomorult, ó gazdám, mi lesz akkor énvelem?”

RIQUET GONDOLATAI

1. A felém közeledő emberek, állatok, kövek egyre nagyobbodnak, és óriásivá válnak, amikor már egészen hozzám érnek. Én nem. Én mindig és mindenütt ugyanakkora maradok.
2. Ha gazdám az asztal alatt felém nyújtja azt a falatot, amit éppen a szájába tett volna, azért cselekszik így, hogy próbára tegyen és megbüntessen, ha nem tudok ellenállni a kísértésnek. Mert azt alig hihetem, hogy az én kedvemért megfosztja magát valamitől.
3. A kutyák szaga felséges.
4. Amikor gazdám mögött fekszem a karosszékből, érzem, milyen jól melegít. Ez onnan van, hogy gazdám isten. A kandalló előtt is van egy meleg kőlap. Az a kőlap isteni.
5. Én akkor beszélek, amikor akarok. Gazdám szájából is törnek elő hangok, amelyeknek van jelentésük. De ez a jelentés sokkal bizonytalanabb, mint az, amelyet én fejezek ki hangom árnyalataival. Az én szájamban mindennek van értelme. Gazdám szájában sok a haszontalan zaj. Nehéz, de szükséges dolog kitalálni a gazda gondolatát.
6. Enni jó. Még jobb, ha már ettünk. Mert az ellenség gyors és ravasz, és lesben áll, hogy elvegye ételünket.
7. Minden elmúlik, egyik dolog a másikat váltja. Egyedül én vagyok állandó.
8. Én mindig mindennek a közepén állok, s az emberek, az állatok és a tárgyak ellenségesen vagy barátságosan sorakoznak körülöttem.
9. Álmunkban mindenfélét látunk: embereket, kutyákat, házakat, fákat, kedves és szörnyűséges alakokat. De amikor felébredünk, ezek az alakok nincsenek sehol.
10. Elmélkedés. Szeretem gazdámat, Bergeret urat, mert hatalmas és félelmetes.
11. Az a cselekedet, amelyért megverték, rossz cselekedet. Az a cselekedet, amelyért simogatást vagy ennivalót kaptunk, jó cselekedet.
12. Ha leszáll az éj, ártó hatalmak ólálkodnak a ház körül. Uगतok, hogy gazdám, megértve a figyelmeztetést, elűzhesse őket.
13. Ima. Ó, én gazdám, Bergeret, eledelosztás istene, imádlak téged! Légy áldott, félelmetes isten! Dicsőség neked, kegyes úr! Lábad elé kúszom, és kezedet nyalogatom. Minő hatalmas és gyönyörűséges is vagy, midőn a terített asztalnál a húsok halmazát pusztítod! Minő hatalmas és gyönyörűséges is vagy, midőn egyetlen vékony faszilánkból tüzet csiholsz, és nappallá változtatod az éjszakát! Tarts meg engem házádban, s ne engedj be más kutyát! Téged is, Angélique szakácsnő, jóságos, és nagyhatalmú istenség, téged is félve tisztellek, és hódolok előtted, hogy adj sokat ennem.
14. Az olyan kutya, amelyik nem tiszteli az embereket, és semmibe veszi a gazda házában lakó bálványokat, kóbor és hitvány életet él.
15. Egyszer egy lyukas kanna, tele vízzel, átment a szalonon, s összecsépegtette a kifényesített parkettát. Ezt a haszontalan kannát alighanem elfenekelték.
16. Az embereknek megvan az az isteni hatalmuk, hogy minden ajtót kinyitnak. Én csak igen kevés ajtót tudok kinyitni. Hatalmas bálványok az ajtók; nem szívesen engedelmeskednek a kutyáknak.

17. A kutyák élete tele van veszedelemmel. És hogy elkerüljük a szenvedést, éberén kell figyelniük minden pillanatban, evés közben, sőt még alvás közben is.

18. Sohasem tudhatjuk, mikor cselekedtünk az embereknek tetsző módon. Imádnunk kell őket, de ne akarjuk őket megérteni. Titokzatos az ő bölcsességük.

19. Fohász. Ó, Félelem, fenséges és anyai Félelem, hasznos és szent Félelem, szállj belém, és tölts meg engem veszély idején, hogy elkerülhessem, ami ártalmas, és az ellenségre rontva ne okozzak szenvedést magamnak meggondolatlanságommal.

20. Vannak kocsik, amelyeket lovak húznak az utcákon. Szörnyűségesek. Vannak más kocsik, amelyek maguktól mennek, és erősen fűjtatnak közben. Ezek is tele vannak gonosz indulattal. Gyűlöletesek a rongyos emberek, és gyűlöletesek azok is, akik kosarat cipelnek a fejükön, Vagy hordókat gurítanak. Nem szeretem a gyerekeket mert kergetőzve rohangálnak az utcán, s nagyokat kiabálnak. A világ tele van ellenséges és félelmetes dolgokkal.

AZ ING

Egy fiatal pásztor hevert hanyagul a rét
füvén, és tilinkója hangjával széppé
varázsolta magányát...

Erővel leszedték ruháját, de...

*(Larousse lexikon, ING címszó, IV. kötet
5. l. 4. hasáb.)*

1

Kristóf király uralkodása, erkölcsi, betegsége

V. Kristóf nem volt rossz király. Szigorúan tiszteletben tartotta a parlamentáris kormányzás szabályait, és sohasem ellenkezett az országgyűlés akaratával. Ez az engedékenység nem esett túlságosan nehezére, mert észrevette, hogyha többféle módon lehet is hatalomra jutni, de nincs kétféle mód a hatalom megtartására, sem a vele való bánásra; hogy a miniszterei, bármilyen lett légyen is az eredetük, bármilyenek az elveik, eszméik, érzelmeik - mind tökéletesen ugyanazon a módon kormányoztak, és néhány tisztán formai különbséget nem számítva, megnyugtató egyformasággal ismételték egymást. Habozás nélkül ki is nevezte hát azokat, akiket az országgyűlés kijelölt, bár legjobban mégis a forradalmárokat szerette, mert azok égtek leginkább a vágytól, hogy tekintélyüket megszilárdítsák.

Ő maga főképpen a külügyekkel foglalkozott. Gyakran tett diplomáciai utazásokat; ebédelt és vadászott királyi *cousin*jaival, és hivatkozott azzal, hogy álmodni sem lehet nála jobb külügyminisztert. A belügyekkel is boldogult annyira, amennyire a rossz idők engedték. Népe nem szerette és nem becsülte túlságosan, s ez biztosította számára azt az értékes előnyt, hogy sohasem kellett csalódást okoznia. Mentés lévén a közszeretettől, nem fenyegette a népszerűtlenség, amely minden népszerű embert elér.

Királysága gazdag volt. Ipara és kereskedelme virágzott, de terjeszkedésével nem nyugtalanította a szomszédos népeket. Főképpen pénzügyei voltak bámulatra méltók. Hitelének szilárdsága megingathatatlanul látszott; a pénzemberek lelkesedéssel, szeretettel és nagy-lelkű könnyektől nedves szemmel beszéltek róla. Valami dicsőség Kristóf királyra is hármlott ebből.

A paraszt őt tette felelőssé a rossz termésért; de ez igen ritka volt. A föld termékenysége és a földművesek türelme gazdaggá tette az országot gyümölcsben, gabonában, borban, marhában. A gyári munkások folytonos és erőszakos követeléseikkel megriasztották a polgárokat, akik a királyra számítottak, hogy megvédje őket a szocialista forradalomtól; ami viszont a munkásokat illeti, azok nem buktathatták meg, mert ők voltak a gyöngébbek - és nem is igen akarták, nem látván, hogy mit nyernének a bukásával. Hogy mindig fenyegetve legyenek, és veszélyt sose jelentsenek, Kristóf király nem könnyített sorsukon, de nem is nyomta el őket még jobban.

Az uralkodó számíthatott hadseregére, amelynek jó volt a szelleme. A hadsereg szelleme mindig jó; minden lehetővé teszi, hogy meg is őrizze; ez az állam első szükséglete. Mert ha elvesztené, azonnal összetoppanna a kormányzat. Kristóf király istápolta a vallást. Az igazat megvallva, nem volt vakbuzgó, és hogy ne gondolkozzék a hit ellenére, azt a hasznos

óvintézkedést tette, hogy sohasem vizsgáltatott egy hitcikkelyt sem. Meghallgatta a misét házikápolnájában, és csupa figyelem és kegyesség volt püspökei iránt, bár közülük három-négy *ultramontán* sértésekkel árasztotta el. Bírói testületének aljassága és szolgálalkúsága leküzdhetetlen undort keltett benne. Föl nem foghatta, hogyan tűrik el alattvalói ezt az igazságtalan igazságtevést; de a bírák az erősekkel szemben tanúsított szégyenletes gyengeségüket azzal tették jóvá, hogy könyörtelenül ridegek voltak a gyengébbekkel szemben. Szigorúságuk biztosította az érdekeket, és tiszteletet parancsolt.

V. Kristóf észrevette, hogy cselekedeteinek vagy nincs valamirevaló eredménye, vagy éppen ellenkező eredménye van, mint várta. Ezért nem is cselekedett sokat. A rendjelek és kitüntetések voltak uralkodásának legjobb eszközei. Ellenfeleinek adta, akiket megrontottak és kielégítettek.

A királyné három fiúval ajándékozta meg. Csúnya, házsártos, fösvény és ostoba asszony volt, de a nép, amely tudva, hogy a király elhagyta és megcsalja, elárasztotta dicséreteivel és hódolatával. A király, miután egy sereg mindenféle osztályból származó nővel kísérletezett, leggyakrabban La Poule asszonynál tartózkodott, akit megszokott. Asszony dolgában mindig szerette az újságot, de egy új asszony már nem volt újság neki, és a változatosság egyhangúsága nyomasztóan hatott rá. Bosszúságában visszatért La Poule asszonyhoz, és azt a „sokszor látott dolgot”, amit unt már az először látott asszonyoknál, inkább el tudta viselni régi barátnőjénél. Pedig az az asszony is erősen és állandóan untatta. Néha kétségbeesve azon, hogy mindig unalmasan ugyanannak mutatja magát, megpróbálta őt jelmezekkel változatosabbá tenni, és hol tiroli vagy andaluziai nőnek, hol meg kapucinus barátnak vagy dragonyos kapitánynak vagy akár apácának is öltöztette, de azért mindvégig egyformán ízetlennek találta.

Legkedvesebb foglalkozása a vadászat volt, királyok és hercegek öröklött mestersége, amely még az első emberekről szállott rájuk; szórakozássá vált ősi szükséglet, fáradtság, amelyből az előkelők gyönyörűséget csinálnak. Csak fáradtsággal lehet gyönyörűséghez jutni. V. Kristóf hatszor vadászott hetenként.

Egy napon így szólt az erdőben Quatrefeuilles úrhoz, első istállómasteréhez:

- Micsoda kinszenvedés szarvast üzni!

- Felség - felelte az istállómaster -, jól fog esni a pihenő a vadászat után.

- Quatrefeuilles - sóhajtott a király -, régebben szerettem kifáradni, és aztán kipihenni magam! Most egyikben sem találok gyönyörűséget. Minden foglalkozásban a tétlenség ürességét érzem, és a pihenés úgy fáraszt, mint valami kínos munka.

Tízévi, forradalom és háború nélkül való uralkodás után, alattvalóitól végül is ügyes politikus gyanánt tisztelve, királyok bírójául választva, V. Kristófnak nem ízlett a világ semmiféle öröme. Mélységes levertségbe merülten gyakran mondogatta:

- Folyvást fekete üveg van a szemem előtt, és a bordáim alatt egy sziklát érzek, ahol szomorúság tanyázik.

Aludni sem tudott, étvágya sem volt.

- Nem tudok már enni - mondta Quatrefeuilles úrnak, fenséges, és aranyozott terítéke előtt. - Ó, jaj, nem az asztal örömeit sajnálom, ezeket sohasem élveztem, az ilyen örömeket király sohasem ismerte. Nálam van a legrosszabb konyha egész királyságomban. Csak a polgárember eszik jól: a gazdagoknak olyan szakácsaik vannak, akik meglopják és megmérgezik őket. A legnagyobb szakácsok lopnak és mérgeznek a legtöbbet, és nálam vannak Európa

legnagyobb szakácsai. Pedig természettől fogva ínyenc voltam, és én is szerettem volna úgy a jó falatokat, mint más, ha a helyzetem engedi.

Keresztcsontfájdalmakról és gyomornyomásról panaszkodott, gyöngének érezte magát, elakadt a lélegzete, és szívdobogása volt. Néha hirtelen langymelegség szállt a fejébe.

- Valami fojtott, szüntelen, csöndes bajt érzek - mondta -, amelyhez hozzászokik az ember, s amelyet időnként metsző fájdalom villámai hasítanak át. Ez okozza kábulatomat, ettől van szorongó érzésem.

Szédült, kábult, feje fájt, olyan görcsei és deréknyilallásai voltak hogy a lélegzete is elállt.

A király két legelső orvosa, Saumon doktor és Machellier professzor, neuraszténiát állapított meg.

- Nehezen megállapítható kóros egység! - mondta Saumon doktor. - Kellőképpen meg nem határozott, és ezért megfoghatatlan sorvadásos tünethalmaz...

Machellier professzor félbeszakította:

- Mondja azt, Saumon, hogy valóságos patológiai Proteusz, amely, ama tengeri szörny módjára, folyton változik az orvos szorítása közben, és a legfurcsább és rémítőbb alakokat ölti fel; egymás után lesz a gyomorfekély keselyűje vagy a vesegyulladás kígyója, hirtelen a sárgaság sápadt arcát veszi fel, a tuberkulózis piros arcfoltjait mutatja, vagy fojtogatóan szorítja össze kezeit, ami szívtágulásra engedne következtetni; végül elénk állítja minden, az emberi testre végzetes betegség rémképét - míg csak az orvosi kezelésnek engedve és magát legyőzöttnek vallva, el nem fut igazi alakjában, mint a többi betegség majmolója.

Saumon doktor szép volt, vonzó, kedves, az asszonyok szerették, és ő is szeretettette magát velük. Mint elegáns tudós és nagyvilági orvos, még a vakbél és a hashártya terén is elismerte az arisztokráciát, és szigorúan tiszteletben tartotta a szociális távolságokat két anyaméh között. Machellier professzor, kicsi, vastag, kurta, lábasforma, bőbeszédű ember, még önteltebb volt, mint Saumon kollégája. Ugyanazok voltak az igényei, de nehezebben tudta kielégíteni. Gyűlölték egymást, de észrevévén, hogy ha harcolnak egymással, önmagukat is tönkreteszik, tökéletes egyetértést és gondolataik teljes azonosságát színlelték: alig mondott ki egyikük valamilyen gondolatot, a másik már magáévá is tette. Noha kölcsönösen kevésre becsülték egymás képességeit, bátran vették át egymás véleményeit, tudván, hogy nem kockáztatnak semmit, és se veszíteni, se nyerni nem fognak a cserén, hiszen orvosi vélemények voltak. A király betegsége eleinte nem okozott nekik gondot. Arra számítottak, hogy kezelésük közben majd csak meggyógyul a beteg, és ez a véletlen javukat szolgálhatja majd. Közös megegyezéssel szigorú önmegtartóztatást szabtak ki a királynak (*Quibus nervi dolent Venus inimica*²³), erősítő étrendet, szabad levegőn való mozgást, rendszeres vízgyógymódok alkalmazását. Saumon, Machellier helyeslésével, széndiszulfidot és motilkloridot írt elő, Saumon hozzájárulásával, ópiumot, klorált és brómot rendelt.

De hónapok teltek el, s a király állapotában a legcsekélyebb javulás sem mutatkozott. Szenvedései nemsokára fokozódtak is.

- Úgy érzem - szólt egy napon V. Kristóf az orvosaihoz, pamlagán kinyújtózva -, úgy érzem, mintha egy patkányfamília rágcsálná a beleimet, s egy rettenetes törpe, egy vöröskámzsás, tunikás és nadrágos kobold a gyomromba leszállva, csákánnyal kezdené ki, és mély lyukat vágna benne.

²³ Akinek betegek az idegei, annak árt Venus (latin).

- Felség - mondta Saumon doktor -, ez valami szimpatikus fájdalom.

- Én antipatikusnak találom - felelte a király.

Machellier professzor közbelépett:

- Felség, sem a gyomra, sem a belei nem betegek felségednek, s ha fájdalmat okoznak, annak magyarázata szerintünk a hasi idegfonattal való szimpátiájuk, amelynek számtalan idegszála összekeveredve, összezavarodva, minden irányban rángatja a beleket és a gyomrot, mint megannyi izzó platinaszál.

- A neuraszténia - mondta Machellier - valóságos patológikus Proteusz...

De a király elbocsátotta mind a kettőt.

Távozásuk után így szólt Saint-Sylvain úr, a kabinet-iroda első titkára:

- Felség, kérjen tanácsot Rodrigue doktortól.

- Igen, felség - mondta Quatrefeuilles úr -, hívassa el Rodrigue doktort. Nincs egyéb hátra.

Ez idő tájt Rodrigue doktor az egész világot bámulatba ejtette. Jóformán ugyanabban az időben látták a föld minden országában. Oly drágán fizettette meg látogatásait, hogy a milliárdosok is elismerték értékét. Kartársai, akárhogyan vélekedtek is tudományáról és jelleméről, világszerte tisztelettel beszéltek arról az emberről, aki mindeddig hallatlan magasságra emelte az orvosok honoráriumait: sokan pedig tele szájjal dicsérték a módszereit, azt állítva, hogy ők is tudják és olcsóbban alkalmazzák - s így is hozzájárultak világgraszoló hírnevéhez. De minthogy Rodrigue doktor tetszelgett abban, hogy gyógyító rendszeréből kizár minden laboratóriumi terméket és gyógyszerész készítette orvosságot, és minthogy sohasem tartotta tiszteletben a szakmai előírásokat - gyógyító módjai tele voltak zavarbahozó furcsaságokkal és utánozhatatlan különlegességekkel.

Saint-Sylvain úr, aki nem ismerte Rodrigue-ot, vakon hitt benne, akár Istenben.

Könyörgött a királynak, hogy hívassa el a csodatevő doktort. De hiába.

- Ragaszkodom - mondta V. Kristóf - Saumonhoz és Machellier-hez. Ismerem őket, tudom, hogy semmire sem képesek; azt viszont még nem tudom, mi mindenre képes az a Rodrigue.

2

Rodrigue doktor orvossága

A király sohasem szerette nagyon ezt a két állandó orvosát. Félesztendei betegség után egészen elviselhetetlennek találta őket; ha csak messziről látta is azt a szép bajuszt, amely Saumon doktor örökös, diadalmas mosolyát koszorúzta, vagy a Machellier koponyájára ragasztott fekete haj-szarvakat - csikorgatta a fogát, és mogorván elfordította tekintetét. Egy éjjel az ablakon dobta ki orvosságaikat, piruláikat, poraikat, amelyek nyomasztó, szomorú szaggal töltötték meg a szobát. Nemcsak hogy nem tett meg többé semmit, amit rendeltek neki, hanem nagy gondja volt rá, hogy éppen előírásukkal ellenkezően cselekedjék; fekve maradt, ha testmozgást ajánlottak neki, mozgott, ha nyugalmat parancsoltak, evett, amikor diétára fogták, böjtölt, mikor a legbővebb táplálkozást tanácsoltak; La Poule asszony iránt pedig oly szokatlan szenvedélyt tanúsított, hogy az nem hitt érzékeinek, és azt gondolta, álmodik. És lám, mégse gyógyult meg, mert szentigaz, hogy az orvostudomány megtévesztő mesterség, s tanai még megfordítva is hiábavalók. Nem lett rosszabbul, de jobban sem.

Sok és sokféle fájdalma egy pillanatra sem hagyta el. Panaszkodott, hogy egy hangyaboly költözött az agyába, és ezek a szorgalmas és harcias telepesek folyosókat, szobákat, raktárakat vájtak ott, élelmiszereket, mindenféle anyagot hordtak oda, ezermilliószámra rakták le tojásaikat, táplálták kicsinyeiket, ostromokat álltak ki, támadtak és védekeztek, elkeseredett harcokat folytattak. Érezte, szólt, mikor egyik harcos acélos állkapcsával szétroppantotta ellenfele kemény és vékony mellvértjét.

- Felség - mondta Saint-Sylvain úr -, hívassa el Rodrigue doktort. Bizonyosan meggyógyítja.

De a király vállat vont, s egy gyöngé és szórakozott pillanatában újra kérte az orvoságokat, és megint elkezdte a kúráját. Nem tért vissza La Poule asszonyhoz, s buzgón szedte az aconitin-nitrát-pirulákat, amelyek akkortájt ragyogtak új voltukban és fiatalságukban. E megtartózkodás és e sok gondoskodás következményeképpen olyan fulladási roham fogta el, hogy kiöltötte a nyelvét, és majd kiugrott a két szeme. Fölállították az ágyát, mint egy faliórát, és vérbőségtől duzzadó arca vörös óralapnak látszott benne.

- A szív-visszér van forrongásban - mondta Machellier professzor.

- Nagy izgalomban - tette hozzá Saumon doktor.

Saint-Sylvain úr jónak találta az alkalmat, hogy ismét ajánlja Rodrigue doktort, de a király kijelentette, hogy nem kell neki még egy orvossal több.

- Felség - felelte Saint-Sylvain -, Rodrigue doktor nem orvos.

- Ah! - kiáltott fel V. Kristóf. - Amit most mond, Saint-Sylvain úr, az előnyére válik, és kezd a pártjára hódítani. Nem orvos? Hát micsoda?

- Tudós, lángész, felség, aki az anyag kisugárzásának soha nem hallott tulajdonságait fedezte fel és alkalmazza az orvostudományban.

De a király ellentmondást nem tűrő hangon szólította fel kabinetirodája titkárát, hogy ne beszéljen neki többet erről a szemfényvesztőről.

- Soha - így szólt -, soha, soha nem fogadom!...

V. Kristóf túrhetően töltötte a nyarat. Kéjutazást tett egy kétszáztonnás jachton, a hajóinasnak öltözött La Poule asszonnyal. A jachton vendégül látott ebédre egy köztársasági elnököt, egy királyt meg egy császárt, és velük egyetértően biztosította a világbékét. A népek sorsának irányítása unalmas volt neki; de talált La Poule asszony kabinjában egy munkáslányok számára írt ócska regényt, s azt olyan szenvedélyes érdeklődéssel olvasta, hogy néhány órára gyönyörrel feledte el a valóságot. Egyszerűen, néhány fejszaggaatást, idegbántalmat, csúzt és életuntságot nem számítva, túrhetően érezte magát. Ősszel visszatértek régi szenvedései. Annak az embernek rettentő kínját érezte, aki lábtól övig jégbe fagyott, s a felsőtestét lángok veszik körül. De még sokkal nagyobb rémülettel és borzadással viselte el azokat az érzéseket, amiket nem tudott kifejezni, a kimondhatatlan állapotokat. Voltak olyanok, beszélte, hogy a hajaszála égnek meredt tőlük.

Vérszegénység sorvasztotta, és gyöngesége napról napra nőtt, de szenvedőképességét nem csökkentette.

- Saint-Sylvain úr - szólt egy rosszul töltött éjszaka reggelén -, ön többször említette előttem Rodrigue doktort. Hívassa el.

E pillanatban Capetownban, Melbourne-ben és Szentpétervárott jelezték Rodrigue doktor ottlétét. Azonnal kábelsürgönyöket és rádióüzeneteket küldtek ezekbe az irányokba. Még egy hét sem telt el, és a király már makacsul követelte Rodrigue doktort. A következő napokban

percről percre megkérdezte: „Jön-e már?” Megmagyarázták neki, hogy őfelsége nem megvetendő páciens, és Rodrigue csodálatos gyorsasággal utazik. De a beteg türelmetlenségét semmi sem tudta lecsöndesíteni.

- Nem jön el - sóhajtotta -, meglátják, hogy nem jön el!

Egy génuai távirat jelentette, hogy Rodrigue elindult a *Preussen* hajón. A világhírű doktor három nap múlva - Saumon és Machellier kollégáinál tett szemtelenül alázatos látogatása után - jelentkezett a palotában.

Fiatalabb és szebb volt Saumon doktornál, arckifejezése büszkébb és nemesebb. A természet iránt való tiszteletből, amelynek mindenben engedelmeskedett, megnövesztette haját és szakállát, s hasonlított azokhoz az antik filozófusokhoz, akiket Hellász faragott márványba.

A király megvizsgálása után így szólt:

- Felség! Az orvosok, akik úgy beszélnek a betegségekről, mint vak a színekről, azt mondják, hogy felséged neuraszténiában vagy ideggyöngeségben szenved. De még ha fölismerik is a baját, akkor sem tudják jobban meggyógyítani, mert szerves szövetet csak azokkal az eszközökkel lehet újjáteremteni, amelyekkel a természet megteremtette, és ezeket az eszközöket ők nem ismerik. Nos hát, milyenek ezek az eszközök, hogyan alkot a természet? Se keze, se szerszáma nincs; csupa képesség, csupa szellem: a leghatalmasabb, legszilárdabb alkotásaihoz is az anyag végtelenül kicsiny részecskéit használja föl: az atomot, a sejtet. Egy megfoghatatlan ködből sziklákat, fémeket, növényeket, állatokat, embereket csinál. Hogyan? A vonzás, nehézkedés, kigőzölgés, behatolás, beszívódás, átszivárgás, hajszálcsovésség, vegyrokonság, vonzódás segítségével. Egy porszemet sem formál másképpen, mint a tejutat: a világmindenség harmóniája mind a kettőben egyformán uralkodik; mindkettőt csak az alkotó sejteknek mozgása tartja fenn; a sejt az ő zenélő, szerelmes, mindig forrongó lelkük. Az ég csillagai és a porszemek közt, amelyek itt táncolnak a szobába törő napsugárban, nincs semmi szerkezeti különbség, s akárhány a legkisebb porszemek közül éppen olyan csodálatra méltó, mint a Sziriusz, mert a világegyetem minden testében az a végtelen kicsiny valami a csoda, amely formálja és lelket önt belé. Íme, így dolgozik a természet. Az észrevehetetlenségből, a megfoghatatlanságból, a súlytalanból megalkotta ezt a nagy világot, amely hozzáférhető az érzékeink számára, amelyet szellemünk meg- és kimér: és az, amiből minket magunkat alkotott, leheletnél is kevesebb. Működünk mi is úgy, mint ő, a súlytalannak, a megfoghatatlannak, észrevehetetlenségnek az eszközeivel - a gyöngéd vonzással, a finom beszívódással. Ez az elv. Hogyan alkalmazzuk a mi esetünkre, amely most foglalkoztat minket? Lássuk, hogyan adjuk vissza az életet a kimerült idegeknek.

- Először is, mik azok az idegek? Ha a meghatározást kérdezzük, a legkisebb fiziológus, akár egy Machellier, egy Saumon is megfelelne. Mik azok az idegek? Fonalak, szálak, amelyek az agyból és a gerincvelőből indulnak ki, és szétágaznak a test minden részébe, hogy továbbítsák az érzékingereket, és működtessék a mozgató szerveket. Az ideg tehát érzés és mozgás. Ez elég, hogy megismertesse velünk belső szerkezetét, megértesse a lényegét: akárhogy nevezzük is, azonos azzal, amit az érzelmek között örömmnek, az erkölcsi fogalmak között boldogságnak mondunk. Ahol egy atomnyi öröm és boldogság akad, ott megvan az idegek gyógyítóanyaga is. És mikor az öröm atomjáról beszélek, anyagnemű tárgyat, meghatározott elemet értek rajta, olyan testet, amely mind a négy halmazállapotban előfordulhat, lehet tömör, folyékony, gáznemű, sugárzó, olyan testet, amelynek meg lehet határozni az atomsúlyát! Az öröm és a szomorúság, amelynek hatásait emberek, állatok és növények a világ kezdete óta érzik, valószínű elemek: anyagok, mert szellemből valók, és mert a természet a maga hármassal megnyilvánulásában: mint mozgás, anyag és értelem egységes! Tehát most már csak arról van szó, hogy

elegendő öröm-atomot szerezzünk, és vigyük be a szervezetbe átszivárgás és bőrlélegzés útján. És ezért azt rendelem felségednek, hogy viselje egy boldog ember ingét.

- Micsoda! - kiáltott fel a király. - Azt akarja, hogy egy boldog ember ingét viseljem?

- A csupasz bőrén, felség, hogy ez a szikkadt bőr beszívja azokat a boldogság-részecskéket, amelyeket a boldog ember izzadságmirigyei kileheltek termékeny bőrének kiválasztó csatornáin. Mert ismeri felséged a bőr szerepét: be- és kilehel, és állandó csereviszonyban van a környezetével.

- Hát ezt az orvosságot rendeli ön nekem, Rodrigue úr?

- Felség, nem lehetne ésszerűbbet rendelni. Semmit sem találok a kódexben, ami helyettesíthetné. A mi patikusaink nem ismerik a természetet, képtelenek utánozni, és laboratóriumukban csak kevés orvosságot készítenek, amelyek mindig félelmesek, és nem mindig eredményesek. Azokat az orvosságokat, amelyeket nem tudnak elkészíteni, legjobb készen beszerezni, mint például a piócákat, a hegyi vagy tengeri levegőt, a természetes melegforrásokat, a számartejet, a vadmacska bőrét és a boldog ember izzadmányát... Hát nem tudja, hogy a zsebben hordott nyers burgonya megszünteti a csúzos fájdalmakat? Felséged nem akar természetes orvosságot; mesterséges, kémiai orvosságot, gyógyszereket kíván; csöppeket és porokat; talán bizony sok hasznát vette eddig a poroknak és a csöppeknek?

A király mentegetőzött, és megígérte, hogy engedelmeskedni fog.

Rodrigue doktor, aki már az ajtóban volt, visszafordult:

- Melegíttesse meg egy kissé - mondotta -, mielőtt használja.

3

Quatrefeuilles és Saint-Sylvain boldog embert keresnek a palotában

V. Kristóf minél előbb fel akarta venni ezt az inget, amelytől gyógyulását várta, tehát elhívatta Quatrefeuilles urat, első istálló-masterét, és Saint-Sylvain urat, a kabinetiroda titkárát, s megbízta őket, hogy szerezzék meg a lehető legrövidebb idő alatt. Megállapodtak, hogy keresésük tárgyát teljes titokban tartják. Valóban félő volt, hogy ha a közönség megtudja, micsoda orvosszerre van szüksége a királynak, a boldogtalanok egész tömege, és különösen a legszerencsétlenebb, legnyomorultabb emberek, felajánlják majd az ingüket jutalom reményében. Attól is féltek, hogy az anarchisták mérgezett ingeket találnak küldeni.

A két nemes úr azt hitte, hogy már a palotában megszerezhetik Rodrigue doktor orvosszerét; odaálltak a kis kerek ablakhoz, ahonnan láthatták a járó-kelő udvaroncokat. Akiket észrevettek, azoknak mind hosszú képe, aszott ábrázata volt: arcukra írva viselték a bajukat, s ez a baj ismeretes volt: állások, rendjelek, kiváltságok, kitüntetések vágya emésztette őket. De a nagy termékbe lemenve, Quatrefeuilles és Saint-Sylvain ott találták Bocage urat karosszékben alva: szája fülig szaladt, orrlyukai kitágultak, orcái kerekék és ragyogók voltak, mint két nap; melle harmonikusan emelkedett, hasa ritmikusan és nyugodtan mozgott; nevetett, örömet árasztott koponyája fényes boltozatától kezdve szétvetett lába végéig s legyezőszerűen szétálló, könnyű bálicipőben levő ujjai hegyéig.

Erre a látványra így szólt Quatrefeuilles:

- Ne keressünk tovább. Majd ha felébredt, elkérjük az ingét.

Az alvó azonnal megdörzsölte szemét, nyújtózkodott, és szánalmas arccal nézett körül. Szája

széle lekonyult, orcái összeestek, szemhéja úgy lógott, mint a mosott ruha a szegények ablakából; melléből panaszos sóhaj tört elő; egész lénye bosszúságot, sajnálkozást, csalódást fejezett ki.

Mikor megismerte a kabinetiroda titkárát és az istálló mestert, így szólt hozzájuk:

- Ah, uraim, gyönyörű álmom volt. Azt álmodtam, hogy a király márkivá tett. Ó, jaj, ez csak álom, és nagyon is jól tudom, hogy a királynak éppen ellenkező szándékai vannak.

- Gyerünk - mondta Saint-Sylvain. - Későre jár; nincs veszteni való időnk.

A folyosón a királyság egy főrendjével találkoztak, akit a világ bámult erős jelleme és elméjének mélysége miatt. Ellenségei sem tagadták önzetlen, őszinte és bátor voltát. Tudták, hogy emlékiratain dolgozik, és mindenki azzal a reménnyel kecsegtette magát, hogy azokban szép szerepet fog majd játszani az utókor előtt.

- Ez talán boldog - mondta Saint-Sylvain.

- Kérdezzük meg tőle - felelte Quatrefeuilles.

Csatlakoztak hozzá, váltottak vele néhány szót, és a boldogságra terelve a társalgást, megtették az őket érdeklő kérdést.

- Vagyonnal, dicsőséggel nem törődöm - felelte a főúr - és a legtermészetesebb érzelmek, a családomról való gondoskodás, a barátság örömei sem töltik be szívemet. Csak a közügyekért rajongok, és ez a legszerencsétlenebb szenvedély, a legreménytelenebb szerelem.

...Hatalmon voltam: nem akartam az állam pénzével és katonáink vérével támogatni azokat a vállalkozásokat, amelyeket kalózkodók és kalmárok szerveztek tulajdon meggazdagodásukra és a közösség kárára; nem dobtam oda a szállítók áldozatául a flottát és a hadsereget, és megbuktam ezeknek a gazfickóknak a rágalmai miatt, akik az ostoba tömeg tapsai között hányták szememre, hogy elárulom hazám szent érdekeit és dicsőségét. Senki sem támogatotthoz előkelő banditákkal szemben. Látva, hogy milyen ostobaság és hitványság keveréke a közvélemény, visszakívánom az abszolút hatalmat. Kétségbeejt a király gyöngesége. A nagyok kicsinysége rettenetes látvány nekem; a miniszterek ügyetlensége és becsstelensége, a nép képviselőinek tudatlansága, aljassága és megvesztegethető volta hol elképedést, hol dühöt ébreszt bennem. Hogy elcsitítsam azt a kínt, amely nappal gyötör, éjjel leírom - és így adom ki az epét, amit lenyelek.

Quatrefeuilles és Saint-Sylvain kalapot emeltek a nemes főúr előtt, és néhány lépést téve a folyosón, találkoztak egy kicsi, feltűnően púpos emberkével: akinek a hátát a fején keresztül lehetett látni, és finomkodó mozdulatokkal, öntelten ringatózva járt.

- Ehhez nem érdemes fordulni - mondta Quatrefeuilles.

- Ki tudja? - felelte Saint-Sylvain.

- Higgy nekem: én ismerem - szólt az istálló mester -, bizalmasa vagyok. Önhitt ember, tökéletesen meg van saját személyével elégedve, és van is rá oka. Ez a kis púpos kedvence az asszonyoknak. Az udvar és a város valamennyi hölgye, színésznők, polgárasszonyok, könnyűvérű, kacér, szemérmes, istenfélő leányok, a legbüszkébbek, a legszebbek, mind a lábánál hevernek. Az ő kielégítésükre vesztegeti az egészségét, az életét, és melankolikus lett a miatt a szerencsétlenség miatt, hogy szerencsét hoz.

A nap lenyugodott, és arra a hírre, hogy a király ma nem jelenik meg, az utolsó udvaroncok is elhagyták a termeket.

- Én szívesen odaadnám az ingemet - mondta Quatrefeuilles. - Nekem, mondhatom, szerencsés természetem van. Mindig elégedett vagyok! Jól eszem, iszom, alszom. Bókokat mondanak a ragyogó arcomra, vígképűnek találnak; nem is az ábrázatom miatt panaszkodom. A hólyagomban érzek valami melegséget és nyomást, ami megrontja az életkedvemet. Ma akkora követ adtam ki, mint egy galambtojás. Félek, hogy az ingem nem érne semmit a királynak.

- Én is szívesen odaadnám az enyémet - szólt Saint-Sylvain. - De nekem is megvan a magam köve: a feleségem. A legcsúnyább és leggonoszabb teremtest vettem el, aki csak valaha volt a világon, és bár a jövő tudvalevően Isten kezében van, bátran hozzá merem tenni, a legcsúnyábbat és leggonoszabbat, aki valaha is élni fog, mert egy ilyen rendkívüliség ismétlődése annyira valószínűtlen, hogy gyakorlatilag lehetetlennek mondhatjuk. Vannak játékok, amikre a természet nem vetemedik kétszer...

Majd eltérve e kínos tárgytól, így folytatta:

- Quatrefeuilles barátom, nem cselekedtünk okosan. Nem az udvarnál és nem a világ hatalmasságai között kell a boldog embert keresni.

- Úgy beszélsz, mint egy filozófus - felelte Quatrefeuilles. - Úgy fejezed ki magadat, mint az a nyomorult Rousseau. Tévedsz. Éppen annyi boldog és boldogságot érdemlő ember van a királyi palotákban és a főúri kastélyokban, mint az irodalmi kávéházakban és a munkások kocsmáiban. Ma csak azért nem találunk ilyet ennek a palotának a födele alatt, mert későre jár az idő, és nem volt szerencsénk. Menjünk el este a királyné játékasztalához, ott nagyobb szerencsénk lesz.

- Boldog embert keresni egy játékasztal mellett! - kiáltott fel Saint-Sylvain. - Hisz ez annyi, mint gyöngy-nyakéket keresni a répa földön, vagy igazságot egy államférfi szájában!... A spanyol nagykövet ünnepélyt rendez ma éjjel; az egész város ott lesz. Gyerünk oda, és könnyen keríthetünk egy jó és megfelelő inget.

- Megesett néha, hogy megérintettem egy boldog nő ingét - mondotta Quatrefeuilles. - Gyönyörűséggel tettem. De boldogságunk nagyon rövid ideig tartott. Nem azért mondom el, hogy dicsekedjem (igazán nincs mivel), sem azért, hogy felidézzem az elmúlt boldogságok emlékét, amik visszatérhetnek még, hiszen - éppen ellenkezően a közmondással - minden kornak ugyanaz a gyönyörűsége. Egészen más a szándékom, komolyabb, erényesebb és közvetlen kapcsolatban van azzal a felséges feladattal, amely kettőnkre van bízva: eléd akarok terjeszteni egy eszmét, amely most született meg az agyamban. Nem gondolod, Saint-Sylvain, hogy Rodrigue doktor, mikor egy boldog ember ingét rendelte öfelségének, az „ember” szót faji értelemben használta, az egész emberi fajra gondolva, tekintet nélkül a nemi különbségekre - és éppen úgy értvén női inget, mint férfi inget! Ami engem illet, én hajlandó vagyok ezt hinni, és ha te is így vélekednél, kiterjeszthetnők kutatásaink területét, és több mint kétszeresére emelnők a kedvező esélyek számát; mert az ilyen finom és fegyelmezett társadalomban, mint a miénk, az asszonyok boldogabbak a férfiaknál: mi többet teszünk értük, mint ők értünk. Saint-Sylvain, ilyenformán megnagyobbodván a feladatunk, megoszthatnánk rajta. Így például ma estétől holnap reggelig én boldog asszonyt keresnék, te pedig boldog férfit. Ismerd el, barátom, hogy a női ing nagyon kényes valami. Megtapintottam egyszer egy olyant, hogy gyűrűn is keresztül lehetett húzni; a batisztja finomabb volt a pókhálónál. És mit szólsz ahhoz az inghez, amelyet egy francia udvarhölgy, Marie Antoinette idejében, fejdíszébe gyűrve elvitt a bálba? A király, azt hiszem, kegyesen fogadná, ha egy szép, fátolyfinomságú inget nyújtának át neki, csipkebetéttel, valencienne-fodrokkal, diadalmas rózsaszín vállszalagokkal - könnyedebbet a szellőnél, íriszillatot és szerelmet árasztót...

De Saint-Sylvain hevesen kikelt Rodrigue doktor formulájának ilyen értelmezése ellen.

- Hova gondolsz, Quatrefeuilles? - kiáltott fel. - Egy női ing csak asszonyi boldogságot szerezne a királynak, ez pedig nyomorúsága és szégyene lenne. Most nem boncolgatom azt, Quatrefeuilles, hogy az asszony alkalmasabb-e a boldogságra, mint a férfi. Nincs itt ennek sem helye, sem ideje; ideje, hogy vacsorázni menjünk. A fiziológusok a miénknél finomabb érzőképeséget tulajdonítanak az asszonyoknak; de ezek elvont általánosságok, fejünk fölött húzódnak el, és senkit sem foglalnak magukba. Azt sem tudom, úgy van-e, amint te hiszed, hogy a mi elfinomodott társadalmunk inkább az asszonyok boldogságára van teremtve, mint a férfiakéra. Azt látom, hogy a mi társaságunkbeli asszonyok nem nevelik a gyermekeiket, nem vezetnek háztartást, nem tudnak semmit, nem csinálnak semmit, és halálra fárasztják magukat: a ragyogás emészti el őket - gyertyasors, nem tudom, irigyelendő-e. De nem ez a kérdés. Valamikor talán csak egy nem lesz, vagy talán három, négy vagy még több. Ebben az esetben a nemi erkölcs tan még gazdagabb, különfélebb, bőségesebb lesz. Egyelőre két nemünk van; sok van egyikből a másikban, sok a férfiből a nőben, és sok a nőből a férfiban. De mégiscsak különböznek: Mindegyiknek megvan a maga természete, erkölcs, megvannak a törvényei, gyönyörei és bajai. Ha nőiessé teszed a boldogságról való fogalmait, micsoda fagyos szemmel nézi majd királyunk La Poule asszonyt?... És végül képzelődése és puhasága esetleg odáig juttatja, hogy foltot ejt dicsőséges hazánk becsületén is. Ezt akarod te, Quatrefeuilles?

...Nézd meg a királyi palota folyosóján Hercules történetét gobelinbe szöve; lásd, hogyan járt ez az ingek dorgában különösen szerencsétlen hős; szeszélyből felöltötte Omphalé ingét, s attól kezdve csak fonni tudott. A te oktalanságod ilyen sorsot idéz a mi dicsőséges uralkodónkra is.

- Ó, ó - szólt az első istállómeister -, tegyünk úgy, mintha semmit sem szoltam volna, és ne beszéljünk többet a dologról.

4

Jeronimo

A spanyol nagykövetség ragyogott az éjszakában. Lámpáinak visszaverődő fénye megara-nyozta a felhőket. A park fasorait beszegő tűzfüzérek smaragdszerűen ragyogóvá és átlátszóvá tették a közelükben levő lombozatot. Bengálitüzek festették pirosra az eget a nagy, fekete fák fölött. Egy láthatatlan zenekar kéjes hangokat bízott a könnyű szellő szárnyaira. A meghívottak fényes tömege lepte el a gyepet; frakkok mozogtak az árnyékban; a katonaruhák szalagoktól és keresztpektől ragyogtak; világos alakok bájosan suhantak végig a fűvön, kábító illatot hagyva maguk mögött.

Quatrefeuilles észrevett két kiváló államférfit, a miniszterelnököt és az elődjét, akik a Szerencse szobra alatt csevegtek egymással; oda akart lépni hozzájuk. De Saint-Sylvain lebeszélte erről.

- Mind a kettő szerencsétlen - mondta -, az egyik vigasztalhatatlan, mert elvesztette a hatalmat, a másik reszket, hogy el találja veszteni. És a becsvágyuk annál szánalmasabb, mert mindegyik szabadabb és hatalmasabb volna magánemberként, mint a hatalom polcán, ahol csak az országgyűlés szeszélyei, a nép vak szenvedélyei és a pénzemberek érdekei előtt való alázatos és gyalázatos hajlongással tudnak megmaradni. Csak ezt a ragyogó megaláztatást

kergetik egész szenvedélyükkel. Ah, Quatrefeuilles, maradj csak a vadászaid, lovoid, kutyáid mellett, és ne akard kormányozni az embereket.

Tovább mentek. Alig tettek néhány lépést, egy kis berekből kitörő kacagás hangja vonta magára figyelmüket; odamentek, és egy lugasban, nyírott gyertyánfa alatt, négy széken terpeszkedve, egy kövér, szabadszájú embert találtak, aki meleg hangján történeteket mondott egy nagyszámú társaságnak, s az valósággal csüngött antik szatírajkán, és odahajolt emberfölötti arcához, amelyen Dionüosz bíborszíne ragyogott. Ez a királyság leghíresebb és egyetlen népszerű embere volt: Jeronimo. Gazdagon, bőségesen, vidáman áradt belőle a szó, sziporkázott az ötlet; sorra mondta a történeteket, jót, rosszat vegyest, de mindig kacagtatókat. Elmondta, hogy Athénben egy napon diadalmaskodott a társadalmi forradalom, felosztották a javakat, és közössé tették a nőket; de a csúnyák és öregek hamarosan panaszkodni kezdtek, hogy elhanyagolják őket, s ekkor a kedvükért törvénnyel kényszerítették a férfiakat, hogy csak rajtuk keresztül juthassanak a fiatalokhoz és szépekhez; durva vígsággal írta le a kacagtató frigyeket, a groteszk öleléseket és a fiatal emberek kétségbeesett hősiességét csipás szemű, csepegős orrú szeretőik láttára, akiknek orra az állát verte. Aztán erős, borsos históriákat mondott el, német zsidókról, plébánosokról, parasztokról szóló történeteket; egész sereg jókedvre derítő ötletet, vidám pletykát.

Jeronimo csodálatos szónokló-szerkezet volt. Ha beszélt, beszélt az egész teste, fejétől a lába hegyéig, és soha szónok annyira meg nem játszotta, amit mondott, mint ő. Egymás után tudott komolyan, derűsen, fenségesen és bohóckodva beszélni; megvolt benne az ékesszólás minden fajtája; ugyanaz az ember, aki a lugasban tökéletes komédiásként adott elő mindenféle mulattató illetlenséget a semmittevők és önmaga számára, azelőtt való nap a képviselőházban hatalmas hangjával éljenzést, tapsot aratott, megreszkettette a minisztereket, felkorbácsolta a karzatot, és beszédjének visszhangja lázba hozta az országot. Ügyes erőszakossága, kiszámított felindulásai az ellenzék fejévé tették, anélkül, hogy összeveszett volna a hatalommal, s a nép kegyére törekedve, szoros összeköttetésben volt az arisztokráciával. A ma emberének mondták. Sőt az éppen folyó óra embere volt: szelleme mindig a pillanathoz és a helyhez alkalmazkodott. Alkalomszerűen gondolkozott; nagy és közönséges esze megegyezett a polgárok közösségével; óriás középszerűsége elhalványított a közelében minden kicsiséget és minden nagyságot: csak őt lehetett látni. Az egészsége egymagában is biztosíthatta volna boldogságát; szilárd és szívós volt, mint a lelke. Mint nagy ivó s a sült és friss hús nagy kedvelője, vidáman élt, kivette oroslánrészét e világ gyönyörűségeiből. Csodálatos históriáit hallgatva, Quatrefeuilles és Saint-Sylvain éppen úgy nevetett, mint a többiek, és könyökükkel bökdösve egymást, az ingre sandítottak, amelyre Jeronimo bőkezűen öntötte a vidám lakoma mártásait és borait.

Egy gögös nép nagykövete, aki Kristóf királynak árusította számító barátságát, vonult ekkor végig a gyepen fenségesen és magánosan. Közeledett a nagy férfiúhoz és könnyedén meghajolt előtte. Jeronimo abban a pillanatban átalakult: derűs, édesded komolyság, fejedelmi nyugalom ült az arcán, és hangjának meghalkult csengése a nyelv legelőkelőbb hízelgéseivel simogatta a nagykövet fülét. Egész testtartása a külügyek megértését, a kongresszusok és konferenciák szellemét fejezte ki; még csokorra kötött nyakkendője, kibuggyanó ingmelle és elefánt jellegű nadrágszárai is csodálatos módon diplomata-méltóságot öltöttek magukra, és nagykövetségi szint kaptak.

A meghívottak távolabb húzódtak, és a két kiváló személyiség sokáig beszélgetett egymással baráti hangon; úgy látszott nagyon bizalmas lábon állnak; a politikusok és a diplomácia hölgyei erősen megfigyelték, és sokat beszéltek róla.

- Jeronimo - mondta az egyik - akkor lesz külügyminiszter, amikor akar.

- Mikor pedig az lesz - mondta a másik -, zsebébe dugja a királyt.

Az osztrák nagykövet felesége lornyettjén vizsgálgatva, így szólt:

- Eszes fickó, kitapossa a maga útját.

A beszélgetés után Jeronimo sétálni kezdett a kertben hűséges Jobelinjével, egy bagolyfejű égimeszelővel, aki sohasem hagyta el. A kabinetiroda titkára és az első istálló-mester követték.

- Az ő inge kell nekünk - mondta halkán Quatrefeuille. - De ideadja-e? Szocialista, és harcol a király kormányzása ellen.

- Eh, hiszen nem rossz ember, és van esze - válaszolt Saint-Sylvain. - Nem kívánhat változást, mert ellenzéki. Nincs felelős állásban; a helyzete kitűnő; bizonyosan ragaszkodik hozzá. A jó ellenzéki mindig konzervatív. Hacsak nem csalódom, ez a demagóg roppantul sajnálná, ha ártana a királynak. Ha ügyesen bánunk vele, megkapjuk az inget. Egyezkedni fog az udvarral, mint Mirabeau. Csak biztosítani kell titoktartásunkról.

Míg így beszélgettek, Jeronimo félrekapott kalappal sétált, hadonászott a botjával, s a jókedv tréfák, mókák, kacagások, felkiáltások, rossz szójátékok, illetlen és piszkos élcek, megdudorászások alakjában ömlött ki belőle. Eközben tizenöt lépéssel előtte Aulnes hercege, az *arbiter elegantiarum*²⁴, az ifjúság bálványa találkozott egy ismerős hölgygel, és igen egyszerűen, egy kis, száraz, de nem minden báj nélkül való mozdulattal üdvözölte. A népszónok figyelmes tekintettel nézett oda, aztán elkomolyodva és mélázóan csapott súlyos kezével hosszú kísérője vállára:

- Jobelin - mondta néki -, odaadnám a népszerűségemet és tíz esztendő az életemből, ha úgy tudnám viselni a frakkot, és úgy tudnék beszélni az asszonyokkal, mint ez a kölyök.

Odavolt a vidámsága. Zordonan lehajtott fejjel járkált és gyönyörűség nélkül nézegette az árnyékát, melyet a csúfondáros hold kék keljfeljancsiként vetett lába elé.

- Mit mondott?... Tréfál? - kérdezte Quatrefeuille nyugtalanul.

- Sohasem volt őszintébb és komolyabb - felelte Saint-Sylvain. - Fölfedte előttünk azt a sebet, amely emészt. Jeronimo vigasztalhatatlan, mert nincs benne előkelőség és elegancia. Egy fityinget sem adnék az ingéért.

Az idő múlt, és a kutatás fáradtságosnak ígérkezett. A kabinetiroda titkára és az első istálló-mester elhatározták, hogy ki-ki a maga szakállára folytatja a keresést, és megállapodtak, hogy vacsora alatt a kis sárga szalonban találkoznak, s ott kölcsönösen felvilágosítják egymást fáradásaik eredményéről. Quatrefeuille legszívesebben katonákat, nagyurakat és nagybirtokosokat kérdezett ki, és nem mulasztotta el azt sem, hogy az asszonyoknál is tudakozódjék. Saint-Sylvain mélyebben szántott; ő a pénzemberek szemében olvasott, és a diplomaták veséjét vizsgálta.

A megállapított órában mind a kettő fáradtan és hosszú orral jelent meg.

- Csupa boldog embert láttam - mondta Quatrefeuille - és valamennyinek a boldogságát megkeserítette valami. A katonák érdemkeresztért, rangfokozatért vagy kegydíjért epednek. Versenytársaik előbbre jutása vagy dicsősége a májukat rágja. Láttam, amint arra a hírre, hogy Tintille tábornokot Comores hercegévé nevezték ki, sárgák lettek, akár a kókuszdió, és zöldek, akár a gyík. Egyik bíborvörösre vált: megütötte a guta. Nemességünk a birtokán az unalom és a sok huzalkodás miatt egyformán odavan: örökké pörben állnak a szomszédaikkal,

²⁴ Az elegancia mestere (latin).

a törvény emberei kiszívják a vérüket, és csupa gond közt cipelik nyomasztó tétlenségük terhét...

- Én sem jártam jobban, mint te - mondta Saint-Sylvain. - És főképpen az lep meg, hogy az emberek egészen ellentétes motívumokból, ellenkező okok miatt szenvednek. Estelles herceget boldogtalannak láttam, mert megcsalja a felesége, nem mintha szeretné az asszonyt, de hiú ember; Mauvert herceg azért boldogtalan, mert a felesége nem csalja, és így megfosztja az eszközöktől, hogy tönkrement házának régi fényét visszaszerezze. Ezt kétségbeejtik a gyermekei, amaz boldogtalan, mert nincs gyermeke. Találkoztam városi polgárokkal, akiknek egyetlen álma, hogy falun lakhassanak, és falusiakkal, akik egyébre sem gondolnak, mint arra, hogyan telepedhetnének le városban. Bizalmasan beszélgettem két becsületes emberrel: egyik vigasztalhatatlan, mert megölte párban azt az embert, aki elütötte kezéről a szeretőjét; a másik kétségbe van esve, mert elhibázta a vetélytársát.

- Sohasem hittem volna - sóhajtotta Quatrefeuilles -, hogy ilyen nehéz boldog emberre találni.

- Talán rosszul is fogtunk hozzá - jegyezte meg Saint-Sylvain -, találomra, rendszertelenül kutatunk, azt sem tudjuk pontosan, hogy mit. Nem határoztuk meg a boldogságot. Meg kell határozni.

- Kárba veszett idő volna - felelte Quatrefeuilles.

- Bocsánatot kérek - vágott vissza Saint-Sylvain. - Ha meghatározzuk, vagyis elhatároljuk és rögzítjük és leszögezzük hely és idő szempontjából, akkor több módunk lesz arra, hogy megtaláljuk.

- Nem hiszem - mondta Quatrefeuilles.

Mindamellett megállapodtak, hogy tanácsot kérnek e tárgyban a királyság legtudósabb férfiától, Chaudesaigues-tól, a királyi könyvtár igazgatójától.

A nap már fölkelt, mire visszatértek a palotába. V. Kristóf rosszul töltötte az éjszakát, és türelmetlenül követelte a gyógyító erejű inget. Mentegetőztek a késedelem miatt, és felmásztak a harmadik emeletre, ahol Chaudesaigues fogadta őket egy nagy teremben, amelyben nyolcszáz-ezer nyomtatott és kézzel írott kötet volt.

5

A királyi könyvtár

A könyvtáros leültette őket, aztán egy kézmozdulattal megmutatta látogatóinak a négy fal mentén sorba rakott könyveket, amelyek a padló deszkájától a tető párkányáig mindent elborítottak.

- Nem hallják? Nem hallják, milyen lármát csapnak? Megsüketültem bele. Mind egyszerre beszélnek a világ minden nyelvén. Vitatkoznak mindenről; Isten, természet, ember, idő, szám, tér, megismerhető és megismerhetetlen, a jó, a rossz - megvizsgálják mindent. Vitatnak mindent, megerősítenek mindent, tagadnak mindent. Okoskodnak és oktalankodnak. Vannak könnyűek és nehezek, vígak és szomorúak, bőbeszédűek és szűkszavúak; sok azért beszél, hogy ne mondjon semmit; szótagokat számol és hangokat csoportosít olyan törvények szerint, amelyeknek ő maga sem ismeri az eredetét és szellemét: az ilyen a legelégedettebb köztük. Van egy komoly, sőt komor fajta, ez csak olyan tárgyakon gondolkozik, amelyek minden érzékelhető tulajdonságtól meg vannak fosztva és gondosan elzárva minden természetes összefüggéstől; az úrben hadakoznak, és a semmiség láthatatlan kategóriái közt mozognak;

elkeseredett vitatkozók, akik véres dühvel védelmezik a maguk lényegiségeit és szimbólumait. Nem is említem azokat, akik a maguk korának vagy elmúlt időknek történetét írják meg, mert ezeknek senki sem hisz. Elég az hozzá, nyolcszázezren vannak ebben a teremben, és kettő sincs köztük, aki egyformán gondolkoznék ugyanarról a tárgyról, s akik ismétlik egymást, azok sem értenek egyet. Leggyakrabban azt sem tudják, hogy ők maguk mit mondanak, sem azt, hogy a másik mit mond.

...Uraim, ennek az általános lármának a hallgatásától meg fogok bolondulni, mint ahogy megbolondultak mindazok, akik előttem éltek ebben az ezerszavú teremben, hacsak természetből fogva hülyén nem léptek be, mint nagyra becsült kollégám, Froidefond úr, aki velem szemközt ül, és nyugodt buzgósággal katalogizál. Együgyűnek született, és az is maradt. Tökéletesen egységes volt, és nem is lett többféle. Mert az egységből nem is származhatik többféleség - és ez, mellékesen jegyzem meg, uraim, az első nehézség, amellyel a dolgok eredetét kutatva, találkozunk: az ok nem lehetvén egyetlen, szükséges, hogy kettős, hármas, sokszoros legyen, és ezt nehezen ismerik el. Froidefond úr elméje egyszerű és a lelke tiszta. Katalogikusan él. Minden könyvnek, mely e falakat borítja, ismeri címét és alakját, és így birtokában van az egyedüli egzakt tudásnak, amit egy könyvtárban, meg lehet szerezni; mivel pedig sohasem hatolt egy könyvnek a belsejéig, ment maradt a lágy bizonytalanságtól, a százajkú tévedéstől, a rémítő nyugtalanságtól - azoktól a szörnyektől, amelyeket az olvasás nemz egy termékeny agyvelőben. Ő nyugodt, békességszerető ember, és így boldog.

- Boldog! - kiáltott fel egyszerre a két ingkereső.

- Boldog - folytatta Chaudesaigues -, de nem tudja. És talán csak ezzel a föltétellel lehet boldog az ember.

- Sajnos - mondta Saint-Sylvain -, az nem élet, ha nem tudja az ember, hogy él; nem boldogság, ha nem tudja, hogy boldog.

De Quatrefeuilles, aki nem bízott az okoskodásban, és mindenkor csak a tapasztalásnak hitt, odalépett ahhoz az asztalhoz, amelynél Froidefond katalogizált egy halom borjúbőrbe, birka-bőrbe, szattyánba, velinbe, pergamenbe, disznóbőrbe, fába kötött, poros, penészes, patkány- és egérszagú ócska könyvet.

- Könyvtáros úr - szólította meg -, legyen szíves, és feleljen nekem. Boldog ön?

- Nem ismerek ilyen című munkát - felelte a vén katalogista.

Quatrefeuilles visszament a helyére, égne emelt karral fejezve ki csüggedését.

- Gondolják meg, uraim - mondta Chaudesaigues -, hogy az antik Kübelé, viruló keblén hordva Froidefond urat, óriási kört irat le vele a nap körül, s a nap a földdel és valamennyi bolygójával viszi Froidefond urat a világűr végtelenjén keresztül a Hercules-csillagkép felé. Miért? A körülöttünk felhalmozott nyolcszázezer kötet egyike sem tud erre megtanítani. Nem tudjuk ezt, egyebet sem tudunk. Uraim, nem tudunk semmit. Tudatlanságunknak számos oka van, de meggyőződésem szerint legfontosabb a nyelv tökéletlensége. A szók határozatlan voltából származik eszméink zavarossága. Ha gondosabban határoznók meg azokat a kifejezéseket, amelyeknek segítségével okoskodunk, eszméink világosabbak és biztosabbak lennének.

- Hát nem mondtam, Quatrefeuilles? - kiáltott fel Saint-Sylvain diadalmaskodva.

És a könyvtáros felé fordulva, így szólt:

- Chaudesaigues úr, végtelen örömmel tölt el, amit mond. És látom, hogy jó helyre jöttünk önhöz. A boldogság meghatározását akarjuk öntől megkérdezni. Öfelsége szolgálatában tesszük.

- Felelek, ahogy tőlem telik. Egy szó meghatározásának a szó eredetéből és gyökéből kell kiindulni. Mit értünk ezen a szón, hogy „boldogság”- „*bonheur*” - kérdezik önök. - „*Bonheur* vagy *heur bon*”, és ez „*augurium bonum*”, a madarak repüléséből és énekéből levont kedvező jóslat, ellentétben a „*malheur*”-rel vagy „*mauvais heur*”-rel, amely a szárnyasokkal való sikertelen kísérletet jelenti, mint a szó is mutatja.

- De - kérdezte Quatrefeuilles -, hogyan fedezhetjük fel azt, hogy boldog valaki?

- A csirkék megfigyelésével! - felelte a könyvtáros. - Ezt a kifejezés is magában foglalja. „*Heur*” az „*augurium*”-ból származik, ez pedig az „*avigurium*”-ból.²⁵

- Csakhogy a szent csirkék megfigyelése nem szokás már a római idők óta - vetette közbe az első istállómeister.

- De - kérdezte Saint-Sylvain -, a boldog ember ugyebár az, akit a szerencse kedvel; nincsenek a szerencsének külső és látható jelei?

- A szerencse - válaszolt Chaudesaigues - hol jóra, hol rosszra fordul: azaz kockajáték. Ha jól értettem önöket, uraim, önök boldog embert, szerencsés embert keresnek, vagyis olyant, akinek a madarak jót jövendölnek, és akinek a kocka állandóan kedvez. Ezt a ritka halandót keressék azok között, akik már életük végét járják, különösen akik már halálos ágyukon fekszenek, vagyis azok között, akik már sohasem kérnek többé madárjóslatot, és nem játszanak kockát. Mert csak ezek dicsekedhetnek hűségese szerencséjével és állandó boldogsággal. Nem mondja-e Szophoklész is *Oidiposz királyban*:

„*Halál előtt ne vallj boldognak senkit is.*”

Ezek a tanácsok nem tetszettek Quatrefeuilles-nek, akinek nem ízlett az a gondolat, hogy a halotti szentséget követő boldogságot keresse. Saint-Sylvain sem talált nagy élvezetet abban, hogy haldoklókról húzza le az ingüket; de, minthogy volt benne filozófia és érdeklődés, megkérdezte a könyvtárostól: ismert-e vagy egyet e szép öregek közül, akik utoljára dobták le dicsőségesen meghamisított kockájukat.

Chaudesaigues fejét rázta, felkelt, az ablakhoz ment, és dobolt az üvegen. Esett az eső; a gyakorlótér elhagyatott volt. A végében hatalmas palota emelkedett; párkányzatát diadaljelvények borították, s az ormán egy Bellona-szobor állt, fején hidrás sisak, testén pikkelypáncél, kezében a római kard.

- Menjenek ebbe a palotába - mondta végül.

- Hogyan! - szólt meglepetten Saint-Sylvain. - Volmar marsallhoz?

- Feltétlenül. Ki lehet boldogabb halandó ezen a földön, mint az elbrüzi és baskiri győztes? Volmar a legnagyobb hadvezérek közé tartozik, akik valaha éltek, és valamennyi között a legállandóbb szerencséje volt.

- Azt az egész világ tudja - mondta Quatrefeuilles.

- És nem is fogja elfelejteni - tette hozzá a könyvtáros. - Pilon marsall, Volmar hercege, olyan időben született, amikor a népek összeütközései nem borították még lángba az egész földet egyszerre, tudott segíteni a sorsnak ezen a ridegségén úgy, hogy egész bátorságával és tehetségével mindig ott termett a földnek azon a pontján, ahol háború ütött ki. Tizenkét éves korától már Törökországban szolgált, és végigcsinálta a kurdisztáni hadjáratot. Azóta végighordozta diadalmas fegyvereit az ismert világ minden részében; négyszer kelt át a Rajnán,

²⁵ Augurium, Avigurium: madárjóslás.

olyan szemtelen könnyűséggel, hogy a vén, nádövezte folyó, népek elválasztója, megalázott-nak, megcsúfoltnak látszott; megvédelmezte a Lys vonalát, még ügyesebben, mint a szász marsall, megmászta a Pireneusokat, kierőszakolta az utat, a Tajon keresztül, kinyitotta a Kaukázus kapuit, és felhajózott a Borüszthenészen, sorjában védte és támadta Európa valamennyi népét, és a hazáját háromszor mentette meg.

6

Volmar marsall

Chaudesaigues előhozatta Volmar herceg hadjáratait. Három könyvtárszolga görnyedt e teher alatt. A kinyitott atlaszok beláthatatlan távolságra nyúltak el az asztalokon.

- Íme, uraim, a stíriai, a pfalzi, a karamániai, a kaukázusi és a visztulai hadjárat. A hadseregek elhelyezése és útja pontosan meg van jelölve ezeken a térképeken ferde négyszögekkel és csinos kis zászlócskákkal; a haditerv tökéletes rajtuk. Ezt a tervet rendesen a cselekvés *után* határozzák meg, és a nagy hadvezérek tehetsége abban rejlik, hogy a maguk dicsőségére rendszerbe foglalják a véletlen szeszélyeit. De Volmar hercege mindig előre látott mindent.

...Vessenek egy pillantást a híres baskiri ütközet 1: 10 000 arányú térképére, ezt Volmar a törökökkel szemben nyerte meg. Itt a legcsodálatosabb taktikai zsenialitást fejtette ki. A harc reggel öt órakor kezdődött; délután négykor Volmar csapatai halálra fáradtan és muníció híján rendetlenül hátráltak; a rettenthetetlen marsall egyedül állt az Alután rögtönzött híd fejénél, mindkét kezében pisztolyt tartott, és fejbe lőtte a futókat. Éppen rendezte a visszavonulást, mikor megtudta, hogy az ellenség teljes zűrzavarban eszeveszetten rohan a Dunának. Azonnal megfordult, üldözni kezdte, és végleg tönkreverte. Ez a győzelem ötszázezer frank jövedelmet szerzett neki, és megnyitotta előtte az Akadémia kapuit.

...Gondolják, uraim, hogy találhatnak boldogabb embert az elbrüzi és baskiri győztesnél? Állandó szerencsével csinált végig tizennégy hadjáratot, megnyert hatvan ütközetet, és háromszor mentette meg hálás hazáját a tökéletes pusztulástól. Dicsőséggel, kitüntetésekkel elhalmozva, gazdagságban, békességben a szokott határon túl élvezte fenséges öregségét.

- Igazán boldog lehet - mondta Quatrefeuilles. - Mit gondolsz, Saint-Sylvain?

- Kérjünk nála kihallgatást - felelte a kabinetiroda titkára.

Bevezették őket a palotába, és átmentek az előcsarnokon, ahol a marsall lovasszobra állott.

A talapzatra ezek a büszke szavak voltak írva: „A haza hálájára és a világ bámulatára bízom két leányomat, Elbrüzt és Baskirt.” A kettős díszlépcső márványfokai fegyvertartó pajzsok és zászlók borította falak közt kanyarodtak fel; a széles pihenővel szemközt volt az ajtó, amelynek szárnyait diadaljelvények, tüzes gránátok díszítették, fölötte pedig az a három aranykoszorú ragyogott, amelyet a király, az országgyűlés meg a nép adott Volmar hercegnek, hazája megmentőjének.

Saint-Sylvain és Quatrefeuilles tisztelettől megdermedve álltak a zárt ajtó előtt; arra a gondolatra, hogy micsoda hőstől választja el őket ez az ajtó, az izgatottság a küszöbhez szegezte lábukat - nem mertek szemébe nézni ennyi dicsőségnek.

Saint-Sylvainnek eszébe jutott az elbrüzi csata emlékére vert érem, amely a marsallt ábrázolta, amint koszorút tesz a győzelem szárnyas istennőjének fejére, ezzel a hatalmas körirattal:

*Victoria Caesarem et Napoleonem coronavit; maior autem Volmarus coronat Victoriam*²⁶ És suttogva szólt:

- Ez az ember valódi óriás.

Quatrefeuilles két kezét szívére nyomta, mert majd kiugrott, olyan erősen dobogott.

Még nem is tértek magukhoz, amikor éles kiáltásokat hallottak, amelyek mintha a lakás belsejéből származtak volna, és lassanként közeledtek. Asszonyrikácsolás és ütések zaja keveredett össze, s ezt gyöngye nyöszörgés követte. Egyszerre csak felpattantak az ajtó szárnyai, s egy kis öregember, akit egy jól megtermett szolgáló rúgott ki, bábu módjára esett a lépcsőfokra, fejével előre gurult a lépcsőn, s összevissza törve-zúzva, bukott az előcsarnokba, az ünnepélyes inasok elé. Volmar herceg volt. Fölemelték. A kócos, lompos szolgáló odaüvöltötte felülről:

- Hagyjátok! Ehhez csak söprűvel kell nyúlni!

És egy üveget szorongatva, így folytatta:

- El akarta venni a pálinkámat! Micsoda jusson? Eh, pusztulj, vén totyakos! Nem én kereslek téged, az szent igaz, te vén ördög!

Quatrefeuilles és Saint-Sylvain nagy lépésekkel futottak ki a palotából. Mikor kiértek a gyakorlótérre, Saint-Sylvain azt a megjegyzést tette, hogy utolsó kockajátékában nem volt szerencséje a hősnek.

- Quatrefeuilles - tette hozzá -, látom, hogy tévedtem. Határozott és szigorú módszerrel akartam dolgozni; nem volt igazam. A tudomány rossz útra terel bennünket. Térjünk vissza a józan észhez. Az ember csak a legközönségesebb tapasztalati módszerrel járhat helyes irányban. Keressük a boldogságot, de ne próbáljuk meghatározni.

Quatrefeuilles szemrehányó és sértő szavakkal emlegette a könyvtárost, aki szerinte rútul megtréfálta őket. Legjobban az bántotta, hogy a hite elpusztult; az a kultusz, amelyet a nemzeti hősnek szentelt, meg volt gyalázva, be volt mocskolva a lelkében. Szenvedett emiatt. Fájdalma nemes volt, és a nemes fájdalmak kétségtelenül magukban hordozzák az enyhülést, sőt úgyszólván a jutalmat is: jobban, könnyebben viseljük el, mint az önző és érdekből fakadó fájdalmakat. Igaztalanság volna azt kívánni, hogy ez másként legyen. Így hát Quatrefeuilles lelke is hamarosan felszabadult, elméje elég világossá vált annak észrevezésére, hogy a selyemkalapjára hulló eső tönkreteszi a fényét, és felsóhajtott:

- Megint odavan egy kalapom!

Valamikor katona volt, és dragonyos-hadnagyi rangban szolgálta királyát, ezért támadt egy ötlete: a vezérkar könyvkereskedőjénél, a gyakorlótéren, a Nagy Istállók utcájának sarkán, megvásárolta a királyság térképét és a főváros tervrajzát.

²⁶ A győzelem Caesart és Napóleonot koronázta meg, a náluk is nagyobb Volmar megkoronázza a Győzelmet (latin).

- Sohasem szabad harcba indulni térkép nélkül - mondotta. - Csak a térképolvasás bajos. Íme, itt a városunk és környéke. Hol kezdjük el? Északon vagy délen, keleten vagy nyugaton? Megfigyelték, hogy a városok mind nyugat felé fejlődnek. Ez talán olyan újmutatás, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni. Meglehet, hogy a nyugati kerületek lakói, akik védve vannak az ártalmas keleti szelektől, egészségesebbek, nyugodtabb kedélyűek és boldogabbak. Vagy kezdjük inkább azokon a kedves dombokon, amelyek a folyó partján emelkednek, tíz mérföldnyire a város déli részétől. Itt laknak ebben az évszakban az ország leggazdagabb családjai. És akárki akármit mondjon, a gazdagok között kell boldog embert keresni.

- Quatrefeuilles - felelte a kabinetiroda titkára -, én nem vagyok ellensége a társadalomnak, nem vagyok ellene a közboldogságnak. Úgy beszélek neked a gazdagokról, mint becsületes ember és jó polgár. A gazdagok tiszteletre és szeretetre méltó emberek; támogatják az államot, amikor még jobban meggazdagodnak, és akaratuk ellenére is jót téve, táplálnak egy egész sereg embert, akik az ő javaik fenntartásán és növelésén munkálkodnak. Ó, milyen szép, tiszteletre méltó, kitűnő dolog a magánvagyon! Hogy kell ezt kímélni, tehermentesíteni, kiváltságokhoz juttatni a bölcs törvényhozónak, és milyen méltatlan, álnok és becsúletes, a legszentebb jogokat és a legtiszteletre méltóbb érdekeket sértő, az állam pénzügyeire gyászos hatású dolog megterhelni a vagyonos osztályt! Társadalmi kötelesség hinni a gazdagok jóságában; és édes hinni a boldogságukban is. Jerünk, Quatrefeuilles!

7

Vagyon és boldogság

Elhatározván, hogy először is a legjobb és leggazdagabb emberhez, Jacques Felgine-Coburhoz fordulnak - akinek aranyhegyei, gyémántbányái és petróleum-tengerei vannak -, hosszú ideig jártak parkja falai mellett, amelyeken belül végtelen mezők, erdők, tanyák, faluk területek el; de akármelyik kapujánál jelentek meg az uradalomnak, másikkal utasították őket. Belefáradtak a szüntelen összevissza járkálásba, és megszólítottak egy útkaparót, aki az úton, egy címeres rácsoskapu előtt, törte a követ; megkérdezték tőle, hogy ezen a bejáraton lehet-e eljutni Jacques Felgine-Cobur úrhoz, akivel beszélni szeretnének.

Az ember nehézkesen egyenesítette ki sovány hátát, és feléjük fordította beesett arcát, amelyet berácsolzott szemüveg tett fölismerhetetlenné.

- Jacques Felgine-Cobur én vagyok - mondotta.

És meglepetésüket látva, hozzátette:

- Követ török: ez az egyetlen szórakozásom.

Azzal újra lehajolt, és rácsapott kalapácsával egy kavicsra, amely száraz koppanással tört ketté.

- Túlságosan gazdag - szólt Saint-Sylvain távozás közben. - A vagyona agyonnyomja. Boldogtalan ember.

Quatrefeuilles azt gondolta, menjenek most Jacques Felgine-Cobur vetélytársához, Joseph Macheróhoz, a vaskirályhoz, akinek újdonszerű kastélya iszonytatóan emelkedett a szomszéd völgy fölött párkányzatos tornyaival, lőrésekkel telelyuggatott falaival, kimeredő őrhelyeivel. Saint-Sylvain lebeszélte erről.

- Láttad az arcképét: nyomorúságos külseje van, tudjuk az újságokból, hogy pietista, szegény ember módjára él, prédikál a kisfiúknak, és zsoltárt énekel a templomban. Inkább menjünk Lusance herceghez. Ez igazi arisztokrata, aki tudja élvezni a vagyonát. Menekül a világ zajától, és nem jár az udvarhoz. Kedveli a kerteket, és a legszebb képtára van a királyságban.

Bejelentették magukat. Lusance herceg a régiségek szobájában fogadta őket, ahol a knidoszi Aphrodité legjobb görög másolatát láthatták, amely csupa báj volt és méltó Praxitelész vésőjéhez. Az istennő még nedvesnek látszott a tenger habjaitól. Egy rózsafából készült éremtartóban, amely valaha Pompadour asszonyé volt, a legszebb görög és szicíliai arany- meg ezüstérmék voltak összegyűjtve. A herceg, finom ízlésű műértő lévén, maga szerkesztette az érmek katalógusát. Nagyítója ott hevert az üveges szekrényen, amely vésett kövekkel, jáspissal, ónyxszal, sardonyxszal, kalcedóniummal volt tele: e köveken egy-egy körömnyi helyre nagyvonalú stílusban faragott alakok, csudálatos gazdagságú csoportok voltak vésve. Szerető kézzel vett fel asztaláról egy kis bronz-faunt, hogy megcsodáltassa látogatóival formáit, patináját - és beszéde méltó volt a megmutatott mesterműhöz.

- Várok - tette hozzá - egy antik ezüstmű-küldeményt, csészéket és serlegeket, amelyeket szebbnek mondanak Hildesheim és Boscoreale kincseinél! Türelmetlenül várom már, hogy megláthassam. Caylus nem ismert nagyobb gyönyörűséget, mint ládákat kibontani. Ezt érzem és is.

Saint-Sylvain mosolygott:

- Pedig azt mondják, kedves hercegem, hogy ön mindenféle gyönyörűséghez ért.

- Hízeleg, Saint-Sylvain úr. De azt hiszem, hogy a gyönyörűség művészete valamennyi művészet között az első, s a többiek értéke csak annyi, amennyivel ehhez hozzájárulnak.

Képtárába vezette vendégeit, ahol Veronese ezüstös tónusai, Tizian zöldje, Rubens piros, Rembrandt sötétvörös színei, Velazquez szürkéi és rózsaszínjei muzsikáltak, és ezek az éneklő paletták mind diadalmas harmóniában olvadtak össze. Ottfelejtett hegedű szunyókált egy karosszékekben, egy simán fésült, gesztenyeszínű hajú, olajbarna bőrű hölgy arcképe alatt; az arcát szinte eltüntette két nagy sötét szeme: valami ismeretlen szépség volt; formáit Ingres simogatta végig szerelmes és biztos kezével.

- Bevallom önöknek a rögeszmémet - mondta Lusance herceg. - Néha, amikor egyedül vagyok, hegedülök e kép előtt, és azt képzelem, hogy ki tudom hangokkal fejezni a színek és vonalak harmóniáját. Ez előtt az arckép előtt a rajz szilárd cirógatását próbálom visszaadni és csüggedten teszem le a hegedűmet.

Egy ablak a parkra nyílt. A herceg és vendégei kikönyököltek a párkányra.

- Milyen gyönyörű látvány! - kiáltott fel Quatrefeuilles és Saint-Sylvain.

Szobrokkal, narancsfákkal és virágokkal borított teraszok húzódtak enyhe lejtésű lépcsőkkel összekötve, a gyertyánokkal szegett pázsitig s a vízmedencéig, ahol a víz fehér kévékben ömlött a tritonok kagylóiból és a nimfák urnáiból. Jobbra és balra lombtenger terjesztette lecsöndesült hullámain a távoli folyóig, amelynek ezüstös szalagját követni lehetett a nyárfák között, a rózsaszín köddel borított dombok alatt.

A herceg kevéssel előbb még mosolygott; most gondterhes tekintettel nézett az óriási és gyönyörű területnek egy pontjára.

- Ez a kémény! - mondta elfulladó hangon, s egy gyárkéményre mutatott, amely ott füstölt, több mint fél mérföldnyire a parktól.

- Ez a kémény? Hiszen alig látszik - mondta Quatrefeuilles.

- Én csak azt látom - felelte a herceg. - Elrontja az egész látványt, elrontja az egész természetet. A gyár egy részvénytársaságé, s az semmi áron nem akarja eladni. Minden módot megpróbáltam, hogy eltakarjam; nem voltam rá képes. Betege vagyok.

És otthagyta az ablakot, egy karosszékbe süppedt.

- Előre tudhattuk volna - mondta kocsiba szállva Quatrefeuilles. - Túlságosan finomlelkű ember: boldogtalan.

Mielőtt tovább folytatták volna kutatásaikat, egy pillanatra leültek egy kávémérés kerteskéjében, a hegy csúcsán, ahonnét végig lehetett látni a szép völgyet, a csillogva kanyargó folyót és tojásdad szigeteit. E két csüggesztő kísérlet ellenére is remélték, hogy fölfedeznek egy boldog milliárdost. Vagy egy tucatot kellett még meglátogatniuk, többek közt Blochot, Potique-ot, Nichol bárót, a királyság legnagyobb iparosát, és Granthosme márkít, aki talán valamennyi közt a leggazdagabb volt, fényes családból származott, és egyformán el volt halmozva dicsőséggel és vagyonnal.

Közelükben hosszú, sovány ember egy csésze tejet ivott; teste kétrét görnyedve, puha volt, mint egy vánkos; nagy, fakó szemei arca közepéig lottyadtak le; orra a szájába lógott. Úgy látszott, hogy egészen elmerült fájdalomában, és búsan nézegette Quatrefeuilles lábát.

Húsz percig tartó szemlélődés után fölkel, szomorúan és elszántan közeledett az első istállómasterhez, és bocsánatot kérve az alkalmatlankodásért, így szólt:

- Uram, engedje kérem, hogy megkérdezzek öntől valamit, ami végtelenül fontos rám nézve. Mennyit fizet a cipőjéért?

- Különös kérdés - felelte Quatrefeuilles -, de nincs okom, hogy megtagadjam a választ. Hatvanöt frankot fizettem ezért a párért.

Az ismeretlen hosszasan vizsgálgatta, felváltva a maga és Quatrefeuilles lábát, s a két pár lábbelit gondos figyelemmel hasonlította össze. Aztán sápadtan és felindult hangon szólalt meg:

- Ön azt mondja, hogy hatvanöt frankot fizetett ezért a cipőért. Egészen bizonyos ebben?

- Föltétlenül.

- Uram, jól gondolja meg, amit mond!...

- Eh - morgott Quatrefeuilles, aki már türelmetlenkedni kezdett -, mulatságos egy suszter maga.

- Nem vagyok suszter - felelte az idegen, alázatos szelídséggel tele -, Granthosme márki vagyok.

Quatrefeuilles kalapot emelt.

- Éreztem előre! - folytatta a márki. - Fájdalom, már megint megloptak! Ön hatvanöt frankot fizet a cipőjéért, én az enyéért - pedig egészen olyan - kilencvenet. Nem az árával törődöm én: az semmi nekem; de nem tudom elviselni, hogy meglopjanak. Nem látok, nem szívok be egyebet magam körül, mint becsstelenséget, csalást, lopást, hazugságot, és borzadok a gazdagságomtól, mert megront minden embert, aki közelembe kerül: szolgálkat, intézőket, szállítókat, szomszédokat, barátokat, asszonyt, gyermeket, és valamennyit gyűlöletessé és megvetésre méltóvá teszi a szememben. Rettenetes a helyzetem. Sohasem vagyok bizonyos abban, hogy

nem becsstelen embert látok-e magam előtt. És beteg vagyok az undortól meg a szégyentől, amiért magam is az emberi nemhez tartozom.

És a márki sóhajtva borult tejescsészéjére:

- Hatvanöt frank! Hatvanöt frank!...

E pillanatban jajgatás, nyögés hangzott fel az utcán, s a király két küldöttje egy sopánkodó öreget pillantott meg, akit két hatalmas, paszomántos libériájú inas követett.

Ez a látvány megdöbbentette őket. De a kávé nagyon közönyösen magyarázta meg nekik:

- Semmi, semmi, ez Nichol báró, az, aki olyan gazdag!... Megbolondult, azt hiszi, hogy tönkrement, és éjjel-nappal sopánkodik.

- Nichol báró! - kiáltott fel Saint-Sylvain. - Megint olyanvalaki, akinek el akartad kérni az ingét, Quatrefeuilles.

Ez utolsó találkozás után lemondtak arról, hogy tovább is a királyság leggazdagabb embereinél keressék a gyógyító erejű inget. Minthogy elégedetlenek voltak a napjukkal, és féltek, hogy rosszul fogadják őket a királyi palotában, egymásra húzták a vizes lepedőt.

- De mi jutott eszedbe, Quatrefeuilles, hogy ezekhez az emberekhez mégy, hacsak torzszülöttek megfigyelésével nem akarsz foglalkozni? Ezeknek sem az erkölce, sem a gondolkozása, sem az érzéklése nem normális. Szörnyetegek.

- Mit, nem te mondtad nekem, Saint-Sylvain, hogy a gazdagság erény, hogy helyes dolog hinni a gazdagok jóságában és édes hinni a boldogságukban? Csakhogy jól vigyázz: különböző gazdagságok vannak. Ha a nemesség szegény és a köznép gazdag, ez az állam felforgatása, és mindennek vége.

- Quatrefeuilles, sajnálom, hogy ki kell mondanom: neked halvány fogalmad sincs a modern államok szerkezetéről. Nem érted meg azt a kort, amelyben élsz. De nem tesz semmit. Hátha most az arany középszer körül tapogatóznánk? Mit gondolsz? Azt hiszem, jól tennők, ha részt vennénk holnap a városbeli polgár- és hivatalnokasszonyok fogadónapján. Mindenféle embert megfigyelhetnénk, és aztán, ha hallgatsz rám, mindenekelőtt a szerény körülmények között élő polgárasszonyokat látogatjuk meg.

8

A főváros szalonjai

Így is tettek. Először is Soupe-nénál jelentek meg, egy tésztagyáros feleségénél, akinek északon volt a gyára. Soupe és neje szerencsétlenek voltak, mert nem hívták meg őket Esterlinnéhez, a vasgyáros képviselő feleségéhez. Meglátogatták Esterlinnét, és kétségbeesve találták Esterlinnel együtt, mert nem fogadták Colombier asszonynál, egy főrend és volt igazságügyminiszter feleségénél. Felkeresték Colombier asszonyt, s a főrendet feleséggestül dühöngve találták, amiért nincsenek a királyné bizalmas környezetében.

Azok a látogatók, akiket ezekben a házakban láttak, nem kevésbé szerencsétlenek, kétségbeesettek és dühösek voltak. Betegség, szívügyek, pénzgondok emésztették őket. Akinek volt valamije, félt, hogy elveszti, és szerencsétlenebb volt azoknál, akiknek semmijük sincs. A homályban levők ragyogni akartak, a ragyogók még jobban ragyogni. Legnagyobb részüket az sújtotta le, hogy dolgoznia kell; amelyiknek meg semmi dolga sem volt, azt a munkánál is keservesebb unalom ölte. Akadtak, akik más miatt szenvedtek, egy szeretett asszony vagy

gyermek szenvedéseit érezték át. Sokan mentek tönkre olyan betegségben, amely nem is bántotta őket, csak azt hitték, hogy szenvednek benne, vagy féltek, hogy megkapják.

Nemrég kolerajárvány pusztított a fővárosban, és emlegettek egy bankárt, aki, félve a ragálytól és nem találva eléggé biztos búvóhelyet, öngyilkos lett.

- A legrosszabb az - mondta Quatrefeuilles -, hogy ezek nem elégszenek meg az igazi bajokkal, amelyek olyan sűrűn kopognak a fejükön, mint a jégeső, hanem belemerülnek a képzelt bajok mocsarába.

- Nincsenek képzelt bajok - felelte Saint-Sylvain. - Minden baj igazi, mihelyt érzi az ember, s az álmodott fájdalom valóban fájdalom!

- Mindegy - vágott vissza Quatrefeuilles. - Mikor olyan veseköveket adok ki, mint egy kacsa-tojás, mégiscsak szeretném, ha álom volna.

Saint-Sylvain ez alkalommal is megfigyelte, hogy az emberek igen gyakran homlokegyenest ellenkező okok miatt bánkodnak.

Colombier asszony szalonjában egymás után két nagyon értelmes, felvilágosodott, művelt emberrel beszélt, akik gondolataikba öntudatlanul beleszótt fordulatokkal és kitérésekkel elárulták azt a lelki bajt, amely mindkettőjüket mélységesen gyötörte. Mindegyik a köz-állapotokból vont le a gondjai okát; de ellenkező módon vonták le. Brome a változástól való örökös rettegésben élt. A szilárd jelenben, a virágzás és békesség állapotában, amelynek az ország örvendett, zavaroktól félt, és tökéletes felfordulástól remegett. Keze csak reszketve tudta kibontani az újságokat: minden reggel várta, hogy zavargások, lázadások hírért jelentik. E benyomás alatt a legjelentéktelenebb eseményeket, a legmindennapibb apróságokat is forradalmak előjátékává, végső összeroppanások hírnökévé alakította át. Folyvást azt hívén, hogy a teljes összeomlás előestéjén vagyunk, örökös rémületben élt.

Egészen ellenkező, különösebb és ritkább baj gyötörte Sandrique-ot. A nyugalom untatta, a közrend türelmetlenné tette, a béke gyűlöletes volt neki, az emberi és isteni törvények fenséges egyhangúsága lesújtotta. Titokban epedt a változásokért, és - bár színleg félt tőlük - sóhajtozott a katasztrófákért. Ez a jó, kedves, gyöngéd, emberséges ember el sem tudott képzelni más mulatságot, mint hazájának, a földgolyónak, a világegyetemnek erőszakos szétzúzódását, lesve még az állócsillagokban is összeütközéseket, pusztító lángtengereket. Csalódott, levert, szomorú, búskomor volt, amikor a lapok stílusa és az utcák képe feltárta előtte a nemzet változhatatlan nyugalmát; annál is inkább szenvedett emiatt, mert ismerte az embereket, értette a dolgokat, és így tudta, milyen erős a népekben a megőrzés, a hagyomány, az utánpótlás és az engedelmisség szelleme, s hogy milyen egyenletes és lassú lépésekben halad a társadalmi élet.

Saint-Sylvain még nagyobb és még jelentősebb ellentétet figyelt meg Colombier asszony fogadónapján.

A kis szalon egyik sarkában La Galissonnière, a polgári törvényszék elnöke nyugodtan és halkán társalgott Larive du Mont-nal, az állatkert igazgatójával.

- Bevallhatom neked, barátom - mondta La Galissonnière -, megöl a halál gondolata. Szüntelenül erre gondolok, és szüntelenül belehalok. Borzaszt a halál, nem önmagában, mert hiszen a halál semmi, hanem azért, ami követi: a túlvilági életért. Hiszek benne; hiszek, bizonyos vagyok a halhatatlanságomban. Ész, ösztön, tudás, kinyilatkoztatás minden igazolja az el nem pusztuló lélek létezését, minden olyannak bizonyítja az ember természetét, eredetét, végcélját, ahogy az egyház tanítja. Keresztény vagyok, hiszek az örök kínokban. Ezeknek a kínoknak rettentő képe szüntelenül üldöz; félek a pokoltól, és ez a minden más érzésnél

erősebb félelem lerombolja bennem a reményt és mindazokat az erényeket, amik az üdvösséghez szükségesek, és odadob annak az ítéletnek, amelytől éppen rettegek. A kárhozattól való félelem elkárhoztat, a pokoltól való borzalom pokolra juttat, és már élve, előre érzem az örök kínokat. Nincs a világon az enyémhez hasonló kínszenvedés, nincs olyan, amely kegyetlenebbül sújtana évről évre, napról napra, óráról órára, mert minden nap, minden perc közelebb visz ahhoz, ami elrémit. Az életem egyetlen, rémülettel, borzalommal teljes haldoklás.

Mikor e szavakat mondta, a törvényszék elnöke kezével csapkodta a levegőt, mintha el akarta volna távolítani a kiolthatatlan lángokat, amelyekkel körülvéve érezte magát.

- Irigyellek, édes barátom - sóhajtott Larive du Mont. - Te még boldog vagy hozzám képest; engem is a halál gondolata marcangol; de milyen különböző ez a gondolat a tiédétől, és mennyivel borzalmasabb! Tanulmányaim, megfigyeléseim, az összehasonlító bonctan állandó gyakorlása és az anyag szerkezete körül folytatott gondos kutatások nagyon is meggyőztek arról, hogy ezek a szavak: lélek, szellem, halhatatlanság - csak fizikai jelenségeket vagy ezeknek a jelenségeknek a tagadását jelentik; és hogy ránk nézve az élet vége az öntudat vége is, végül, hogy a halál befejezi teljes megsemmisülésünket. Ami az élet után következik, annak a kifejezésére nincs szó, mert a nemlét, amelyet erre használunk, csak a tagadás jele az egész természettel szemben. A nemlét egy végtelen semmi, és ez a semmi elborít bennünket. Onnan jövőnk, oda megyünk; két nemlét között olyanok vagyunk, mint kagylóhéj a tengeren. A nemlét, ez a lehetetlen és a bizonyos; nem lehet felfogni, és mégis van. Látnod, az emberek szerencsétlensége, szerencsétlensége és bűne, hogy fölfedezték ezeket a dolgokat. A többi állat nem tudja; nekünk sem kellett volna megtudni soha. Lenni, és nem lenni többé! Ettől a borzalmas gondolattól égnek mered minden hajam szála; nem hagy nyugton soha. Az, ami nem lesz, elrontja, tönkreteszi azt, ami van; s a nemlét már előre elnyel. Kegyetlen képtelenség! Benne érzem, benne látom magamat.

- Én sajnálatra méltóbb vagyok nálad - felelte La Galissonière. - Ahányszor csak kimondod ezt a szót, ezt a ravasz és gyönyörűséges szót, hogy nemlét, az édessége simogatja a lelkeket, és mint a beteget a párnája, kecsget az álom és a nyugalom ígéretével.

Larive du Mont így folytatta:

- Az én szenvedésem tűrhetetlenebb a tiednél, mert az átlagember elviseli az örök pokol gondolatát, és nem közönséges lelkierő kell ahhoz, hogy istentagadó legyen valaki. A vallásos nevelés, a misztikus gondolkodás vitt arra, hogy félj az élettől és gyűlöld. Te nemcsak keresztény és katolikus vagy; jansenista vagy, és kebledben hordod azt a mélységet, amelynek Pascal járt a szélén. Én, én szeretem az életet, ennek a világnak az életét, az életét, úgy, amint van, ezt a kutya életet! Szeretem, ámbár brutális, silány, durva; szeretem, ámbár mocskos, piszkos, züllött; szeretem, ámbár ostoba, bárgyú, kegyetlen; szeretem erkölcstelenségében, aljasságában, gazságában, piszkaival, csúfságaival, bűzeivel, korrupcióival, fertőzéseivel. Mikor érzem, hogy kicsúszik a kezemből és elfut előlem, reszketek, mint a gyáva, és megbolondulok a kétségbeeséstől.

...Vasárnap, ünnepnapokon szaladgálok a népes városrészekben; belekeveredem az utcákon hömpölygő tömegbe, befurakodom a férfiak, asszonyok, gyermekek csődületeibe, a kóbor énekesek körül vagy kókler-bódék előtt; odadörzsölődzöm a piszkos szoknyákhoz, a zsíros ujjasokhoz; beszívom az izzadság, a haj, a lélegzetek erős és meleg szagát. Úgy érzem, mintha az életnek e nyüzsgésében messzebb lennék a haláltól. Hallok egy hangot, amely így szól hozzám: „Azt a félelmet, amit beléd öntök, csak én fogom meggyógyítani; azt a fáradtságot, amelyet fenyegetéseim miatt érzel, csak nálam fogod kipihenni...” De nem akarom! Nem akarom!

- Ó, jaj! - sóhajtott a törvényszéki elnök. - Ha életünkben ki nem gyógyulunk a lelkünket romboló betegségekből, a halál nem fog nyugalmat adni.

- És ami feldühít - kezdte újból a tudós -, hogy mikor mind a ketten meghaltunk már, még csak az az elégtételesem sem lesz meg, hogy azt mondhassam neked: „Látod, La Galissonnière! Nem csalódtam: nincs semmi.” Nem büszkélkedhetem, hogy igazam volt. És te, te sohasem fogsz kiábrándulni a hitedből. Micsoda árat fizetünk az elméért! Te szerencsétlen vagy, barátom, mert nagyobb és erősebb az elméd, mint az állatoké és az emberek nagy részéé. És én még nálad is szerencsétlenebb vagyok, mert bennem több a tehetség.

Quatrefeuilles, aki elcsípte egy-egy töredékét ennek a párbeszédnek, nem is lepődött meg rajta túlságosan.

- Ezek szellemi kínok - mondta -, lehet, hogy kegyetlenek, de nemigen általánosak. Engem inkább a közönséges szenvedések nyugtalanítanak, a test bajai és nyomorúságai, szerelmi bánat és pénzhiány - ezek teszik olyan nehezzé a kutatásunkat.

- Azonkívül - figyelmeztette Saint-Sylvain - ez a két úr nagyon erőszakosan kényszeríti saját tanait, hogy boldogtalanná tegyék. Ha La Galissonnière tanácskoznék egy jó jezsuita páterrel, hamarosan megnyugodhatnék; és Larive du Mont tudhatná, hogyan lehet az ember istentagadó olyan vidáman is, mint Lucretius és annyi gyönyörűséggel, mint André Chénier. Ismételje el Larive du Mont Homérosz versét: „Meghalt Patroklosz is, aki többet ért nálad” - és egyezzek bele szívesebben, hogy egy napon követni fogja mestereit, az antik filozófusokat, a reneszánsz humanistáit, a modern tudósokat és másokat, akik többet értek nála. „Ha Páris, ha Heléna, kell, hogy kínban haljon meg...” - mondja François Villon. „Mind halandók vagyunk” - ahogy Cicero mondja. „Mind meghalunk” - mondja az az asszony, akinek okosságát a Szentírás dicsérte a Királyok második könyvében.

9

Boldogít-e a szerelem?

A királyi parkba mentek vacsorázni, arra az előkelő sétahelyre, amely olyasmi volt Kristóf király fővárosában, mint Párizsban a Bois de Bouleogne, Brüsszelben a Cambre, Londonban a Hyde Park, Berlinben a Tiergarten, Bécsben a Práter, Madridban a Prado, Firenzében a Cascine, Rómában a Pincio. A szabadban ülve, a vacsorázók fényes serege között körüljárták tekintetüket a nagy, tollas, virágos kalapokon, a gyönyör, a szerelem nyugtalan rejtekein, a galambdúcokon, amelyek felé a vágyak repültek.

- Azt hiszem - szólalt meg Quatrefeuilles -, itt van, amit keresünk. Megesett velem is, mint mással, hogy szerettek: ez a boldogság, Saint-Sylvain; még ma is azon tűnődöm, nem ez-e az ember egyetlen boldogsága; és bár most egy olyan hólyag súlyát hordom, amely jobban meg van rakva kövekkel, mint egy bányából jövő talyiga, vannak napjaim, amikor olyan szerelmes vagyok, akár húszéves koromban.

- Én - felelte Saint-Sylvain -, én asszonygyűlölő vagyok. Nem bocsátom meg a nőknek, hogy egy nemhez tartoznak a feleségemmel. Tudom, hogy valamennyi kevésbé ostoba, kevésbé rossz és kevésbé csúnya nála, de már az is sok, hogy valami közös tulajdonságuk van.

- Hagyjuk ezt, Saint-Sylvain. Mondom neked, itt van, amit keresünk, és csak a kezünket kell kinyújtani, hogy elérjük.

És egy nagyon szép emberre mutatva, aki egyedül ült egy kis asztalnál, így szólt:

- Ismered Jacques Navicelle-t. Tetszik az asszonyoknak; minden asszonynak tetszik. Ha ez nem boldogság, akkor nem értek a dologhoz.

Saint-Sylvain úgy vélekedett, hogy meg kell győződnie erről. Asztalukhoz hívták Jacques Navicelle-t, és vacsora közben bizalmasan csevegtek vele. Hússzor is tudakozódtak a boldogságról, hosszú köntörfalazásokkal és hirtelen fordulatokkal, nyíltan és rejtve, sejtetve és egészen őszintén, de semmit sem tudhattak meg asztaltársuktól, akinek előkelő modora és szeretetre méltó arca sem örömet, sem bánatot nem fejezett ki. Jacques Navicelle szívesen csevegett, nyíltan és természetesen mutatkozott: még vallomásokat is tett, de ezek is csak elburkolták titkát, és még megfejthetetlenebbé tették. Kétségtelen, hogy szeretik; de boldoggá teszi ez, vagy boldogtalanná? Mikor a gyümölcshöz értek, a király két inkvizitora lemondott arról, hogy ezt megtudja. A harcban kifáradva; csak éppen azért beszéltek már, hogy mondjanak valamit, és magukról beszéltek. Saint-Sylvain a feleségéről, és Quatrefeuilles a maga kövéréről, amelynek révén Montaigne-hoz hasonlított. Likőr-ivás közben történetkébe fogtak; elmondták Bérille-né esetét, aki pékinasnak öltözve, fején kosárral szökött ki egy különszobából; Débonnaire tábornok és Bildermann báróné történetét; Vizire miniszter és Cérés asszony dolgát, akik Antonius és Kleopátra módjára csókokban olvasztottak szét egy egész császárságot - és több más, régi meg új történetet. Jacques Navicelle egy keleti mesét mondott el.

- Egy fiatal bagdadi kereskedő - kezdte - egy reggel ágyában fekvé, nagyon szerelmesnek érezte magát, és hangos kiáltással kívánta, bárcsak minden nő őt szeretné. Egy dzsinn meghallotta, megjelent előtte, és így szólt hozzá: „A kívánságod máris teljesült. Mától fogva minden asszony szeretni fog.” Az ifjú kereskedő tüstént boldogan ugrott ki ágyából, és kimeríthetetlen, változatos gyönyörök reményében ment ki az utcára. Alig tett néhány lépést, mikor egy rémes vénasszony, aki bort fejtett a pincéjében, heves szerelemre lobbant a látásán, és csókokat dobált felé a szelelőablakon át. Undorral fordította el fejét, de az öregasszony a lábszáránál fogva berántotta a pincébe, és húsz évig tartotta ott bezárva.

Jacques Navicelle éppen befejezte meséjét, amikor egy pincér jött, és jelentette, hogy várják. Fölkelt, és sötét tekintettel, lehajtott fejjel a kert rácsa felé ment, ahol egy kocsi mélyén egy meglehetősen viaszszíves arc várta.

- Saját történetét mondta el - szólt Saint-Sylvain. - A fiatal bagdadi kereskedő ő maga.

Quatrefeuilles fejére csapott:

- Hiszen mondták is nekem, hogy egy sárkány őrzi: elfelejtettem!

Későn tértek vissza a palotába, s nem vittek más inget, mint a magukét; Kristóf királyt és La Poule asszonyt együtt találták, amint forró könnyek között hallgattak egy Mozart-szonátát.

A királyról La Poule asszonyra is ráragadt a mélabús hangulat; sötét gondolatokkal foglalkozott, és bolond félelmek bántották. Azt hitte, hogy üldözik, és utálatos mesterkedések áldozatául esett; örökös félelemben élt, hogy megmérgezik, és kényszerítette cselédeit, hogy minden tál ételét kóstolják meg előtte. A haláltól való rettegés és az öngyilkosság vágya érzett rajta. A király állapotát még inkább elrontotta azé a nőé, akivel e szomorú napokat töltötte.

- A festők - mondta V. Kristóf - átkozott gaz mesteremberek. Valami megindító szépséget adnak a síró nőnek, és az Andromakékat, az Artemizeket, a Magdolnákat, a Héloïse-okat könnyekkel feldíszítve mutatják meg nekünk. Van Adrienne Lecouvreurról egy arcképem, Cornelia szerepében, amint könnyeivel öntözi Pompeius hamvait: imádásra méltó. És mihelyt La Poule asszony sírni kezd, az arca rángatózik, az orra kivörösödik: ijesztően csúnya.

Ez a szerencsétlen fejedelem, aki már csak a gyógyulást hozó ing várásában élt, szidta Quatrefeuilles-t és Saint-Sylvaint hanyagságuk ügyetlenségük és balszerencsájuk miatt - talán arra számítva, hogy a három szemrehányás közül legalább az egyik igazságos lesz.

- Meg hagytok halni, éppen úgy, mint a doktoraim, Machellier és Saumon. De nekik ez a mesterségük. Tőletek egyebet vártam; számítottam az eszetekre és a hűségtekre. Látom, hogy tévedtem. Visszajönni eredmény nélkül! Nem szégyenlitek magatokat? Hát olyan nehéz a küldetésteket végrehajtani? Olyan nagy dolog megtalálni egy boldog ember ingét? Ha még ennyit sem tudtok, akkor ugyan mire vagytok jók? Az ember csak maga szolgálhatja jól magát. Ez áll a magánemberre is, de még inkább a királyra. Ebben a pillanatban elindulok megkeresni azt az inget, amit ti nem tudtok fölfedezni.

Azzal ledobta sipkáját és hálókabátját, ruháit követelte.

Quatrefeuilles és Saint-Sylvain megpróbálták visszatartani.

- Felség, az ön állapotában, micsoda meggondolatlanság!

- Felség, éjfél elmúlt!

- Azt hiszitek talán - kérdezte a király -, hogy a boldog emberek a tyúkokkal feküsznek? Nincsenek már örömtanyák a fővárosomban? Nincsenek többé éjjeli vendéglők? A rendőrfőnököm bezáratott minden lebujt: nincsenek azért mégis nyitva? De nem is kell ezeket végigjárnom. Megtalálom az utcán, a padokon is, amit keresek.

V. Kristóf, alighogy felöltözött, átlépett La Poule asszonyon, aki görcsökben fetrengett a földön, lerohant a lépcsőn, és átszaladt a kerten. Quatrefeuilles és Saint-Sylvain elképedve, távolról, csöndben követték.

10

Boldogság-e, ha semmit sem érez többé az ember?

Amint kiért a vén szilfák árnyékolta országútra, amely a királyi parkot szegélyezte, észrevett egy csodás szépségű fiatalembert, aki egy fához támaszkodva, vidám arckifejezéssel nézte a tiszta égre ragyogó és rejtelmes jegyeiket rajzoló csillagokat. A szellő meglobogtatta fürtös haját, tekintetében az égi ragyogások visszfénye csillogott.

„Megtaláltam!” - gondolta a király.

Odalépett a nevető, gyönyörű ifjúhoz, aki egy kissé megrezzent a láttára.

- Sajnálom - szólt az uralkodó -, hogy meg kell zavarnom az ábrándozását. De rám nézve életbevágó fontosságú kérdést kell önhez intéznem. Ne tagadja meg a választ egy olyan embertől, aki talán szintén lekötelezi önt, és nem lesz háládatlan. Uram, boldog ön?

- Az vagyok.

- Semmi híja a boldogságának?

- Semmi. Persze nem volt ez mindig így. Mint minden ember, én is éreztem az élet keserűségét, és talán erősebben éreztem, mint az emberek legnagyobb része. Nem származott különleges helyzetemből, sem véletlen körülményekből, hanem olyan alap-okból, amely minden emberrel, minden élőlényel közös; nagyon sok kínos érzést ismertem meg; de most már ez egészen eloszlott. Tökéletes nyugalmat, édes vidámságot élvezek; minden megelégedettségé, derűvé, mélységes elégtételnyeréssé vált bennem; valami könnyed öröm hat át egészen. Életem legszebb pillanatában lát, uram, és ha már a sors összehozott bennünket,

legyen tanúja boldogságomnak. Szabad vagyok végre, ment minden félelemtől, rettegéstől, mely megszállja az embereket, minden becsvágytól, mely emészti, és minden kába reménytől, mely megcsalja őket. Fölötte állok a szerencsének: kimenekülök az emberek két legyőzhetetlen ellenségének, az időnek és a térnek hatalmából. Kihívhatom a végzetet. Föltétlen boldogság az enyém, és összevegyülök az istenséggel. És ez a boldog állapot az én művem; egy elhatározásom eredménye, mely olyan bölcs, olyan jó, olyan szép, olyan erényes, olyan célravezető, hogy aki végrehajtja, istenné teszi magát.

- ...Örömben úszom, fenséges mámor fog el. Tökéletes öntudattal és jelentésének magasztos teljességében ejtem ki minden mámornak, lelkesedésnek, minden elragadtatásnak bűvös szavát: „Nem ismerem többé magamat!”

Elővette az óráját.

- Itt az idő. Isten önnel!

- Még egy szót, uram. Ön megmenthet engem. Én...

- Csak az van megmentve, aki az én példámat követi. Hagyjon el. Isten önnel!

Azzal az ismeretlen bátor, fiatalos léptekkel beszaladt az utat szegélyező erdőbe. Kristóf nem akarta megérteni, és követte: abban a pillanatban, amikor beért a bozótba, lövést hallott, szétválasztotta az ágakat, és meglátta a boldog ifjút a fűben fekvő halántékát golyó járta át, és a revolverét még jobb kezében tartotta.

A király e látványra ájultan esett össze. Quatrefeuilles és Saint-Sylvain odaszaladtak, magához térítették, és a palotába vitték. Kristóf tudakozódott az ifjú után, aki szeme előtt találta meg ezt a kétségbeesett boldogságot. Megtudta, hogy nemes, gazdag család leszármazottja volt, éppen olyan okos, mint szép, s állandó kegyeltje a sorsnak.

11

Sigismond Dux

Quatrefeuilles és Sain-Sylvain másnap, a gyógyító erejű ing keresése közben gyalog ment végig a Constitution utcán, és találkozott Cécile grófnővel, aki egy kottásboltból jött ki. Elkísérték a kocsijához.

- Quatrefeuilles úr, nem láttuk tegnap Quilleboeuf professzor klinikáján; önt sem, Saint-Sylvain úr. Sajnálhatják, hogy nem jöttek el; nagyon érdekes volt. Quilleboeuf professzor meghívta az egész előkelő világot, csupa válogatott embert az ötórás operációjára, egy bájos petefészek-kiirtásra. Volt virág, toalett, zene; fagyaltot szolgáltak fel. A professzor bámulatosan elegáns és kecses volt. Mozgófénykép-felvételeket is csináltatott.

Quatrefeuilles-t nem lepte meg túlságosan ez a leírás. Tudta, hogy Quilleboeuf professzor fényűzés és multság közepette operál; el is kérte volna az ingét, ha pár nappal azelőtt nem látja vigasztalhatatlannak a hírneves sebészt, mert nem operálhatta meg a nap két legnagyobb nevezetességét: a német császárt, aki Hilmacher professzorral vágatott ki egy kelést, s Folies Bergère törpe nőjét, aki száz szöveget nyelt el, de nem akarta, hogy felvágják a gyomrát, és ricinusolajat vett be.

Saint-Sylvain, megállapodva a kottásbolt kirakata előtt, Sigismond Dux mellszobrát nézegette, és hangosan felkiáltott:

- Megvan, akit keresünk. Ez a boldog ember!

A rendkívül hű mellszobor szabályos, nemes vonásokat mutatott, egyikét ama harmonikus és telt arcoknak, amelyek egy földgömbhöz hasonlítanak. Noha erősen kopasz és öreg volt már, a nagy zeneszerző bájosnak és fenségesnek látszott a szobron. Homloka úgy domborodott, mint egy templom kupolája, de kissé vastag orra valami érzéki és világias erőteljességgel helyezkedett el alatta; nyírott szakállja nem rejtette el húsos ajkát, szerelemre és borra sóvárgó száját. És ez hű képe volt annak a lángelmének, aki a legjámborabb oratóriumokat s a legszenvedélyesebb és legérzékibb drámai zenét komponálta.

- Hogy nem gondoltunk - folytatta Saint-Sylvain - Sigismond Duxra? Ő olyan tökéletes, óriási dicsőséget élvez, ügyesen kihasználja ennek minden előnyét, s éppen elég bolond, hogy megkímélje magát az előkelő helyzet kényszerűségeitől és unalmától; a legspirituálisabb és legérzékibb lángelme, boldog, mint egy isten, nyugodt, mint egy állat; aki megszámlálhatatlan szerelmeiben a legkényesebb finomkodással a legdurvább cinizmust párosítja össze!

- Gazdag temperamentum - mondta Quatrefeuilles. - Az inge csak jót tehet őfelségének. Menjünk, szerezzük meg.

Nagy, kongó hallba vezették őket; olyan volt, mint egy zenés mulatóhely terme. Három lépcsőfoknyi magasságban orgona takarta el számtalan sípjával a fal egyik oldalát. Sigismond Dux dózse-sipkában, brokát dalmatikában dallamokat rögtönzött, és ujjai alatt lélekzavaró, szívmelegítő hangok keletkeztek. A bíborral bevont három lépcsőfokon egy sereg heverő asszony vonaglott lábainál, szépségesek, bájosak, magasak, törékenyek és kígyószerűek, vagy gömbölyű és keménytestűek - mind egyformán szépek, vágytól és szerelemtől lángolva. Az egész hallban fiatal amerikai leányok, zsidó bankárok, diplomaták, táncosnők, énekesnők, katolikus, anglikán és buddhista papok, szerezsen uralkodók, zongorahangolók, riporterek, lírai költők, impresszáriók, fényképészek, asszonynak öltözött férfiak és férfinak öltözött asszonyok reszkető serege összeborulva, összezavarva, összekeverve, egyetlen imádó tömeget alkotott, s efölött az oszlopokra mászva, a kandeláberekben ülve, a csillárokra akaszkodva fiatal és élénk hódolók nyüzsögtek. Az óriási sokadalom mámorban úszott, és mindezt úgy hívták, hogy meghitt matiné.

Az orgona elhallgatott. Valóságos asszonyáradat borította el a mestert, aki egy-egy pillanatban félig bukkant ki belőle ragyogó csillag gyanánt, aztán megint elmerült benne. Kedves, hízelkedő, érzéki, sima volt. Szeretetre méltó, nem hiúbb a kelleténél, nagy, mint a Mont-Blanc, és bájos, mint egy amorett; ha mosolygott, szürke szakállja mögül gyerekfogak villantak elő; mindenkinek könnyű és elbűvölő dolgokat mondott, amiket meg sem lehetett jegyezni, annyira finomak voltak, és így a bájuk tökéletes épségben maradt, rejtelmes voltuktól megsejtezve. Éppen olyan kedves és jó volt a férfiakhoz is; Saint-Sylvaint meglátva, háromszor megcsókolta, és biztosította, hogy szívből szereti; a király titkára nem is vesztegette idejét: egy pillanatnyi bizalmas beszélgetést kért a király megbízásából, és megmagyarázva neki, hogy milyen fontos küldetésben jár, így szólt hozzá:

- Mester, adja ide nekem az in...

Megakadt, észrevevén, hogy Sigismond Dux vonásai hirtelen eltorzultak. Egy verkli a *Nárcisz-polkát* játszotta az utcán. És a nagy ember már az első ütemek hallatára elsápadt. Ezt a *Nárcisz-polkát*, az év divatos dallamát, egy Bouquin nevű ismeretlen, rongyos kocsmai hegedűs szerezte. És a negyven esztendő dicsőségével és szerelmével koszorúzott mester nem tudta elviselni, hogy a népszerűség egy sugara Bouquinre is tévedjen; tűrhetetlen sérelemnek érezte ezt. Az Úristen maga is féltékeny, és szomorkodik az emberek hálátlanságán. Sigismond Dux belebetegedett, valahányszor a *Nárcisz-polkát* hallotta. Hirtelen otthagya Saint-

Sylvaint, tömjénezői tömegét, az ájuldozó asszonyok nagyszerű nyáját, és öltöző szobájába rohant, epét hányni.

- Szánandó ember - sóhajtott Saint-Sylvain.

És Quatrefeuilles-t magával húzva, elhagyta a szerencsétlen zeneszerző házát.

12

Erény- e a bűn?

Tizennégy hónapon át reggeltől estig és estétől reggelig tűvé tették a várost és környékét, megfigyelve, vizsgálgatva, kérdezgetve - mindhiába. A király, akinek ereje napról napra fogyott, akinek most már volt fogalma az efféle kutatás nehézségéről, megbízta belügyminiszterét, hogy szervezzen rendkívüli bizottságot, Quatrefeuilles, Saint-Sylvain és Froidefond vezetése alatt, amelynek feladata lesz - teljhatalommal felruházva - titkos kutatást indítani a királyság boldog emberei után. A rendőrfőnök, engedve a miniszter felszólításának, legügye- sebb titkosrendőreit bocsátotta a bizottság rendelkezésére, és a fővárosban hamarosan akkora buzgalommal és hévvel kutatták a boldog embereket, mint más országokban a gonosztevőket és anarchistákat. Ha egy polgárnak szerencsés híre volt, tüstént följelentették, kikémlelték, körülhálózták. Két rendőr állandóan a boldogsággal gyanúsított egyének ablaka alatt kopogott nagy, szöges cipőjével. Ha egy nagyvilági ember páholyt bérelt az operában, rögtön ügynökök kezdtek rá. Ha egy istállótulajdonos lova nyert a versenyen, rendőri felügyelet alá került. Minden találkahelyen egy, a portás szobájában elhelyezett tisztviselő vezetett jegyzéket az érkezőkről. És a rendőrfőnök ama megfigyelése alapján, hogy az erény boldogít, hasonló- képpen följelentették és gondos vizsgálat alá vetették a jóteendő embereket, az emberbaráti intézmények alapítóit, a nagylelkű mecénásokat, az elhanyagolt és hű feleségeket, az önfeláldozó, hősllekű, vértanúságot szenvedő polgárokat.

Ez a felügyelet ránehezedett az egész városra; de az okát nem is sejtette senki. Quatrefeuilles és Saint-Sylvain senkivel sem közölte, hogy boldogsággal telített inget keresnek; amint mon- dottuk már, attól való féltükben, nehogy becsvágyó vagy kapzsi emberek, tökéletes boldog- ságot tettetve, szerencséthozó ing gyanánt egy nyomorúsággal, bánattal, gonddal átitatott alsó- ruhát szolgáltatassanak át a királynak. A rendőrség kivételes rendszabályai nyugtalanná tették a magasabb köröket, és bizonyos erjedést figyeltek meg a városban. Sok nagy tiszteletnek örvendő hölgy kompromittálódott, és botrányok törték ki.

A bizottság minden délelőtt a királyi könyvtárban ülésezett, Quatrefeuilles elnöklete alatt, Trou és Boncassis rendkívüli államtanácsosok részvételével. Minden ülésen átlag ezeröttszáz iratcsomót vizsgáltak át. Négy havi ülésezés után még nem bukkantak boldog emberek nyomára.

Mikor Quatrefeuilles, az elnök, panaszkodott emiatt, Boncassis így kiáltott fel:

- Sajnos, a bűnök szenvedéssel járnak, márpedig minden embernek vannak bűnei.

- Nekem nincsenek - sóhajtott Chaudesaigues - és ezért vagyok kétségbeesve. Bűn nélkül az élet nem egyéb, mint unalom, levertség, szomorúság. A bűn az egyetlen szórakozás, amelyet élvezni lehet ezen a világon: a bűn az élet szíve, a lélek sava, a szellem szikrája. Sőt a bűn az egyetlen eredetisége, egyetlen teremtképessége az embernek; kísérllet a természetnek a természet ellen való berendezésére, az emberi uralom trónraültetésére az állati uralom helyett; emberi teremtkésre az ismeretlen eredetű teremtkéssel szemben; tudatos világra az általános

öntudatlanság közepette; a bűn az egyetlen igazi birtoka az embernek; valóságos apai öröke, valódi erénye a szó tulajdonképpeni értelmében, mert az erény a férfi tette (*virtus, vir*²⁷).

...Megkísérletem, hogy felébresszem magamban: nem voltam rá képes: tehetség kell és megfelelő természet. A magunkra erőszakolt bűn nem bűn.

- Ej - kérdezte Quatrefeuille - mit nevez ön bűnnek?

- Bűnnek nevezem az állandó hajlamot az iránt, amit a tömeg rendellenesnek és rossznak tekint; vagyis az egyéni erkölcsant, egyéni erőt, egyéni erényt, a szépséget, a hatalmat, a lángelmét.

- Akkor jól van! - mondta Trou tanácsos. - Fő, hogy megértsük egymást.

De Saint-Sylvain hevesen támadta a könyvtáros vélekedését.

- Ne beszéljünk bűnökről, amikor önben nincsenek - mondta -, ön nem tudja, mi az. *Bennem* van: van többféle is, és biztosíthatom, hogy kevesebb kielégülést, mint kellemetlenséget szerzek velük. Semmi sem olyan kínos a világon, mint egy bűnös hajlam. Az ember kínlódik, kesereg, kimeríti az erejét, hogy kielégítse - és ha kielégítette, végtelen undort érez.

- Nem beszélne így, uram - felelte Chaudesaigues -, ha szép bűnei volnának, nemes, büszke, hatalmas, emelkedett, igazán erényes bűnei. Ön, uram, nem komoly ócsárlója az isteneknek!

Saint-Sylvain eleinte megsértődött e szavakra, de a könyvtáros megmagyarázta neki, hogy ezekben semmi sértés nincs. Saint-Sylvain szívesen elhitte, és nyugodtan, szilárdan mondta ki ezt a gondolatát:

- Sajnos, az erény éppen úgy, mint a bűn, s a bűn éppen úgy, mint az erény, csak erőlködés, kényszer, küzdelem, gond, munka, kimerülés. És ezért vagyunk mi boldogtalanok.

De Quatrefeuille, az elnök, panaszkodott, hogy szétszakad a feje.

- Uraim - mondta -, ne okoskodjunk! Nem arra vagyunk teremtvé.

És bezárta az ülést.

Ebből a boldogságügyi bizottságból is az lett, ami minden parlamenti és parlamenten kívüli bizottságból, minden időben és minden országban: semmire sem ment, és öt esztendei ülés után feloszlott anélkül, hogy bármi hasznos eredménnyel dicsekedhetett volna.

A király nem lett jobban. A neuraszténia Proteuszként változó formákban gyötörte. Arról panaszkodott, hogy minden szerve vándorútra kelt, és érzi, hogy szüntelenül mozognak a testében, szokatlan helyekre kerülnek el: a veséje a nyeldekklőjébe, a szíve a lábikrájába, a belei az orrába, a mája a torkába, az agyveleje a gyomrába.

- Nem képzelik - tette hozzá -, milyen kínos érzések ezek, és milyen zavart okoznak az ember gondolataiban.

- Felség - felelte Quatrefeuille -, azt annál inkább fel tudom fogni, mert fiatal koromban gyakran megtörtént velem, hogy a gyomrom a fejembe szállt, s elképzelhető, hogy ez milyen fordulatot adott gondolataimnak. Matematikai tanulmányaim nagyon megsínylették a dolgot.

Minél rosszabbul érezte magát Kristóf, annál hevesebben követelte a gyógyító inget.

²⁷ *Virtus*: latinul erény; *vir*: férfi.

- Újra azt kezdem hinni - mondta Saint-Sylvain Quatrefoilles-nek -, hogy csak azért nem találtuk meg, mert rosszul kerestük. Határozottan hiszek az erényben, és hiszek a boldogságban. Ezek elválaszthatatlanok. Mindkettő ritka. Mindkettő elrejtőzik; rájuk bukkanunk majd messze vidékek alacsony kunyhóiban. Ha hiszel szavamnak, leginkább a hegyes, kopár vidéken, a mi Szavojánkban, a mi Tirolunkban keressük.

Két hét múlva átfutottak már hatvan hegyi falut, de boldog emberrel nem találkoztak. A városokat sorvasztó nyomorúságok minden fajtáját megtalálták ezekben a kunyhókban, ahol az emberek durvasága és tudatlansága még kegyetlenebbé tette a nyomorúságot. Itt az éhség és a szerelem, a természetnek e két ostora, erősebb és szaporább csapásokat mért a halandókra. Láttak fősvény gazdákat, féltékeny férjeket, hazug asszonyokat, méregkeverő szolgálokat, gyilkos béreslegényeket, vérfertőző apákat, gyermekeket, akik nagyapjuk fejére borították a sütőteknőt, mikor a kemence zugában szunyókált. Ezek a parasztok csak a részegségben találtak gyönyörűséget; még az örömük is durva volt, a játékaik kegyetlenek. Ünnepeik véres verekedésekkel végződtek.

Amikor egyre jobban megfigyelték őket, Quatrefoilles és Saint-Sylvain elismerték, hogy ezeknek az embereknek az erkölcsi nem lehetnek sem jobbak, sem tisztábbak; a fukar föld őket is fukarrá teszi; a durva élet őket is eldurvítja mások és saját bajaikkal szemben; és hogyha féltékenyek, kapzsiak, csalók, hazugok és folyvást egymás becsapásán törik az eszüket - ez csak természetes következménye szűkölködésüknek és nyomorúságuknak.

- Hogyan hihettem egy percig is - tűnődött Saint-Sylvain -, hogy a boldogság a kunyhóban lakik? Ez csak a klasszikus nevelés hatása lehetett. Vergilius *Georgicon* című mezőgazdasági költeményében azt mondja, hogy a földművelők boldogok volnának, ha ismernék a boldogságukat. Szóval bevallja, hogy nincs tudomásuk róla. És valójában Augustusnak, a császárság kitűnő szervezőjének parancsára írta ezt, aki félt, hogy Róma kifogy a kenyérből, és be akarta népesíteni a vidéket. Vergilius éppen olyan jól tudta, mint mindenki, hogy a paraszt élete kínszenvedés. Hésziadosz borzalmas képet fest róla.

- Az az egy bizonyos - mondta Quatrefoilles -, hogy a legényeknek és leányoknak minden vidéken egyetlen vágya: a városba szegődni. A partvidéken a lányok arról álmodoznak, hogy a szardíniagyárakba jussanak. Széntermelő helyen a fiatal parasztok egyébre sem gondolnak, mint hogy leszálljanak a bányába.

Az egész hegységben egy ember őrizte meg gyermeki mosolyát a gondterhes homlokok és keserű arcok között. Nem tudta művelni a földet, az állatok őrzésére is alkalmatlan volt; nem tudott semmit abból, amit a többi ember tud; értelmetlenül beszélt összevissza, és egész nap egy kis dallamot énekelt, amelyet sohasem fejezett be. Mindentől el volt ragadtatva. Mindenhol istenien érezte magát. Ruhája furcsán összeválogatott ezerszínű rongyokból állott. A gyerekek csúfolódva követték; de mert azt tartották róla, hogy szerencsét hoz, nem bántotta senki, és megadták neki azt a keveset, amire szüksége volt. Hurtepoix volt ez, a bamba. A küszöbön evett a kiskutyákkal, és szénapadláson hált.

Saint-Sylvain megfigyelte, hogy boldog; gyanította, hogy aligha ok nélkül tartják a környéken szerencsét hozónak - tehát hosszas gondolkodás után megkereste, hogy elvegye tőle az ingét. Leborulva, könnyekben ázva találta a templom előcsarnokában.

Hurtepoix éppen akkor tudta meg Jézus Krisztus halálát, akit az emberek üdvösségeért keresztre feszítettek.

Leértek egy faluba, ahol a bíró kocsmáros volt. A király két tisztje asztalukhoz ültette a gazdát: itallal kínálták, és tudakozódtak nála, nem ismer-e véletlenül egy boldog embert.

- Urak - felelte a kocsmáros -, menjenek el abba a faluba, amelynek fehér házait ott a völgy másik felén látják, a hegy oldalára kapaszkodva, és látogassák meg Miton plébánost; nagyon szívesen fogadja önöket: majd az ő házában boldog embert találnak, aki meg is érdemli a boldogságot. Két óra alatt megtehetik az utat.

A bíró felajánlotta nekik a lovait. Ebéd után elindultak.

Az első kanyarodónál egy jobbfajta lovon ülő fiatalember csatlakozott hozzájuk, akinek ugyanarra vitt az útja.

Nyílt, vidám, egészséges arca volt. Beszélgetésbe eredtek vele.

Megtudván tőlük, hogy Miton plébánoshoz igyekeznek, így szólt:

- Mondják meg neki, hogy köszöntetem. Én egy kicsit följebb megyek, Sizaraie-be; ott lakom, szép legelők között. Sietek, hogy mentül előbb hazaérjek.

Elmondotta, hogy felesége a legszeretnivalóbb, legjobb asszony a világon, hogy két ragyogó szépségű gyermekkel ajándékozta meg, egy fiúval meg egy leánnyal.

- A városból jövök - tette hozzá vidám hangon - és szép ruhának valót hozok, szabásmintákkal és divatképekkel, amiken látni lehet, hogyan fest a kész ruha. Alice (ez a neve a feleségemnek) nem is sejtí, milyen ajándékot szántam neki. Jól becsomagolva adom majd oda; öröm lesz nézni, hogy igyekszik türelmetlen ujjaiával kibontani a zsineget. Örülni fog, el lesz ragadtatva; tiszta fényben ragyogó szemét rám emeli, és megcsókol. Boldogok vagyunk, Alice meg én! Négy éve, hogy összeházasodtunk, és napról napra jobban szeretjük egymást. Nekünk vannak a legdúsabb rétjeink az egész vidéken. Béreseink is boldogok; jól aratnak és jól táncolnak. Jöjjenek el hozzánk valamelyik vasárnap az urak; isznak majd a mi fehér borocskánkából, és látják táncolni a vidék legcsinosabb lányait és legderekabb legényeit, akik fölkapják a táncosnőjüket, és úgy röpitik, mint a pihét. A házunk félóránnyira van innét. Jobbra kell fordulni ott a két szikla közt, amiket ötven lépésnyire látnak maguk előtt - Zergelábnak hívják őket -, aztán átmegy az ember a hegyipatak fölé emelt hídon, és keresztülág azon a kis fenyőerdőn, amely megvéd bennünket az északi szélről. Félóra sem telik bele, viszontlátom az én kis családomat, és nagyon boldogok leszünk mind a négyen.

- El kell kérni az ingét - szólt Quatrefeuilles halkán Saint-Sylvainhez. - Azt hiszem, ér annyit, mint Miton plébánosé.

- Azt hiszem én is - felelte Saint-Sylvain.

Abban a pillanatban, amikor ezeket a szavakat váltották, lovas ember bukkant ki a Zergelábak közül, s komoran hallgatva állt meg az utasok előtt.

A fiatal gazda felismerte benne egyik majorosát.

- Mi történt, Ulric? - kérdezte.

Ulric nem felelt.

- Baj van? Beszélj már!

- Gazduram, a felesége türelmetlenségében, hogy mentül előbb lássa, elébe akart menni. A fahíd leszakadt, és a két gyermekkel együtt a patakba fulladt.

Elhagyva a fájdalmában őrjöngő fiatal hegylakót, Miton plébánoshoz tértek be. A parókiának abban a szobájában fogadta őket, amely vendégszobául és könyvtárul szolgált neki; vagy ezer könyv állott sorban a fenyőfa-polcokon; a fehérre meszelt falakon pedig Claude Lorrain és Poussin tájképeiről készült régi metszetek.

Mindez olyan kultúrára és szellemi légkörre vallott, amilyent ritkán talál az ember egy falusi plébánián. Miton plébános középkorú férfiú volt; arca értelmességet és jóságot árult el.

Látogatói előtt, akik úgy tettek, mintha le akarnának telepedni a vidéken, dicsérte a völgy éghajlatát, termékenységet, szépségét. Fehér kenyérrel, gyümölccsel, sajttal és tejjel kínálta meg őket. Aztán kivezette konyhakertjébe, amelynek frissesége, tisztasága elbájoló volt; a ház napos falán a gyümölcsfák nyesett koronái egymástól egyforma távolságban, szabályos sorban, rendben állottak.

- Sohasem unatkozik, plébános úr? - kérdezte Quatrefeuilles.

- Rövidnek találom az időt, a könyvtáram és a kertem között megosztva - felelte a pap. - Akármilyen nyugodt és békés is az életem, mégis tevékeny és munkás élet az. Végzem az istentiszteletet, meglátogatom a beteget és szűkölködőket, gyóntatom a híveimet, férfiakat és nőket egyaránt. Szegény teremtések, nem sok bűnt gyónhatnak meg; panaszkodhatom-e ezért? De hosszan mondják el. Arra is kell szánnom egy kis időt, hogy a szentbeszédre és a hitoktatásra felkészüljek: a hitoktatás különösen nagy gondot ad, pedig már húsz éve tanítok. Nagyon komoly dolog gyermekeknek beszélni: mindent elhisznek, amit mond nekik az ember. Van szórakozni való időm is. Sétálok; a sétáim mindig egyformák, és mégis végtelenül változatosak. A táj képe változik évszakonként, naponként, óránként, percenként; mindig más, mindig új. Kellemesen töltöm a hosszú téli estéket régi barátaimmal, a patikussal, az adószedővel és a bíróval. Zenélünk is. Marine, a gazdasszonyom, kitűnően tud gesztenyét sütni; azzal lakmározunk. Mi lehet jobbízű a világon, mint a sült gesztenye egy pohár fehér borral?

- Főtisztelendő úr - szólt Quatrefeuilles a derék plébánoshoz -, mi a király szolgálatában járunk. Azért jöttünk, hogy egy olyan nyilatkozatot kérjünk öntől, amelynek nagy következményei lesznek az országra és az egész világra nézve. Az uralkodó egészségéről és talán az életéről van szó. Ezért kérjük, bocsássa meg kérdésünket, akármilyen különösnek és tolakodónak találja is, és feleljen rá minden tartózkodás nélkül. Főtisztelendő uram, boldog ön?

Miton plébános megfogta Quatrefeuilles kezét, megszorította és alig hallhatóan ezt felelte:

- Egész életem kinszenvedés. Örökös hazugságban élek. Hitetlen vagyok.

És két könnycsepp gördült le a szeméből.

14. és utolsó fejezet **Egy boldog ember**

Quatrefeuilles és Saint-Sylvain, amikor már egy álló esztendeje rótták az országot, elmentek a fontblende-i kastélyba, ahová a király átvitette magát, hogy élvezze az erdők üdeségét. Olyan leromlott állapotban találták, hogy az egész udvar kétségbeesett miatta.

A vendégek nem laktak a fontblende-i kastélyban, amely alig volt több egy vadászlaknál. A kabinetiroda titkára és az első főistállómester a faluban fogadtak szállást, és mindennap elmentek az erdőn át az uralkodóhoz. Útközben gyakran találkoztak egy kis emberrel, aki az erdő egyik hatalmas platánjának odvában lakott. Mousque-nak hívták, és nem volt valami szép, lapos arcával, kiugró pofacsontjával és kereklikú, széles orrával. De négyszögletes fogai,

amelyeket vörös ajka gyakori nevetése közben mutogatott, némi fényt és kellemességet adtak vad ábrázatának. Hogyan jutott a nagy, odvas platánhoz, senki sem tudta; de nagyon rendes kis szobát csinált benne magának, és felszerelte mindennel, amire szüksége volt. Igaz, hogy nem sok kellett neki. Az erdőből és tóból élt, és nagyon jól megélt. Megbocsátották neki rendkívüli életmódját, mert tett egy és más szolgálatot, és tudta kedvét keresni az embereknek. Mikor a kastély hölgyei az erdőben kocsikáztak, maga-fonta fűzfakosarakban kínálta nekik a lépesmézet, az erdei számócát, vagy a madárcseresznyefa keserű és cukrozott gyümölcsét. Mindig kész volt, hogy vállával taszítson egyet a megrekedt járműveken, és segített a szénát behordani, ha eső fenyegetett. Megerőltetés nélkül többet végzett akárki másnál. Ereje és mozgékonyága rendkívüli volt. Kezével eltörte egy farkas állkapcsát, futtában elfogta a nyulat, és úgy mászott a fára, mint a macska. A gyerekek mulattatására nádsípokát, kis szélmalmokat és Héron-kutakat csinált.

Quatrefeuilles és Saint-Sylvain gyakran hallották a faluban: „Boldog, mint Mousque.” Ez a közmondás szöveget ütött a fejükbe, s egy napon, elmenve a nagy odvas platán alatt, meglátták Mousque-ot, aki egy mopszlival játszott, és éppen olyan elégedettnek látszott, mint a kutya.

Elhatározták, hogy megkérdezik tőle, boldog-e?

Mousque nem tudott felelni, mert sohasem gondolkozott boldogságról. Megmagyarázták neki nagyjából, egyszerűen, hogy mi az. És ő egy pillanatnyi gondolkodás után azt felelte, hogy az megvan neki.

Erre a válaszra Saint-Sylvain mohón kiáltott fel:

- Mousque, megszerzünk neked mindent, amit kívánhatsz, aranyat, palotát, új bocskort, amit csak akarsz; add ide nekünk az ingedet.

Mousque jámbor arca nem fejezett ki sajnálkozást és csalódást, mert ilyesmit képtelen volt érezni, mindössze nagy meglepetést. Tudtukra adta, hogy nem adhatja oda, amit kérnek tőle. Nincs inge.

JEGYZETEK

ADONISZ - föníciai istenség, csodálatos szépségű fiatalember, a görög mitológiában Aphrodité istennő kedvese.

AEGEA - az Égei-tenger vidéke.

AENEAS ATYÁNK - a római mondavilág szerint a római nép ősapja Aeneas trójai hős volt, aki városa pusztulása után a közép-itáliai Latiumba hajózott. Aeneas történetét Vergilius írta meg Aeneis című hőskölteményében.

AGRIPPA - I. Heródes Agrippa, 37-44-ig a zsidók első királya.

AISZKÜLAPOSZ - a görög és a római mitológiában a gyógyítás istene. Szent állata volt az éber kakas és az okos kígyó.

AKHÁJOK - görögök.

AKHILLÉSZ - a mürmidonok királya, a Tróját ostromló görög seregek legvitézebb hőse. Homérosz az *Íliász* I. énekében mondja el Agamemnon király és Akhilleusz összetűzését, Akhilleusz haragját és sértődöttségét.

A KIRÁLY PÖRE - XVI. Lajost az ellenséggel való együttműködés miatt hosszas tárgyalás után 387 szavazattal 334 ellenében a Konvent halálra ítélte. A kivégzést 1793. I. 21-én hajtották végre.

ALBIGENSEK - a XII. sz.-ban Dél-Franciaországban elterjedt, szociális követeléseket is hangoztató szekta.

ALESIA - galliai erősség a mai Burgundiában Alise-Sainte-Reine helyén.

ALKÉMIA - a középkor „kémiaja”: főleg aranycsinálással kísérletezett, és a „bölcsek követ” akarta előállítani; művelői az alkimisták.

ALZIRE - Voltaire 1736-ban írt tragédiája: Peruban játszódik le a spanyol hódítás idején.

AMAZONOK - a görög mitológiában a Fekete-tenger vidékén élt harcos nők.

ÁMOR - a latin mitológiában a szerelem istene. Ábrázolásmódja: kisfiú vagy ifjú nyíllal.

AMORETT - a szerelem istene szárnyas gyermek alakjában.

ANDROMAKÉ - a trójaiak legnagyobb hősné, Hektornak özvegye, a hitvesi szeretet példaképe.

ANTIOCHUS - az ókori AsszírIA több ilyen nevű királya közül itt IV. Antiochusról van szó (i. e. 175-164), aki kegyetlenül elfojtotta a zsidók lázadását, kivégeztette a hét Makkabeus-fivért és anyjukat.

ANTIPATIKUS FÁJDALOM - a középkor orvosi tudománya szerint ellentétes hatások okozta fájdalom.

ANTONIUS - I. Marcus Antonius.

ANUBISZ - régi egyiptomi vallás embertestű, kutyafejű temetőistene.

APOKALIPSZISZ - látomás, allegorikus jelenet. Eredetileg: Szent János evangélistának tulajdonított szimbolikus, misztikus könyv, amely hét látomásban mondja el a kereszténység jövőjét.

APOTELEZMATIKA - az ókorban és a középkorban a csillagnézésen alapuló igazságszolgáltatás tana.

ARANY LEGENDA - Jacopo Voragine 1260-ban írott műve, a szentek életrajzainak gyűjteménye.

ARIÁNUSOK - Arius alexandriai pap követői, akik tagadták a szentháromság egységét és egylényegűségét (IV. század).

ARISZTOTELÉSZ (i. e. 384-322) - Nagy Sándor nevelője, a realista filozófia megalapítója.

ARNAUD ANTOINE (1612-1694) - francia teológus, Jansenius híveit védte a jezsuitákkal szemben.

ARTEMIZ - ókori kisázsiai királyné, aki hatalmas síremléket emeltetett elesett férjének, Mauzolosznak.

ARTHUR - a VI. sz.-ban élt legendás gall király, akinek az alakját mondakör övezi.

ARVERN-HEGYEK - a mai Clermont-Ferrand táján éltek az i. e. I. században az arvernek, nevüket Auvergne tartomány őrzi.

A BELVÁROSBAN EMELT SZÉKESEGYHÁZ MAGA IS - Notre Dame de Paris-ról van itt szó, a XII-XIII. században épült székesegyházról.

ASSZÍR KIRÁLY - az ókor nagy kisázsiai birodalmának, Asszíriának a királyait (Asszurbanipál, Korszabad) ábrázolták hatalmas szakállal.

ASZTROLÓGIA - csillagjóslás.

ASZTRONÓMIA - csillagászat.

ATHÉNBEN EGY NAPON - Jeronimo *Az ing* című elbeszélésben Arisztophanész (i. e. 450-386) görög vígjátékíró komédiáinak (*Lüszisztraté*, *Nőuralom*) a tartalmát mondja el.

ATREBÁTOK - Julius Caesar idején (i. e. I. sz.) a belgiumi Gallia lakói, a mai Arras vidékén, székhelye Nemetocenna (a mai Arras) volt.

ATTALOSZ - a kisázsiai Pergamonnak (ma: Bergama) három ilyen nevű királya volt az i. e. III-II. században.

AUGUSTUS - Caesar Octavianus (i. e. 63-i. e. 14), az első római császár.

AUGUSZTUS TIZEDIKÉN - 1792. VIII. 10-én a párizsi nép elfoglalja a Tuilériákat, XVI. Lajost családjával együtt a Temple-be zárják; a királyság megbukik, és szeptember 21-én a Konvent kikiáltja a köztársaságot.

AUSONIAI - a görögök Itáliát nevezték Ausoniának.

AVALON - régi észak-franciaországi tartomány.

BÁBEL - a biblia szerint Noé fiai akarták felépíteni az égig érő Bábeltornyot, de Isten megzavarta nyelvüket.

BACCHÁNSNŐ - Bacchusnak, a bor és mámor istenének papnője.

BAIAE - Nápoly környéki fürdőhely, a római császárság idején közkedvelt szórakozóhely.

BAILLY, JEAN (1736-1793) - irodalmár, csillagász, politikus, 1789-ben az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elnöke, a Bastille bevétele után Párizs polgármestere. Királpárti tevékenysége miatt kivégezték.

BÁLAÁM - ószövetségi próféta, akit beszélő nőstényszamara fordított a zsidók pártjára.

BALKIS - I. Sába.

BARRABAS - a biblia szerint gyilkos, aki Jézussal egy időben volt lefogva. Pontius Pilátus felajánlotta a zsidó főpapoknak, válasszanak: Jézus vagy Barrabas szabadon bocsátását kívánják-e a húsvéti ünnepek alkalmából. A főpapok Barrabas szabadon bocsátását választották.

BASSVILLE, HUGOU (1753-1793) - francia író és diplomata; Rómában az általa provokált tömeg felkoncolta. VI. Pius pápa 300 000 fontot volt kénytelen fizetni Bassville családjának.

BASTILLE - 1370-1382 között épült párizsi erőd, később börtön, a királyi abszolutizmus gyűlölt jelképe, Párizs népe 1789. VII. 14-én lerombolta: ezzel vette kezdetét a francia forradalom.

BAUDELAIRE, CHARLES (1821-1867) - francia költő és műfordító. A romlás virágai című kötet szerzője.

BEAUHARNAIS, ALEXANDRE (1760-1794) - a Forradalom tábornoka, Joséphine Taschernek, Bonaparte első feleségének első férje.

BEAULIEU, JEAN (1725-1819) - osztrák tábornok; Bonaparte seregei 1796-ban legyőzték csapatait az itáliai Montenotténál.

BEGÁRDOK - az evangéliumi tökéletességet hangoztató szekta a XIV. sz.-ban.

BELLONA - a rómaiaknál a háború istennője.

BERENGÁR KIRÁLY - a IX-X. században két ilyen nevű itáliai király volt.

BERNHEIM, HIPPOLYTE (1837-1919) - francia orvos, a hipnózis és a szuggesztio kérdéseivel foglalkozott.

BERTHIER, LOUIS (1753-1815) - I. Napóleon kedvelt marsallja, aki azonban megszavazta a császár lemondatását.

BESZ - törpének ábrázolt óegyiptomi isten.

BOCAGE - Észak-Franciaország mezős vidéke.

BORÜSZTHENÉSZ - a Dnyeper régi görög neve.

BOSCOREALE - dél-olaszországi városka, múzeumairól nevezetes.

BOTRÁNYOSABB ÁLLAPOT TEHÁT, MINT '93-BAN - Gestas itt 1793-ra, a jakobinus forradalmi terror idejére utal.

BRETAGNE-I ANNA (1477-1514) - francia királyné, VIII. Károly, majd XII. Lajos felesége.

BRETONOK - a mai Anglia területén is élt nép, hazájuk az északnyugat-franciaországi Bretagne volt.

BRUMAIRE - a forradalmi naptár szerint (l. Vendémiaire) az év második hónapja, október 22-től november 22-ig.

BRUNHILDA ÉS SIGURD - a germán Nibelung-mondakör szereplői.

BRUTUS, MARCUS JUNIUS (i. e. 86-42) - Julius Caesar kegyeltje, állítólag fia. Részt vett a Caesar elleni összeesküvésben, ő szúrta le Caesart.

BUFFALMACCO (BUONAMICO DI CRISTOFANO) - a XIV. sz. első felében élt jónevű freskófestő, Boccaccio és Franco Sacchetti több elbeszélésének hőse.

BUGYOGÓTLANOK - I. Sans-culotte.

BURKE, EDMUND (1729-1797) - angol konzervatív politikus és közgazdász, a francia forradalom ellenfele.

CAESAR - a római Iulia-nemzetség mellékneve. Caius Julius Caesar államférfi, hadvezér és történetíró (i. e. 101-44), Róma diktátora volt. I. e. 59-51-ben hódította meg Galliát, a mai Franciaország és Belgium területét: erről a hadjáratról írta *Kommentárjait*. Utódai alatt a Caesar a mindenkori császár hivatalos megszólítása lett.

CAIUS - 37-41-ig római császár. Ő a kegyetlen Caligula („Csizmácska”), aki konzullá tette lovát.

CAPET - XVI. Lajos.

CARMAGNOLE - eredetileg rövid kabát, amelyet a piemonti Carmagnolából származó munkások hoztak divatba Franciaországban. 1793-ban így neveztek el egy forradalmi dalt és táncot.

CATULLUS, CAIUS VALERIUS (i. e. 84-i. e. 47) - kiváló latin költő.

CAVALCANTI, GUIDO (1255-1300) - a „dolce stil nuovo” („új édes stílus”) költője, Dante Alighieri barátja.

CAYLUS, CLAUDE (1692-1765) - francia régész.

CENTURIO - a római hadseregben a légiónál kisebb egység, a centuria (század) parancsnoka.

CHARCOT, JEAN (1825-1893) - ideggyógyász.

CHARTIER JEAN - kanonok, III. Károly 1437-ben Franciaország hivatalos történetírójának nevezte ki.

CHÉNIER, ANDRÉ (1762-1794) - a görög költészet formaművészetét és a modern ember érzésvilágát összeegyeztetni akaró francia költő.

CHÉNIER, MARIE-JOSEPH (1764-1811) - francia drámaíró és forradalmi költő; a XVI. sz.-ban élt IX. Károly francia királyról írt drámát.

CIBÓRIUM - egyházi ostyatartó.

CICERO, MARCUS TULLIUS (i. e. 106-43) - a legnagyobb római szónok; filozófus és történetíró.

CIMABUE, GIOVANNI - a XIII. sz.-ban élt firenzei freskóművész.

CLERMONT-TONNERRE, STANISLAS (1757-1792) - liberális nemes, a francia forradalom monarchista csoportjának egyik vezetője.

COMÉDIE FRANÇAISE - a francia Nemzeti Színház; 1680-ban alapították.

COMMIUS REX (latin) - Komm király.

CONDORCET, ANTOINE (1743-1794) - sokoldalú egyéniség: író, filozófus, matematikus, politikus. A jakobinus diktatúra alatt öngyilkos lett.

CORNELIA - Publius Crassus, majd ennek halála után Pompeius nagy szépségű, igen művelt felesége. Pompeius halála után Julius Caesar Corneliának adta férje hamvait, amelyeket az özvegy díszes síremlékben helyezett el.

COUSIN (francia) - „unokatestvér, rokon”: a nem rokon királyok is így szólították egymást.

CSÖNDES ÉS MINDEN FÉNYTŐL NÉMA TARTOMÁNY - Dante nevezi így a poklot.

DALMATIKA - díszes miseruha.

DÁN AUDEGÁR - XII. századbeli hőskölteményben szereplő dán királyfi.

DECIUS - 249-251 között római császár, i. u. 25-ben tehát nem uralkodhatott, amint Theodorus, a bizánci császárság alapítója is 1206-1222 között uralkodott, nem a novellában említett időpontban.

DIANA - a római mitológiában Jupiter lánya, az erdők királynője, a vadászat istennője. Sajátos kultusza alakult ki Galliában és a rómaiak megszállta más területeken is.

DIDO - legendás észak-afrikai, karthágói királynő, az *Aeneis* egyik legszebb részének, a menekülő Aeneas és Dido szerelmét leíró résznek hősnője. Mikor a trójai hős isteni parancsra elhagyja, Dido öngyilkos lesz.

DIONÜZOSZ - a görögöknél a bor, a mámor istene.

DIOSZKUROK - Kasztor és Pollux mitológiai hősök, Heléna fivérei.

DIOTIMA - görög papnő, a *Lakoma* című dialógusban Platón neki tulajdonítja Szókratésznek a szerelemről és a szépségről vallott nézeteit.

DIRKÉ - a görög mitológiában Lükosz király felesége.

DORAT-CUBIÈRES (Michel de Cubières, 1752-1820) - francia költő, aki egyforma lelkesedéssel énekelte meg a Forradalmat, I. Napóleont, majd a trónra visszatérő Bourbonokat.

DOSZIÁDÉSZ - alexandriai görög költő.

DÓZSE - Velencében és Genovában így nevezték a városállam fejét.

I. DUNCAN - 1034-1040 között Skócia királya.

DUSSAULX, JEAN (1728-1799) - francia forradalmár, a Konvent tagja.

DÜNÉK CSATÁJA - 1658-ban Turenne a dүнék vidékén, Dunquerque-nél legyőzte a spanyolokkal szövetséget Gondé herceget.

ÉDUSOK - galliai nép, amely Galliába behívta Julius Caesart, és később Vercingetrix alatt fellázadt a rómaiak ellen.

EGYIPTOMI MÁRIA (345-421) apácafőnöknő, 47 évet élt sivatagi magányban.

EGY VILÁGJÁRÓ - Dante Alighieri (1265-1321) a Pokol XI. énekében írja le Khironnal való találkozását.

ELÍZIUM - a görög és latin mitológia paradicsoma.

ÉMILE - Rousseau 1762-ben megjelent pedagógiai regénye, amelyben az író a „negatív nevelés” elvét fejti ki: szerinte az ember természeténél fogva jó, a társadalom a rossz, a nevelés tehát csak negatív lehet. A *Hajnal* című elbeszélés Sophie-ja Rousseau hatására nevezte gyermekét Émile-nek.

ENCIKLOPÉDIA - Diderot és D'Alembert szerkesztésében 1751-1772 között megjelent 28 kötetes mű, a tudomány addigi eredményeit foglalta össze. Nagy szerepe volt a felvilágosodás tanainak elterjedésében.

ENDÜMION - mondabeli pásztor, Diana kedvese. Zeusz örök álmot bocsátott rá, amely megőrizte szépségét.

ENNIUS QUINTUS (i. e. 239-169) - az egyik legrégebb latin költő, görög születésű, Vergilius sokat merített műveiből.

EPHEZOSZI HÉT ALVÓ - a III. században mártírhálált halt hét gyermek a kisázsiai Ephezosz városában. A legenda szerint befalazták őket, de ők nem haltak meg, hanem két évszázados alvás után feltámadtak.

EPIKUROSZ (i. e. 341-270) - görög materialista bölcs, tanítása szerint a legfőbb jó a szellem műveltségében, az erény gyakorlásában megtalált élvezet.

ESQUILINUS - egyike Róma hét halmának.

EÜTÜKHÉSZ (378-454) - görög pap, aki nesztoriánus eretneksége után újabb szektát alapított: ezúttal Jézus isteni természetét hangsúlyozta ki az emberinek a rovására.

EVANDER - Vergilius *Aeneis*-ében Latium hercege, aki Aeneas segített a rutolok ellen.

FÁRAÓ - kártyajáték.

FARINATA DEGLI UBERTI - 1239-től a ghibellin párt vezére Firenzében, 1248-ban száműzte a városból a guelfeket. 1258-ban őt száműzték Sienába, de Manfréd király segítségével a montapertói ütközetben (1260) legyőzte a guelfeket, és visszatért városába. Dante a *Pokol* X. énekében ír róla.

FAUN - a római mitológia mezei istenei voltak a szőrös testtel, szarvval, kecskelábbal ábrázolt faunok.

FEDERÁCIÓ ÜNNEPE - I. Marsmező.

FEHÉREK-FEKETÉK - 1294-ben Firenzében nevezték feketéknek a volt guelfek által támogatott pártot, szemben a ghibellinokkal rokonszenvező fehérekkel.

FÉNELON, FRANÇOIS (1651-1715) - Cambrai érseke, számos tanulmány, mese, könyv, köztük a *Télémaque* című, XIV. Lajos uralmát bíráló pedagógiai regény szerzője.

FEUILLANT - 1792-ben az alkotmányos királyság híveit nevezték így. Nevüket onnan kapták, hogy klubüléseiket a Jean de La Barrière feuillant-i abbé által megreformált, cisztercita szerzetesrend templomában tartották.

FILANTRÓPIA - emberszeretet, jótékonyság.

FIZIOLÓGUS - az élettan művelője; régen az orvosokat nevezték így.

FLAVY, GUILLAUME (1398-1449) - francia kapitány, azzal vádolták, hogy Jeanne d'Arcot az angolok kezére juttatta. Felesége meggyilkolta, aztán szeretőjével megszökött.

FLORIAN, CLARIS (1755-1794) - meseköltő, színdarabíró.

FOLIES-BERGÉRE - párizsi orfeum.

FRIMAIRE - a köztársasági év harmadik hónapja, a forradalmi naptár szerint a „zúzmárás”, nov. 22-dec. 20-ig.

GABRIEL - francia építészcsalád. Leghíresebb tagja Ange-Jacques (1698-1782), a Louvre újjáépítője.

GALILEABELI, GALILEAI - Jézus.

GASSENDI, PIERRE (1592-1655) - francia természettudós, materialista filozófus.

GENABUM - gall város a mai Orleans helyén.

GÉRARD APÓ (MICHEL GÉRARD, 1737-1815) - breton politikus, az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben igen népszerű volt jó kedélye, népies öltözete miatt.

GERGOVIA - Vercingetorix i. e. 52-ben sikerrel védte meg ezt az arvernek földjén emelkedő erősséget Julius Caesar ellen.

GESSNER, SALOMON (1730-1788) - svájci költő, tájképfestő, könyvkiadó; érzelmes idilljeit maga illusztrálta.

GHIBELLIN - a XII-XV. századi Itáliának a német császárhoz húzó pártja, szemben a pápa-párti guelfekkel.

GIOTTO DI BONDONE (1266-1336) - firenzei festő, az olasz képzőművészet megújítója.

GOTSCHALKISTÁK - Gottschalk teológus (806-868) hívei, akik az eleve elrendeltség elvét tanították.

GRÉBAULT, EUGÈNE (1845-1915) - francia egyiptológus.

GRÈVE-PIAC - a párizsi Városháza tere; itt végezték ki az elítélteket.

HÁDÉSZ - a görög és a latin mitológiában a halottak birodalma.

HADÜZENET - a Törvényhozó Nemzetgyűlés (1791 okt.-1792 szept.) nyomására XVI. Lajos kénytelen volt hadat üzeni Ausztriának és szövetségeseinek.

HARISNYAKÖTŐ-NÉNÉK (TRICOTEUSES) - a Forradalom idején a Konvent ülésein és Grève-téri kivégzéseken részt vevő párizsi polgárnők, akik kötögetve figyelték az eseményeket.

HARMODIÁSZ - athéni nemes, i. e. 514-ben összeesküvést szervezett Pizisztrátész zsarnok utódai ellen.

HÁROM FONÓ NŐVÉR - I. Párkák.

HEKTOR - Homérosz *Íliasz*ában a trójaiak legnagyobb hőse: Akhillész ölte meg.

HELÉNA - mondabeli görög királyné, Páris trójai királyfi elrabolta: ez robbantotta ki a trójai háborút.

HELLÁSZ - az ókori Görögország.

HÉLOÏSE (1101-1164) - Abélard teológus iránt érzett tragikus szerelméről nevezetes későbbi apácafőnöknő.

IV. HENRIK (1553-1610) - Navarra, majd Franciaország királya.

II. HENRIK (1519-1559) - francia király.

HERCULES - a római mitológiában Jupiter fia, félisten, nagyerejű hős, tizenkét nagy és számos kisebb hőstett végrehajtója. Omphalé lüdiai királynőt vette el feleségül, aki arra kényszerítette, hogy lábánál szőjön. Halálát mérgezett ing okozta.

HERÓDES ANTIPAS - i. e. 4-i. u. 39 között a római birodalom galileai negyedes fejedelme. A Biblia szerint ő ítélte el Jézust, és végeztette ki Keresztelő Szent Jánost.

HÉRON-KÚT - Alexandriai Héron görög matematikusnak (II. sz.) tulajdonított vízlövellő szerkezet.

HÉT SZABAD MŰVÉSZET - (latinul: septem artes liberales) Alexandriában nevezték el így a klasszikus oktatás kötelező tárgyait (nyelvtan, szónoklattan, bölcselet, mennyiségtan, zene, mértan, csillagászat).

HÉZIODOSZ - az i. e. VIII. sz.-ban élt görög költő, erkölcsi és pedagógiai célzatú verseket írt.

HILDESHEIM - kulturális intézményeiről nevezetes német városka.

HONORIUS (384-423) - nyugatrómai császár.

HORATIUS - Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65-8), az egyik legnagyobb latin lírikus.

HUGO, VICTOR (1802-1885) - nagy francia romantikus költő, regény- és drámaíró.

HÜDRA - mondabeli sárkány. A lernai hűdrát Hercules ölte meg.

HÜPOGEUM - föld alatti sírkamrarendszer.

HÜPPOLITOSZ - mondabeli görög ifjú, aki ellenállt mostohaanyja, Phaedra csábításának, ezért az asszony halálba kergette. Euripidész és Racine dolgozta fel tragédiában a mondát.

INGRES, DOMINIQUE (1780-1867) - francia festő.

INQUISITOR - az eretnekeket üldöző egyházi törvényszék bírja.

IZISZ - népszerű egyiptomi istennő, Ozirisz isten nővére és felesége, temető- és ég-istennő.

JAKOBINUS - a legforradalmibb francia kispolgárság politikai célkitűzéseit a Forradalom idején 1799-ig a jakobinusok klubja képviselte, amely onnan kapta nevét, hogy a Szent Jakabról elnevezett szerzetesrend kápolnájában tartotta összejöveteleit.

JANSENIUS (1585-1638) - holland teológus, tanítása szerint az ember szabad akarata igen korlátozott.

JARDIN DES PLANTES - párizsi fűvészkert.

JEAN-BAPTISTE-VERS - a kor divatos költőjéről, Jean-Baptiste Rousseau-ról (1671-1741) van itt szó.

JEANNE D'ARC (1412-1431) - francia parasztlány, az „orléans-i szűz”, aki az angolok ellen harcoló francia seregek élére állt, s győzelemre vezette őket. Az angolok mint boszorkányt megégették.

JEHAN D'ARRAS - a francia irodalomtörténet két ilyen krónikást ismer: az egyik a XIV. században élt, s a Meluzina-regényt írta, a másik, akit Caronnak is neveztek, egy XV. sz.-ban megjelent népi babonagyűjtemény társszerzője.

JOSÉPHINE - Marie-Josèphe Tascher de la Pagerie (1763-1814), Beauharnais márkí özvegye, 1796-tól 1809-ig Bonaparte felesége.

JUNOT, ANDOCHE (1771-1813) - Bonaparte szárnysegédje, majd a császár tábornagya.

JUPITER - a római mitológia főistene.

KABALA - szellemekkel való érintkezés, bűbájosság; ármány.

KÁMEA - színes drágakő.

KARMNUTÁK - galliai nép i. e. I. sz.-ban; a mai Chartres vidékén éltek.

KELTÁK - indogermán eredetű nép, amely az ókorban egész Közép- és Nyugat-Európát előzőnlötte.

KENTAUR - a monda szerint a görögországi Thesszáliában élt vad törzs tagjai voltak a kentaurok. Később félig emberi, félig állati testű szörnyeknek ábrázolták őket.

KERUBOK - az angyalok rangsorában a szeráfok után következnek.

KHIRON - híres kentaur, Akhillészt nevelte.

KIRÁLYOK KÖNYVE - az ószövetségi testamentum egyik része: négy fejezetben mondja el a zsidó nép történetét a királyság létrejötté óta.

KIRÁLYOK VESZEKVÉSE stb. - a homéroszi hősköltemény egyes epizódjai.

KIRKÉ - Homérosz *Odüsszeiá*jában nagy szerepet játszó varázslónő, aki Odüsszeusz társait disznókká változtatta. Szerelmese, Odüsszeusz kérésére feloldotta őket a varázs alól.

KLEOPÁTRA (i. e. 69-30) - szépségéről híres egyiptomi királynő, Julius Caesar, majd Antonius szerelmese.

KLOPI - olasz kártyajáték, amelyben az nyer, aki kevesebbet emel.

KNIDOSZI APHRODITÉ - Praxitelész görög szobrász (i. e. IV. sz.) szobra a görög mitológia szerelem- és szépségistennőjéről a kisázsiai Knidosz Aphrodité-templomában.

KNOSSZOSZI EPIMENIDÁSZ - az i. e. VII-VI. sz.-ban élt görög költő és törvényhozó, a monda szerint 57 évet aludt egy barlangban.

KOBLENZ - német város, a Rajna és a Mosel összefolyásánál. 1792-ben itt gyülekeztek Condé herceg vezetésével az emigránsok, hogy hátba támadják a Forradalmat.

KONVENT - 1792-95 között az uralmon volt francia forradalmi nemzetgyűlés és a jakobinus diktatúra legfőbb szerve.

KONZULI DIPTICHON - a konzulviselt személyek díszes fatáblába kötött névsora.

KRÖZUS - (Kroizosz) Lüdia mesés gazdagságú utolsó királya (i. e. 563-548).

KUSITA - a bibliában Dél-Egyiptom, Arábia, Etiópia lakóit nevezték így.

KÜBELÉ - a görögöknél a Föld, a természeti erők istennője.

KÜKLOPSZ - a görög mitológia óriásai voltak a küklopszok, homlokukon egyetlen szemmel: az Etna tűzhányóban ők kovácsolták Zeusz villámait. A hazatérő Odüsszeusz Polüphemosz küklopsz szemét kivájta, az óriást barlangba zárta, és magát „Senki”-nek nevezve, hárította el az óriás dühét.

KÜMÉ - kisázsiai város az ókorban.

KÜNEGIROSZ - a perzsák ellen vívott görög szabadságharc hőse, részt vett a marathoni csatában, egy ízben fél kézzel akart visszatartani egy menekülő perzsa hajót.

LA FAYETTE, MARIE-JOSEPH (1757-1834) - francia tábornok és politikus, részt vett az amerikai szabadságharcban. A francia forradalomhoz mint az alkotmányos királyság híve csatlakozott, a nemzetőrség első parancsnoka volt, a Bastille ostromát vezette. 1792-ben Ausztriába emigrált.

LAJOS KIRÁLY - a *Kékszakáll* című elbeszélésben XIII. Lajosról (1601-1643) van szó.

XVI. LAJOS SZÖKÉSE - XVI. Lajos (1754-1793) 1791. VI. 20-án, a Mars-mezőn tett eskü ellenére, megszökött Párizsból, hogy az ellenforradalmárokhöz csatlakozzék. A Verdun környéki Varennes-ben fogták el két nap múlva, s visszavitték Párizsba.

LAMBERT ASSZONY (1647-1733) - nagyvilági dáma, illemkódexek, moralizáló könyvek szerzője.

LANSQUENET - német eredetű kártyajáték.

LAVINIA - a közép-itáliai Latium királyának, a rutulus nemzetséggű Turnusnak volt menyasszonya. Az *Aeneis* elbeszélése szerint a Trója alól Itáliába érkező Aeneas leverte a rutulusokat, párviadalban megölte Turnust, s feleségül vette Laviniát.

LÁZÁR - az újszövetség szerint Jézus által feltámasztott bethániai férfi.

LECONTE DE LISLE, CHARLES (1818-1894) - francia költő, nagy formaművész, a romantikaellenes parnasszista iskola megalapítója.

LECOUVREUR, ADRIENNE (1692-1730) - kiváló francia színésznő.

LEVIATHÁN - a bibliai Jób-könyvben szereplő szörny.

LIKTOR - római tisztségviselő, vesszőnyalábbal körülfont bárdot vitt a római állam vezetői előtt. A diktátort 24 liktor illette meg.

LIÉGEOIS, JULES (1833-1908) - jogtudós, a hipnózisnak a felelősségre gyakorolt hatását tanulmányozta.

LISETTE - a komédiákban a szubrett megszokott neve.

LODI - lombardiai város, Bonaparte 1796-ban itt győzött az osztrákok ellen. Katonái ekkor nevezték el „kis káplár”-nak.

LOMBARDOK - a *Nagy Szent Miklós csodája* című elbeszélésben nem azt a germán törzset jelenti, amely a VI-VIII. században erős birodalmat teremtett Itália területén, hanem az északolasz városok kereskedelemben jártas lakóit.

LONGWY - északkelet-franciaországi helység, ahol a franciaellenes koalíció 1792-ben győzött.

LORRAIN, CLAUDE (1600-1682) francia tájképfestő.

LOUIS, VICTOR (1731-1802) - francia építész, több párizsi és vidéki színház tervezője.

LOUVRE - egykori királyi palota Párizsban, ma gazdag múzeum és képtár.

LUCRETIUS (i. e. 98-55) - Epikurosz tanait követő római költő, materialista gondolkodó.

LUKRÉCIA - erényes római nő, aki öngyilkos lett, mert Tarquinius király egyik fia megbecstelenítette. Az esemény hozzájárult a római királyság megbuktatásához és a köztársasági államforma bevezetéséhez (i. e. 510).

LUXEMBOURG - a párizsi Luxembourg-palota és a környező kert.

MAB KIRÁLYNŐ - az angol mesevilág tündérkirálynője.

MACBETH - 1040-1057 között Skócia királya.

MAINTENON ASSZONY (1635-1719) - XIV. Lajos felesége titkos házasságban.

MÁJUS 31. - 1793 V. 31-én Párizs népének megmozdulására a Konvent törvényen kívül helyezte a megalkuvó és XVI. Lajos elítélése ellen szavazó girondistákat.

MÁLKUS - a biblia szerint Kajafás főpap szolgája. Mikor Jézust el akarta fogni, Péter apostol levágta a fülét. Jézus a szolgát meggyógyította.

MALLARMÉ, STÉPHANE (1842-1898) - francia költő, a szimbolista költői iskola nagy alakja.

MALOUET, PIERRE (1740-1815) - a Forradalom idején királypárti politikus, a Bourbon-restauráció idején miniszter.

MANDUBIUSOK - i. e. az I. sz.-ban a mai Burgundia területén élt gall nép.

MANFRED (1232-1266) - II. Frigyes császár természetes fia, Nápoly és Szicília királya, a pápaság által segített Anjou-k terjeszkedése ellen védte országát.

MANICHEUS - Manes (215-276) pap szektája: a jó és a rossz kettősségét tanították.

MANILLA - négyszemélyes kártyajáték.

MARCUS ANTONIUS (i. e. 83-30) - Caesar barátja és helytartója, később római társascsászár, Kleopátra egyiptomi királynő szerelmese; mikor vereséget szenvedett, öngyilkos lett.

MARGARITONE DI MAGNANO - a XIII-XIV. sz.-ban élt olasz festő, szobrász, építész.

MARIE-ANTOINETTE (1755-1793) - Mária Terézia lánya, XVI. Lajos felesége, a francia forradalomban kivégezték.

MARIE DE FRANCE - a XII. sz.-ban élt normann költőnő.

MARIGNAN - a Milánó környéki Melegnana városka, a franciák 1515-ben itt győztek a svájciak ellen.

MARS - hadisten a római mitológiában.

MARSEILLE-IEK CSATADALA - a Rajna mentén küzdő francia sereg számára 1792-ben komponált harci dal, a *Marseillaise*, Rouget de Lisle szövege és zenéje. Francia nemzeti himnusz lett.

MARSMEZŐ - katonai gyakorlótér a Szajna balpartján. 1790. VII. 14-én, a Bastille lerombolásának első évfordulóján itt tartották meg a „federáció ünnepét”, amikor a király felesküdt az alkotmányra.

MARTIN - a XVIII. sz.-ban élt négy Martin-fivér sikeresen utánozta a kínai lakkot és bútormázt.

MASPERO, GASTON (1846-1916) - egyiptológus, ásatások vezetője.

MASSILIA - Marseille.

MELUZINA - a francia lovagregényekben szereplő tündér.

MERCURIUS - a római mitológiában az ékesszólás, a kereskedelem és a tolvajlás istene, az istenek hírvivője.

MERLIN - Arthur király mondakörében szereplő varázsló.

MESSER (olasz) - úr.

MILLESIMO - Génua vidéki városka, Bonaparte 1796-os olaszországi hadjáratának egyik állomása.

MINT EGY RÉGI RÓMAI - az i. e. V. sz.-ban élt Cincinnatus konzul-hadvezér volt híres egyszerű életéről és arról, hogy közéleti megbízatásai teljesítése után visszatért falusi birtokára.

MIRABEAU, HONORÉ (1749-1791) - a nemesi rend által elutasított politikus, a Forradalom idején a harmadik rend nevében alkudozott az udvarral.

MITRA - püspöksüveg.

MONARCHISTÁK - a francia forradalom liberális nemesi csoportja, amely angol mintára alkotmányos királyságot akart létrehozni Franciaországban. 1789-1791 között szerepeltek, végül szembekerültek a következetes forradalmárokkal.

MONTAIGNE, MICHEL (1533-1592) - francia moralista és természetbölcsele.

MONTENOTTE - Génua vidéki olasz város, Bonaparte 1796-os győzelemsorozatának egyik állomása.

MONTESQUIEU, CHARLES (1689-1755) - a francia felvilágosodás nagyhatású filozófusa és jogi írója.

MORINOK - a rómaiak idején a mai Belgium területén élt nép.

NABI - próféta héberül.

NAGY KÁROLY (742-814) - frank király és nyugatrómai császár. Alakját mondkör övezi, ebben szerepel 12 hűbéres lovagja is.

NAGY CONSTANTINUS (274-337) - római császár (306-337), a császárság székhelyét Bizáncba tette át, amely ekkor kapta a Konstantinápoly nevet. Nagy vagy I. Constantinus a kereszténységet államvallássá tette.

NAGY SÁNDOR (i. e. 356-323) - világbirodalmat alapító makedóniai király.

NARCISSZOSZ - mondabeli szépséges ifjú, aki a víztükörbe pillantva, saját képmásába szeretett bele.

NECKER, JACQUES (1732-1804) - párizsi bankár, pénzügyminiszter; eredménytelenül kísérelte meg a francia gazdasági élet rendbehozását. 1790-ben visszavonult.

NEPTUNUS - a római mitológiában a tenger istene.

NESZTORIÁNUSOK - Nestorius (380-440) konstantinápolyi pátriárka követői: Jézusban különválasztották az emberi és isteni természetet.

NÉV SZERINTI SZAVAZÁS - a forradalom idején a nemzetgyűlések tagjai név szerint, nyíltan szavaztak a javaslatok felett (pl. XVI. Lajos elítéléséről is).

NIMFA - a görög mitológiában a nimfák a természeti erők megtestesítői, az erdők, források, hegyek istennői voltak.

NIOBÉ - a görög mondavilágban thébai királyné, hét fiú és hét leány anyja. Mivel megsértette Apollo és Diana anyját, azok lenyilazták Niobé valamennyi gyermekét.

NIVÔSE - a köztársasági év negyedik hónapja a forradalmi naptár szerint, a „havas”, dec. 21-ján. 19-ig.

NUMA POMPILIUS - Róma második királya, az i. e. VIII-VII. sz.-ban.

NUMIDÁK - a mai Algéria területén élt afrikai nép.

OCTAVIANUS - I. Augustus.

ODÜSSZEUSZ - Ithaka legendabeli királya, a Tróját ostromló görög seregek egyik hőse. Homérosz az *Odüsszeiában* írta meg a ravasz Odüsszeusz kalandos hazatérését.

OIDIPOSZ KIRÁLY - szerencsétlen sorsú mondabeli király, aki apját megölte, anyját feleségül vette, majd megvakította magát.

OMPHÁLÉ - I. Hercules.

OPHIR - legendás keleti ország, Salamon király aranyat kerestetett itt.

ORATORIÁNUS - Néri Szent Fülöp által alapított, Franciaországban 1611 óta honos tanító és prédikáló szerzetesrend.

ORPHEUSZ - a görög mondavilág nagy lantosa, aki az állatokat és az alvilág isteneit is elbűvölte játékával.

PACHT - párduc-macskafejú egyiptomi istennő.

PALAIS-ROYAL - párizsi palota, árkádjai alatt üzletek voltak.

PÁN - a klasszikus mitológiában Hermész istennek (Mercurius) és Drüopsz király lányának baktestű fia, az erdők és mezők víg koboldja, a pásztorsíp feltalálója.

PANTHÉON - a XVIII. sz.-ban épült újjörög stílusú kupolás templom Párizsban, a Forradalom óta megszakításokkal, 1871 óta véglegesen a francia nemzet nagyjainak temetkezőhelye.

PÁRIS - trójai királyfi, aki elrabolta Helénát.

PÁRKÁK - a római mitológiában az emberi élet fonalát szövő három alvilági istennő, a sors istennői, akik erősebbek a többi istennél.

PARTHUSOK - az ókori Irán területén, a Kaspi-tengertől délre lakó lovas nomád népet nevezték így a rómaiak.

PASCAL, BLAISE (1623-1662) - matematikus, fizikus, filozófus és író, a janzenisták védelmezője a jezsuitákkal szemben.

PATÉNA - egyházi ostyatartó.

PATROKLOSZ - görög hős, Akhillész barátja. Homérosz az *Íliászban* leírja Patroklosz párviadalát Szarpedón lükiai királlyal, Zeusz fiával. A két hős harcában Patroklosz győzött.

PAUSILIPPUS - a mai Posilipo, a tengerre ugró dombhát a nápolyi és a pozzuoli öböl között.

PELAGIUS - az isteni kegyelem hatékonyságát és az eredendő bűn tanát tagadó breton pap az V. században.

PENELOPÉ - Odüsszeusz hűséges felesége, aki férje hűszesztendős távolléte alatt leleményes csellel háritotta el a házába özönlő kérőket. Amit nappal szőtt, éjjel felfejtette, így soha nem került sor annak az ígéretnek a beváltására, hogy munkája végeztével férjet választ.

PERRAULT, CHARLES (1628-1703) - történeti művek, tündérmesék írója. *Kékszakáll* című elbeszélésének hőse megfojtotta hat feleségét, a hetedik gyilkosságánál azonban rajtavesztett.

PERUGIAI MESTER - a Peruginónak mondott P. Vannucci (1445-1523) olasz festő; vallásos tárgyú képek festője, Raffaello egyik mestere.

PHALLOSZ - férfi nemi szervet ábrázoló szobor; a termékenység jelképe.

PHLEGREAI MEZŐK - Nápolytól nyugatra elterülő vulkáni kőzetű vidék.

PHOIBOSZ - a görög mitológiában Apollónak, a fény, a művészetek, a jövőbelátás istenének egyik neve. Phoibosz nyilai: a napsugarak.

PIETISTA - protestáns vallási irányzat: önmegtartóztatást hirdetett, minden hívőt papnak tekintett.

PLATÓN (i. e. 429-347) - Szókratész tanítványa, Arisztotelész mestere, az idealista filozófia megalapítója. A szerelemről *Érosz* című művében írt. A középkorban nagyon tisztelték.

PLUTO - a latin mitológiában az alvilág és a halottak istene.

POMPADOUR ASSZONY (1721-1764) - XV. Lajos francia király kegyencnője.

POMPEIUS (i. e. 107-49) - római tábornok és konzul, Julius Caesar ellenfele.

PONTIFEX MAXIMUS (latin) - a római papi testület fejének címe. Julius Caesar a legfőbb egyházi méltóságot is felvette.

PONTIUS PILATUS - a rómaiak idején Judea kormányzója, 39-ben halt meg. A biblia szerint ő szolgáltatta ki Jézust zsidó bírónak.

PONT-NEUF - „Új Híd”: 1578-1607 között épült a Szajrán.

POUSSIN, NICOLAS (1594-1665) francia festő, történelmi tájképek alkotója.

PRAETOR - a régi Rómában igazságügyi tisztviselő.

PRIAPOSZ - a klasszikus mitológiában a kertek, a szőlők, a termékenység, a férfiasság istene; jelképe a férfi nemi szerv.

PROKONZUL - a rómaiak által meghódított területek kormányzója, rendszerint konzulviselt férfi. A *Komm, az atrebát* című elbeszélésben leírt események idején Julius Caesar volt Gallia prokonzula.

PROKRISZ - athéni hercegnő, akit férje, Képhalos, tévedésből leszúrt dárdájával.

PROTEUSZ - jóstehetségű görög tengeristen, aki alakja megváltoztatásával menekül a jövődőlésért könyörgők hada elől.

PTOLEMAIOSZ - a II. sz.-ban élt görög csillagász; a középkor nagy tudományos tekintélye.

PÜRRHA - a görög mitológia szerint csupán Deükálion és felesége, Pürrha, élte túl a víz-özönt. A Földet úgy népesítették be újra, hogy - Zeustól kapott parancs szerint - a földanya csontjait, azaz a köveket, dobálták maguk mögé. E kövekből lettek az emberek: Deükálion köveiből férfiak, Pürrháéból nők.

QUAESTOR - római tisztségviselő, elsősorban gazdasági ügyekkel foglalkozott.

RAMPONNEAU, JEAN (1724-1802) - párizsi kabarétulajdonos, Voltaire is írt számára.

RAYNAL, GUILLAUME (1713-1796) - pap, történész és filozófus; a gyarmatosítás és a klerikális uralom ellen harcolt.

REINACH, SALOMON (1858-1932) - francia régész, filológus.

REMBRANDT, VAN RYN (1606-1669) - nagy németalföldi festő.

REMUS - a monda szerint Romolusszal együtt Róma alapítója és első királya az i. e. VIII. sz.-ban.

RHEA - a klasszikus mitológiában Saturnus felesége.

RICHELIEU (JEAN DU PLESSIS, 1585-1642) - bíboros, XIII. Lajos minisztere.

RÓMA KIRABLÁSA - V. Károly német-római császár német és spanyol zsoldosai 1527-ben két ízben is feldúlták Rómát („sacco di Roma”).

RÓMAI BÉKE (PAX ROMANA) - a római imperializmus jelmondata volt, hogy békét visz a meghódított területekre.

ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (1712-1778) - a francia felvilágosodás filozófusa és nagy írója (l. *Émile*).

RÓTSZAKÁLLÚ FRIGYES (BARBAROSSA, 1123-1190) - nyugatrómai császár.

RUBENS, PETER (1577-1640) - nagy flamand festő.

SÁBA - a régi Arábia egyik városa (a mai Jemen területén), amelynek Balkis vagy Makeda nevű királynője a Biblia szerint meglátogatta Salamon zsidó királyt (i. e. X. sz.).

SAINT-ANGE (ANGE-FRANÇOIS FARIAU, 1747-1810) - költő, nyelvész.

SALAMON KIRÁLY - I. Sába.

SÁMSON - a zsidó nép egyik bírja. A legenda szerint nagy ereje hajában rejlett, amelyet Delila titokban levágott. Az asszony az erejét vesztett hőst kiszolgáltatta az ellenséges filiszteusoknak.

SANS-CULOTTE - 1792 táján a francia arisztokraták adták ezt a gúnynevet a Forradalom híveinek, akik a térdnadrágot (culotte) felcserélték a pantallóval.

SARCEY, FRANCISQUE (1827-1899) - tekintélyes színikritikus.

SATURNUS - a római mitológia Kronossal azonosítja: régi paraszti istenség, kezdetben ő volt a világ ura. Mikor Jupiter elűzte az égből, Saturnus az itáliai Latiumban keresett menedéket, s a tartomány életét felvirágoztatta. Ez volt a költők által megénekelt és várt aranykor.

SIEYES, EMMANUEL (1748-1836) - pap, a francia forradalom egyik legismertebb politikus, ő foglalta írásba a harmadik rend, a polgárság követeléseit.

SILVANUS - a római mitológiában az erdők szellemeit nevezték silvanusoknak.

SKOLASZTIKA - a középkornak az egyház hitelvein nyugvó, azokat bizonyító bölcselete.

SORBONNE - Párizs egyeteme.

SPINELLO, ARETINO (1350-1410) olasz festő, Firenzében és más városokban festett freskókat.

STACIUS (40-96) - latin költő, Thébaiszról írt hőskölteményt.

STADIUM - görög útmérték, 600 lábnak felelt meg, kb. 162-168 méter.

SZABELLIÁNUSOK - Sabellius pap (III. sz.) követői, akik tagadták a szentháromság három személyének különbözőségét.

SZABEUSOK - Sába csillagimádó lakói.

SZAMARITÁNUSOK - Szamaria, palesztínai vidék lakói.

SZARACÉN - a középkorban így nevezték az Európába törő arabokat.

SZARPEDON - I. Patroklosz.

SZATÍR - a klasszikus mitológiában másodrangú isten, Bacchusnak, a bor és a mámor istenének kísérelője: szarvval, kecskelábbal ábrázolták.

SZAVOJAI FALUSI LELKÉSZ - Rousseau *Émile* című regényének egyik epizódja: „A szavojai lelkész vallomása.” Rousseau itt az egyéni vallásos érzés szükségességét hangsúlyozza: ennek a vallásosságnak a természet szemléletén és a belső átérzésen kell alapulnia.

SZENT ÁGOSTON (354-430) - a nyugati kereszténység legnagyobb egyháztudósa, több mű, így a *Kegyelemről* című értekezés szerzője.

SZENT DOMONKOS (1170-1221) - spanyol hitszónok, 1206-ban kolduló szerzetesrendet alapított, Franciaországban az albigenések szektáját üldözte.

SZENT FERENC (1182-1226) - assisi születésű olasz prédikátor, rendalapító; legendáját a *Fioretti* („Virágcskák”) című verseskötet őrizte meg.

SZENT GYÖRGY - kappadóciai herceg, 303-ban ölték meg a keresztényüldözések során.

SZENT JEROMOS (342-420) - a nyugati egyház hitvédője, ő készítette a Biblia latin nyelvű fordítását, a *Vulgatát*.

SZEPTEMBERI NAPOK - 1792. IX. 2-5 között - részben az újabb porosz támadás hírére - felkoncolták a párizsi börtönökben fogva tartott arisztokraták és ellenforradalmárok nagy részét.

SZERAFIKUS FESZÜLET - Szent Ferenc látomásaiban szerepelnek a keresztre feszített szeráfok.

SZERÁFOK - a zsidó és katolikus vallásban az angyalok karának legmagasabbrangú égi lényei.

SZERAPEUM - Szerapisznak, az egyiptomi vallásban az alvilág istenének szentelt templomok neve. A leghíresebb szerepeumok Memfiszben és Alexandriában voltak.

SZIBILLA - Apollo isten jövőmondó papnőit nevezték szibilláknak; híres jóshely volt a dél-itáliai Cumae és görögországi Delphoi.

SZIMPATIKUS FÁJDALOM - a középkor orvosi tudománya szerint több hatásból összetett, idegen testekből származó fájdalom.

SZKITÁK - Európa és Ázsia határvidékén élt ókori nép.

SZÓLÓN - az i. e. IV. sz.-ban élt athéni törvényhozó, a „hét bölcs” egyike.

SZOPHOKLÉSZ - az i. e. V. sz.-ban élt nagy görög tragédiaköltő.

TACITUS (55-120) - római történetíró.

TAFI, ANDREA - a XIII. sz.-ban élt firenzei festő és mozaikművész.

TARQUINIUSOK - római királyi család, zsarnoki uralmuk i. e. 510-ben dőlt meg.

TÁRSADALMI SZERZŐDÉS - Jean-Jacques Rousseau-nak 1762-ben megjelent nagyhatású műve. Rousseau itt kifejti, hogy a társadalom élete szerződésen alapul: az egyén feladja szabadságát a köz érdekében, s aláveti magát a közösség akaratának.

TERENTIUS (i. e. 190-159) - karthágói születésű latin komédiáíró.

TERTULLIANUS (155-220) - karthágói születésű keresztény hitvédő és egyházatya.

TETRARCA - a négy részre osztott római birodalom egynegyedének uralkodója.

THÉBA - „a százkapus Théba” az ókori Egyiptom híres városa volt a mai Karnak és Luxor vidékén; körülvette temetőváros volt.

THÉBAISZ - az ősi Egyiptom egyik tartománya; remeték éltek pusztaságain.

THÉZEUSZ - félig történelmi személy, félig mondabeli görög hős, az attikai görög állam és az athéni törvényhozás első megszervezője. A monda Herculeséhez hasonló hőstetteket tulajdonított neki.

THIERRY, AUGUSTIN (1797-1873) - francia történész, az oknyomozó történetírás első művelője hazájában.

TIBERIUS (i. e. 42-i. u. 37) - Augustus császár fogadott fia, a második római császár, keménykezű uralkodó.

TITÁNIA - Shakespeare Szentivánéji álom című vígjátékában a tündérkirálynő.

TITUS - 79-81-ig római császár, uralmáról a korabeli történetírók csak jót jegyeztek fel.

TITUS LIVIUS (i. e. 59-i. u. 17) - Róma nagyságának ékesszavú történetírója.

TIZIANO, VECELLIO (1477-1576) - olasz festő; a velencei festőiskola feje.

TREVERUSOK - i. e. az I. sz.-ban a mai Belgium területén élt nép.

TRIBUNUS - a *Komm*, az *atrebát* című elbeszélésben katonai tribunusokról van szó, római hadvezérekről, akik időnként konzuli jogkört élveztek.

TRISTAN - középkori legenda meséli el Tristan lovag és a szőke Izolda tragikus szerelmét.

TRITON - a római mitológiában Neptunus tengeristen fia, maga is a tenger istene.

TUILÉRIÁK - a francia királyok egykori palotája, a Kommün idején részben leégett, később lerombolták; ma díszkert van a helyén.

TURENNE, HENRI (1611-1675) - francia marsall, XIV. Lajos híres hadvezére.

TÜPHON - a roszsz, a sötétség, a terméketlenség egyiptomi eredetű istensége.

ULTRAMONTÁN - „hegyeken túli”: szemben a gallikánokkal, azaz a francia egyház érdekeit képviselő főpapokkal. Ultramontánoknak nevezték Franciaországban a római pápa híveit.

URANOSZ - mitológiai ősisetség, az ég.

VALDENSEK - Provence-ban elterjedt szekta a XII. sz.-ban.

VASARI, GIORGIO (1511-1574) festő, szobrász, művészettörténész, a híres művészek életrajzírója.

VELASQUEZ, DIEGO (1599-1660) spanyol festő.

VENDÉMIAIRE - az 1793. XI. 24-én bevezetett francia forradalmi naptár szerint az év első hónapja, szeptember 22-október 21, a „szüretké”. A Köztársaság IV. évének vendémiaireje 1795. október elejére vonatkozik, amikor Bonaparte leverte a Párizs szívében a Konvent ellen támadó reakciót.

VENÉT - az Atlanti-óceán partvidékén élt gall nép.

VENUS - a római mitológiában a szépség, a szerelem istennője.

VERCINGETORIX - a Julius Caesar ellen szövetkezett gall törzsek főparancsnoka. Alésia ostrománál megadta magát: Caesar Rómába vitette, s hatévi fogság után i. e. 46-ban kivégeztette.

VERDUN - 1792-ben a forradalom ellen támadó, osztrákok vezette koalíció itt győzött a franciák ellen.

VERGILIUS (i. e. 71-19) - mantuai születésű latin költő; a középkorban úgy értelmezték egyes verssorait, mint Jézus eljövételének megjövendölését. *Georgicon* című műve négyénekes tanítóköltemény a mezőgazdaságról, a falusi életről.

VERONESE, PAOLO (1528-1588) - olasz festő, az un. velencei iskola követője.

VERSAILLES - Párizstól délnyugatra fekvő város, királyi palotáiról híres. A forradalom idején XVI. Lajos innen próbálta a forrongó Párizst a belső és külső reakció segítségével legyűzni.

VIRGINIA - Bernardin de Saint-Pierre (1737-1814) *Pál és Virginia* című érzelmes regényének hősnője, aki rövid boldogság után meghal. Bernardin de Saint-Pierre az egzotikus tájak romantikus, finomtollú írója.

VITELLIUS (15-69) - 69-ben nyolc hónapig volt római császár.

VIVIANA KIRÁLYNŐ - a középkori Lancelot-lovagregényciklusban szerepel.

VOLTAIRE, FRANÇOIS (1694-1778) - a francia felvilágosodás nagy író-filozófusa.

VÖRÖS LILIOM - Firenze címerének virága.

WYCLIF, JOHN (1324-1384) - angol reformátor.

ZEUSZ - a görög mitológiában az istenek királya.